

TITULII
PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI QUI SUPERSUNT,
CUM
OMNIUM EPITOMIS,
AC
DEPERDITORUM FRAGMENTIS:

Ad optimas editiones castigati,

Accurante THO. RUDDIMANNO, A. M.

TOMUS III.

EDINBURGI,

In ædibus T. & W. RUDDIMANNI,

Veneunt autem apud G. HAMILTON, A. KINCAID,
ac socios, & J. BROWN.

M. DCC. LI.

A51656

JOHN. RYLANDS
UNIVERSITY
LIBRARY OF
MANCHESTER

K

1

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBER XXVIII.

E P I T O M E.

I, II, &c. **R**ES in Hispania prospere gesta à Silano, Scipionis legato, & ab L. Scipione fratre adversus Pœnos, V, &c. à Sulpicio proconsule & ab Attalo rege Asiæ adversus Philippum regem Macedonum, pro Ætolis, referuntur. IX. Quum M. Livio & Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia suâ rem gesserat, quadrigis investus est; Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam ejus adjuvaret, venerat, equo est secutus, & in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit: nam & plus in bello, quàm collega, fecerat. XI. Ignis in ade Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, extinctus est: virgo cæsa est flagro. XIV, XV, &c. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit quarto decimo anno ejus belli, quinto post anno, quàm ierat: exclusisque in totum possessione ejus hostibus, Hispaniam recepit. & à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus navigiis transvectus, fœdus junxit. XVIII. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. XXI. Munus gladiatorium in honorem patris patruisque Karthagini Novâ edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis, aut ex provocatione in certamen descendebant: in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. XXII. Quum Astapa urbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & conjuges rogo exstructo occiderunt, & se insuper præcipitaverunt. XXIV.

TOM. III.

A

Ipsò

Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem, in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniæ populos coëgit in deditionem venire; XXXV, &c. & amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam trajecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, ut in Italiam trajiceret, XXXVIII. Romam reversus, consulque creatus. XL. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque, in Africam trajiceret, si ex republica esse censeret. XLVI. Mago, Hamilcaris filius, à minore Baliari insula, ubi hiemarat, in Italiam trajecit.

I. **Q**UUM transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatae Hispaniæ viderentur; renatum ibi subito priori bellum est. Hispanias eâ tempestate sic habebant Romani Pœnique. Hasdrubal, Gisgonis filius, ad Oceanum penitus Gadefque concesserat. Nostri maris ora omnisque ferme Hispania, quâ in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique junctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen non solum nuncios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, quâ irent, esse: lævâ Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextrâ

trâ Punica tenere castra. hæc stationibus, vigiliis, omni justâ militari custodiâ tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum & tironum, & minùs timentium, quòd in sua terra essent. Ea priùs aggredienda ratus Silanus, signa quàm maximè ad lævam jubebat ferri, necunde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse, præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, quum hauddum quisquam hostium senserat. confragosa loca & obsita virgultis tenebant colles. Ibi in cava valle, atque ob id occulta, confidere militem, & cibum capere jubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt, acieque justâ in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repentè cœptum. & Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultum advehitur. Erant autem in Celtibero exercitu quatuor millia scutorum & ducenti equites; hanc justam legionem (& id ferme roboris erat) in prima acie locat: ceteros, levem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsidunt Hispani adversus emissâ tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi consurgunt; quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta est. Ceterùm asperitas locorum & Celtiberis, quibus in prælio concurrare mos est, velocitatem inutilem faciebat; & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis; nisi quòd angustię & internata virgulta ordines dirimebant, & singuli bini-que, velut cum paribus, conferere pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Et jam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis ar-

matura, & Karthaginienses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. duo haud amplius millia peditum & equitatus omnis, vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator, cum eis, qui postremi, jam profligato prælio, advenérant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, & quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt. Celtiberi, novus miles, in proximis dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportunâ victoriâ nequaquam tantum jam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excitâ, & alios ad arma sollicitare populos) oppressa erat. Itaque, collaudato benignè Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Pœnus, quum castra tum forte ad sociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, signis repentè sublati, fugæ magis, quàm itineris modo, penitus ad Oceanum & Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit, ut & muris se ipsi, & armis muros tutarentur.

III. Scipio ubi animadvertit, dissipatum passim bellum, & circumferre ad singulas urbes arma diutini magis, quàm magni, esse operis, retro vertit iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum, ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin barbari appellabant, mittit. Sita in Melessum finibus est Hispanæ gentis. ager frugifer. argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit Hasdrubali ad excursiones circâ in mediterraneos populos faciendâ. Scipio, castris prope urbem positis, priusquam circum-

circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossâ duplicique vallo circumdatâ urbe, in tres partes exercitum dividit: ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars quum adorta oppugnare est, atrox fanè & anceps prœlium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & jam, qui crexerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur, in alios lupi supernè ferrei injecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. quod ubi animadvertit Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse, & jam eo superare hostem, quòd ex muro pugnaret; duabus simul partibus, primâ receptâ, urbem est aggressus. Quæ res tantum pavoris injectit fessis jam cum primis pugnando, ut & oppidani mœnia repentinâ fugâ desererent: & Punicum præsidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrâisset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset, obvii passim caderentur. itaque, patefactâ repentinè portâ, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret. id utrùm parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quàm adversa acies, cæsi. Eademque portâ signa infesta in urbem illata: & aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur & refringebantur portæ, &, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat & triariorum equiti præsidium. legionarii ceteras partes pervadunt: direptione & cædè obviorum, nisi qui armis se tuebantur, abstinuerunt.

runt. Karthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauferant portas. ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo milia ferme; Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Læta & ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit, & imperatori ceteroque exercitui; & speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Karthagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquasset, quia & hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disjectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consecrari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit: dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam missio, & Hannone hostium imperatore, ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis Romana, cum M. Valerio Lævino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in Uticensi Karthaginiensique agro latè populationes fecit. extremis finibus Karthaginiensium circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit. decem & septem naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ. cetera fusa ac fugata classis. Terrâ marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio æstatis ejus, quâ hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul & Attalus rex quum Æginæ (sic ut antè dictum est) hibernassent, Lemnum inde, classe junctâ, Romanæ quinque & viginti quinqueres, regiæ quinque & triginta, transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terrâ seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem

ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab fociis legationes Deme- triadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant e- nim animos Ætoli, quum ab Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant: sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæ- monius tyrannus, haud procul Argivorum sine positis castris, terrebat. hi omnes suis quisque urbibus, quæ pericula terrâ marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nunciabantur res. & Scerdilædum Pleura- tumque motos esse, & Thracum maximè Mædos, si quod longinquum bellum regem occupâset, proxima Macedoniæ incurfuros. Bœoti quidem & interiores Græciæ populi, Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coartant iter, fossâ valloque intercludi ab Æ- tolis, nunciabant, ne transitum ad sociorum urbes tu- endas Philippo darent. Vel segnem ducem tot exci- tare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimit- tit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum se auxilium. in præsentia, quæ maximè urge- bat res, Peparethum præsidium urbi mittit; unde alla- tum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissâ, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltastis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit. additi quingenti Agri- anum, ut omnes insulæ partes tueri possent. ipse Sco- tussam est profectus: eodemque ab Larissâ Macedo- num copias traduci jussit. Eò nunciatum est, concili- um Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad consultandum de summa belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itine- ribus Heracleam duxit. & concilio quidem dimisso

jam venit: segetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, maximè in sinu Ænium vastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem, atque Eubæam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent. ipse in Tifæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanus imperator & Attalus rex à Peparetho Nicæam trajecerunt. inde classem in Eubæam ad urbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubææ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani à mari, regii à terra oppugnarent.

VI. Quatriduo post, quàm appulsa classis est, urbem aggressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui à Philippo præpositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est. cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, clauderat. Ibi primò atrocissimum contractum est certamen, & turre instructâ omni genere telorum, & tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, portâ maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsî inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent. ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fugâ effusè petitâ, nec pertinaciter prælio inito. Eos Plator, veniâ à Sulpicio impetratâ, in naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius,

tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrinque coactum in angustias mare, speciem intuenti primò gemini portus in ora duo versi præbuerit: sed haud facilè alia infestior classi statio est. nam & venti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt, & fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus stans reciprocatur: sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum, alià parte clausum mari, alià ab terra egregiè munitum, præsidioque valido firmatum, & præcipuè fide præfectorum principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quòd, circumspicis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstinit incepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum mille passuum à mari sitæ) trajecit.

VII. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, sed seriùs Platoris fraude è specula elati: & impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus. ita res per cunctationem omiſſa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus. nam & ipsa Chalcis, quanquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeo arcto interſcinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terræque aditum faciliorem, quàm mari, habeat. Igitur Philippus, deſecto præſidio, fuſisque Ætolis, qui saltum Thermopylarum inſidebant, quum ab Demetriade Scotuſſam, inde de tertia vigilia proſeſtus, trepidos hoſtes Heracleam compuliſſet, ipſe uno die Phocidis Elatiam millia amplius ſexaginta contendit. Eodem ſerme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs

capta diripiebatur. concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Quum Romana classis eò se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis à principibus exigendis terebat tempus. adeoque improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, fortè pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompressus cursu effuso mare ac naves petit: & molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, Deos hominesque accusans, quod tantæ rei fortunam ex oculis propè raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste, propè in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primò Oreum se recepit. inde, quum fama accidisset, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omiſſis rebus atque Ætolico bello, in Asiam trajecit. Et Sulpicius Æginam classẽ recipit, unde initio veris profectus erat. Haud majore certamine, quàm Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. urbe suâ captâ à Philippo, quum in fidem Ætolorum perfugissent, sedem eis Ætoli eam dederant, urbis vastatæ ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulo antè dictum est, recepta profectus, Tritonon & Drymas, Doridis parva atque ignobilia oppida, cepit. inde Elatiam, jussis ibi se operiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. Ubi quum de finiendo Ætolico bello ageretur, (adsuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum Ætolorumque) nuncius affertur, Machanidam Olympiorum solenne ludicrum parantes Eleos aggredi statuisse.

Præ-

Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque causam ejus belli fuisse, nec moram (si modò aequè & honestà conditione liceat) paci facturum, cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara, atque inde Corinthum descendit. unde, commeatibus sumptis, Phliunta Pheneumque petit. Et jam, quum Heræam venisset, audito, Machanidam, famà adventus sui territum, refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis antè diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Orco profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinûs) opprimerentur.*

VIII. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisset, & rapientem omnia ex oculis elusisset celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: testatus Deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eò, quantà maximà posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utràm ab se audaciùs, an fugaciùs ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam è manibus suis elapsam. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modò congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi & victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quàm spe, pugnatu-
ros. Latì regem focii audierunt. Reddidit inde Achæis Heræam & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quòd suorum fuisse finium fatis probabant, restituit. inde, navibus acceptis ab Achæis, (erant autem tres quadriremes & biremes totidem) Anticyram trajecit. inde*

quingueremibus septem, & lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Karthaginensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud sefellit Ætolos: nam, hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ atque Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta & in naves compulsæ. Cum his ceteraque præda, Niciâ prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terrâ duci iussit. ipse, ab Cenchreis præter terram Atticam super Sunium navigans, inter medias propè hostium classes, Chalcidem pervenit. inde, collaudatâ fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos; hortatusque in posterum, ut eadem constantiâ permanerent in societate, si suam, quàm Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam mallent; ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere captâ urbe, quàm se Romanis tradere, maluerant, summâ rerum & custodiâ urbis permisâ, ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primò ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandreæ deinde centum navium longarum carinis positis, contraflâque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillâ & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum inferret.

IX. Extremo ætatis ejus, quâ hæc in Græcia gesta sunt, quum Q. Fabius Maximus filius legatus ab M. Livio consule Romam ad senatum nunciâisset; consulem satis præsidii Galliæ provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse: decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse; Patres non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modò in decreto in-

ter-

terfuit, quòd M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia iusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam gessissent, ita, quamquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad urbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri iussus. Fortè ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent. inde præmisso edito, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset, omni multitudine obviam effusâ, ad urbem accessere. Non salutabant modò universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quòd eorum operâ incolumis respublica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, ut, *pro republica fortiter feliciterque administrata, & Diis immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus urbem inire liceret; se verò ea, quæ postularent, decernere*, Patres, merito Deorum primam, dein, secundum Deos, consulum, responderunt; & supplicatione amborum nomine, & triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit: ut, quoniam & in provincia M. Livii res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, ejus fortè auspiciu fuisset, & exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis urbem incuntem, milites sequerentur; C. Claudius equo sine militibus inveheretur. Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit: illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: & eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum,
hinc

hinc corpus opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem verò, quâ aliâ re, quàm adventu ejus, obrutum atque exstinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis. Uno equo per urbem verum triumphum vehi: Neronemque, etiam si pedes incedat, vel partâ eo bello, vel spretâ eo triumpho gloriâ, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium profecuti sunt. Pecuniam in ærarium tulerunt sestertiûm tricies, octoginta millia æris. militibus M. Livius quinquagenos fenos asses divisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quàm in consulem suum, jactata. Equites L. Veturium & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent. adjecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules, postero die in concione, quàm forti fidelique duorum præcipuè legatorum operâ usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit: Livius Q. Cæcilium magistrum equitum. à M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Afellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiiis perfectis, dictator, magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quæstiones habendas: qui Etruscorum Umbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut com meatu, aut ope aliquâ juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædili-

ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebei semel toti instaurati ab ædilibus plebis, M. Pomponio Mathone, & Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone & Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde fortiti sunt: M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul; alteri, quem Q. Claudius proprætor (ex binæ legiones erant) habuissent exercitum: in Etruria duas volonum legiones à C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. & Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione traditâ, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: jussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cetera omni classe redire ad urbem jussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, quum omnium secundorum adverforumque causas in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur; Tarracinæ Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minùs terrebant in ædem Jovis foribus ipsis duo perlapsi angues. Ab Antio nunciatum est, cruentas spicas metentibus visas esse. Cære porcus

cus biceps, & agnus mas idemque femina natus erat. Et Albæ duo soles vivos referebant: & nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus, & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini de cælo tactæ. Prodigia consules hostiis majoribus procurare iussi, & supplicationem unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ extinctus. cæsaque flagro est Vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quanquam, nihil portendentibus Deis, ceterum negligentia humanâ acciderat, tamen & hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab senatu sunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent. Deum benignitate summotum bellum ab urbe Romana & Latio esse, & posse sine metu in agris habitari. Minime convenire, Sicilia, quàm Italia, cøkendæ majorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumptis, & inopiâ servitorum, & pecore direpto, villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incurfari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, & infrequentes se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamili prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. principio deinde veris & ipsi ad bellum profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio propratore accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit.

plevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen jam grave prædâ esset, in saltu angusto à Bruttiis jaculatoribusque Numidis turbati sunt; ita ut non præda, sed armati quoque in periculo fuerint. major tamen tumultus, quàm pugna, fuit: & præmissâ prædâ, incolumes & legiones in loca tuta evasere. Inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionem populi Romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacefferunt quietum Romanum. tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. Ac nescio, an mirabilior adversis, quàm secundis rebus, fuerit. quippe qui, quum & in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, variâ fortunâ bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis; alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii propè Dei essent: ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostium agro deessent: quorum inopiâ priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissâ fuerant. Post Hasdrubalis verò exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoque in angulum Bruttium ceterâ Italiâ concessum; cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cetera id quoque accefferat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex Bruttio agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem juventutis abstractam à cultu agrorum bellum occupaverat, & mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi. nec ab domo quicquam

quam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quâdam ex parte eandem fortunam, quâdam longè disparem habebant: eandem, quòd prælio victi Karthaginenses, duce amisso, in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quòd Hispania, non quàm Italia modò, sed quàm ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostrâ demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, deletis per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni eâ mente, ne detrectarent certamen, confederunt.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent, præmisso Silano ad Colcham, duodeciginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, protinus ab fociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eò adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum & quingenti equites. inde ad Bæculam urbem progressus omni exercitu civium, focio-

lociorum, peditum equitumque quinque & quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago & Masinissa cum omni equitatu aggressi sunt. turbassentque munitientes, ni abditi post tumultum, opportunè ad id positum, ab Scipione equites improvisò in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemque, & proximè valium, atque in ipsos munitores primum in vectum, vix dum prælio inito, fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit. sed quum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures & integri fessis, magnumque jam agmen armatorum à castris in prælium rueret, terga haud dubiè vertunt Pœni Numidæque. Et primò turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, passim, quâ cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prælio aliquantum & Romanis aucti & diminuti hostibus animi erant, tamen nunquam aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

XIV. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani processere. sed utraque acies pro vallo stetit instructa: & quum ab neutris pugna cœpta esset, jam die ad occasum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiarum reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Pœnus copias castris educebat. prior fessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Karthaginienfes mixti Afris, cornua socii tenebant: erant autem utrinque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephantum castellorum procul speciem præbebant.

bebant. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnaturus. medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi hæc obstinatè credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati & pransi essent: armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vixdum satis certà luce, equitatum omnem cum levi armatura in stationes Punicas immisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam suorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, fociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal, clamore equitum excitatus, ut ex tabernaculo profiliuit, tumultumque ante vallum & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit. ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quicquam acie instruendâ mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsus (quod propè in vicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. sed ubi jam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ jam pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. ipse è dextro cornu (ibi namque præerat) nuncium ad Silanum & Marcium mittit, ut cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem à dextra vidissent: & cum expeditis peditum equitumque prius pugnam conferrent cum hoste, quàm coire inter se mediæ acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum

quitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant. & jam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantem, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti prælio urgebantur: eques, levisque armatura, velites, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes à fronte urgebant, ut abrumperent cornua à cetera acie.

XV. Et quum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quòd turba Baliarium tironumque Hispanorum Romano Latinoque militi objecta erat, &, procedente jam die, virtus etiam deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino tumultu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulò diem extraxerat Scipio, ut fera pugna esset. nam ab septima demum hora pedutum signa cornibus incucurrerunt. ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna: ita ut prius æstus à meridiano sole, laborque standi sub armis, & simul famis sitisque corpora afficerent, quàm manus cum hoste confererent. Itaque steterunt scutis innisi. nam super cetera elephantum etiam, tumultuoso genere pugnae equitum velutumque & levis armaturæ consternati, è cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes, haud secus, quàm si imperio ducis cederent integra acies. Sed quum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique invcherent, nec facile impetus sustineri posset; quanquam retinebat, obsistebatque cedentibus Hasdrubal, *ab tergo esse colles tutumque receptum, si modicè se reciperent*, clamitans, tamen, vincente verecundiam metu, (quum proximus quisque

quisque hostem caderet) terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primò consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem cœperant; cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. inde ut inferri impigre signa viderunt, integratâ fugâ, in castra pavidî compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat: cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quicquam eodîe conandi. Karthaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus & periculum cessandi non dabat tempus, primâ luce oppugnaturis hostibus castra, faxis undique circâ ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga ut tutior morâ videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præsidiis tradita à præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ noctis Hasdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut primâ luce, qui in stationibus erant, retulerunt, præfectos hostes, præmisso equitatu signa ferri jubet. adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si viâ rectâ vestigia sequentes essent, haud dubiè affecuturi fuerint. ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætîm fluvium, ut transeuntes aggrederebantur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum flectit. & jam inde fugientium modo effusi abibant; idque ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque:

que: sed quum ad crebros tumultus signa consisterent, & nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum prœlia confererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles tum sex millibus ferme semiermum evasit. ceteri cæsi captique: castra tumultuaria raptim Pœni tumulto editissimo communierunt: atque inde, quum hostis nequicquam subire iniquo ascensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque transitiones ad hostem fiebant. Postremò dux ipse, navibus acceptis, (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu, Gades perfugit. Scipio, fugâ ducis hostium auditâ, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. ipse cum ceteris copiis, septuagesimis castris, protinus causis regulatorum civitatumque cognoscendis, ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Masinissa, cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit; non tam evidenti eotempore subitæ mutationis causâ, quàm documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Ceteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fugâ, dissipati per proximas civitates sunt. nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maximè modo, ductu atque auspicio P. Scipionis, pulsi Hispaniâ Karthaginienses sunt; tertio decimo anno, post bellum initum; quinto, quàm P. Scipio provinciam & exercitum accepit. Haud multo post Silanus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuncius

cius receptæ Hispaniæ Romam est missus. & quum ceteri lætitiâ gloriâque ingenti eam rem vulgò ferrent, unus, qui gesserat, inexplēbilis virtutis veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. jam Africam magnamque Karthaginem, & in suum decus nomenque velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque, præmoliendas sibi ratus jam res conciliandoque regum gentiumque animos, Syphacem primū regem statuit tentare. Masæsyliorum is rex erat. Masæsyli, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maxime quā sita Nova Karthago est, spectant. Fœdus eā tempestate regi cum Karthaginensibus erat. quod haud gravius ei sanctiusque, quā vulgò barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adversæ, in Hispania nullæ jam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit. firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano. Ita Lælius, in id modò fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Karthaginenses, finibus etiam regni aptè ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Karthagine Novâ, quò pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Karthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Fortè ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispaniâ, septem triremibus portum invehens, anchoris positus terræ applicaret naves; quum

quum conspectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostium essent, opprimique à pluribus, priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud, quàm tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequicquam armaque & naves expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in portum intulerunt quinqueremes, quàm Pœni anchoras molirentur. nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio & Lælius egressi, ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum eâ tempestate duces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat; &, quoniam fors eos sub uno tecto esse, atque ad eodém penates, voluisset: contrahere ad colloquium dirimendarum simultatum causâ est conatus; Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret, aut de republica se cum hoste agere quicquam injussu senatûs posse. Illud magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensâ videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit. Cœnatumque simul apud regem est: & eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modò, barbarum infectumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facundè alloquendo sibi conciliaret, *mirabilioremque sibi eum virum congresso coràm visum præ se ferebat, quàm bello rebus gestis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum essent potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniâ amissæ sint, querendum magis Karthaginensibus esse, quàm, quo modo Africam retineant, cogitandum. Non pere-*

TGM. III. B grina-

grinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta provinciâ novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse sese in hostilem terram, regiam in fidem inexpertam: sed potiunde Africæ spem affectantem. Hoc cum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, fœdere isto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque & plerumque sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Karthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniæ sicut à bello Punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis, quàm fide, quietas esse apparebat: quarum maximè insignes & magnitudine & noxâ Illiturgi & Castulo erant. Castulo, quum prosperis rebus focii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones defece- rant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum dubiæ Hispaniæ essent, meritò magis, quàm utiliter, sævitum foret. Tunc, jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit: ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Illiturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc & hortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudendis portis indicasse Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. itaque multo infestioribus animis cum iis, quàm cum Karthaginensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum illis propè sine ira de imperio & gloria certari; ab his perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. Venisse tempus, quo & nefandam commilitonum necem, & in semet ipsos, si eodem fugâ delati forent, instructam fraudem ulciscerentur:*

rentur: & in omne tempus gravi documento sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla fortuna opportunum injuriæ duceret. Ab hac cohortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris dividunt: partitoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggreduuntur. Non dux unus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. & meminerant, & admonebant alii alios, supplicium ex se, non viatoriam, peti. Ubi quisque mortem oppeteret, id referre; utrum in pugna & in acie, ubi Mars communis & victum sepe erigeret, & affligeret victorem; an postmodo, crematâ & dirutâ urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atque indigna passi, exspirarent. Igitur non militaris modò ætas, aut viri tantum, sed feminæ puerique supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solùm agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia, & fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute sæpe repulsus à muris, haud satis decoro prælio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum & hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret, sibi met conandum ac partem periculi capeffendam esse ratus, increpitâ ignaviâ militum, ferri scalas jubet: se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum minatur. Jam subierat haud mediocri periculo mœnia, cum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur mu-

ri. arx etiam ab ea parte, quâ inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XX. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis, & Romanis subeuntibus, quâ adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe præaltâ tegebatur, neque opere ullo munitam, & ab defensoribus vacuum. levium corporum homines, & multâ exercitatione pernicious, clavos secum ferreos portantes, quâ per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum & leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt. inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis. Tum verò apparuit, ab ira & ab odio urbem oppugnatam esse. nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros: usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde testis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt: adeo vestigia quoque urbis extinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit: quam urbem non Hispani modò convenæ, sed Punici etiam exercitûs ex dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur. sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat; & in diversis causis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primò tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Karthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditiois auctor. Himilco Punicis auxiliariis præerat: quos urbemque, clam fide acceptâ, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea
victo-

victoria fuit. nec tantundem noxæ admissum erat, & aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub iuditionemque redigendos missus. Scipio Karthaginem, ad vota solvenda Diis, munusque gladiatorium, quod mortis causâ patris patruique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, servorum, quive venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnuros in gratiam ducis: alios æmulatio & certamen, ut provocarent, provocatique haud abnuerent, traxit. quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant, aut noluerant, pacto inter se, ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis & Orsua patruels fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis major erat ætate. Orsua pater princeps proximè fuerat, à fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; negatum id ambo dicere communibus cognatis, nec alium Deorum hominumve, quàm Martem, se judicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quàm ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, quum dirimi ab tanta rabie nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere documentumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset. Major usu armorum & astu facilè stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & provinciali & castrensi apparatu.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis gerchantur. Marcius, superato Bæte amni, quem incolæ Cer-

tim appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa urbs erat, Karthaginensium semper partis: neque id tam dignum irâ erat, quàm quòd, extra necessitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos lixasque & mercatores exciperent. magnum etiam commitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos sædum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quò pretiosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum conjuges ac liberos confidere quum iussissent, ligna circà exstruunt, fascisque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, *ut, donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per Deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse. Amicæ ac fideles potius ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quàm insultarent superbo ludibrio hostes.* His adhortationibus execratio dira adjecta, si quem à proposito spes molliæ animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt. Neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nihil minùs, quàm ut e-

gredi

gredi mœnibus auderent, timeri poterat. perpaucae equitum turmae, levisque armatura repente è castris ad id ipsum emissæ occurrit. Acrior impetu atque animis, quàm compositior ullo ordine, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ. pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audaciâ ruerent. dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes, suppressit. conatus paulo post ultrâ inferre pedem, ut neminem cedere, atque obliatos mori in vestigio quemque suo vidit; patefactâ acie (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque hæc tamen hostium iratorum, ac tum maximè dimicantium, jure belli in armatos repugnantesque edebantur. fœdior alia in urbe trucidatio erat, quum turbam seminarum puerorumque imbellem incrimemque cives sui cæderent, & in succensum rogi semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremò ipsi, cæde miserandâ suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt: ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein quum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenii humani, rapere ex igne vellet, correpti alii flammâ sunt, alii ambugi afflatu vaporis: quum receptus primis, urgente ingenti turbâ, non esset. Ita Astapa, sine præda militum, ferro ignique absumpta est. Marcius, ceteris ejus regionis metu in deditionem acceptis, victorem exercitum Karthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies per-

fugæ à Gadibus venerunt, pollicentes, urbem Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset, & imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga subsisterat, navibusque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum & trans fretum ex Africa ora, & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coëgerat. Fide acceptâ datâque perfugis, & Marcus eò cum expeditis cohortibus, & Lælius cum septem triremibus, quinqueremi una, est missus, ut terrâ marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen famâ, quum ad id quisque, quod audierat, (insitâ hominum libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maximè longinqua ejus turbavit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas excivisset. non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ, pulsus inde Karthaginensibus, destinârant animis) nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & juventute Celtiberorum excitâ, agrum Sueßetanum Sedetanumque sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erant; præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt non tum primùm, quum de vita imperatoris dubii rûmores allati sunt; sed jam antè, licentiâ ex diutino, ut fit, otio collectâ, & nonnihil, quòd in hostico laxiùs raptò suctis vivere artiores in pace res erant. Ac primò sermones tantùm occulti ferebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam & confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium procacius, quàm ex more & modestia militari erat: & ab custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos jacta:

Ha: & noctu quidam prædatum in agrum circà pacatum ierant: postremò interdiu ac propalam sine com-
meatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentià mili-
litum, nihil instituto ac disciplinà militiæ, aut impe-
rio eorum, qui præerant, gerebatur. forma tamen Ro-
manorum castrorum constabat unâ eâ spe, quòd tribu-
nos ex contagione furoris haud expertes seditionis de-
fectionisque rati fore, & jura reddere in principiis si-
nebant, & signum ab eis petebant, & in stationes ac
vigilias in ordinem ibant: &, ut vim imperii abstule-
rant, ita speciem dicto parentium, ultro sibi imperan-
tes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam re-
prehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent,
& conari obviam ire, & propalam abnuere, furoris
eorum se futuros socios, senferunt. Fugatis itaque ex
principiis, ac post paulo è castris tribunis, ad principes
seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum &
C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu im-
perium est. qui, nequaquam tribuniciis contenti or-
namentis, insignia etiam summi imperii, fascès secu-
resque, attrectare ausi: neque venit in mentem, suis
tergis suisque cervicibus virgas illas securesque immi-
nere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Sci-
pionis falsò credita occæcabat animos: sub cujus vul-
gatam mox famam non dubitabant totam Hispaniam
arsuram bello. in eo tumultu & fociis pecunias impe-
rari, & diripi propinquas urbes posse. &, turbatis re-
bus, quum omnia omnes auderent, minùs insignia fo-
re, quæ ipsi fecissent.

XXV. Quum alios subinde recentes nuncios, non
mortis modò, sed etiam funeris, exspectarent, neque
superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus
rumor; tum primi auctores requiri cœpti. &, subtra-
hente se quoque, ut credidisse potius temere, quàm
finxisse, rem talem videri possit, destituti duces jam
sua ipsi insignia, & pro vana imagine imperii, quod

gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem horrebant. Stupenti ita seditioni, quum vivere primò, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt. Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumcunctantes enim tentoria primò, deinde in principiis prætorioque, ubi sermones inter se ferentium circulos vidissent, alloquebantur, percunctantes magis, quæ causa iræ consternationisque subitæ foret, quam factum accusantes. *Vulgò stipendium non datum ad diem iactabatur: & quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanorum exstisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, suâ virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset, Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere; suis recte factis gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes æqua orare, seque ea relatores ad imperatorem, respondebant. letari, quòd nihil tristius, nec insanabilius esset: & P. Scipionem Deâ benignitate, & rempublicam esse gratiæ referendæ.* Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet. in præsentia, ut cœpisset, leniter agi placuit, & missis circa stipendiarias civitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut ad stipendium petendum convenirent Karthaginem; seu carptim partes, seu universi malent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius & Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est. nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant, præter non tutissimum à malis consiliis receptum, ut imperatoris vel justæ iræ, vel

non

non desperandæ clementiæ sese committerent. etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset. suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci pœnâ dignam: ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes, an universi, ad stipendium petendum irent. inclinavit sententia, quod tutius censebant, universos ire.

XXVI. Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium de iis Karthagini erat: certabaturque sententiis, utrùm in auctores tantùm seditionis (erant autem hi numero haud plus, quàm quinque & triginta) animadverteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis, quàm seditio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa esset, ibi pœna consisteret. ad multitudinem castigationem satis esse. Concilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Karthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare jubentur. tribunis septem, qui & antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant, obviàm exercitui missis, quina nomina principum seditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitium invitatos sopitosque vino, vincirent. Haud procul jam Karthagine aberant, quum ex obviis auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non metu modò omni, qui tacitus insidebat animis, liberavit eos, sed lætitiâ ingentem fecit: quòd magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti sermonibus de industria compositis, *latum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quòd sub ipsam profectiorem alterius exercitus venissent*, corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis,

per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigiliâ quartâ impedimenta exercitus, cuius simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen, custodisque circa omnes portas missi, ne quis urbe egredere-
tur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie vene-
rant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ul-
tro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul &
imperator in tribunal escendit, & reducti armati à por-
tis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum
omnis ferocia concidit, &, ut postea fatebantur, nihil
æquè eos terruit, quàm præter spem robur & color im-
peratoris, quem affectum visuros crediderant, vultus-
que, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Se-
dit tacitus paulisper, donec nunciatum est, deductos
in forum auctores seditionis, & parata jam omnia esse.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita cœ-
pit: *Nunquam mihi defuturam orationem, quâ exercitum me-
um alloquerer, credidi. non quo verba unquam potiùs, quàm
res, exercuerim; sed quia prope à pueritia in castris habitus,
assuèram militaribus ingeniis. Ad vos quemadmodum lo-
quar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos ne quo no-
mine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui à patria
vestra descistis: an milites? qui imperium auspiciumque ab-
nuistis, sacramenti religionem rapistis. Hostes? corpora, o-
ra, vestitum, habitum civium agnosco: facta, dicta, consi-
lia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Ille-
getes & Lacetani, aut optastis aliud, aut sperastis? Et illi
tamen Mandonium atque Indibilem, regie nobilitatis viros,
duces furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Um-
brum Atrium & Calenum Albium detulistis. Negate, vos
id omnes fecisse, aut factum voluisse, milites: paucorum cum
furorem atque amentiam esse, libenter credam negantibus. nec
enim ea sunt commissâ, quæ vulgata in omnem exercitum sine
piaculis ingentibus expiari possint. Inventus ea, tanquam vul-
nera, attingo. sed nisi tacta tractataque sanari non possunt.*
Equi-

Equidem, pulsâ Hispaniâ Karthaginensibus, nullum locum totâ provinciâ, nullos homines credebam esse, ubi vita invisa esset mea. sic me non solum adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes. In castris en meis (quantum me opinio fefellit?) fama mortis meæ non accepta solum, sed etiam expectata est. Non quod ego vulgari facinus per omnes velim, (equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer; nec me vita juvaret, invisa civibus & militibus meis) sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est, venti & aurae cient; ita aut tranquillum, aut procelle in vobis sunt: & causa atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insensistis. Qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quò amentia progressi sitis; quid facinoris in me, quid in patriam parentesque ac liberos vestros, quid in Deos, sacramenti testes, quid adversus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem militiæ disciplinamque majorum, quid adversus summi imperii majestatem ausi sitis. De me ipso taceo. temere polius, quàm avidè, credideritis. Denique ego sim, cujus imperii tædere exercitum minimè mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili consociando consilia, prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium, ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines privatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætório tetenderunt Albius & Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petatum est: sederunt in tribunali P. Scipionis: lictor apparuit: submoto inceserunt: fasces eum securibus prælati sunt. Lapides pluerè, & fulmina jaci de cælo, & insuetos fœtus animalia edere, vos portenta esse putatis: hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII. *Atque ego (quanquam nullum scelus rationem habet) tamen, ut in re nefaria, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhægium quondam in præsidium*
missa

missa legio, interfectis per scelus principibus civitatis, urbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum, non Atrium Unbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Jubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani, se conjunxerunt. vos cum Mandonio & Indibili consilia communicastis, & arma confociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam, Tuscis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani ultro lacesituri bello. Succronemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos decedens confecta provincia imperator relinquerem, Deum hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patrie meique, ejeceritis ex animis vestris. Viam consilii scelerati, sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. Mene vivo, & cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Karthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Karthaginensium fudi, fugavi, Hispaniâ expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam Albius & Atrius sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoveo nomen meum. nihil ultra facile creditam mortem meam à vobis violatus sim. Quid? si ego morerer, mecum expiratura respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Jupiter Optimus Maximus sirit, urbem, auspiciâ Diis auctoribus in æternum conditam, fragili huic & mortali corpori æqualem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino, Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus uno bello absumptis, superstes est populus Romanus, eritque, mille aliis nunc ferro, nunc morbo morientibus, meo unius funere elata populi Romani esset respublica? Vos ipsi hîc in Hispania, patre & patruo meo, duobus imperatoribus, interfectis, Septimum Marcium ducem

ducem vobis adversus exsultantes recenti victoriâ Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem jure, eodem imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus, & C. Lælius, legati, vindices majestatis imperii deessent? Utrûm exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma cum Pœnis contra patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Italiæ, Karthaginem urbi Romanæ imperare velletis? Quam ob noxam patriæ?

XXIX. Coriolanum quondam damnatio injusta, miserum & indignum exsilium, ut iret ad oppugnandam patriam, impulit: revocavit tamen à publico parricidio privata pietas. Vos qui dolor, quæ ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis, imperatore ægro, seriùs numeratum satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Hergetes descisceretis à populo Romano? cur nihil divinarum humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis profecto, milites: nec major in corpus meum vis morbi, quàm in vestras mentes, invasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid speraverint, quid optaverint. Auferat omnia irrita oblivio, si potest: si non, utcunque silentium tegat. Non negaverim tristem atrocemque vobis visam orationem meam; quanto creditis facta vestra atrociora esse, quàm dicta mea? & me ea, quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultrà exprobrantur. utinam tam facile vos obliviscamini eorum, quàm ego obliviscar. Itaque, quod ad vos universos attinet, si erroris prænitet, satis superque pœnitrum habeo. Albius Calenus, & Atrius Umber, & ceteri nefariæ seditionis auctores, sanguine luent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spectaculum non modò non acerbum, sed latum etiam, si sana mens rediit, debet esse. de nullis enim, quàm de vobis, infestius aut inimicius consuluerunt. Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul omnium rerum terror oculis auri-
busque est offusus. Exercitus, qui coronâ concionem
circum-

circumdederat, gladiis ad scuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in concilio. Nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparatus supplicii expromebatur. deligati ad palum, virgisque cæsi, & securi percussi, adeo torpentibus metu, qui aderant, ut non modò ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis jurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Bætım fluvium Hanno, præfectus Magonis, missus à Gadibus, cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quatuor millia juvenum armavit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maximà parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Dum hæc ad Bætım fluvium geruntur, Lælius interim, freto in Oceanum evehctus, ad Cartejam classe accessit. Urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primùm è faucibus angustis panditur mare. Gades, sine certamine, prodicione recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut antè dictum est, fuerat. patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Karthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinqueremem impositis, præmissaque eà, quia tardior, quàm triremis erat, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius, & ipse in quinqueremi è portu Cartejæ, sequentibus septem triremibus, evehctus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinqueremem satis credens deprensam rapido in freto, in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus

certus trepidavit, utrū quinquere[m] sequeretur, an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. jam enim sub ictu teli erant, & undique instabant hostes. æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat. neque erat navali pugna similis: quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti, æstusque totius certaminis potens, suis, alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus illatam; & sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsa pugna hæc, quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa, quum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortunâ regente, anceps prælium misceretur, quinquere[m] Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unus prælata impetu lateris alterius remos deterisit. ceterasque, quas indepta esset, mulcâsset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmississet.

XXXI. Lælius, victor Cartejam revertis, auditis, quæ acta Gadibus erant, patefactam proditiōem, conjuratosque missos Karthaginem, spem ad irritum redactam, quâ venissent, nunciis ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, assentiente Marcio, paucos post dies ambo Karthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modò Mago, quum terrâ marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam, audita rebellione Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuncios Karthaginem ad senatum mittit; qui, simul seditionem civilem in castris Romanis, simul de-

fectio-

fectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hispaniæ repeti posset. Mandonius & Indibilis, in fines regressi, paulisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; si civium errori ignosceretur, non dissidentes sibi quoque ignosci posse. postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari pœnâ æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ antè habuerant, auxiliis, in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum & quingentis transcenderunt.

XXXII. Scipio, quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiiisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, priusquam castra ab Karthagine moveret, concione advocatâ, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invehens, *nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quàm viscera secantem sua, cum gemitu & lacrimis triginta hominum capitibus expiâsse* ~~esse~~ *millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc lato & erecto animo ad eadem Ilergetum ire. Non enim eos, neque natos in eadem terra, nec ullâ secum societate junctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidei atque amicitie ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, præterquam quòd omnes cives, aut socios Latiniq[ue] nominis videat, etiam eo moveri, quòd nemo ferè sit miles, qui non aut à patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam provinciam venerit, aut à patre consule, aut à se sit ex Italia advehtus. Scipionum nomini auspicii[que] omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, adfuturos speret. Quod ad expeditionem attineat, quæ instet, inmemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis, Hercule, sibi,*
qui

qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit navibus, majorem curam esse, quàm Ilergetum. quippe illic & ducem Karthaginensem, & quantumcunque Punicum presidium esse: hîc latrones, latronumque duces, quibus ut ad populandos finitimorum agros, testaque urenda, & rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. magis velocitate ad fugam, quàm armis fretos, pugnatuos esse. Itaque non, quòd ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, priusquam provinciâ decedat, opprimendos Ilergetes duxisse: sed primùm, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in provincia, simul virtute tantâ & felicitate perdomita, relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene juvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum, (neque enim cum pari hoste certamen esse) quàm ad expetendâ ab hominibus scelestis pœnas.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris pervenit ad Iberum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus antè montibus circâ septus erat. in eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum iussisset, velites subsidio misit. à quibus ubi per procurtationem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportunè prominens equitum insidias texit: nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos prædâ occupatos incurrere. Primò missilibus territare: deinde, emissis levibus telis, quæ irritare magis, quàm decernere, pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvesti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt: majorque cædes fuit, quàm quantam edere levia per excursi-

curfiones prælia folent. Ira magis accenfa adverfo prælio barbaris eft, quàm imminuti animi. itaque, ne perculfi viderentur, primâ luce poftero die in aciem proceffere. Non capiebat omnes copias angufta, ficut antè dictum eft, vallis: duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit. quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle. Scipio, pro fe effe loci anguftias ratus, & quòd in arto pugna Romano aptior, quàm Hispano militi, futura videbatur, & quòd in eum locum detracta hoftium acies effet, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam confilio adjecit animum: equitem nec fe poffe circumdare cornibus in tam angufto fpatio; & hofti, quem cum peditè eduxiffet, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, ut per colles quàm occultiffimo itinere circumducat equites, fegregetque, quantum poffit, equeftrem à pedestri pugnam. Ipfe omnia figna peditum in hoftes vertit: quatuor cohortes in fronte ftatuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipfo certamine averteret ab confpectu tranfeuntium per colles equitum. neque antè circumductos fenfere, quàm tumultum equeftreis pugnæ ab tergo acceperè. Ita duo prælia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miferi ex genere utroque prælium anguftiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio effet, pedes fiducia equitis temere commiffus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem à fronte, (jam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem fuftineret, & ipfi, quum diu in orbem feftè ftantibus equis defendiffent, ad unum omnes cæfi funt: nec quifquam peditum equitumque fuperfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quæ in colle ad fpectaculum magis tutum, quàm ad partem pugnæ capeffendam, fteterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli

reguli ipsi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter reliquam prædam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti eo proelio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. minùs cruenta victoria fuisset, si patientiore campo, & ad fugam capeßendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis rebus expertâ fide & clementiâ Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, fatalem rabiem temporis ejus, accusat, quum velut contagione quâdam pestiferâ, non Ilergetes modò & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem & fratris & reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoteant. Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum expertâ clementiâ ejus: nunc contrâ, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quàm omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio, multis investus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, illos quidem meritò perisse ipsorum maleficio, ait: viros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum, se neque arma iis adempturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios; sed in ipsos, si defecerint, seviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrùm propitios, an iratos, habere Romanos mallent. Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi præstari posset. ipse, Marcio in ulteriorem

curfiones prælia folent. Ira magis accenfa adverfo prælio barbaris eft, quàm imminuti animi. itaque, ne perculfi viderentur, primâ luce poftero die in aciem proceffere. Non capiebat omnes copias angufta, ficut antè dictum eft, vallis: duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit. quod reliquum peditum erat, obliquo conftituerunt colle. Scipio, pro fe effe loci anguftias ratus, & quòd in arto pugna Romano aptior, quàm Hispano militi, futura videbatur, & quòd in eum locum detracta hoftium acies effet, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam confilio adjecit animum: equitem nec fe poffe circumdare cornibus in tam angufto fpatio; & hofti, quem cum pedite eduxiffet, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, ut per colles quàm occultiffimo itinere circumducat equites, fegregetque, quantum poffit, equeftrem à pedeftri pugnam. Ipfe omnia figna peditum in hoftes vertit: quatuor cohortes in fronte ftatuit, quia latius pandere aciem non poterat. Moram pugnandi nullam fecit, ut ipfo certamine averteret ab confpectu tranfeuntium per colles equitum. neque antè circumductos fenfere, quàm tumultum equeftreis pugnae ab tergo acceperere. Ita duo prælia erant: duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia miferi ex genere utroque prælium anguftiæ non patiebantur) pugnant. Hispanorum quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio effet, pedes fiducia equitis temere commiffus campo cæderetur, eques circumventus nec peditem à fronte, (jam enim ftatæ pedeftres copiae erant) nec ab tergo equitem fuftineret, & ipfi, quum diu in orbem feftantibus equis defendiffent, ad unum omnes cæfi funt: nec quifquam peditum equitumque fupervit, qui in valle pugnarent. Tertia pars, quæ in colle ad fpectaculum magis tutum, quàm ad partem pugnae capeffendam, fteterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. inter eos &
reguli

reguli ipsi fugerunt; priusquam tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, præter reliquam prædam, cum tribus ferme millibus hominum capiuntur. Romani socique ad mille ducenti eo prælio ceciderunt: vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patientiore campo, & ad fugam capeßendam facili foret pugnatum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis rebus expertâ fide & clementiâ Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui, advolutus genibus, fatalem rabiem temporis ejus, accusat, quum velut contagione quâdam pestiferâ, non Ilergetes modò & Locetani, sed castra quoque Romana insanierint. Suam quidem & fratris & reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoteant. Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum expertâ clementiâ ejus: nunc contrâ, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec sædere, nec æquis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quàm omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invecus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, illos quidem meritò perisse ipsorum maleficio, ait: viros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum, se neque arma iis adempturum, (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios; sed in ipsos, si defecerint, seviturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste, pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos, habere Romanos mallent. Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi præstari posset. ipse, Marcio in ulteriorem

riorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium jam appropinquantem Oceano assequitur.

XXXV. Inchoata res jam antè de Masinissa aliis atque aliis de causis dilata erat, quòd Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat, atque ejus dextrâ fidem sancire. ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum à Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum & facere ceteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidiâ, Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque colloquio statuendum; duos pro obsidibus retineri à Scipione jubet. remisso tertio, qui, quòd jussus erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam antè Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratque animo speciem quoque corporis amplam ac magnificam. ceterum major præsentis veneratio cepit; &, præterquam quòd suapte naturâ multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusque corporis non cultus munditiis, sed virilis verè ac militaris, & ætas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore, affirmat, eam se quesisse occasionem, quam tandem oblatam Deum immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populoque Romano operam navare, ita ut nemo unus externus magis enisè adjuverit rem Romanam. Id se, etiamsi jampridem vellet, minus præstare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile præstaturum. Siquidem eundem*

dem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Karthaginem esse. Lætus cum Scipio vidit audivitque; quum caput rerum in omni hostium equitatu Masinissam fuisse sciret, & ipse juvenis specimen animi præ se ferret. Fide datâ acceptâque, profectus retro Tarraconem est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primûm militaris, deinde desertio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nunciatum ab Karthagine est, jubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret: conductâ ibi Gallorum ac Ligurum quantâ maximâ posset juventute, conjungeret se Hannibali: neu senescere bellum, maximo impetu, majore fortunâ cœptum, sineret. Ad eam rem & à Karthagine pecunia Magoni advecta est: & ipse, quantam potuit, à Gaditanis exegit, non ærario modò eorum, sed etiam templis spoliatis, & privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Karthagine Novâ expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in littus expositos ad partem eam muri, quâ capta Karthago ab Romanis fuerat, ducit: nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum nuncii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam & hostium adventum attulerant: & visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore, quàm vi, subierunt, patefactâ repente

repentè portâ, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, & ad primum incursum coniectumque telorum averfos, usque ad littus cum multa cæde persequuntur. nec, nisi naves littori appulsæ trepidos acceperint, superfuisset pugnae aut fuga quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas, orasque & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt. multique adnantes navibus, incerto præ tenebris, quid aut peterent aut vitarent, sædè interierunt. Postero die quum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad ostingenti homines cæsi inter murum littusque, & ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago, quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbim (haud procul à Gadibus is locus abest) classe appulsâ, mittendis legatis, querendoque, quòd portæ sibi socio atque amico clausæ forent, purgantibus iis, multitudinis concursu factum, infestæ ob directa quædam abs conscendentibus naves militibus, ad colloquium Suffetes eorum, qui summus Pœnis est magistratus, cum quæstore elicit, laceratosque verberibus cruci affigi iussit: inde navibus ad Pityusam insulam, centum millia ferme à continenti, (Pœni tum eam incolebant) trajecit: itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus modò benignè præbiti, sed in supplementum classis juventus armaque data. quorum fiduciâ Pœnus in Baliæres insulas (quingenta inde millia absunt) transiit. Duæ sunt Baliæres insulæ, major altera atque opulentior armis virisque: & portum habet, ubi commodè hibernaturum se (& jam extremum autumnus erat) credebat. ceterum, haud secus quàm si Romani eam insulam incoherent, hostiliter classis occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur. nec quisquam alterius gentis unus tantum eâ arte, quantum inter alios omnes Baliæres excellunt. itaque tanta vis lapidum creberrimæ gran-

grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Balarium insulam traiecerunt, fertilem agro; viris, armis haud æque validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant: ac, sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missisque Karthaginem, ad hibernandum naves subdixerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum, Gaditani Romanis deduntur.

XXXVIII. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse, L. Lentulo & L. Manlio Acidino provinciâ traditâ, decem navibus Romam rediit. & senatu extra urbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani rede-gisset. *adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam isse: neminem Karthaginensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphî spes, quàm petita pertinaciter; quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo, & signati argenti magnum numerum. Comitia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo: centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterum, comitia majore, quàm ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriæ est. Convenerant undique non suffragandi modò, sed etiam spectandi causâ P. Scipionis. concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bubus votis in Hispania Jovi sacrificaret: spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum Puni-

cum finisset, ita id, quod instaret, P. Cornelium finitum; atque, ut Hispaniâ omni Pœnos expulisset, sic Italiâ pulsulum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. Prætoriam inde comitia habita. creati duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octavius, & ex privatis Cn. Servilius Cæpio & L. Æmilius Papus. Quarto-decimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collegâ, quia sacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat; Bruttii Crasso. Tum prætoriarum provinciæ in sortem conjectæ. urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ibi, referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex eis maximus natu: *Et si nihil ultra maiorum est, Patres conscripti, quàm quod passi sumus, ut ad ultimum fidem vobis præstaremus; tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladum nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, ut sepe ad ultimum discrimen & ipsi veneritis, & populum Karthaginensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum & Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragi nostri, misistis. P. & Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo tempore defiterunt, quæ nobis secunda, quæque adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium primùm oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam civitates nostros venumdatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in libertatem restituerunt. Quum jam propè esset, ut optati*

optabilem ex miserrima fortunam haberemus; P. & Cn. Cornelii imperatores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis, perierunt. tum verò ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum periremus, & alterum excidium patrie videremus: nec ad perniciem nostram Karthaginensi utique aut duce aut exercitu opus esse, ab Turdulis vos veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis fuerant, extinguì posse. quum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulem declaratum videmus, ac vidisse nos civibus nostris renunciaturi sumus, spem omnem salutemque nostram. qui, quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero exercitos Saguntinos in patriam remisit: postremò Turdetaniam, adeo infestam nobis, ut illà gente incoluni stare Saguntum non posset, ita bello affixit, ut non modò nobis, (absit verbo invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleverat Hannibal. vestigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucundius est, quam ultione. Ob hæc, quibus majora neque sperare, neque optare ab Diis immortalibus poteramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusque ad vos misit: simul gratulatum, quòd ita res hos annos in Hispania atque Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus, sed quâ terrarum ultimas finit Oceanus, domitam armis habeatis: Italia, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pæno. Jovi Optimo Maximo, præfidi Capitoline arcis, non grates tantum ob hæc agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergò ferre. Id uti permittatis, quaesumus. utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate vestrâ faciatis. Senatus legatis Saguntinis respondit, Et dirutum & restitutum Saguntum fidei socialis utrinque servate documentum omnibus gentibus fore. Suos imperatores rectè, & ordine, & ex voluntate senatûs fecisse,

quòd Saguntum restituerint, civesque Saguntinos servitio ex-
emerint: quæque alia eis benignè fecerint, ea senatum ita vo-
luisse fieri. donum permittere, ut in Capitolio ponerent. Lo-
cus inde lautiaque legatis præberi iussu, & muneris er-
gò in singulos dari ne minus dena millia æris. Lega-
tiones deinde ceteræ in senatum introductæ, auditæque.
Et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tutò possent,
Italiam spectatum irent, duces dati, literæque per op-
pida missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de
republica, de exercitibus scribendis, de provinciis re-
latum.

XL. Quum Africam novam provinciam extra for-
tem P. Scipioni destinari homines famà ferrent, & ipse,
nullà jam modicà glorià contentus, non ad gerendum
modò bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem de-
claratum esse. neque aliter id fieri posse, quàm si ipse in
Africam exercitum transportaret, & aßurum se id per
populum, apertè ferret, si senatus adversaretur, id con-
siliu haudquaquam primoribus Patrum quum place-
ret, ceterique per metum aut ambitionem mussarent;
Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, Scio, inquit,
multis vestrùm videri, Patres conscripti, rem actam hodie-
no die agi, & frustra habiturum orationem, qui, tanquam de
integra re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego au-
tem primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia
Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quam nec senatus
censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus iussit. de-
inde, si est, consulem peccare arbitror, qui, de re transacta
simulando se referre, senatum ludibrio habet, non senatorem
modò, qui, de quo consultitur, suo loco dicit sententiam. At-
que ego certum habeo, dissidenti mihi ab ista festinatione in
Africam trajiciendi, duarum rerum lubeundam opinionem es-
se; unius, istius ingenio meo cunstationis; quam metum pigri-
tiamque homines adolescentes sordè appellent, dum ne pœniteat,
adhuc aliorum speciosiora primo adpectu consilia semper visa,
mea usu meliora. alterius, obtrectationis atque invidiæ adver-
sus

sus crescentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua suspitione si me neque vita acta & mores mei, neque dictatura cum quinque consulatibus, tantumque gloriæ belli domique parta vindicat, ut propius fastidium ejus sim, quàm desiderium; ætas saltem liberet. quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus, & in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audivit, quo minùs insectanti me magistro equitum, quod fando nunquam antè auditum erat, imperium mecum æquaretur. Rebus, quàm verbis, assequi malui, ut, qui aliorum judicio mihi comparatus erat, suâ mox confessione me sibi præferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certamina mihi atque æmulationes cum adolescente florentissimo proponam. videlicet ut mihi jam vivendo, non solum rebus gerendis fessò, si huic negata fuerit, Africa provincia decernatur. cum ea gloria, quæ parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut à vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. *Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, quum in me ipso nunquam pluris famam hominum, quàm rempublicam, fecerim, ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quanquam, si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tue esse ereptum videri posset. Quum verò Hannibal hostis incolumi exercitu quartumdecimum annum Italiani obsideat, pœnitebit te, P. Corneli, gloriæ tue, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladum nobis causa fuit, tu consul Italiâ expuleris, & sicut penes C. Lutatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te hujus fuerit? nisi aut Hamilcar Hannibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa major clariorque, quàm hæc, (modò contingat, ut te consule vincamus) futura est. Ab Drepanis atque Eryce detraxisse Hamilcarem, quàm Italia expulisse Pœnos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi magis*

partam, quàm speratam, gloriam amplecteris, Hispaniâ potiùs, quàm Italiâ, bello liberatâ gloriatus fueris. Nondum is est Hannibal, quem non magis timuisse videatur, quàm contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris, nec per istos circuitus, ut, quum in Africam trajeceris, secuturum te illuc Hannibalem speres potiùs, quàm re-
cto hinc itinere, ubi Hannibal est, eò bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc & naturâ prius est, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax antè in Italia, quàm bellum in Africa sit: & nobis prius decedat timor, quàm ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu auspicioque fieri potest, Hannibale hîc victo, illic Karthaginem expugna. si altera utra victoria novis consulibus relinquenda est; prior quum major clariorque, tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem præterquam quòd & in Italia & in Africa duos diversos exercitus alere ærarium non potest; præterquam quòd, unde classes tueamur, unde commentibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est; quid? periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes Dii omen avertant, & dicere etiam reformidat animus, sed, quæ acciderunt, accidere possunt) & victor Hannibal ire ad urbem pergat; tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium à Capua, arcessemus? Quid? quod in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum exercitibus cæsi, documento sint; ubi per aliquot annos, maximis rebus terrâ marique gerendis, amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestraque familia fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque, temere in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, numerare velim. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æquè impigro ac nobili juvene, magnâ classe in Siciliam transmissâ, unâ navali pugná florentem rempublicam suam in perpetuum afflixerunt.

XLII. Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem
iia

Ista & M. Atilius, insigne utriusque fortune exemplum, nobis documento sint. Ne tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus & jocus fuisse Hispania tua videbuntur. Quid enim simile? pacato mari prater oram Italiae Galliaeque vectus Emporias, in urbem sociorum, classem appulisti: expositos milites, per tutissima omnia, ad socios & amicos populi Romani Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per praesidia Romana: circa Iberum exercitus patris patriumque tui, post amissos imperatores ferociore & calamitate ipsa: dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac iusti honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summum otium Karthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea elevo, nullo tamen modo Africa bello comparanda; ubi non portus nulli classi nostrae apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex amicus, non consistendi usquam locus, non procedendi. Quacunque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. Non semper temeritas est felix: & fraus fidem in parvis sibi praestruit, ut, quum operae pretium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrem patriumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude, circumvenerunt: nec tibi ipsi a Magone & Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit: Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Masinissa se, quam Karthaginienses, maluit potentes in Africa esse: Karthaginienses, quam quemquam alium. Nunc illos emulatio inter sese & omnes eausae certaminum acuunt, quia procul externus metus est. Ostende Romana arma, exercitum alienigenam; velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Karthaginenses Hispaniam defenderunt: aliter moenia patriae, templa Delum, aras & focos, defendent; quum euntes in praelium pavida prosequetur conjux, & parvi liberi occursabunt. Quid porro? Si satis confisi Karthaginienses consensu Africa, f-

de sociorum regum, mœnibus suis, quum tuo exercitûsque tui præsidio nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Magonem, quem, à Baliaribus classe transmissâ, jam præter oram Ligurum Alpini-
 norum veltari constat, Hannibali se conjungere jusserint? Nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Karthaginem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus, è mani us tuis in Italiam emisisti. Victum à te dices: eo quidem minùs vellem, & id tuâ, non reipublicæ solum, causâ, iter datum victo in Italiam esse. Patere nos omnia, quæ prospera tibi ac populi Romani imperio evenere, tuo consilio assignare; adversa casibus incertis belli & fortunæ delegare. Quo melior fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput atque arcem hujus belli esse. quippe qui præ te feras, eam tibi causam trajiciendi in Africam esse, ut Hannibalem eò trahas. Sive igitur hîc, sive illic, cum Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hîc, tuo collegaue tui exercitu conjuncto? ne Claudius quidem & Livius consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra jam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Karthago & tota socia Africa potentior armis virisque faciet? Quod istud consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores copię sint, hostium multo majores, quàm ubi duobus exercitibus adversus unum, tot præliis & tam diuturnâ & gravi militiâ fessum, pugnandum sit? Quàm compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpi-
 bus descendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit: tu, quum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi amplum & gloriosum censes esse: sicut quum, provinciâ & exercitu relicto, sine lege, sine se-
 vatusconsulto, duabus navibus populi Romani imperator fortu-
 nari

nam publicam & majestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, reipublicæ nobisque, non sibi ipsi privatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quò terrarum velint, trajiciant.

XLIII. Quum oratione ad tempus paratâ Fabius, tum auctoritate & inveteratâ prudentiæ famâ, magnam partem senatûs, & seniores maximè, movisset, pluresque consilium senis, quàm animum adolescentis ferocem, laudarent; Scipio ita locutus fertur: Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quàm ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sanè purgata est. Sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit verbis, ad extinguendum invidiæ crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum æmuletur: & non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quò me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se perfunctum honoribus, & me infra ætatem filii etiam sui posuit; tanquam non longiùs, quàm quantum vitæ humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum presentibus modò, sed cum omnis ævi claris viris, comparent. Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non assequi solum velle, sed, (bonâ veniâ tuâ dixerim) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, ne mihi in minoribus natu animi sit, ut nolumus, quemquam nostri similem evadere civem. id enim non eorum modò, quibus inviderimus, sed reipublicæ, & penè omnis generis humani detrimentum sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in Africam trajicerem: ut meam quoque, non solum reipublicæ & exercitûs, vicem videretur sollicitus. Unde hæc repenti cura de me exorta? quum pater patruusque meus interfecti, quam duo exercitus eorum propè occisione occisi essent,

sent, quum amissa Hispania, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuorque duces omnia metu armisque tenerent, quum quaesitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me, nemo profiteri nomen ausus esset, quum mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus; quid ita tum nemo atatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patrique recentem cladem commemorabat? Utrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quàm tunc in Hispania erat? An majores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quàm tunc in Hispania fuerunt? An ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quàm nunc est? An cum Karthaginensi hoste in Hispania, quàm in Africa, bellum geri apius est? Facile est, post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare meas res gestas: tam, Hercule, quàm, si victor ex Africa redierim, ea ipsa elevare, que nunc, retinendi mei causâ, ut terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium captum in Africa commemorat; tanquam M. Atilius primo accessu ad Africam offenderit. neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africa, & res egregias primo anno gessisse, & quantum ad Karthaginenses duces attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris: si hoc bello, non priore, si nuper, & non annis antè quadraginta, ista clades accepta foret, quí ego minús in Africam, Regulo capto, quàm, Scipionibus occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedæmonium Karthagini, quàm me patriæ meæ suerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quòd possit in hominis unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello, transgressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punica bello

bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam, aver-
tisse eò bellum, unde venerat, refers?

XLIV. Sed quid, ultro metum inferre hosti, & ab se re-
moto periculo alium in discrimen adducere, quale sit, veteri-
bus externisque exemplis admonere opus est? Majus præ-
sentiusve ullum exemplum esse, quàm Hannibal, potest? mul-
tum interest, alienos populere fines, an tuos uri, excindi, vi-
deas. plus animi est inferenti periculum, quàm propulsanti.
Ad hoc major ignotarum rerum est terror: bona malaque bo-
stium ex propinquo ingressus fines aspicias. Non speraverat
Hannibal fore, ut tot in Italia populi ad se deficerent, quot
defecerunt post Cannensem cladem; quanto minùs quicquam
in Africa Karthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis so-
ciis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam de-
serti ab sociis, viribus nostris, milite Romano, stetimus. Kar-
thaginensi nihil civilis roboris est. mercede paratos milites
habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia.
Hic modò nihil moræ sit, unà & trajecisse me audictis, & ar-
dere bello Africam, & molientem hinc Hannibalem, & obsi-
deri Karthaginem. letiores & frequentiores ex Africa exspe-
ctate nuncios, quàm ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes
subjicit fortuna populi Romani, Diu fœderis ab hostis violati
testes, Syphax & Masinissa reges: quorum ego fidei ita in-
nitar, ut bene tutus à perfidia sim. Multa, quæ nunc ex in-
tervallo non apparent, bellum aperiet. & id est viri & ducis,
non deesse fortune præbenti se, & oblata casu flectere ad consi-
lium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem;
sed illum potiùs ego traham, quàm ille me retineat. In sua
terra cogam pugnare eum, & Karthago præmium victo-
riæ erit, quàm semirutæ Bruttiorum castella. Ne quid in-
terim, dum trajicio, dum expono exercitum in Africa, dum
castra ad Karthaginem promoveo, respublica hic detrimenti
capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor totâ Italiâ volitaret
Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne contumeliosum sit,
conculso jam & penè fracto Hannibale, negare, posse P. Li-
cinius consulem virum fortissimum præstare: qui, ne à sœ-

cris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provincie non venit. Si, Hercule, nibilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum; tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modò Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vulgæ, quod Hannibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque & classibus oppugnatam; nunc, quum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur & vasteturque in vicem Africa. Castra Romana potius Karthaginis portis immineant, quàm nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illic terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent, & bellum, quod instat, & provincias de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit, si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic & ego contrâ gloriam ejus eludere, & meam verbis extollere velim. Neutrū faciam, Patres conscripti: & si ullâ aliâ re, modestiâ certè & temperando linguæ adolescens senem vicero. Ita & vixi, & res gessi, ut tacitus eâ opinione, quam vestrâ sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem.

XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. itaque Q. Fulvius, qui consul quater & censor fuerat, postulavit à consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, se, quod è republica esset, facturum; tum Fulvius, *Non ego ignarus, quid responsurus facturufve esses, quasi, quippe quum præ te feras, tentare magis, quàm consulere senatum, & ni provinciam*

vinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam
rogationem habeas. Itaque à vobis, tribuni plebis, postulo,
inquit, ut sententiam mihi ideo non dicenti, quòd, etsi in me-
am sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, au-
xilium sitis. Inde altercatio orta, quum consul negaret,
æquum esse tribunos intercedere, quo minùs suo quis-
que loco senator rogatus sententiam diceret. Tribuni
ita decreverunt, Si consul senatui de provinciis permittit,
stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad
populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam
recusabit dicere, auxilium erimus. Consul diem ad collo-
quendum cum collega petiit. Postero die permissum
senatui est. Provinciæ ita decretæ: alteri consuli Si-
cilia & triginta rostratæ naves, quas C. Servilius su-
periore anno habuisset: permissumque, ut in Africam,
si id è republica esse censeret, trajiceret. alteri Bruttii
& bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L.
Veturius, aut Q. Cæcilius. hi & sortirentur inter se,
compararentve uter in Bruttis duabus legionibus, quas
consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in an-
num prorogaretur, cui ea provincia evenisset. & ce-
teris, præter consules prætoresque, qui exercitibus pro-
vinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q.
Cæcilio forte evenit, ut cum consule in Bruttis ad-
versus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Sci-
pionis magnâ frequentia & favore spectantium cele-
brati. Legati, Delphos ad donum ex præda Hasdruba-
lis portandum missi, M. Pomponius Matho & Q. Ca-
tius, tulerunt coronam auream ducentum pondo, &
simulacra spoliolum, ex mille pondo argenti facta.
Scipio, quum, ut delectum haberet, neque impetrâs-
set, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios du-
cere sibi milites liceret, tenuit: &, quia impensæ ne-
gaverat reipublicæ futuram classem, ut, quæ ab sociis
darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etru-
riæ primum populi, pro suis quisque facultatibus, con-
sulem

fulem adjuturos polliciti. Cærites frumentum sociis navalibus commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienfes lineæ in vela; Volaterrani interamenta navium & frumentum; Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum & viginti millia modium, & in viaticum decurionibus remigibusque collaturus: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves, & frumenti magnum numerum. abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi, & præter hos Nursini, & Reatini, & Amiternini, Sabinusque ager omnis, milites polliciti. Marfi, Peligni, Marrucinique, multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes, quum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes, quum essent positæ, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quàm ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat. Metello, ut, quibus præfuisset legionibus, iis præesset, (facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et, quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, à fossa Græca ad mare versam, vendere quæstores jussi; indicio quoque permissio, qui ager civis Campani fuisset, ut is publicus populi Romani esset. indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et

Cn. Servilio prætori urbis negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique ex senatusconsulto liceret habitare, ibi habitarent; animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eâdem æstate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Baliarium insula, ubi hibernârat, juventute lectâ in classem impositâ, in Italiam triginta ferme rostratis navibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit: Genuamque, nullis præfidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. inde ad oram Ligurum Alpini-
norum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum eâ tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus, Savone oppido Alpino prædâ depositâ, & decem longis navibus in statione ad præsidium relictis, ceteris Karthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem trajecturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, compositâ, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleta biennio antè, forent lætati; si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Livium proconsulem ex Etruria volum exercitum admovere Ariminum jusserunt, & Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si è republica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, Cœlius frumento missô ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius prædam Etruscâ Ligurumque montanorum captivos Karthaginem perportantes, tradit. in Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia

lentia incesſerat pari clade in Romanos Pœnoſque: niſi quòd Punicum exercitum ſuper morbum etiam fa-
mes affecit. Propter Junonis Laciniaẽ templum æſta-
tem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavit-
que, cum ingenti rerum ab ſe geſtarum titulo, Puni-
cis Græciſque literis inſculpto.

LIBER XXIX.

EPITOME.

III, IV. **E**X Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione
miſſus ingentem prædam reportavit, & man-
data Maſiniſſæ Scipioni expoſuit, conquerentis, quòd nondum
exercitum in Africam trajeciſſet. Bellum in Hiſpania fini-
tum, victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipſe in acie
occiſus, Mandonius expoſcentibus Romanis à ſuis deditus eſt.
Magoni, qui in Gallia & Liguribus erat, ex Africa &
militum ampla manus miſſa, & pecuniæ, quibus auxilia condu-
ceret: præceptumque, ut ſe Hannibali jungeret. VI. Scipio
à Syracuſis in Bruttios trajecit, & Locros, pulſo Punico præ-
ſidio, fugatoque Hannibale, recepit. XII. Pax cum Phi-
lippo facta eſt. X, XI. Idea mater deportata eſt Romam
à Peſſinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis in-
vento, pelli Italiâ alienigenam hoſtem poſſe, ſi mater I-
dæa deportata Romam eſſet. tradita autem eſt Romanis
per Attalum regem Aſiæ. Lapis erat, quem matrem Deum
incolæ dicebant. XIV. Excepit P. Scipio Naſica Cn. filius,
ejus, qui in Hiſpania perierat, vir optimus à ſenatu judica-
tus, adoleſcens nondum quaſtorius, quoniam ita reſponſum
jubebat: ut numen id ab optimo viro reciperetur con-
ſecrareturque. XVI, XVII, &c. Locrenſes legatos Ro-

nam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quere-
rentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos co-
rum ac conjuges stupraverat. XXII. Pleminius, in catenis
Romam perductus, in carcere mortuus est. XIX, XXII.
Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule, qui in Sicilia
erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur; missis
ab hoc legatis à senatu, qui explorarent, an ea vera essent,
purgatus infamiâ Scipio in Africam trajecit, senatûs permis-
su. XXIII. Syphax, acceptâ in matrimonium filiâ Hasdru-
balis Gisgonis, amicitia, quam cum Scipione ipse junxerat,
renunciavit. XXVIII, &c. Masinissa, rex Massylorum,
dum pro Karthaginensibus in Hispania militat, amisso patre
Galâ, de regno exciderat. quo per bellum saepe repetito, ali-
quot præliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum pri-
vatus est: & cum ducentis equitibus exsul Scipioni se junxit:
& cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium
cum ampla manu interemit. XXXV. Scipio, adventu Has-
drubalis & Syphacis, qui propè cum centum millibus armato-
rum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus, hiberna commu-
nivit. XXXVI. Sempronius consul in agro Crotoniensi pro-
spere adversus Hannibalem pugnavit. XXXVII. Lusitum
à censoribus conditum est. censa sunt civium capita ducenta
quatuordecim millia. Inter censores, M. Livium & Claudi-
um Neronem, notabilis discordia fuit. nam & Claudius Livio
collegæ equum ademit, quod à populo damnatus actusque in ex-
silium fuerat; & Livius Claudio, quod falsum in se testimoni-
um dixisset, & quod non bonâ fide secum in gratiam redisset.
Idem omnes tribus, extra unam, ærarias reliquit, quod & in-
nocentem se damnassent, & postea consulem censoremque fe-
cissent.

I. **S**CIPIO, postquam in Siciliam venit, volun-
tarios milites ordinavit centuriavitque: ex iis
trecentos juvenes, florentes ætate & virium
robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad
usum, neque centuriati, neque armati, servarentur.

Tum

Tum ex totius Siciliæ juniorum numero principes genere & fortunâ trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit: diemque iis, quâ equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terrâ marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio, *renunciari sibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tanquam gravem & duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quàm postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. Expromerent, quid sentirent: cum bona venia se auditurum.* Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare: tum Scipio ei, Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cetera instrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare, & vicarium accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica impensa. Docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque præliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit; maximè qui sub duce Marcello militaverant: quos quum optimâ disciplinâ institutos credebatur, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum. nihil enim parvum, sed Karthaginis jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum civitatibus imperat; ex Italia advecto parcit:

parcit: veteres naves reficit, & cum iis C. Lælius in Africam prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas, venit. Græci res à quibusdam Italici generis, eâdem vi, quâ per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim judiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliæ populis, grata fuit; eoque enisus ad bellum adjuverunt. Eâdem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa, quàm per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis, rebatur. eo nec in Hispania casis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: & postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum. præterquam quòd nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia, ut inconditam turbam tironum, esse. nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Karthaginensibus, aut Romanis: nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Karthaginenses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse. ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.* Hæc aliaque dicendo non populares modò, sed Aufetanos quoque, vicinam gentem, concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in Sedetanum agrum, quò edictum erat, convenerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima negligendo bellum,

lum, junctis & ipsi exercitibus, per agrum Aufetanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. trium millium spatio procul à castris eorum posuerunt castra. Primò per legatos nequicquam tentatum, ut discederetur ab armis. dein, quum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus Hispanis factus esset, submisso ab statione Romana equitatu, prælium equestre fuit, haud sanè memorando in partem ullam eventu. Sole oriente, postero die armati instructique omnes mille ferme passus procul à castris Romanis aciem ostendère. Medii Aufetani erant: cornua dextrum Ilergetes, lævum ignobiles tenebant Hispani populi. Inter cornua & mediam aciem intervalla patentia satis latè fecerant; quæ equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modò hostium imitati sunt, ut inter legiones & ipsi patientes equiti relinquerent vias. Ceterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patientes in hostium acie vias permittere equos jubeat: ipse, coeptà parum prospere pedestri pugnâ, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit; postquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. indicat tuta ab lævo cornu esse: jam missum ab se Cornelium Servium procellâ equestri hostes circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, quum Romani equites, in medios inventi hostes, simul pedestres acies turbârunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clauferunt. Itaque, omisâ pugnâ equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos ho-

stium

rium ordines, & trepidationem pavoremque, & fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, ut percussos invadant, neu resitui aciem patiantur. non sustinissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad pedes degressus ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquandiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum, pugnant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cœpta, pluresque cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia percussis acriter insisterunt Romani. nec antè abscessum est, quàm castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maximè in lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prælio effugerant, sparsi primò per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum à Mandonio evocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma, & deditibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minùs, exercitus se in agrum Ilergetum Aufetanorumque, & deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renunciataque in concilium. Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi & traditi ad supplicium. Hispaniæ populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togæ exercitui, & obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito & compresso, in Africam omnis terror versus. C.

Lælius

Lælius nocte ad Hipponem Regium quum accessisset, luce primâ ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriosè agentibus, magna clades illata; nunciique trepidi Karthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant. itaque primò terror pavorque, dein mœstitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modò ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionem acceperissent; ii, verso Marte, Africae populationes & obsidionem Karthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse; majorem semper frequentioreque pro tot casibus exercitibus sublescentem. Suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse. mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam apertâ defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam, nec conjungere sese Hannibali: & Hannibalem ipsam jam & famâ senescere, & viribus.*

IV. In hæc descendenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviâ præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summæ belli

LIBER XXIX.

belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mit-
tisque ad Syphacem legationes, aliosque regulos, fir-
mandæ societatis causâ, cœptæ. Ad Philippum quo-
que missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut
in Siciliam aut in Italiam trajiceret. Missi & ad duos
imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem reti-
nerent: ad Magonem non legati modò, sed viginti
quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti
equites, septem elephantî, ad hoc magna pecunia ad
conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Ro-
manam exercitum admoveret, conjungeretque se Han-
nibali. Hæc Karthagine parabant agitabantque. Ad
Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præ-
sidiis agentem Masinissa, famâ Romanæ classis exci-
tus, cum equitibus paucis venit. *Is segniter rem agi ab
Scipione questus, quòd tum non jam exercitum in Africam
trajecisset, percussis Karthaginensibus, Syphace impedito si-
nitimis bellis, quæm incertum herere; si spatium ad sua, ut
velit, componenda detur, nihil sincerâ fide cum Romanis a-
cturum. Hortaretur, ac stimulare Scipionem, ne cessaret.
Se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis co-
piis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio moran-
dum in Africa esse. classem credere profectam à Karthagine,
cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi cer-
tamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissâ, Lælius po-
stero die naves prædâ onustas ab Hippone solvit, re-
versusque in Siciliam mandata Masinissæ Scipioni ex-
posuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Kartha-
gine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Li-
gures Genuamque accesserunt. In iis locis tum fortè
Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis,
jubentium exercitus quàm maximos comparare, ex-
templo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gen-
tis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. &
*missum se ad eos vindicandos in libertatem, ait, &, ut ipsi
cernant,*

Lælius nocte ad Hipponem Regium quum accessisset, luce primâ ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriosè agentibus, magna clades illata; nunciique trepidi Karthaginem terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque imperatorem (& fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant. itaque primò terror pavorque, dein mœstitia animos incescit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modò ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionem acceperissent; ii, verso Marte, Africae populationes & obsidionem Karthaginis visuri forent, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse; majorem semper frequentioremq; pro tot caesis exercitibus sublescentem. Suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse. mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam apertâ defectione infestissimum hostem. nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam, nec conjungere sese Hannibali: & Hannibalem ipsum jam & famâ senescere, & viribus.*

IV. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum, quonam modo obviâ præsentibus periculis iteretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum conveyere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus Romanam classem. Jam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incurSIONES agrorum satis sint, transvectas; summa belli

LIBER XXIX.

belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mit-
tisque ad Syphacem legationes, aliosque regulos, fir-
mandæ societatis causâ, cœptæ. Ad Philippum quo-
que missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut
in Siciliam aut in Italiam trajiceret. Missi & ad duos
imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem reti-
nerent: ad Magonem non legati modò, sed viginti
quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti
equites, septem elephantum, ad hoc magna pecunia ad
conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem Ro-
manam exercitum admovent, conjungeretque se Han-
nibali. Hæc Karthagine parabant agitabantque. Ad
Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præ-
sidiis agentem Masinissa, famâ Romanæ classis exci-
tus, cum equitibus paucis venit. *Is segniter rem agi ab
Scipione questus, quòd tum non jam exercitum in Africam
trajecisset, percussis Karthaginensibus, Syphace impedito fi-
nitimis bellis, què incertum herere; si spatium ad sua, ut
velit, componenda detur, nihil sincerâ fide cum Romanis a-
cturum. Hortaretur, ac stimulet Scipionem, ne cessaret.
Se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis co-
piis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio moran-
dum in Africa esse. classem credere profectam à Karthagine,
cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi cer-
tamen.*

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissâ, Lælius po-
stero die naves prædâ onustas ab Hippone solvit, re-
versusque in Siciliam mandata Masinissæ Scipioni ex-
posuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Kartha-
gine ad Magonem missæ erant, inter Albingaunos Li-
gures Genuamque accesserunt. In iis locis tum fortè
Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis,
jubentium exercitus quàm maximos comparare, ex-
templo Gallorum & Ligurum (namque utriusque gen-
tis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. &
*missum se ad eos vindicandos in libertatem, ait, & ut ipsi
cernant,*

T. LIVII

cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse. satis, scire Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli, summam ad id suam voluntatem esse, dicere: sed, quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adjutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrinque exercitus in agrum suum incursum, Ea ab Gallis desideraret, quibus occultè adjuvari posset. Liguribus, quòd procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse. illos armare juventutem, & capeßere pro parte bellum, æquum esse. Ligures haud abnuere: tempus modò duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occultè ad eum à Gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat: si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione stimulo Masinissæ adhortationibus, & militibus, prædam ex hostium terra cernentibus totâ classe efferti, accensis ad trajiciendum quàm primùm, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei ex minima re affulsit. Latrociniis magis, quàm justo bello, in Brutiis gerebantur res; principio ab Numidis factò, & Brutiis, non societate magis Punicâ, quàm suoapte ingenio, congruentibus in eum morem. Postremò Romani quoque, jam contagione quâdam rapto gaudentes, quantum

per

per duces licebat, excursions in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses circumventi, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti fortè apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locrensiu principibus, qui pulsi ab adversa factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cetera percunctantibus, (ut mos est, qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Karthaginienſes esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendæ rei composuissent, signaque, quæ procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exfulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus missi, iussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: & Q. Pleminio proprætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, mediâ ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. qui parati intentique, & ipsi scalas ad id ipsum factas quum demississent, pluribusque simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu, sopitos impetus est factus. quorum gemitus primò morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno & tumultus, quum causa ignoraretur; postremò certior res, aliis excitantibus alios. *jamque ad arma* pro se quisque vocabat: *hostes in arce esse, & cadi vigiles.* oppressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, sublatuſ, incertum, un-

de accidisset, (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaque velut plenâ jam hostium arce territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus præliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar Punico præsidio præerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremò veniebat Hannibal. nec sustinuisent Romani, nisi Locrensiū multitudo, exacerbata superbiâ atque avaritiâ Pœnorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nunciatum est, in majore discrimine Locris rem verti, ipsumque Hannibalem adventare; ne præsidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, & ipse à Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, quum primùm æstu fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Et Hannibal, à Butroto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuncio præmisso, ut sui luce primâ summâ vi prælium cum Romanis ac Locrensisibus conferent, dum ipse, averfis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggredieretur, ubi luce cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turbâ locum artum impediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. sarcinis in acervum coniectis, quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus Numidis circumequitabat urbem, dum scalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum quâ maximè parte aggredieretur. progressus ad murum, scorpione isto, qui proximus eum fortè steterat, territus inde tam periculoso casu, receptui canere quum jussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis Romana à Messana Locros, aliquot horis die superante, accessit: expositi omnes è navibus, & ante occasum solis urbem ingressi

ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce à Pœnis pugna : & Hannibal, jam scalis aliisque omnibus ad opugnationem paratis, subibat muros : quum repentè in eum, nihil minus quàm tale quicquam timentem, patefactâ portâ erumpunt Romani. ad ducentos improvidos, quum invasisent, occidunt. ceteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit : nuncioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi consulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fugæ simili cursu ante noxam assecuti sunt.

VIII. Scipio, ut & arcem relictam ab hostibus & vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit : de auctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos, concessit. *Publicè nec dare nec eripere se quicquam Locrensis, dixit, Romam mitterent legatos : quam senatus æquum censisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi malè de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quàm sub amicis Karthaginensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato præsidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbè & crudeliter habiti Locrenses à Karthaginensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modò animo pati, sed propè lubenti possent. verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii præfectum, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos sedere atque avaritiâ superaverunt, ut non armis, sed viis videretur certari. nihil omnium, quæ inopi inopas opes potentioris faciunt, prætermisum in opprobrios est ab duce, aut à militibus : in corpora ipsorum, mulieros, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit : nec

alia modò templa violata, sed Proserpinæ etiam, intacti omni ætate, thesauri; præterquam quòd à Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut antè regiæ naves, laceratæ naufragiis, nihil in terram integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam asportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis eà violatione templi furorem objecit, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obvi-
us fortè Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui quum jussu tribunorum ademptum poculum esset, jurgium inde & clamor, pugna postremò orta inter Pleminii milites, tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Visti Pleminii milites quum ad Pleminium, cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes; accensus irà domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis (repugnabant enim, militemque implorabant) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoriâ, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt. & quum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum verò in multo impotentiorum subitò rabiem accensi, sine respectu, non majestatis modò, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt. tum ipsum, ab suis interceptum & seclusum, hostiliter lacerant, & propè ex sanguinem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio, post
paucos

paucos dies Locros hexeri adveſtus, quum cauſam Pleminii & tribunorum audiſſet, Pleminio noxâ liberato; reliſtoque in ejuſdem loci præſidio, tribunis fontibus judicatis, & in vincula conjeſtis, ut Romam ad ſenatum mitterentur, Meſſanam atque inde Syracuſas rediit. Pleminius impotens iræ, neglectam ab Scipione & nimis leviter latam ſuam injuriam ratus, nec quemquam æſtimare alium eam litem poſſe, niſi qui atrocitatem ejus patiendo ſenſiſſet, tribunos attrahi ad ſe juſſit; laceratoſque omnibus, quæ pati corpus ullum poſteſt, ſupplicis interfecit: nec ſatiatus vivorum pœnâ, inſepultos projecit. Simili crudelitate & in Locrenſium principes eſt uſus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem proſeſtos audivit. &, quæ antea per libidinem atque avaritiam ſœda exempla in ſocios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque invidiæ non ſibi modò, ſed etiam imperatori, eſſe.

X. Jam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii conſulis literæ Romam allatæ, ſe exercitumque ſuum gravi morbo adſeſtari: nec ſiſti potuiſſe, ni eadem viſ mali, aut gravior etiam, in hoſtes ingruiſſet. Itaque, quoniam ipſe venire ad comitia non poſſet, ſi ita Patribus videretur, ſe Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum cauſâ dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti, è republica eſſe. Nam neque uſum ejus ullum in præſentia eſſe, quum Hannibal jam in hiberna ſuos receperit; & tanta inceſſerit in ea caſtra viſ morbi, ut, niſi maturè dimittantur, nemo omnium ſuperſuturus videatur. ea conſuli à Patribus facienda, ut è republica fideque ſua duceret, permiſſa. Civitatem eo tempore repens religio invaſerat, invento carmine in libris Sibyllinis, propter crebriùs eo anno de cælo lapidatum inſpeſtis. Quandoque hoſtis alienigena terræ Italiæ bellum intuliſſet; eum pelli Italiâ vincique poſſe, ſi mater Idea à Peſſinunte Romam adveſta foret. Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quòd & legati, qui donum Delphos portaverant, referebant, & ſacri-

ficantes ipsos Pythio Apolloni litavisse, & responsum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo Romano. In ejusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præfagientem animum de fine belli, quò depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius factis, ominibus, oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.

XI. Nullas dum in Asia civitates socias habebat populus Romanus. tamen memores, Æsculapium quoque ex Græcia quondam, haud dum ullo fœdere sociata, valetudinis populi causâ arcessitum; & jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, cæptam amicitiam esse, facturum eum, quæ possit, populi Romani causâ, legatos ad eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, Cn. Tremellium Flaccum, & M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinqueres, ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini Romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus, quam sibi spem populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, *per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. quum Romanam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Roma esset, hospitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quam matrem Deum esse incolæ dicebant, tradidit, ac deportare Romam jussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nunciavit, Deam apportari. quarendum virum optimum in civitate esse, qui eam ritè hospitio exciperet.

peret. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comitorum causâ dictus, exercitusque ejus dimissus: magister equitum L. Veturius Philo. Comititia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitibus peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebei septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus & M. Junius Pennus plebei ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam à patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Ætolos, desertos ab Romanis, cui uni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere maturâisset, bellantem eum cum Ætolis, P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditum, & mille equitibus, & triginta quinque rostratis navibus (haud parvum momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vix dum pace factâ, nuncius regi venit, Romanos Dyrhachium venisse: Parthinosque & propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res: Dimallumque oppugnari. Eò se verterant Romani ab Ætolorum, quò missi erant, auxilio, irati, quòd sine auctoritate sua adversus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quò Sempronius se receperat,

misso Latorio legato cum parte copiarum & quindecim navibus in Ætoliā, & ad visendas res, pacemque, si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniātium vastavit, &, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnae Romano fecit. quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentatâ prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum mittere; satis confidere, conventuram eam, affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impetratum (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus) ut in Epirum transfirer. Phœnice urbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Aëropo & Darda, & Philippo Epirotarum prætoribus, postea cum P. Sempronio congregitur. Adfuit colloquio & Amynder Athamanum rex, & magistratus alii Epirotarum & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab rege & ab imperatore Romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius conditiones pacis dixit, ut Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium Romanorum essent; Atintania, si, missis Romam legatis, ab senatu impetrasset, Macedoni accederet. In eas condiciones quum pax conveniret, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæzi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Ilenses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has conditiones pacem juberet. jusseruntque omnes tribus: quia, verso in Africam bello, omnibus

mnibus aliis in præsentia levare v olebant bellis. P. Sempronius, pace factâ, ad consulatum Romam decessit.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eisdem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli è republica visum esset. Et M. Livio, & Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretæ. T. Quinctius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere uterque præsidio, obtinerent. De Hispaniæ imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eisdem, L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum, proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias jusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad novas scribendas in Bruttios legiones, & in ceterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quanquam nondum apertè Africa provincia decreta erat, (occultantibus id, credo, Patribus, ne præsciscerent Karthaginienes) tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse. Impleverat ea res super-

stitutionum animos, pronique & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant: eo plura vulgabantur. *Duos soles visos: & nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu solis ad occidentem porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagninæ & portam & multis locis murum de cælo tactum. In ade Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causâ diem unum supplicatio fuit: & novemdiale sacrum, quod de cælo lapidatum esset, factum. Eò accessit consultatio de matre Idæa accipienda, quam præterquam quod M. Valerius, unus ex legatis prægressus, æstutum in Italia fore nunciaverat, recens nuncius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. Veram certè victoriam ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. id quibus virtutibus industi ita judicârint, sicut proditum à proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiæ ire jussus obviam Deæ, isque eam de nave accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat jussus, in salum nave evedtus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas unius Claudie Quintæ insigne est nomen, accipere: cui dubia (ut traditur) antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus, succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusâ civitate obviam, thuribulis ante januas positis, quâ præferebatur, atque accenso thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem Romanam iniret, in ædem Victorie,

Æoriæ, quæ est in palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis; isque dies festus fuit. populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque & ludi fuere, Megalesia appellata.

XV. Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; *tempus esse*, à quibusdam senatoribus subiectum est, *quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, dempto jam tandem Deum benignitate metu, non ultra pati*. Erectis exspectatione Patribus, subjecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fulvio consulibus abmiserant milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii causâ, habere: quum interim boni obedientesque socii, pro fide atque obsequio in populum Romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent*. Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renovata rei propè jam oblitteratæ, quàm ira irritata est. itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, *ut consules magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Albâ, Carseolis, Sorâ, Sueſsâ, Setia, Circejis, Narniâ, Interamnâ, (cæ namque coloniæ in ea causa erant) Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua cum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quàm locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus coloniæ magistratus legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis in millia aris asses singulos imperari exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent. Ex hoc senatusconsulto, accitis Romam magistratibus primori-*

busque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. negare, *tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros.* Orare atque obsecrare, ut sibi, *senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire meritò deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi summâ militum, quæ imperata esset, Romam adductâ, neminem iis senatum daturum. Ita præcisâ spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, propè æquè longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Lævino est. qui, *privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, æquum esse dixit. nec minari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse.* Nam, præterquam quòd aliquid propriè ad consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi erario, nec plebe ad tributum sufficiente. Grata ea Patribus admonitio fuit: jussisque referre consulibus, decreverunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur: *primam præsentem ii, qui tum essent, duas tertii & quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Locrensiùm clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quàm Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensiùm, obsiti squalore & sordibus, in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleæ, (ut Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus *Locrenses se dixerunt esse, ea pas-*

fos à Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quæ pati ne Karthaginienses quidem velit populus Romanus. Rogare, uti sibi Patres adeundi, deplorandique arumnas suas potestatem facerent.

XVII. Senatu dato, maximus natu ex iis: Scio, quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probè sciatis, & quomodo proditi Locri Hannibali sint, & quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostrâ; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratiâ; unus, ut coram P. Scipione, qui Locros recepit, omnium nobis rectè perperamque factorum testis, agatur; alterius, quòd, qualescunque sumus, tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda & indigna, & à præfecto præsidii Hamilcare, & ab Numidis Afriisque passos esse. Sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum bona venia, queso, audiat, Patres conscripti, id, quod invitatus dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum vos, an Karthaginienses principes terrarum videat. si ex iis, quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à vestro præsidio nunc quum maximè patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit; nemo non illos sibi, quàm vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum à Karthaginiensibus injurias tanto minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum à vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam aliò, quàm ad vos, querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti, aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est.

cum presidio ad recipiendos à Karthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est presidio. In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere ultima miseria) nec hominis quicquam est, Patres conscripti, præter figuram & speciem; neque Romani civis, præter habitum, vestitumque, & sonum Latinæ linguæ. Pestis ac bellua immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perniciem navigantium circumfedissee fabulæ ferunt. At si scelus, libidinemque, & avaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, unam profundam quidem voraginem tamen patientiâ nostrâ expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt: constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia passim mulierum puero- rumque, qui rapiuntur atque asportantur, ploratus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum tantarum injuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus. communiter omnia amplectar. Nego domum ullam Locris; nego quemquam hominem expertem injuriæ esse; nego ullum genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui pati potuerit, prætermis- sum sit. Vix ratio iniri potest, uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus, & quum maximè patimur, Patres conscripti; omnia, quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, & conjuges, edidit.

XVIII. Unum est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat, & vos audire, & exsolvere rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum quanta ceremonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est
apud

apud nos Proserpina, de cujus sanctitate templi credo aliquam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello: qui quum, ex Sicilia rediens, Locros classe praterveheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros quoque Proserpina, intactos ad eam diem, spoliavit: atque ita, pecuniâ in naves impositâ, ipse terrâ est profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Classis postero die fœdissimâ tempestate lacerata, omnesque naves, quæ sacram pecuniam habuerunt, in littora nostra ejectæ sunt. Quâ tantâ clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquistam in thesauros Proserpinae referri iussit. nec tamen illi unquam postea prosperi quicquam evenit: pulsusque Italiâ, ignobili atque inhonestâ morte, temere nocte ingressus Argos, occubuit. Hæc quum audisset legatus vester, tribunique militum, & mille alia, quæ, non augenda religionis causâ, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt nihilominus sacrilegas admoveere manus intactis illis thesauris, & nefandâ prædâ se ipsos ac domos contaminare suas & milites vestros. quibus, per, vos, fidem vestram, Patres conscripti, priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publicâ clade huant. Quanquam ne nunc quidem, Patres conscripti, aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deæ. Aliquoties jam inter se signis collatis concurrerunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Karthaginiensibus, quàm inter se ipsi, ferro dimicaverunt. præbuisentque occasionem furore suo Locros recipiendi Hannibali, ni accitus ab nobis Scipio intervenisset. At, Hercule, milites contactos sacrilegio furor agitat: in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen apparuit? Immo ibi præsens maxime fuit. Virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsanguis est relictus: recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula conjecit,

Eos, dein verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cruciatos trucidando occidit; mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas à templi sui spoliatoribus habet: nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quàm reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Majores quondam nostri, gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt. noctu audita ex delubro vox est, abstinere manus: Deam sua templa defensuram. Quia movendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum jam altitudinis excitata erant mœnia, quum subito collapsa ruinâ sunt. Sed & nunc, & saepe aliàs Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut à violatoribus gravia piacula exegit. nostras injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quàm vos, Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, utrùm sub illo legato, sub illo prasidio Locros esse sinatis, an irato Hannibali & Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus, ut extemplo nobis, ut de absente, ut indictâ causâ credatis. Veniat, coràm ipse audiat, ipse diluat. Si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos pratermisit; non recusamus, quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille omni divino humanoque liberetur scelere.

XIX. Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem; responderunt, missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum. Et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum, inter eum & tribunos cognitâ causâ, tribunos in vincula conjecerit; legatum aquè fontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit. Jussis excedere è templo legatis, non Pleminius modò, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disciplinam militarem, arguere. Sic & in Hispania plus propè per seditionem militum, quàm bello, amissum. extenuo
& regio

& regio more & indulgere licentiæ militum, & seivire in eos. Sententiam deinde æquè trucem orationi adjecit. Pleminius legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis causam dicere: ac, si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quòd de provincia decessisset injussu senatûs, revocari: ægique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando serrent ad populum. Locrensibus coràm senatum respondere, quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum neque populum Romanum factas velle. Viros bonos, sociosque, & amicos eos appellari: liberos, conjuges, quæque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpine sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: & sacrum piaculare fieri, ita ut priùs ad collegium pontificum referretur, quòd sacri thesauri moti, violati essent, quæ piacula, quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ, accensis studiis pro Scipione & adversus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus Locrensiùmque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modò, sed ne militaris quidem cultus jactabatur: cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis eum palæstræque operam dare: æquè segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Karthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentiâ corruptum, qualis Sucrone in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis, quàm hosti, metuendum.

XX. Hæc quanquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris jactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui de ceteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit. *Quis enim convenire, quem modò civitas juvenem admodum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem, receptâ ab hostibus Hispaniâ, ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit*
Han-

Hannibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum, eum repente, tanquam Q. Pleminium, indictâ causâ propè damnatum, ex provincia revocari? quum ea, quæ in se nefariè facta Locrenses quererentur, ne præsentem quidem Scipione facta dicerent, neque aliud, quàm patientia, aut pudor, quòd legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebei, atque ædilem. cum eo consilio prætorem cognoscere. si ea, quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis, atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius & decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut forte legarent, qui duo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti M. Claudius Marcellus & M. Cincius Alimentus: iis ædilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia prætori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, prendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quàm Messanam, consilium erat.

XXI. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exsilium Neapolim euntem fortè in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum

Ætū tradunt; alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes, conjicerent. Ii omnes, seu antè Scipionis, seu tum prætoris jussu, traditi in custodiam Rheginis. Prætor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquistam, cum ea quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos ad concionem milites prætor signa extra urbem efferre jubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, *Si quis miles aut in urbe restitisset, aut secum extulisset, quod suum non esset, Locrensisbus se permittere, ut, quod sui quisque cognoscet, prehenderet. si quid non comparet, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensisbus restitui. non levi defunctorum pœnâ, qui non restituisset.* Locrensiū deinde concionem habuit, atque, iis libertatem legesque suas populum Romanum senatumque restituere, dixit. *Si qui Pleminium aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quæ Locris nefariè in Deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum.* Locrenses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis sue doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi, quàm inimicum, malint esse. pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Naturâ insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quàm satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, & ad duo & triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem pro-

profecti sunt, ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. exercitum omnem eò convenire, classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terrâ marique cum Karthaginensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modò, sed hos decurrentes, classem in portu, simulacrum & ipsam edentem navalis pugnae, ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatus visendum prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci Karthaginensem populum, aut nullo alio posse. jubereque, quod Dii bene verterent, trajicere, & spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem confulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum facere: adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatus, nuntiaturi Romam essent. Pleminius, quique in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi. ac primò producti ad populum ab tribunis, apud præoccupatos Locrensiū clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt. postea, quum sæpius producerentur, jam senescente invidia, molliabantur iræ: & ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est, quàm judicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruerat, aliquot locis urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendi que haberet occasionem. pa-
tesa-

refacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex senatusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in senatu, actum. ubi omnes legatique & tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permetteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret praesidio.

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Karthaginienfes quoque, quum speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuncios sollicitam hiemem egissent, haud parvum & ipsi tuendæ Africæ momentum adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maximè fiduciâ trajeturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Giffonis filio non hospitium modò cum rege, de quo antè dictum est, quum ex Hispania fortè in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt: sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (jam enim & nubilis erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (& sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem ab Karthagine arcessit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, ut publicum quoque socius privato adjiceretur, societas inter populum Karthaginiensem regemque, datà ultro citroque fide, eisdem amicos inimicosque habituros, jurejurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quàm vana & mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat cum,

ne prioribus suis promissis fretus in Africam trajiciat. Se & nuptiis civis Karthaginiensis, filie Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Karthaginiensi junctum. Hortari primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Karthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa, abnuentem alteram societatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africâ Scipio, & Karthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria conjugis sue, proque parente ac penatibus dimicare.

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum convenerunt. Scipio, quamquam magno momento rerum in Africa gerendarum magnâque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, Ne jura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atque arbitros conventurum, fallat. Ceterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat, (vagati enim in urbe, obversatique prætorio erant) &, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, suâ sponte magis emanarent, timorque in exercitum incideret, ne simul cum rege & Karthaginiensibus foret bellandum, avertit à vero falsis præoccupando mentes hominum. Et, vocatis ad concionem militibus, non ultrâ esse cunctandum, ait. Instare, ut in Africam quamprimum trajiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quidd cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa: postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut & ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque, paratis jam omnibus instructisque, & re jam non ultrâ recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe

classe traductâ, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, Deis bene juvantibus, in Africam trajicere. Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybæum veniret: ut communiter confulerent, quas potissimum legiones, & quantum militum numerum in Africam trajiceret. item circum oram omnem maritimam misit, ut naves onerariæ comprehensæ Lilybæum omnes contraherentur. Quicquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum convenissent, & nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. præcipuè, qui superabant ex Cannensi exercitu, milites, illo, non alio duce, credebant, navatâ reipublicæ operâ, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minimè id genus militum aspernabatur: ut qui neque ad Cannas ignaviâ eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æquè veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis præliis modò, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictisque, quos non idoneos credebat, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia & ducentos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia peditum, duo millia & ducentos equites, alibi sedecim millia peditum, mille & sexcentos equites; alibi parte plus dimidiâ rem auctam, quinque & triginta millia peditum equitumque in naves imposita invenio. quidam non adjecere numerum: inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cœlius, ut abstinere numero,

mero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, in navibus, antè conscendere coactos, continuit. Commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data: quinque & quadraginta dierum cibaria, è quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque & magistri navium & bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quæsit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque & quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes præstarent. cum viginti rostratis scæ L. Scipionem ab dextro cornu, lævum, totidem rostratas, & C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (quæstor is tum erat) onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copiâ rerum est regio, & imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) barbari sunt: priusque, quàm Karthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis imperiis, redire ad naves iussi: & postero die, Deis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multæ classes Romanæ è Sicilia atque ipso illo portu profectæ erant. Ceterum non eo bello solùm, (nec id mirum, prædatum enim tantummodo ple-

raque

razque classes ierant) sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit. quanquam si magnitudine classis æstimaretur, & bini consules cum binis exercitibus antè trajecerant; & propè totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. nam, præter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum transvexit. Sed & bellum bello, secundum priore, ut atrocius Romanis videretur, quum quòd in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul cæsis ducibus, effecerant: & Scipio dux, partim factis fortibus, partim suapte fortunà quâdam ingentis ad incrementa gloriæ celebratus, converterat animos: simul & mens ipsa trajiciendi, nulli antè eo bello duci tentata, quòd ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum, se transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum omnis turba, non habitantium modò Lilybæi, sed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad prosequendum Scipionem officii causâ convenerant, & prætorem provinciæ M. Pomponium secutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant: nec classis modò prospectantibus è terrâ, sed terra etiam omnis circà referta turbâ spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio è prætoria nave, silentio per præconem factò, *Divi Divæque*, inquit, *maria terrasque qui colitis, vos præcor quasque, uti, quæ in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam sectam, imperium, auspiciumque terrâ, mari, amnibusque sequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene juvetis: bonis auctibus auxitis: salvos incolumesque, victis perduellibus victores, spoliis decoratos, prædâ onustos triumphantisque, mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ulciscendorum copiam faxitis: quæque populus*

lus Karthaginiensis in civitatem nostram facere molitus est, eo ut mihi populoque Romano in civitatem Karthaginiensium exempla edendi facultatem detis. Secundum eas preces crudæ exta victimæ, uti mos est, in mare porricit, tubæque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter è conspectu terræ ablati sunt: & à meridie nebula ocepit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. lenior ventus in alto factus. noctem insequentem eadem caligo obtinuit: sole orto est discussa, & addita vis vento. Jam terram cernebant. haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse: Mercurii promontorium se ternere. si jubeat eò dirigi, jam in portu fore omnem classem.* Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, & alium infra navibus accessum petere jubet. Vento eodem ferebantur. ceterum nebula sub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit, & ventus premente nebulâ cecidit. Nox deinde incertiora omnia fecit. itaque anchoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebulâ disjectâ, aperuit omnia Africæ littora. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audisset, *Placet omen, inquit; huc dirigite naves.* Eò classis decurrit: copiæ omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi: Cælius unus, præterquam quòd non merfas fluctibus naves, ceteros omnes cœlestes maritimosque terrores, postremò abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre correctum cursum, exponit: &, propè obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis, haud secus quàm naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. *Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis metantur. Jam non in maritimos modò agros, conspectu primùm classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes. neque enim hominum modò turba, mulierum puerorumque agminibus immixta, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se agresiles agebant; ut relinqui subitò Africam diceres. Urbibus verò ipsis majorem, quàm quem secum attulerant, terrorem inferebant. præcipuè Karthaginis propè ut captæ tumultus fuit. Nam post M. Atilium Regulum & L. Manlium consules, annis propè quinquaginta, nulum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in agros maritimos factæ erant: raptisque, quæ obvia fors fecerat, priùs recursum semper ad naves, quàm clamor agresiles conciret, fuerat. eo major tum fuga pavorque in urbe fuit. Et, Hercule, neque exercitus domi validus, neque dux, quem opponerent, erat. Hasdrubal, Gisgonis filius, genere, famâ, divitiis, regiâ tum etiam affinitate, longè primus civitatis erat: sed cum ab illo ipso Scipione aliquot præliis fufum pulsumque in Hispania meminerant: nec magis ducem duci parem, quàm tumultuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita ad arma est conclamatum: portæque raptim clausæ, & armati in muris, vigiliæque & stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatum est. Postero die quingenti equites, speculatum ad mare turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. jam enim Scipio, classe Uticam missâ, ipse laud ita multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat; equites & in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum.*

XXIX. *Li cum Karthaginensi equitatu prælium quum commisissent, paucos in ipso certamine, pleros-*

que fugientes persecuti (in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem) occiderunt. Scipio non agros modò circà vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Latissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Massinissæ. quem quidam cum ducentis haud ampliùs equitibus, plerique cum duùm millium equitatu tradunt venisse. Ceterùm quum longè maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam juverit, operæ pretium videtur excedere paululum ad enarrandum, quàm varià fortunà usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Karthaginensibus in Hispania pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oesalcem, pergrandem natu, (mos ita apud Numidas est) pervenit. haud multo post, Oesalce quoque mortuo, major ex duobus filius ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Ceterùm quum magis jure gentis, quàm auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio varià fortunà cum iis, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidià regum, magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coëgit. in eo prælio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massylorum omnis in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Karthaginensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quæ proximè Oesalci, regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Karthaginensium socie-

societatis; & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, auditâ morte patruï, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar eâ tempestate rex Maurorum erat) trajicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmissis nuncio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quò primùm intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei, in principio rerum prospere actæ, convertit ad Masinissam Numidas. affuebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, & ex receptis post eadem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant. Quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflictit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Masæsyliorum manu in Karthaginensium agrum perfugit. Ita recuperato re-

gno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patrucele gratiam reconciliare, missis, qui & puero spem facerent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futurum in eodem honore, quo apud Galam Oesalces quondam fuisset; & qui Mezetulo, præter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Karthaginienſibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum fortè, quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ, haud sanè multum ad se pertinere credenti, utrùm penes Lacumacen, an Masinissam, regnum Massylorum esset, *falli sum magnopere*, ait, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus Oesalcem, credat. multo majorem indolem in eo animi ingeniique esse, quàm in ullo gentis ejus unquam fuisset. Sæpe eum in Hispania rare inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque: & Syphacem, & Karthaginenses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre possent, arfuros. Adhuc teneras & fragiles ejus vires esse, vixdum coalescens foventis regnum. Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat; atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modò disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubiè juris sui, castra locet. Si quis arceat, id quod maximè opus sit, acie dimicaturum: sin per metum agro cedatur, in medium regnum eundum. aut si ne certamine concessuros in ditionem ejus Massylos, aut nequam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax Masinissæ bellum infert, & primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Babam incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem: cetera Massylorum*

lorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est: &, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficebat alimentis. Inde nocturnis primò ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circà esse: maximè uri Karthaginienſis ager, quia & plus prædæ, quàm inter Numidas, & latrocinium tutius erat. jamque adeo licenter eludebant, ut ad mare deveſtam prædam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipsum; pluresque, quàm juſto sæpe in bello, Karthaginienſium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Karthaginienſes, inſenſumque & ipsum ad reliquias belli perſequendas inſtigabant. ſed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus conſectari.

XXXII. Bocchar, ex præſectis regiis vir acer & impiger, ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium ſpe oneratus, ſi caput Maſiniſſæ retuliſſet, aut vivum (id verò inæſtimabile gaudium fore) cepiſſet, palatos incurioſeque agentes improviſò adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præſidio armatorum excluſà, Maſiniſſam ipſum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, propè ut jam debellato, nec prædà modò pecorum hominumque captorum miſſà ad regem, ſed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quàm pro reliquiis belli, remiſſis, cum quingentis haud ampliùs peditibus ducentiſque equitibus, degreſſum jugis Maſiniſſam perſecutus, in valle arta, faucibus utrinque obſeſſis, incluſit. ibi ingens cædes Maſſylorum facta. Maſiniſſa cum quinquaginta haud ampliùs equitibus per anfractus montis ignotos ſequentibus ſe eripuit. Tenuit tamen veſtigia Bocchar: adeptuſque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, præter quatuor equites, omnes ad unum

num interficeret. cum iis ipsum quoque Masinissam faucium propè è manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientes; ala equitum, dispersa toto campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. amnis ingens fugientes accepit, (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum prælati. duobus in conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerferunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam, quem sequeretur. Inde vanus auctor absumpti Masinissæ ad regem rediit; missique, qui Karthaginem gaudium ingens nunciarent: totaque Africa, famâ mortis Masinissæ repleta, variè animos affecit. Masinissa in spelunca occulta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. ubi primùm ducta cicatrix, patiquè posse visa jastrationem, audaciâ ingenti pergit ire ad regnum repetendum: atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Massylos, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quòd, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent: jamque non in possessione modò paterni regni esset, sed etiam focios Karthaginensium populos Masæylorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in jugis opportunorum ad omnia montium confedit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus, quàm ut per præfectum ageret, cum filio juvene (nomen Verminæ erat) parte exercitûs missâ, imperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab tergo
inva-

invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdium aperto itinere, ut qui, signis collatis, acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse jam circummissi videri poterant, & ipse leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem erectam aciem ducit. Masinissa fiduciâ maximè loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prælium & diu anceps fuit; loco & virtute militum Masinissam, multitudine, quæ nimio major erat, Syphacem juvante. Ea multitudo divisa, quum pars à fronte urgeret, pars à tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: & ne effugium quidem patebat hinc à fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut capti. ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobatos, divisosque turmatim in tres partes, erumpere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, quâ intenderat, inter media tela hostium evasit. duæ turmæ hædere: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta & confixa est. Verminam propè vestigiis instantem, in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum, abfistere sequendo coëgit. ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni, inter Punica emporia gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam, consumpsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius, quàm cum magno præsidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exfulis fortunæ conveniens est.

XXXIV. Karthaginenses, alâ equitum cum præfecto amissâ, alio equitatu per novum delectum compa-

E 5

rato,

rato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosque, postremò etiam per legatos, arcessunt: Hasdrubalem opem ferre propè circumfessæ patriæ jubent: Syphacem orant, ut Karthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata à mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modò ad laceffendum hostem, sed ne ad tuendos quidem à populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquestionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maximè tamen Numidas (id longè primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine urbem occupavit; quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, *astiva sub lectis equitatus!* (inquit) *sint vel plures, dum talem durem habeant.* eoque minùs sibi cessandum ratus, quo illi segniùs rem agerent, Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere, jubet. ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quàm ut facile sustineri posset, cederet paulatim; se in tempore pugnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui peropportunè circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varièque dux fatigabatur, alios vino & somno graves arma capere, & frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi & inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primò incau-

incautè se evēhentes Masinissa excipiebat: mox plures simul conferti portā effusi æquaverant certamen: postremò, jam omnis equitatus prælio quum adesset, sustineri ultrà nequiere. Non tamen effusà fugā Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipsi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere: & Masinissa, flexis subitò equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros, ducis præcipuè territos cædè, effusè fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis constabat, non minus ducentos Karthaginiensium equites fuisse; & divitiis quosdam & genere illustres.

XXXV. Eodem fortè, quo hæc gesta sunt, die naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere; velut ominatæ, ad prædam alteram repetendam sese venissè. Duos eodem nomine Karthaginiensium duces duobus equestribus præliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cælius quidem & Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cujusque opera fuerat, ante omnes Masinissam, insignibus donis donat. &, firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modò, quacunque incèdebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, latè fuso terrore belli, septimo die, quàm profectus erat, magnam vim hominum & pecoris & omnis generis prædæ trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam

eam omnes belli vires convertit: eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul & à classe navales focii, qua ex parte urbs mari alluitur, simul & terrestris exercitus ab imminente propè ipsis mœnibus tumulto est admotus. Tormenta machinasque & advexerat secum, & ex Sicilia missa cum commeatibus erant: & nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tantâ undique mole circumfessis in Karthaginienſi populo, Karthaginienſibus in Haſdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii tardiùs cuncta movebantur. Haſdrubal, intentiſſimâ conſiſtione quum ad triginta millia peditum, tria equitum conſeciſſet, non tamen ante adventum Syphacis caſtra propius hoſtem movere eſt auſus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum advenit: conſeſtimque motis ab Karthagine caſtris, haud procul Utica munitio-nibusque Romanis conſedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obſediſſet Uticam, abſcederet inde irritò incepto. & (jam enim hiems inſtabat) caſtra hiberna in promontorio, quod tenuj jugo continenti adhærens in aliquantum maris ſpatium extenditur, communit: uno vallo & navalia caſtra ampleſtitur. jugo medio legionum caſtris impoſitis, littus ad ſeptentrionem verſum ſubductæ naves navalesque focii tenebant: meridianam vallem ad alterum littus devexam equitatus. Hæc in Africa uſque ad extremum autumnî geſta.

XXXVI. Præter conſectum undique ex populatis circâ agris frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia adveſtos, Cn. Oſtavius prætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit: horreaque non ſolùm, quæ jam facta erant, repleta, ſed nova ædificata. Ve-

ſtimenta

stimenta exercitui deerant. id mandatum Ostavio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. Mille ducentæ togæ brevi spatio, & duodecim millia tunicarum missa. Æstate eâ, quâ hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prælio confixit. agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pulsi, & tumultu veriùs, quàm pugnâ, ad mille & ducenti de exercitu consulis interfecti: in castra trepidè reditum. Neque oppugnare tamen ea hostes ausi. ceterùm silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuncio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias conjunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est: quum consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vovit, si eo die hostes fudisset: composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Pœni: supra quatuor millia armatorum cæsa: paulo minus trecenti vivi capti, & equi quadraginta, & undecim militaria signa. Percussus adverso prælio Hannibal Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiæ non tam armis, quàm judiciorum terrore, Etruriam continet, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto minimè ambitiosè habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione, primò præsentibus erant condemnati; postea, conscientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtraçtis, bona tantùm, quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

XXXVII. Dum

XXXVII. Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Livius & C. Claudius senatum recitaverunt. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem: nemo tamen, qui sellâ curuli sedisset. Sarta testâ acriter & cum summa fide exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circâ foros publicos, & ædem Matris Magnæ in Palatio faciendam locaverunt. Vestigal etiam novum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romæ & per totam Italiam erat. Romæ pretio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vestigal commentum alterum ex censoribus fatis credebant, populo iratum, quòd iniquo iudicio quondam damnatus esset: & in pretio salis maximè oneratas tribus, quarum operâ damnatus erat, credebant. inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum seriùs, quia per provincias dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitiis, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, (quod nunquam antea factum erat) deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt: ut, quantum numero militum, quantum pecuniâ valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est: & ambo fortè censores equum publicum habebant. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Livii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem; *Cita*, inquit Nero, *M. Livium*, &, sive ex residua & vetere simultate, sive intempestiva iactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. item M. Livius, quum ad tribum Arniensem & nomen collegæ ventum est, vendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum causâ; unius, quòd falsum adversus se testimonium

nium dixisset; alterius, quod non sincerâ fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi sœdum certamen in-quinandi famam alterius, cum suæ famæ damno, factum est. Exitu censuræ quum in leges jurasset C. Claudius, & in ærarium escendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, &, præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum aut consulem aut censores fecisset, populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quod & innocentem se condemnasset, & condemnatum consulem & censores fecissent: neque inficiari possent, aut iudicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. Inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore. quod si exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum. Prævum certamen notarum inter censores: castigatio instantiæ populi censoria, & gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendo ex his ratus esse occasionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

XXXVIII. Eadem æstate in Brutiis Clampetia à consule vi capta, Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ civitates, voluntate in ditionem venerunt. Et, quum comitorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium Cæpionem & C. Servilium Geminum creavit. Inde prætoriam comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo, quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eo-

rum

rum suffecti; Ti. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratusque: & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemviri locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta, augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens, quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædilibus curulibus, C. Livio & M. Servilio Gemino. Et ludi Romani biduum instaurati. Idem per biduum plebei ab ædilibus P. Ælio, P. Vilius: & Jovis epulum fuit ludorum causâ.

LIBER XXX.

EPITOME.

V, VI. **I**N Africa Scipio Karthaginienses & eundem Syphacem Numidarum regem Hasdrubalemque pluribus præliis vicit, adjuvante Masinissâ, binaque hostium castra expugnavit: in quibus quadraginta millia hominum ferro ignique consumpta sunt. XI, XII, &c. Syphacem per G. Lælium & Masinissam cepit. Masinissa Sophonissam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit, & nuptiis factis, uxorem habuit. castigatus à Scipione venenum ei misit: quo hausto illa decessit. XX, XXV. Effectumque est multis Scipionis victoriis, ut Karthaginienses, in desperationem acti, in auxilium publicæ salutis Hannibalem ex Italia revocarent. XXX, &c. isque, anno decimosexto Italiâ decedens, in Africam trajecit, tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere: XXXV. & quum de conditionibus pacis non convenisset, acie victus est. XXXVII. Pax Karthaginiensibus data est
peten-

petentibus. Hannibal Gisgonem, pacem dissuadentem, manu suâ detraxit: excusatâ deinde temeritate facti, ipse pacem suavit. XIX. Mago, qui bello in agro Insubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos revocatus revertitur, ex vulnere mortuus est. XLIV. Massinisse regnum restitutum est. XLV. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum militari prius favore, an populari aurâ ita cognominatus) primus certè hic imperator victa à se nomine gentis nobilitatus est.

I. **C**N. Servilius Cæpio & C. Servilius Geminus consules (sextusdecimus is annus belli Puni- ci erat) quum de republica belloque & provinciis ad senatum retulissent, censuerunt Patres, ut consules inter se compararent, fortirenturve, uter Brutios adversus Hannibalem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet. cui Bruttii evenissent, exercitum à P. Sempronio acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio succederet: is Romam reverteretur, bello quoque bonus habitus ad cetera, quibus nemo eâ tempestate instructior civis habebatur, congestis omnibus humanis à natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat: formâ viribusque corporis excellebat. Facundissimus habebatur, seu causa oranda, seu in senatu, ad populum suadendi ac dissuadendi locus esset: juris pontificii peritissimus. Super hæc, bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod in Brutiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum. M. Cornelius novo consuli tradere exercitum jussus: ipse, prorogato imperio, Galliam provinciam obtinere cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sortiti deinde provincias: Cæpioni Bruttii, Servilio Geminio Etruria evenit. Tum præto-

prætorum provinciæ in sortem conjectæ. Jurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub Lucretio Spurio eæ fuerant) Quinctilius Varus est sortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, sed rei gerendæ sine, donec debellatum in Africa foret, prorogatum imperium est: decretumque, ut supplicatio fieret, quòd is in Africam provinciam trajecisset, ut ea res salutaris populo Romano ipsique duci atque exercitui esset.

II. In Siciliam tria millia militum sunt scripta. & quia, quod roboris ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat, ne qua classis ex Africa trajiceret, quadraginta navibus custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim novas naves Villius secum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres resectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris anni prætor, prorogato imperio præpositus, novos milites ex Italia advectos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, prætori item prioris anni, cum pari jure imperii ad tuendam Sardinia oram Patres decreverunt. Lentulus prætor duo millia militum dare in naves iussus. Et Italia oram, quia incertum erat, quò missuri classem Karthaginienes forent, (videbantur autem, quicquid nudatum præsidii esset, petaturi) M. Marcio, prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est. tria millia militum in eam classem ex decreto Patrum consules scripserunt, & duas legiones urbanas ad incerta belli. Hispania cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, L. Lentulo & L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino legionibus, & centum sexaginta navibus longis res Romana eo anno gesta. Prætores in provincias ire iussi. Consulibus imperatum, priusquam ab urbe profisciscerentur, ludos magnos facerent, quos T. Manlius Torquatus dista-

dictator in quintum annum vovisset, si eodem statu respublica staret. Et novas religiones excitabant in animis hominum prodigia, ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tantum rostris crediti, sed etiam edisse. Mures Antii coronam auream arrosere. Circa Capuam omnem agrum locustarum vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, complevit. Equuleus Reate cum quinque pedibus natus. Anagninæ sparsi primum ignes in cælo, dein fax ingens arsit. Frusinone arcus solem tenui lineâ amplexus est; circulum deinde ipsum major solis orbis extrinsecus inclusit. Arpini terra campestri agro in ingentem sinum confedit. Consulum alteri, primam hostiam immolanti, caput jocinoris defuit. Ea prodigia majoribus hostiis procurata. editi à collegio pontificum Dii, quibus sacrificaretur.

III. his transactis, consules prætoresque in provincias profecti. omnibus tamen, velut eam sortitis, Africæ cura erat; seu quia ibi summam rerum bellicque verti cernebant; seu ut Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas erat. Itaque non ex Sardinia tantum, (sicut antè dictum est) sed ex Sicilia quoque & Hispania vestimenta, frumentumque, & arma etiam ex Sicilia, & omne genus commeatus eò portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera remiserat, quæ multa simul undique cum circumstant. Uticam obsidebat. castra in conspectu Hasdrubalis erant. Karthaginienses deduxerant naves. classem paratam instructamque ad commeatus intercipientes habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat; si fortè jam satias amoris in uxore ex multa copia cepisset. Ab Syphace magis pacis cum Karthaginiensibus conditiones, ut Romani Africâ, Pœni Italiâ excederent, quàm, si belliretur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidem acta crediderim, (& ita pars major

jor auctores sunt) quàm ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in castra Romana ad colloquium venisse. Primò eas condiciones imperator Romanus vix auribus admisit. postea, ut causa probabilis suis commendi foret in castra hostium, mollius eadem illa abnuere, ac spem facere, sæpius ultro citroque agitantibus rem conventuram. Hibernacula Karthaginiensium, congestâ temere ex agris materiâ exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præcipuè arundine textis, storeque pars maxima testis, passim nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra fossam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni spem fecerant castra hostium per occasionem incendi.

IV. Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calorum loco primos ordines spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu mittebat; qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra, alius aliâ, aditus exitusque omnes, situm formamque & universorum castrorum, & partium, quâ Pœni, quâ Numidæ haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra esset, specularentur: moremque simul noscerent stationum vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniore insidianti essent. Et inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quò pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agitata res certior spem pacis in dies & Syphaci & Karthaginiensibus per eum faceret; legati Romani *vetitos se reverti ad imperatorem aiunt, nisi certum responsum detur. Proinde, seu ipsi fiat jam sententia, seu consulendus Hasdrubal & Karthaginienses essent, consuleret. Tempus esse, aut pacem componi, aut bellum naviter geri.* Dum consulitur Hasdrubal ab Syphace, ab Hasdrubale Karthaginienses; & speculatores omnia visendi, & Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant, tempus habuit. & ex mentione ac spe pacis negligentia, ut sit, apud Pœnos Numidamque orta cavendi,

vendi, ne quid hostile interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occasionem adjectis; quæ peropportune cupienti tollere inducias Scipioni causam præbuere. ac nuncio regis, quum relaturum se ad consilium dixisset, postero die respondit, *Se uno frustra tendente, nulli alii pacem placuisse. Remunciaret igitur, nullam aliam spem pacis, quam relictis Karthaginensibus, Syphaci cum Romanis esse.* Ita tollit inducias, ut liberâ fide incepta exsequeretur: deductisque navibus (& jam veris principium erat) machinas tormentaue, velut à mari aggressurus Uticam, imponit. Et duo millia militum ad capiendum, quem antea tenuerat, tumultum super Uticam mittit: simul ut ab eo, quod parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos: simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque profectus esset, eruptio ex urbe & impetus in castra sua, relictâ cum levi præsidio, fieret.

V. His præparatis, advocatoque consilio, edicere exploratoribus jussis quæ comperta afferrent, Masinissæque, cui omnia hostium nota erant; postremò ipse, quid pararet in proximam noctem, proponit. Tribunis edicit, ut, ubi, prætorio dimisso, signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita, ut imperaverat, signa sub occasum solis efferrî sunt cœpta. ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt: mediâ nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium perventum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Masinissamque ac Numidas, attribuit: & castra Syphacis invadere, ignesque conjicere jubet. Singulos deinde separatim, Lælium ac Masinissam, seductos obtestatur, *ut, quantum nox providentiæ adimat, tantam diligentia expleant curaque.* *Se Hasdrubalem Punicaque castra aggressurum.* Ceterum non antè capturum, quam ignem in regiis castris conspexisset. Neque ea res morata diu est. nam, ut proximis casis injectus ignis

ignis hæsit, extemplo proxima quæque, & deinceps continua amplexus, totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio quidem, quanta necesse erat, in nocturno effuso tam latè incendio orta est: ceterum, fortuitum, non hostilem ac bellicum, ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos incidere hostes; maximè Numidas, ab Masinissa noti-rià regionum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisoninos hausit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes super alios alii, in angustiis portarum obtriti sunt.

VI. Relucentem flammam primò vigiles Karthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore credere & ipsi suâ sponte incendium ortum. & clamor inter eadem & vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, quâ cuique proximum erat, ea modò, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nuncius effugeret, extemplo Scipio neglectas, ut in tali tumultu, portas invadit: ignibusque in proxima tecta coniectis, effusa flamma primò veluti sparsa pluribus locis relaxit, dein per continua serpens, uno repentè omnia incendio hausit. Ambusti homines jumentaue fœdâ primùm fugâ, dein strage, obruerant itinera portarum. Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti: binaque castra clade unâ deleta. Duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum & quingenti equites semiermes, magna pars faucii, afflatique incendio, effugerunt. Cæsa aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta supra quinque millia: multi Karthaginiensium nobiles, undecim senatores, signa militaria centum septuaginta quatuor, equi Numidici

midici supra duo millia septingenti, elephanti sex capti; octo flammâ ferroque absumpti, magnaue vis armorum capta. Ea omnia imperator Vulcano sacra-
ta incendit.

VII. Hasdrubal ex fuga, cum paucis, Afrorum urbem proximam petierat: eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti: nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in ditionem, factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. ea præda, & quæ castris ex incensis & igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito confedit. Hasdrubal Karthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consulere-
tur. quò tantus primò terror est allatus, ut, omisâ Uticâ, Karthaginem crederent extemplo Scipionem obfessurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocaverunt. Ibi è tribus, (una de pace legatos ad Scipionem decernebat: altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat: tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum, Syphacemque hortandum, ne bello absteret, censebat) hæc sententia, quia Hasdrubal præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in urbe agrisque haberi cœptus, & ad Syphacem legati missi, summâ ope & ipsum reparantem bellum: quum uxor non jam, ut antè, blanditiis, fatis potentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordiâ valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet, iisdemque flammis Karthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sine-
ret. Spem quoque opportunè oblatam afferebant legati: quatuor millia Celtiberorum circa urbem nomi-
ne Abbam, ab conquistoribus suis conducta in Hispania,

nia, egregiæ juventutis, sibi occurrisse: & Hasdrubalem prope diem affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benignè modò legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, & omnem juventutem affirmat exciturum ex regno. *Scire incendio, non prælio, cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Hæc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Hasdrubal & Syphax copias junxerunt. is omnis exercitus fuit triginta ferme millium armatorum.

VIII. Scipionem, velut jam debellato, quod ad Syphacem Karthaginensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum, jamque machinas admoventem muris, avertit fama redintegrati belli: modicisque præfidiis ad speciem modò obsidionis terrâ marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primò in tumulto, quatuor ferme millia distante ab castris regis, confedit: postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subjectos ei tumulto, degressus, succedendo ad stationes hostium, laceffendoque levibus præliis, diem absumpsit: & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die utrinque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidicis adversus Italicum equitatum, Karthaginensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem in adversa signa legionum acceperunt. ita instructi concurrunt. Primo impetu simul utraque cornua, & Numidæ & Karthaginenses pulsi. nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equitatum, neque Karthaginenses, & ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoriâ terribilem, sustinuerunt.

Nudata

Nudata utrinque cornibus Celtiberum acies stabat : quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat ; quem, bene meritum de se & gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, circumfusus undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinati moriebantur : omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Hasdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius, quam pugna, victores nox oppressit.

IX. Postero die Scipio Lælium Masinissamque, cum omni Romano & Numidico equitatu expeditisque militum, ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit. ipse, cum robore exercitus, urbes circa, quæ omnes Karthaginensium ditionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subegit. Karthagini quidem erat ingens terror, & circumferentem arma Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Karthaginem repente aggressurum credebant. Itaque & muri reficiebantur, propugnaculisque armabantur : & pro se quisque, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem arcessendum mittendorum : pars maxima classem, quæ ad com meatus excipiendos parata erat, mittere jubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam, incautè agentem : forsitan etiam navalia castra, relicta cum levi præsidio, oppressuros. In hoc consilium maximè inclinant : legatos tamen ad Hannibalem mittendos censent. quippe, classi ut felicissimè gerantur res, parte aliquâ levare Uticæ obsidionem : Karthaginem ipsam qui tueatur, neque imperatorem, alium, quàm Hannibalem, neque exercitum alium, quàm Hannibalem, superesse. Deductæ ergo postero die naves, simul & legati in Italiam profecti, raptimque omnia, stimulante fortunâ, agebantur : & in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem omnium rebatur. Scipio, gravem jam spoliis multarum urbium

um exercitum trahens, captivis aliâque prædâ in vetera castra ad Uticam missis, jam in Karthaginem intentus, occupat relictum fugâ custodum Tuneta: abest ab Karthagine quindecim millia ferme passuum locus, quum operibus, tum suapte naturâ tutus, & qui & ab Karthagine conspici, & præbere ipse prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum mare urbi, posset.

X. Inde, quum maximè vallum Romani jacerent, conspecta classis hostium est, Uticam Karthagine petens. Igitur, omisso opere, pronunciatum iter, signaque raptim ferri sunt cœpta: ne naves, in terram & obsidionem versæ, ac minimè navali prælio aptæ, opprimerentur. Qui enim restitissent agili & nautico instrumento aptæ & armatæ classi naves, tormenta machinasque portantes, & aut in onerariarum usum versæ, aut ita appulsæ ad muros, ut pro aggere ac pontibus præbere ascensus possent? Itaque Scipio, contra quàm in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram, onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines possent, malis antennisque de nave in navem trajectis, ac validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis, comprehendit: tabulasque superinstituit, ut pervium ordinem faceret: & sub ipsis pontibus intervalla fecit, quâ procurrere speculatoriæ naves in hostem, ac tutò recipi possent. His raptim pro tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis imponuntur: telorum maximè missilium, ut, quamvis longo certamine, sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium adventum opperiebantur. Karthaginienfes, qui, si maturassent, omnia permixta turbâ trepidantium primo impetu oppressissent, perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni navigatione absumpto, sub occasum solis

solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classe appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naves, velut ad justum praelium navale, & tanquam exituris contrà Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minimè certamini navali similis, proximè speciem muros oppugnantium navium. altitudine aliquantum onerariæ superabant: ex rostratis Pœni vana pleraque (utpote supino jactu) tela in superiorem locum mittebant: gravior ac pondere ipso librator supernè ex onerariis ictus erat. Speculatoriæ naves ac levia ipsa navigia, quæ sub constratis pontium per intervalla excurrerant, primò ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur: deinde & propugnatoribus quoque incommodæ erant, quòd permixtæ cum hostium navibus inhibere sæpe tela cogebant; metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremò asseres ferreo unco præfixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus injici in Romanas cœpti. Quos quum neque ipsos, neque catenas, quibus suspensi injiciebantur, incidere possent; ut quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, seriem aliam simul plurium navium trahi. Hoc maximè modo lacerati quidem omnes pontes, & vix transiliendi in secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Karthaginem sunt: major quàm pro re lætitia, sed eo gratior, quòd inter assiduas clades ac lacrimas unum quantumcunque ex insperato gaudium affulserat; cum eo, ut appareret, haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum à præfectis suarum navium foret, & Scipio in tempore subvenisset.

XI. Per eisdem fortè dies, quum Lælius & Masinissa quintodecimo ferme die in Numidiam pervenissent,

Massyli regnum paternum Masinissæ, læti ut ad regem diu desideratum, concessere. Syphax, pulsus inde præfectis præsidiisque suis, vetere se continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore uxor focerque: & ita viris equisque abundabat, ut subiectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam minùs barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos, arma, tela dividit. equites in turmas, pedites in cohortes, sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit. Exercitu haud minore, quàm quem priùs habuerat, ceterùm omni propè novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et, castris in propinquo positis, primò pauci equites ex tuto speculantes ab stationibus progredi; inde jaculis summoti recurrere ad suos: inde excursiones in vicem fieri, &, quum pulsos indignatio accenderet, plures subire: quod irritamentum certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes, aut pulsus ira aggregat suos. Ita tum à paucis prælio accenso, omnem utrinque postremò equitatum certaminis studium effudit. ac, dum sincerum equestre prælium erat, multitudo Masæfylorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri vix poterat: deinde, ut pedes Romanus repentino per turmas suas viam dantes intercurfu stabilem aciem fecit, absterruitque effusè invehentem sese hostem, primò barbari segniùs permittere equos; deinde stare ac propè turbari novo genere pugnæ; postremò, non pediti solùm cedere, sed ne equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Jam signa quoque legionum appropinquabant. tum verò Masæfyli non modò primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum, tulerunt: tantum seu memoria priorum cladum, seu præsens terror valuit.

XII. Ibi Syphax, dum obequitat hostium turmis,
 si pu-

si pudore, si periculo suo fugam sistere posset, equo graviter icto, effusus opprimitur capiturque, & vivus, lætum ante omnes Masinissæ præbiturus spectaculum, ad Lælium pertrahitur. Circa caput regni Syphacis erat: eò se ingens hominum contulit vis. Cædes in eo prælio minor, quàm victoria, fuit, quia equestri tantummodo prælio certatum fuerat. non plus quinque millia occisa, minus dimidium ejus hominum captum est, impetu in castra facto, quò perculsa rege amisso multitudo se contulerat. Masinissa, *Sibi quidem, dicere, nihil esse in præsentia pulchrius, quàm victorem, recuperatum tanto post intervallo, patrium invisere regnum: sed tam secundis, quàm adversis, rebus non dari spatium ad cessandum. Si se Lælius cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam præcedere sinat, trepida omnia metu se oppresurum: Lælium cum peditibus subsequi modicis itineribus posse.* Assentiente Lælio, prægressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium jubet. sed apud ignaros regis casus, neque quæ acta essent promendo, nec minis, nec suadendo, antè valuit, quàm rex vinctus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam sædum comploratio orta: & partim pavore mœnia sunt deserta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quarrentium patefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. Intranti vestibulum in ipso limine Sophonisba, uxor Syphacis, filia Hasdrubalis Pœni, occurrit: & quum in medio agmine armatorum Masinissam insignem, quum armis, tum cetero habitu, conspexisset, regem esse (id quod erat) rata, genibus advoluta ejus: *Omnia quidem ut posses in nobis, Dii dederunt, virtusque & felicitas tua. Sed, si captivæ apud dominum vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua, si virtricem attingere dextram, precor quesoque per majestatem regiam, in qua paulo antè nos quoque fuimus, per gentis Numida-*

midarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit, per
 hujusce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quàm
 Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici des, ut ipse,
 quodcunque fert animus, de captiva statuas, neque me in cu-
 jusquam Romani superbum ac crudele arbitrium venire sinas.
 Si nihil aliud, quàm Syphacis uxor, fuisset, tamen Numida,
 atque in eadem mecum Africa geniti, quàm alienigenæ & ex-
 terni, fidem experiri mallet. Quid Karthaginienſi ab Ro-
 mano, quid filiæ Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nullâ
 aliâ re potes, morte me ut vindices ab Romanorum arbitrio,
 oro obtestorque. Forma erat insignis, & florentissima æ-
 tas. itaque quum modò, dextram amplectens, in id,
 ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propi-
 usque blanditias oratio esset, quàm preces; non in mi-
 sericordiam modò prolapsus est animus victoris, sed
 (ut est genus Numidarum in Venerem præceps) amore
 captivæ victor captus, datâ dextrâ in id, quod pete-
 batur, obligandæ fidei, in regiam concedit. Institit
 deinde reputare secum ipse, quemadmodum promissi
 fidem præstaret. quod quum expedire non posset, ab
 amore temerarium atque impudens mutuatur consili-
 um. Nuptias in eum ipsum diem repentè parari ju-
 bet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipsi
 Scipioni, consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ
 jam nupta foret. Factis nuptiis supervenit Lælius: &
 adeo non dissimulavit improbare se factum, ut primò
 etiam cum Syphace & ceteris captivis detractam eam
 toro geniali mittere ad Scipionem conatus sit. victus
 deinde precibus Masinissæ orantis, ut arbitrium, utri-
 us regum duorum fortunæ accessio Sophonisba esset,
 ad Scipionem rejiceret; missò Syphace & captivis, ce-
 teras urbes Numidiæ, quæ præſidiis regiis tenebantur,
 adjuvante Masinissâ, recipit.

XIII. Syphacem in castra adduci, quum esset nun-
 ciatum, omnis velut ad spectaculum triumphi multitu-
 do effusa est. Præcedebat ipse victus; sequebatur
 grex

grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum posset, magnitudini Syphacis, famæ gentis, victoriam suam augendo, addebat: illum esse regem, cujus tantum majestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Karthaginiensisque, ut Scipio imperator suus ad amicitiam ejus petendam, relictâ provinciâ Hispaniâ exercituque, duabus quinquereimis in Africam navigaverit: Hasdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modò ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum tempore uno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab Diis immortalibus pars utraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. Jam tantas habuisse opes, ut Masinissam regno pulsum ed redegerit, ut vita ejus famâ mortis & latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in prætorium ad Scipionem est perductus. Movit & Scipionem quum fortuna pristina viri præsentis fortunæ collata, tum recordatio hospitii dextræque datæ, & fœderis publicè ac privatim juncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam quum Scipio, quid sibi voluisset, quæreret, qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset; tum ille, peccasse quidem sese atque insanisse, fatebatur; sed non tum demum, quum arma adversus populum Romanum cepisset: exitum sui furoris fuisse, non principium. Tunc se insanisse, tuuc hospitia privata & publica fœdera omnia ex animo eiecisse, quum Karthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus facibus regiam conflagrâsse suam: illam furiam pestemque omnibus delinimentis animum suum avertisse atque alienâsse: nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quòd in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. neque prudentiorem, neque constantiorem Masinissam, quàm Syphacem, esse, etiam

juventâ incautiorem. certè stultius illum atque intemperantiùs eam, quàm se, duxisse.

XIV. Hæc non hostili modò odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset; non mediocri curâ Scipionis animum pepulit. & fidem criminibus raptæ propè inter arma nuptiæ, neque consulto, neque exspectato Lælio, faciebant; tamque præceps festinatio, ut, quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio junctam acciperet, & ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. eo scædiora hæc videbantur Scipioni, quòd ipsum in Hispania juvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masinissa supervenerunt; quos quum pariter ambo & benigno vultu excepisset, & egregiis laudibus frequenti prætorio celebrâsset; abductum in secretum Masinissam sic alloquitur; *Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona, & principio in Hispania ad jungendam mecum amicitiam venisse, & postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas appetendus tibi visus sum, quâ ego aequè, atque temperantiâ & continentîâ libidinum, gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adjecisse velim. non est, non (mibi crede) tantum ab hostibus armatis etati nostræ periculum, quantum ab circumfusiis undique voluptatibus. qui eas suâ temperantiâ frenavit ac domuit, multo majus decus majoremque victoriam sibi peperit, quàm nos Syphace victo habemus. Quæ, me absente, strenuè ac fortiter fecisti, libenter & commemoravi, & memini. cetera te ipsum reputare tecum, quàm, me dicente, erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, conjux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est: & regem conjugemque ejus, etiamsi non civis Karthaginienſis esset, etiamsi non patrem ejus imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti: ac senatûs populiſque Romani de ea judicium atque arbitrium esse,*

esse, quæ regem nobis socium alienâsse, atque in arma egisse præcipitem dicatur. Vince animum. cave deformes multa bona uno vitio, & tot meritorum gratiam majore culpâ, quàm causa culpæ est, corrumpas.

XV. Masinissæ hæc audienti non rubor solum suffusus, sed lacrimæ etiam obortæ: &, quum *se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset, orâissetque eum, ut, quantum res sineret, fidei suæ temere obstricta consuleret; promississe enim, sese in nullius potestatem eam traditurum, ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit.* Ibi, arbitris remotis, quum crebro suspiritu & gemitu, quod faciliè ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset; ingenti ad postremum edito gemitu, fidum è servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, & mixtum in poculo ferre ad Sophonisbam jubet, ac simul nunciare; *Masinissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit. Quoniam arbitrium ejus, qui possint, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat. Memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret.* Hunc nuncium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonisbam venisset, *Accipio, inquit, nuptiale munus; neque ingratum, si nihil majus vir uxori præstare potuit. Hoc tamen nuncia, melius memorituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* non locuta est ferocius, quàm acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavidè hausit. Quod ubi nunciatum est Scipioni, ne quid æger animi ferox juvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur; nunc, quòd temeritatem temeritate aliâ luerit, tristioremq; rem, quàm necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut à præsentī motu averteret animum ejus, in tribunal escendit, & concionem advocari jussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum, eximisque ornatum laudibus, auræ coronâ,

aureâ paterâ, fellâ curuli, & scipione eburneo, togâ pictâ, & palmatâ tunicâ donat. Addit verbis honorem. *Neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse; quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat.* Lælium deinde, & ipsum collaudatum, aureâ coronâ donat. & alii militares viri, prout à quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollius regis animus, erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

XVI. Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus & Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert, & quæ munimenta inchoaverat, permunit. Karthaginenses, non brevi solum, sed propè vano gaudio, ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus propè, quàm in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, jam nullo auctore belli ultrâ audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, maximaque ad ipsum senatum regendum vis. Qui ubi in castra Romana & prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferebantium initium culpæ in Hannibalem impotentiaque ejus fautores. Veniam civitati petebant, civium temeritate bis jam antè eversæ, incolumi futura iterum hostium beneficio. *Imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem, petere. Paratis obedenter servire, quæ vellet, imperaret. Scipio, & venisse eâ spe in Africam se, ait, & spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem, domum reportaturum esse. tamen, quam victoriam propè in manibus habeat, pacem non abnuere; ut omnes gentes sciant, populum Romanum & suscipere justè bella,*

bella, & finire. Leges pacis se has dicere. Captivos, & perfugas, & fugitivos restituant: exercitus ex Italia & Gallia deducant: Hispaniâ abstineant: insulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam sunt, decedant: naves longas, præter viginti, omnes tradant: tritici quingenta, bordei trecenta millia modium. Pecuniæ summam quantam imperaverit, parum convenit. alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum invenio. His conditionibus, inquit, placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite legatos. Ita dimissi Karthaginienses, nullas recusandas condiciones pacis quum censuissent, (quippe qui moram temporis quærerent, dum Hannibal in Africam trajiceret) legatos alios ad Scipionem, ut inducias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos, in speciem captivos, perfugasque, & fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

XVII. Multis antè diebus Lælius, cum Syphace primoribusque Numidarum captivis, Romam venit; quæque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium & in præsens lætitiâ, & in futurum spe. Consulti inde Patres regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Lælium retinendum, donec legati Karthaginienses venirent. Supplicatio in quadriduum decreta est. P. Ælius prætor, senatu misso, & concione inde advocatâ, cum C. Lælio in Rostra ascendit. Ibi verò audientes, fusos Karthaginiensium exercitus, devictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregiâ victoriâ peragratam, tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiâ immodicam significarent. Itaque prætor ex templo edixit, *Ut aditui ades sacras omnes totâ urbe aperirent; circummeundi, salutandique Deos, agendique grates per totum diem populo potestas fieret.* Postero die legatos Ma-

siniffæ in senatum introduxit. Gratulati primùm senatui sunt, quòd P. Scipio prospere res in Africa gessisset: deinde gratias egerunt, quòd Masiniffam non appellasset modò regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu & certamine esset regnaturus. Dein, quòd collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, & dedisse operam Masiniffam, & porro daturum esse. Petere, ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia & munera senatus decreto confirmaret: & nisi molestum esset, illud quoque petere Masiniffam, ut Numidas captivos, qui Romæ in custodia essent, remitterent. Id sibi amplum apud populares futurum esse. Ad ea responsum legatis: Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quòd eum regem appellaverit: & quicquid aliud fecerit, quod cordi foret Masiniffæ, ea Patres comprobare atque laudare. Munera, quæ legati ferrent regi, decreverunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & lato clavo tunicis: & equos duo phaleratos: bina equestria arma cum loriceis: & tabernacula, militaremque suppellectilem, qualem præberi consuli mos esset. Hæc regi prætor mittere iussus. legatis in singulos dona ne minus quinûm millium, comitibus eorum millium æris: & vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui ex custodia emissi redderentur regi. ad hoc ædes liberæ, loca, lautia legatis decreta.

XVIII. Eadem æstate, quâ hæc decreta Romæ, & in Africa gesta sunt, P. Quintilius Varus prætor & M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis collatis pugnârunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo advectus: proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summâ vi hortabantur. Postquam

quam nihil commovebant, tum Cornelio Quinſtilius: *Lentior, ut vides, fit pugna: & induratus præter ſpem reſiſtendo hoſtium timor: ac, ne vertat in audaciam, periculum eſt. Equeſtrem procellam excitemus, oportet, ſi turbare ac ſtatu movere volumus. Itaque vel tu ad prima ſigna prælium ſuſtine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hîc in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hoſtem mitte.* Utram vellet prætor, muneris partem proconſule accipiente, Quinſtilius prætor cum filio, cui Marco prænomen erat, impigro juvene, ad equites pergit: juſſoſque eſcendere in equos repente in hoſtem emit. Tumultum equeſtrem auxit clamor ab legionibus additus: nec ſteriffet hoſtium acies, ni Mago, ad primum equitum motum, paratos elephantos extemplo in prælium induxiſſet. Ad quorum ſtridorem odoremque & adſpectum territi equi vanum equeſtre auxilium fecerunt. & ut permixtus, ubi cuſpide uti & comminus gladio poſſet, roboris majoris Romanus eques erat; ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidæ jaculabantur. Simul & peditum legio duodecima, magna ex parte caſa, pudore magis, quàm viribus, tenebat locum. nec diutius tenuiſſet, ni ex ſubſidiis tertiadecima legio, in primam aciem inducta, prælium dubium excepiſſet. Mago quoque ex ſubſidiis Gallos integræ legioni oppoſuit. Quibus haud magno certamine ſuſis, haſtati legionis undecimæ conglobant ſeſe, atque elephantos jam peditum aciem turbantes invadunt. in quos quum pila confertos conjeciſſent, nullo ferme fruſtra emiſſo, omnes retro in aciem ſuorum averterunt: quatuor gravati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hoſtium acies, ſimul omnibus peditibus, ut averſos videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effuſis. ſed, donec ſtetit ante ſigna Mago, gradum ſenſim referentes ordines, tenorem pugnæ ſervabant; poſtquam ſemine tranſfixo cadentem, auferri-
que

que ex prælio propè exsanguem vidère, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die caesa, & signa militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit, duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi. inde & tribuni militum duo, M. Cosconius, & M. Mænius: tertiadecimæ quoque legionis, quæ postremo prælio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duo & viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extensis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi cum legati ab Karthagine, paucis antè diebus in sinum Gallicum appulsiis navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. *idem & fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) faciliorem.* Non in eo esse Karthaginensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago, non imperio modo fenatûs periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quàm in via, iactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superatâ Sardinia, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto à classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terrâ marique in partē Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nullâ memorabili re in provincia Etruria & Gallia (quoniam eò quoque processerat) gesta, patre C. Servilio & C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanctum à Bojjs.

jis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quàm publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, ne C. Servilio fraudi esset, quòd patre, qui sellâ curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque edilis plebis fuisset, contrâ quàm sanctum legibus erat. Hac rogatione perlatâ, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidiz, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscure ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque milia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certè ultrâ rei in Italia ab Hannibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Karthagine, vocantes in Africam, iis fortè diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemenque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse. postquam edita sunt mandata, *Jam non perplexè, inquit, sed palam revocant, qui, vetando supplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahabant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties casus fugatusque, sed senatus Karthaginensis, obtrectatione atque invidia. neque hac deformitate reditûs mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quàm Hanno, qui domum nostram, quando aliâ re non potuit, ruinâ Karthaginis oppressit. Jam hoc ipsum præfagiens animo, præparaverat antè naves. itaque, inutîli militum turbâ præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quàm fide, continebantur, dimissâ, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concefferant in Junonis Laciniz delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso sædè interfecit. Rarò quemquam alium, patriam exilii causâ relinquentem,*
magis

que ex prælio propè exsanguem vidère, extemplo in fugam omnes versi. ad quinque millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duo & viginti capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit, duo millia & trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima, amissi. inde & tribuni militum duo, M. Cofconius, & M. Mænius: tertiædecimæ quoque legionis, quæ postremo prælio affuerat, Cn. Helvius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duo & viginti ferme equites illustres, obtriti ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt: & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

XIX. Mago, proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extensis, ad mare in Ligures Ingaunos pervenit. ibi cum legati, ab Karthagine, paucis antè diebus in sinum Gallicum appulsi navibus, adierunt, jubentes, primo quoque tempore in Africam trajicere. *idem & fratrem ejus Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem jubentes) facilius. Non in eo esse Karthaginensium res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant.* Mago, non imperio modo fenatûs periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam à Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione, quàm in via, jactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superatâ Sardiniâ, ex vulnere moritur: naves quoque aliquot Pœnorum disjectæ in alto à classe Romana, quæ circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terrâ marique in partem Italiæ, quæ jacet ad Alpes, gesta. Consul C. Servilius, nullâ memorabili re in provincia Etruria & Gallia (quoniam eò quoque processerat) gestâ, patre C. Servilio & C. Lutatio ex servitute post sextumdecimum annum receptis, qui ad vicum Tanctum à Bojis.

jis capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis, quàm publico decore insignis, Romam rediit. Latum ad populum est, *ne G. Servilio fraudi esset, quòd patre, qui sellâ curulî sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contrâ quàm sanctum legibus erat.* Hac rogatione perlatâ, in provinciam rediit. Ad Cn. Servilium consulem, qui in Bruttiiis erat, Consentia, Uffugum, Vergæ, Besidæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clamptia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura ejus pugnæ fama est. Valerius Antias quinque milia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit, aut negligenter prætermissa. Nihil certè ultrâ rei in Italia ab Hannibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Karthagine, vocantes in Africam, iis fortè diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX. Frendens gemenisque, ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse. postquam edita sunt mandata, *Jam non perplexè, inquit, sed palam revocant, qui, vetando supplementum & pecuniam mitti, jampridem retrahabant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus toties casus fugatusque, sed senatus Karthaginensis obtreptione atque invidiâ. neque hac deformitate reditus mei tam P. Scipio exsultabit atque efferet sese, quàm Hanno, qui domum nostram, quando aliâ re non potuit, ruinâ Karthaginis oppressit.* Jam hoc ipsum præfagiens animo, præparaverat antè naves. itaque, inutili militum turbâ præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu, quàm fide, continebantur, dimissâ, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Junonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem) in templo ipso sedè interfectis. Rarò quemquam alium, patriam exilii causâ relinquentem, magis

magis mœstum abisse ferunt, quàm Hannibalem hostium terrâ excedentem: respexisse sæpe Italiæ littora, & Deos hominesque accusantem, in se quoque ac suum ipsius caput execratum, quòd non cruentum ab *Cannensi* victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad *Karthaginem* ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset. se, centum millibus armatorum ad *Trafimenum* & *Cannas* cæsis, circa *Casilinum*, *Cumasque*, & *Nolam* confuissè. Hæc accusans querensque, ex diutina possessione Italiæ est detractus.

XXI. Romam per eosdem dies, & Magonem & Hannibalem profectos, allatum est. cuius duplicis gratulationis minuit lætitiā, & quòd parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videbantur; & quòd solliciti erant, omni belli mole in unum ducem exercitumque inclinatâ, quòd evasura esset res. Per eosdem dies legati *Saguntini* venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes *Karthaginienses*, qui ad conducenda auxilia in *Hispaniam* trajecissent. ducentum & quinquaginta auri, octingentum pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data ac naves, quibus in *Hispaniam* reverterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est, segnius homines bona, quàm mala, sentire. Transitu in *Italiam* *Hannibalis*, quantum terroris pavorisque, sese meminisse, quas deinde clades, quos luctus incidisse? Visa castra hostium è muris urbis: quæ vota singulorum, universorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cælum porrigentium auditas: en unquam ille dies futurus esset, quo vacuum hostibus *Italiam* bonâ pace florentem visuri essent? Deditse tandem id Deos sextodecimo demum anno: nec esse, qui Diis grates agendas censeant. Adeo ne advenientem quidem gratiam homines benignè accipere, nedum ut præteritis satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni par-

te curiæ est, uti referret P. Ælius prætor: decretumque, ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæque majores immolarentur centum viginti. Jam dimisso Lælio legatisque Masinissæ, quum Karthaginensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terrâ venturos allatum esset; revocari C. Lælium placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo, legatus Scipionis, Karthaginenses Romam adduxit: quibus, vetitis ingredi urbem, hospitium in villa publica, senatus ad ædem Bellonæ datus est.

XXII. Orationem eandem ferme, quam apud Scipionem, habuerunt; culpam omnem belli à publico consilio in Hannibalem vertentes. *Eum injussu senatûs non Alpes modò, sed Iberum quoque, transgressum: nec Romanis solum, sed antè etiam Saguntinis, privato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Karthaginensi, si quis verè assimet, fœdus ad eum diem inviolatum esse cum Romanis. Itaque nihil aliud sibi mandatum esse, uti peterent, quàm ut in ea pace, que postremò cum consule Lutatius facta esset, manere liceret.* Quum, more tradito, Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatos prætor fecisset; senioresque, qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse per ætatem (etenim omnes ferme juvenes erant) dicerent legati; conclamatum ex omni parte curiæ est, *Punicâ fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cujus ipsi non meminissent.*

XXIII. Emotis deinde curiâ legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum, ut coram eo de pace ageretur, censebat. *quum de re majore, quàm quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non videri sibi, absente consulum altero, ambobusve, eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse.* Q. Metellus, qui triennio antè consul dictatorque fuerat, quum P. Scipio, cedendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, ut supplices

pacem

pacem peterent, & nemo omnium veriùs existimare posset, quàm mente ea pax peteretur, quàm is, qui ante portas Karthaginis bellum gereret; nullius alterius consilio, quàm Scipionis, accipiendam abnuendamve pacem esse. M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, speculatores, non legatos, venisse, arguebat: jubendosque Italiâ excedere, & custodes cum iis usque ad naves mittendos; Scipionique scribendum, ne bellum remitteret. Lælius Fulviusque adjecerunt: Et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hannibal & Mago ex Italia non revocarentur. Omnia simulaturos Karthaginenses, duces eos exercitusque expectantes. deinde, quamvis recentium fœderum & Deorum omnium oblitos, bellum gesturos. Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati pace infectâ, ac propè sine responso, dimissi.

XXIV. Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hannibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, trajecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primò censuerunt Patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere, in Italiam reverti eum: deinde, quum prætor, specturum eum literas suas, diceret, dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro jure majoris imperii, consulem in Italiam revocavit: reliquum anni, cum M. Servilio magistro equitum, circumeundis Italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit. Per induciarum tempus & ex Sardinia ab Lentulo prætore centum onerariæ naves, cum commeatu & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tuto, in Africam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta longis navibus ex Sicilia trajicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primò destituit ventus; deinde versus in Africum turbavit, ac passim naves disjecit, ipse cum rostratis, per adver-

fos fluctus ingenti remigum labore enifus, Apollinis promontorium tenuit. onerariæ, pars maxima ad Ægimurum (insula ea sinum ab alto claudit, in quo sita Karthago est, triginta ferme millia ab urbe) aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Karthaginis erant. itaque ex tota urbe in forum concursus est. Magistratus senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent, permixto penè senatûs populi que concilio, consensus est, ut classe quinquaginta navium Hasdrubal Ægimurum trajiceret: inde per littora portusque dispersas Romanas naves colligeret. Desertæ fugâ nautarum, primùm ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Karthaginem puppibus tractæ sunt.

XXV. Nondum reverterant ab Roma legati, neque sciebatur, quæ senatûs Romani de bello aut pace sententia esset; necdum induciarum dies exierat: eo indigniorem injuriam ratus Scipio, ab iis, qui petiissent pacem & inducias, & spem pacis & fidem induciarum violatam esse, legatos Karthaginem, L. Bæbium, L. Sergium, L. Fabium extemplo misit. qui, quum multitudinis concursu propè violati essent, nec reditum tutiorem cernerent futurum, petierunt à magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent quæ se prosequerentur. Datæ triremes duæ, quum ad Bagradam flumen pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Karthaginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. ex ea tres quadriremes, seu clàm misso à Karthagine nuncio, uti fieret, seu Hasdrubale, qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinquagem Romanam superantem promontorium ex alto repenti aggressæ sunt. sed neque rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neque transilire armati ex humilioribus in altiore navem:

vem: & defendebatur egregiè, quoad tela suppeditarunt. quis deficientibus, quum jam nulla alia res eam, quàm propinquitas terræ, multitudoque à castris in litus effusa, tueri potuisset; concitatam remis, quanto maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, navis tantum jacturà factà, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super aliud scelere quum haud dubiè induciæ ruptæ essent, Lælius Fulviusque ab Roma cum legatis Karthaginensibus supervenerunt. quibus Scipio, *Et si non induciarum modò fides à Karthaginensibus, sed jus etiam gentium in legatis violatum esset; tamen se nihil, nec institutis populi Romani, nec suis moribus indignum, in iis facturum esse*, quum dixisset; legatis dimissis, bellum parabat. Hannibali jam terræ appropinquanti jussus è nauticis unus descendere in malum, ut specularetur, quam tenerent regionem, quum dixisset, sepulchrum dirutum proram spectare, abominatus, prætervehi jussu gubernatore, ad Leptim appulit classem, atque ibi copias exposuit.

XXVI. Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Servilius Geminus, qui tum magister equitum erat, & Ti. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præfidiis, profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non admissos ad Philippum regem: simul nunciassent, quatuor millia militum cum Sopatro duce trajecta in Africam dici, ut essent Karthaginensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum unà missum; legatos ad regem, qui hæc adversus fœdus facta videri Patribus nunciarent, mittendos censuit senatus. Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, & aquarum magnitudine: sed annonæ vilitas fuit, præterquam quòd pace omnis Italia

telia erat aperta, etiam quod magnam vim frumenti, ex Hispania missam, M. Valerius Falto & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt. Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis; siquidem verum est, augurem duos & sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certè fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. Pluribus victoriis & majoribus præliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis Hannibal potest. Cautior tamen, quàm promptior, hic habitus fuit: &, sicut dubites, utrùm ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello propriè, quod tum gerebatur, aptum erat; sic nihil certius est, quàm unum hominem nobis cunctando rem restituisse, sicut Ennius ait. Augur in locum ejus inauguratus Q. Fabius Maximus, filius: in ejusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem unum, plebei ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino & Cn. Tremellio Flacco. ii ambo prætores facti, & cum iis C. Livius Salinator & C. Aurelius Cotta. Comititia ejus anni utrùm C. Servilius consul habuerit, an (quia cum res in Etruria tenerint, quæstiones ex senatusconsulto de conjurationibus principum habentem) dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

XXVII. Principio insequentis anni, M. Servilius & Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. Italiam atque Africam in sortem conjici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterùm, Q. Metello maximè annitente, neque data, neque negata est Africa. Consules jussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Scipionem jusserunt. Nihilominus consules provinciam Africanam (ita enim senatus decreverat) in sortem conjecerunt.

cerunt. Ti. Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinquereines, in Africam trajiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Servilius Etruriam fortitus. in eadem provincia & C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est fortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut ab P. Villio Tappulo prætore prioris anni provinciam & duas legiones acciperet; Villius proprætor viginti navibus longis, militibus mille, oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti navibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. ceteris, ita uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non ampliùs eo anno legionibus defensum imperium est. Et ut placatis Diis omnia inciperent agerentque, ludos, quos, M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias majores voverat, si per quinquennium illud respublica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatrimum facti: hostiæque, quibus votæ erant Diis, cæsæ.

XXVIII. Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat: nec satis certum constare apud animum poterat, utrùm gaudio dignum esset, Hannibalem, post sextumdecimum annum ex Italia decedentem, vacuum possessionem ejus reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quòd incolumi exercitu in Africam transisset. *Locum nimirum, non periculum, mutatum: cujus tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviolem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quàm in aliena fuisset. nec Scipi-*
eni

oni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Statorius semilixâ ducere exercitus solitus sit, aut cum socero ejus Hadrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semiermi turba subitò collectis: sed cum Hannibale, propè nato in pratorio patris fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdam juvene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentium rerum complèssit: ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientiâ, quas vix fides fiat homines passos; perfusum millies cruore Romano; exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum, portantem. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui consules Romanos suâ manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis, pervagatos capta castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cade imperatorum præferre posset Hannibal. Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant etiam, quòd, quum assuèssent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lentâ spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, crexerant omnium animos Scipio & Hannibal, velut ad supremum certamen comparati duces. Ii quoque, quibus ingens erat in Scipione fiducia & victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curæ intentioris erant. Haud dispar habitus animorum Karthaginensibus erat: quos modò petissè pacem, intuentes Hannibalem, ac rerum gestarum ejus magnitudinem, pœnitebat: modò, quum respicerent, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispaniâ, pulsos Italiâ, atque ea omnia unius virtute & consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

XXIX. Jam Adrumetum venerat Hannibal: unde, ad reficiendum ex jactatione maritima militem paucis diebus

diebus sumptis, excitus pavidis nunciis, omnia circa Karthaginem obtineri armis, afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinque dierum iter ab Karthagine abest. inde præmissi speculatores quum excepti à custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum, iustosque omisso metu visere omnia, per castra, quâ vellent, circumduci iussit: percunctatusque, satini per commodum omnia explorassent, datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nunciabantur, (nam & Masinissam cum sex millibus peditum, quatuor equitum venisse eo ipso fortè die, afferebant) læto animo audiit; maximè hostis fiducia, quæ non de nihilo profectò concepta est, percussus. Itaque, quanquam & ipse causa belli erat, & adventu suo turbaverat & pactas inducias, & spem fœderum; tamen, si integer, quàm si victus, peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrùm suâ sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmem, habeo. Valerius Antias, primo prælio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille & septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterùm Scipio quum colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Naraggara urbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quòd aquatio intra teli coniectum erat, confedit. Hannibal tumultum à quatuor millibus inde, tutum commodumque alioquin, nisi quòd longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus.

XXX. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modò ætatis maximæ duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium

tium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutuâ propè attoniti conticuere. Tum Hannibal prior, *Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum intuli populo Romano, quique toties propè in manibus victoriam habui, is ultro ad pacem petendam venirem; letor te mihi sorte potissimum datum, à quo peterem. Tibi quoque inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hannibalem, cui tot de Romanis ducibus victoriam Diî dedissent, tibi cessisse; teque huic bello, vestris prius, quàm nostris, cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium casûs ediderit fortuna, ut, quum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primùm Romano imperatore signa contulerim; ad filium ejus inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, ut & vos Italie, & nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia satis digna prælia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tam egregiis amissis ducibus. Sed, præterita magis reprehendi possunt, quàm corrigi. Ita aliena appetivimus, ut de nostris dimicaremus, nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa esset: sed & vos in portis vestris propè ac mœnibus signa armaque hostium vidistis, & nos ab Karthagine fremitum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos maximè abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimus ii, quorum & maximè interest pacem esse, & qui quodcunque egerimus, ratum civitates nostræ habituræ sint. animo tantùm nobis opus est non abhorrente à quietis consiliis. Quod ad me attinet, jam atas senem in patriam revertentem, unde puer profectus sum, jam secundæ, jam adversæ res, ita erudierunt, ut rationem sequi, quàm fortunam, malim. Tuam & adolescentiam & perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quàm quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna nunquam decipit. Quod ego fui ad Trasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. Vixdum militari atate imperio accepto, omnia audacissimè incipientem nuf-*

TOM. III. G quam

quam fefellit fortuna. Patris & patrui persecutus mortem, ab calamitate vestrae domus decus insigne virtutis pietatisque eximia cepisti: amissas Hispanias reciperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsas: consul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisque castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni ejus, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum jam annum hærentem in possessione Italiae detraxisti. Potest videri, inquam, malle, quam pacem, animus. Novi spiritus magis magnos, quam utiles. & mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoque mentem darent Dii; non ea solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent, reputaremus. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego documentum in omnes casus sum. Quem modo, castris inter Anienem atque urbem vestram positis, signa inferentem ad mœnia Romana; hic cernis, duobus fortissimis viris, fratribus clarissimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia propè obsesse patrie, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorque est certa pax, quam sperata victoria. hæc in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Quum tuas vires, tum vim fortunæ Martemque belli communem, propone animo. Utrinque ferrum, corpora humana erunt. nusquam minus, quam in bello, eventus respondent. Non tantum ad id, quod datâ pace jam habere potes, si prælio vincas, gloriæ adjeceris; quantum ademeris, si quid adversi eveniat. Simul parta ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia in pace jungenda tue potestatis sunt, P. Corneli: tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: non statuendo tandem felicitati modum, nec cobi-

benda

bendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fortius corruit. Est quidem ejus, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis : sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi multam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur mari. Karthaginienses, inclusi Africæ littoribus, vos (quando ita Dii placuit) externa etiam terrâ marique videamus regentes imperia. Haud negaverim, propter non nimis sincerè petitam aut expectatam nuper pacem, suspectam esse vobis Punicam fidem. multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet, Scipio. Vestri quoque (ut audio) patres nonnihil etiam ab hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negaverunt pacem. Hannibal peto pacem : qui neque peterem, nisi utilem crederem : & propter eandem utilitatem tuebor eam, propter quam petii. & , quemadmodum, quia à me bellum coëptum est, ne quem ejus pœniteret, quoad ipsi invidere Dei, præstiti ; ita annitar, ne quem pacis per me parte pœniteat.

XXXI. Adversus hæc imperator Romanus in hanc ferè sententiam respondit. Non me fallebat, Hannibal, adventus tui spe Karthaginienses & præsentem induciarum fidem, & spem pacis turbasse. neque tu id sanè dissimulas, quæ de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea, quæ jampridem in nostra potestate sunt. Ceterum, sicut tibi curæ est, sentire cives tuos, quanto per te onere levantur : sic mihi laborandum est, ne, quæ tunc pepigerunt, hodie subtrahantur ex conditionibus pacis, præmia perfidiæ habeant. Indigni, quibus eadem pateat conditio, ut etiam prosit vobis fraus, petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. & tunc Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta induerunt arma. Vos laceffisse, & tu ipse fateris, & Dei testes sunt : qui & illius belli exitum secundum jus fasque dederunt, & hujus dant & dabunt. Quod ad me attinet, & humane infirmitatis memini, & vim fortune reputo, & omnia, quæcum-

que agimus, subiecta esse mille casibus scio. Ceterum, quem admodum superbe & violenter me faterer facere, si prius, quam in Africam trajecissem, te tua voluntate cedentem Italiâ, & imposito in naves exercitu, ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer; sic nunc, quum propè manu concessâ resistentem ac tergiversantem in Africam attraxerim, nullâ sum tibi verecundiâ obstrictus. Proinde si quid ad ea, in quæ tum pax conventura videbatur, (quæ sint, nôsti) multe navium cum commeatu per inducias expugnatarum legatorumque violatorum adjicitur, est, quod referam ad consilium. Sin illa quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infectâ pace, ex colloquio ad suos quum se recepissent, frustra verba jactata renunciant. armis decernendum esse, habendamque eam fortunam, quam Dii dedissent.

XXXII. In castra ut est ventum, pronunciant ambo, *Arma expédirent milites animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores.* Roma, an Karthago, jura gentibus darent, ante crassinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam, sed orbem terrarum victoriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adverse pugne fortuna fuisset. nam neque Romanis effugium ullum patebat in aliena ignotaque terra: & Karthagini, supremo auxilio effuso, adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longè clarissimi duces, duo fortissimi exercitus, multa antè parta decora aut cumulaturi eo die, aut everfuri. Anceps igitur spes & metus miscebant animos: contemplantibusque modò suam, modò hostium aciem, quum oculis magis, quam ratione, pensarent vires, simul læta, simul tristitia obversabantur. Quæ ipsis suâ sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subicieunt. Pœnus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occisione occisos, & sua cuique decora, ubi
ad

ad insignem alicujus pugnae memoriâ militem venerat, referebat. Scipio Hispanias, & recentia in Africa praelia, & confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea prae insita animis perfidia potuissent. ad hoc, colloquium Hannibalis in secreto habitum, ac liberum fingenti, quâ velit, flectit. Ominatur, quibus quondam auspiciis patres eorum pugnaverint ad Ægates insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos. *adesse finem belli ac laboris. In manibus esse prædam Karthaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos, conjuges, penatesque Deos.* Celsus hæc corpore, vultuque ita lato, ut vicisse jam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos, post eos principes: triarii postremam aciem clausit.

XXXIII. Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut esset spatium, quo elephantum hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cujus antè legati, eo anno quaestoris extra sortem ex senatusconsulto operâ utebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro opposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velutibus (ea tunc levis armatura erat) complevit; dato præcepto, ut, ad impetum elephantorum, aut post rectos refugerent ordines, aut, in dextram lævamque discursu applicantes se antesignanis, viam, quâ irruerent in ancipitia tela, belluis darent. Hannibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla unquam in acie antè habuerat) instruxit; deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque admixtis; in secunda acie Karthaginienfes Afrosque & Macedonum legionem; modico inde intervallo relicto, subsidiariam aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac necessitate plures, quam suâ voluntate, decedentem ex Italia secuti) instruxit.

Equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus: dextrum Karthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua, non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non causa militandi eadem esset. Auxiliariis & præfens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atque insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi uberes Italiae, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriae ostentantur. Mauros Numidasque Masinissæ impotenti futuro dominatu terret. Aliis aliæ spes ac metus jactantur. Karthaginiensibus mœnia patriæ, Dii penates, sepulchra majorum, liberi cum parentibus, conjuges pavidæ, aut excidium servitiumque, aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum, aut in spem medium ostentatur. Quum maximè hæc imperator apud Karthaginienses, duces suarum gentium inter populares, plerique per interpretes inter immixtos alienigenis, agerent, tubæ cornuaque ab Romanis cecinerunt: tantusque clamor ortus, ut elephanti in suos, sinistro maximè cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. Addidit facile Masinissæ percussis terrorem, nudavitque ab ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum, intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cum multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resiliens enim ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur, fecissent; in ancipites ad ictum utrinque conjiciebant hastas; nec pila ab antesignanis cessabant; donec undique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Karthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, ut turbatos vidit hostes, addit percussis terrorem.

XXXIV. Utrunque equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrir, nec spe, nec viribus jam par. ad hoc, dictu parva, sed magni eadem in re gerenda momenti

momenti res, congruens clamor à Romanis, eoque major & terribilior; dissonæ illis, ut gentium multarum discrepantibus linguis, voces, pugna Romana stabilis, & suo & armorum pondere incumbentium in hostem: concursatio & velocitas illinc major, quàm vis. Igitur primo impetu extemplo movère loco hostium aciem Romani. alà deinde & umbonibus pulsantes, in summos gradu illato, aliquantum spatii, velut nullo resistente, incessere; urgentibus & novissimis primos, ut semel motam aciem sentire; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes, auxiliares cedentes secunda acies, Afri & Karthaginenses, adeo non sustinebant, ut contrà etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repenti: &, in suos versi, partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere, uti paulo antè non adjuti, & tunc exclusi. Et propè duo jam permixta prælia erant, quum Karthaginenses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur conferere manus. non tamen ita perculosos iratosque in aciem accipere; sed, densatis ordinibus, in cornua vacuumque circà campum extra prælium ejecere, ne pavidos fugà vulneribusque milites in certam & integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo antè auxiliares, compleverat, ut propè difficilior transitus esset, quàm per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati, per cumulos corporum armorumque & tabem sanguinis, quàm quisque poterat, sequentes hostem, & signa & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuari cœperant, vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis jussit: &, faucibus in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit; quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset.

set. Ita novum de integro prælium ortum est: quippe ad veros hostes perventum erat, & armorum genere, & usu militiæ, & famâ rerum gestarum, & magnitudine vel spei vel periculi pares. Sed & numero Romanus superior erat, & animo: quòd jam equites, jam elephantos fuderat: jam, primâ acie pulsâ, in secundam pugnabat.

XXXV. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in averfam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. multi circumventi in acie cæsi: multi per patentem circâ campum fugâ sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Karthaginensium sociorumque cæsa eo die suprâ millia viginti: par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centum triginta tribus, elephantis undecim. Victores ad duo millia cecidere. Hannibal, cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia & in prælio, & ante aciem, priusquam excederet pugnâ, expertus; & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse. Elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis, signa sequi, & servare ordines (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. Deinde auxiliares ante Karthaginensium aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent. simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent; ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. Tum, ubi omnis spes esset, milites Karthaginenses Afrosque: ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quòd integri cum fessis ac faucis pugnant, superiores essent: Italicos, intervallo quoque diremptos, incertos socii an hostes essent, in postremam aciem summos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere,

pere, Hannibal, quum Adrumetum refugisset, accitusque inde Karthaginem sexto ac trigesimo post anno, quàm puer inde profectus erat, redisset; passus in curia est, non prælio modò se, sed bello victum, nec spem salutis alibi, quàm in pace impetranda, esse.

XXXVI. Scipio, confestim à prælio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit; nuncio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatûs, ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem percussæ Karthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octavium terrestri itinere ducere legiones Karthaginem jubet: ipse, ad suam veterem novâ Lentuli classe adjunctâ, profectus ab Utica portum Karthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleæ Karthaginiensum occurrit navis. Decem legati erant principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. qui quum ad puppim prætoris navis accessissent, velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesque fidem & misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quàm ut Tunetem venirent: eò se moturum castra. ipse ab contemplato situ Karthaginis, non tam noscendi in præsentia, quàm deprimendi hostis causâ, Uticam, eodem & Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius allatus, Verminam, Syphacis filium, cum equitibus pluribus, quàm peditibus, venire Karthaginienibus auxilio. pars exercitus cum omni equitatu Saturnalibus primis agmen aggressâ. Numidas levi certamine fudit. exitu quoque fugæ intercluso, à parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa; mille & ducenti vivi capti sunt, & equi Numidici mille & quingenti, signa militaria duo & septuaginta. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, le-

gatique triginta Karthagine ad Scipionem venerunt. & illi quidem multo miserabilius, quàm antè, (quo magis cogebat fortuna) egerunt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In concilio quanquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Karthaginem; tamen, quum, & quanta res esset, & quàm longi temporis obsidio tam munitæ & tam validæ urbis, reputarent, & ipsum Scipionem expectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam, sollicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

XXXVII. Postero die, revocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut, tot cladibus edocti, tandem Deos & iusjurandum esse crederent; conditiones pacis dictæ: *Ut liberi legibus suis viverent. quas urbes, quosque agros, quibusque finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique sinem eo die Romanus faceret. Perfugas, fugitivosque, & captivos omnes redderent Romanis, & naves rostratas, præter decem triremes, traderent, elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. Bellam neve in Africa, neve extra Africam, injussu populi Romani gererent. Masnisse res redderent, fœdusque cum eo facerent. Frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, præstarent. Decem millia talentum argenti, descripta pensionibus aquis in annos quinquaginta, solverent. Obsides centum arbitrato Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta majores. Inducias ita se daturum, si per priores inducias naves onerarie capte, quæque fuissent in navibus, restituerentur. Aliter nec inducias, nec spem pacis ullam esse. Has conditiones legati quum domum referre jussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendam pacem processisset, audireturque à multitudine, inquieta eadem & imbelli; indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audiri, arreptum Gisgonem manu suâ ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species quum freni-*
tum

tum populi movisset, perturbatus militaris vir urbanâ libertate, *Novem*, inquit, *annorum à vobis profectus, post sextum & tricesimum annum redii. Militares artes, quas me à puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probè videor scire. Urbis ac fori jura, leges, mores, vos me oportet doceatis.* Excusatâ imprudentiâ, de pace multis verbis disseruit, quàm nec iniqua, & necessaria esset. Id omnium maximè difficile erat, quòd ex navibus per inducias captis nihil, præter ipsas comparebat naves: neque inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi, & homines utique inquiri. Cetera, quæ abessent, æstimanda Scipioni per-mitti: atque ita pecuniâ luere Karthaginienfes. Sunt qui Hannibalem ex acie ad mare pervenisse, inde præparatâ nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradunt: postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

XXXVIII. Postquam redierunt ad Scipionem legati; quæ publica in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores; quæ privata, profiteri domini jussi; pro ea summa pecuniæ viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta: induciæque Karthaginienfibus datæ in tres menses. Additum, ne per induciarum tempus aliò usquam, quàm Romam, mitterent legatos: &, quicumque legati Karthaginem venissent, ne antè dimitterent eos, quàm Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes venissent, certiorrem facerent. Cum legatis Karthaginienfibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, ut pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Karthaginienfium trepidatum fuerat; jussusque erat Ti. Claudius maturè in Siciliam classem ducere, atque inde

in Africam trajicere, & alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant; quòd Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quàm consulis, censuerant. Prodigia quoque, nunciata sub ipsam famam rebellionis, terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus, & pluit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cavernis confedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, & circà tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, & porta, de cælo tacta: & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novemdiali sacro, cetera hostiis majoribus expiata. inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundavit Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterùm ludorum ipso die, subitâ serenitate ortâ, pompa, duci cœpta ad portam Collinam, revocata deductaque in circum est, quum decessisse inde aquam nunciatum esset. lætitiâque populo & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita.

XXXIX. Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter portus Causanum Lauretanumque atrox vis tempestatis adorta in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum pervenisset, stetitque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret, Ilvam insulam, & ab Ilva Corsicam, à Corsica in Sardiniam trajecit. Ibi superantem Infanos montes, multo & sævior & infestioribus locis tempestas adorta, disjecit classem. Multæ quassatæ armamentisque spoliatæ naves: quædam fractæ. Ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. ubi dum subductæ reficiuntur naves, hiems oppressit: circumactumque anni tempus, &, nullo prorogante imperium, privatus Ti. Claudius classem Rômam reduxit.

duxit. M. Servilius, ne comitiorum causâ ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Geminio, in provinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaque, quum pridie Idus Martias veteres magistratu abissent, novi suffecti non essent, respublica sine curulibus magistratibus erat. T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus. in locum ejus suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo & Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque ædilitii clam egressisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero & L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumque causâ epulum Jovi fecissent, & signa tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cerealia ludos dictator & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt.

XL. Legati ex Africa Romani simul Karthaginensesque quum venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est. ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse supremâ Karthaginensibus pugnâ, finemque tandem lugubri bello impositum ingenti lætitiâ Patrum exposuisset; adjecit, Verminam etiam, Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei accessio erat, devictum. in concionem inde prodire jussus, gaudiumque id populo impartire. Tum patuere, factâ gratulatione, omnia in urbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Karthaginensium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum jussu Patrum ab dictatore est, consules novos eis senatum duros esse. Comititia inde habita. creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: Prætores, M. Junius Pennus, cui fors urbana evenit; M. Valerius Falto Brut-

Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est fortitus. De provinciis consulum nihil antè placebat agi, quàm legati Philippi regis & Karthaginensium auditi essent. belli finem alterius, principium alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ; seu bellum foret, facilem victoriam, seu jam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriam petens. Negare itaque prius quicquam agi passurum, quàm sibi Africa decreta esset, concedente collegâ, moderato viro & prudenti; qui gloriæ ejus certamen cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & M. Acilius Glabrio, tribuni plebis, *rem, priore anno nequicquam tentatam ab Ti. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare aiebant. Ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cujus vellent imperium in Africa esse. Omnes quinque & triginta tribus P. Scipioni id imperium decrevisse.* Multis contentionibus, & in senatu & ad populum acta res, postremò eò deducta est, ut senatui permitterent. Patres igitur jurati (ita enim convenerat) censuerunt, uti consules provincias inter se compararent, fortirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta haberet. Cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret: si pax cum Karthaginensibus componi nequisset, in Africam trajiceret: consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, jure imperii terrâ rem gereret. Si condiciones convenirent pacis, tribuni plebis populum rogarent, utrùm consulem, an P. Scipionem, juberent pacem dare; & quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem dari, atque ab eodem exercitum deportari jussissent, ne consul ex Sicilia in Africam trajiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas legiones à M. Sextio prætore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum imperium. Prætori M.

Vale.

Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ. P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio prioris anni consuli, cum suis duabus item legionibus, in Etruria prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot jam annos ibi L. Cornelium Lentulum & L. Manlium Acidinum esse. uti consules cum tribunis agerent, si eis videretur, ut plebem rogarent, cui juberent in Hispania imperium esse. is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus provinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa esset, P. Villii, quæ Siciliae oram tuebatur, decreta: ut, quas naves vellet, deligeret. P. Scipio quadraginta longas naves haberet, quas habuisset. quibus si Cn. Octavium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum imperium esset: si Lælium præficeret, Octavius Romam decederet: reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et consules duas legiones urbanas scribere jussi: ut quatuordecim legionibus eo anno, centum navibus longis respublica administraretur.

XLII. Tum de legatis Philippi & Karthaginensium actum. Priores Macedonas introduci placuit: quorum varia oratio fuit; partim purgantium, quæ quæsti erant missi ad regem à Roma legati de populatione sociorum; partim ultro accusantium quidem & socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium; (quem ex tribus ad se missis legatis, delectu habito, substituisse, & se bello lacesse contra sædus, & sæpe cum

cum præfectis suis signis collatis pugnâsse) partim postulantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud Hannibalem mercede militassent, captique in vinculis essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relittum, ne socii populi Romani, fessi populationibus atque injuriâ, ad regem desicerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis esse: cum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia missum nuper in Africam esse, Hannibali Karthaginensibusque auxilio. De his rebus interrogati Macedones, quum perplexè responderent ipsi, antè responsum tulerunt, Bellum quærere regem, & si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum: & quòd sociis populi Romani injurias fecerit, bello armisque lacesserit: & quòd hostes auxiliis & pecuniâ juverit. Et P. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse & facere, quòd eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat. & M. Aurelium è republica facere, gratumque id senatui esse, quòd socios populi Romani, quando jure fœderis non posset, armis tueatur. Cum hoc tam tristi responso, dimissis Macedonibus, legati Karthaginenses vocati. quorum ætatibus dignitatibusque conspectis, (nam longè primi civitatis erant) tum pro se quisque dicere, verè de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat, (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, adversusque factioni Barcinæ. Eò tum plus illi auctoritatis fuit, belli culpam in paucorum cupiditatem à republica transferenti. qui quum variâ oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam Patres conscriptos, ut rebus secundis modestè ac moderatè uterentur; Si se atque Hannonem audissent Karthaginenses, & tempore uti voluissent, daturus fuisset*

fuisse pacis conditiones, quas tunc peterent. Rarè simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari. Populum Romanum eo invictum esse, quòd in secundis rebus sapere & consulere meminerit. & , Hercule, mirandum fuisse, si aliter facerent. Ex insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes latitiæ insanire. Populo Romano usitata ac propè jam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus penè parcendo victis, quàm vincendo, imperium auxisse. Ceterorum miserabilior oratio fuit, commemorantium, Ex quantis opibus quò recidissent Karthaginensium res. nihil eis, qui modò orbem propè terrarum obtinuissent armis, superesse, præter Karthaginis mœnia. Iis inclusos, non terrâ, non mari quicquam sui juris cernere. Urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit. Quum flecti misericordiâ Patres appareret, senatorum unum infestum perfidiæ Karthaginensium succlamâsse ferunt, Per quos Deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos antè ictum esset, fefellissent? Per eosdem, inquit Hasdrubal, qui tam infesti sunt fœdera violentibus.

XLIII. Inclinatorum omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis provincia erat, senatusconsulto intercessit. Tum M. Acilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, Vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Karthaginensibus pax fieret: & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare juberent? De pace uti rogassent, omnes tribus iusserunt: pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare. Ex hac rogatione senatus decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Karthaginensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Karthaginenses, petieruntque, ut sibi in urbem introire, & colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos amicosque suos, nobiles homines; partim ad quos mandata à propin-

quis

quis haberent. Quibus conventis, quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret; iussi nomina edere: &, quum ducentos ferme ederent, senatusconsultum factum est, *Ut legati Romani ducentos ex captivis, quos Karthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, ut, si pax convenisset, sine pretio eos Karthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad fœdus ferendum ire juberentur; ipsis postulantibus, senatusconsultum in hæc verba factum est: *Ut privos lapides sili-ces, privasque verbenas secum ferrent: uti prætor Romanus his imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent.* Herbæ id genus ex arce sumptum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Karthaginienses, quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus antè dictum est legibus, pacem fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi jussit. quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repentè incendium tam lugubre fuisse Pœnis, quàm si tum ipsa Karthago arderet. De perfugis gravius, quàm de fugitivis, consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi; Romani in crucem sublati.

XLIV. Annis antè quadraginta pax cum Karthaginiensibus postremò facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. bellum initum annis post tribus & viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus. Finitum est septimodecimo anno, Cn. Cornelio, P. Ælio Pato consulibus. Sæpe postea ferunt Scipionem dixisse: Ti. Claudii primùm cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minùs id bellum exitio Karthaginis finiret. Karthagini quum prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaque & ætus in curia esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum.

speculum. cujus quum Hasdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, quum ipse lacrimarum causa esset; Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis, inquit, sic & animus intus cerni posset, facile vobis appareret, non lati, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpat, risum esse. qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quàm vestræ istæ absurdæ atque abhorrentes lacrimæ sunt. Tunc flēsse decuit, quum adempta nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos, odio vestro, consultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi invenit: ut prævalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum, nimirum, ex publicis malis sentimus, quantum ad privatas res pertinet: nec in eis quicquam acrius, quàm pecuniæ damnum, stimulat. Itaque, quum spolia victæ Karthagini detrahebantur, quum inermem jam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc, quia tributum ex privato conferendum est, tanquam in publico funere comploratis. Quàm vereor, ne propediem sentiat, levissimo in malo vos hodie lacrimasse! Hæc Hannibal apud Karthaginenses. Scipio, concione advocatâ, Masinissam, ad regnum paternum Cirtâ oppido & ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adjectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere jussit. legatos Karthaginensium Romanam proficisci, ut, quæ ab se ex decem legatorum sententia acta essent, ea Patrum auctoritate populi-que jussu confirmarentur.

XLV. Pace terrâ marique partâ, exercitu in naves imposito, in Siciliam Lilybæum trajecit. inde magnâ parte militum in navibus missâ, ipse per lætam pace non minùs, quàm victoriâ, Italiam, effusis non urbibus modò ad habendos honores, sed agrestium etiam turbâ obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium

omnium clarissimo urbem est investus. Argenti tulit in ærarium pondo centum millia viginti tria. militibus ex præda quadragenos æris divisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ, Syphax est, Tibure haud ita multo antè mortuus, quò ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamen ejus fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Calleo: omnique deinde vità, ut dignum erat, libertatis auctorem coluit. Africanum cognomen militaris prius favor, an popularis aura, celebraverit, an, sicuti Felicis Sullæ Magnique Pompeii patrum memorià, cœptum ab assentatione familiari sit, parum competum habeo. Primus certè hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus. exemplo deinde hujus, nequaquam victoriæ pares, insignes imaginum titulos claque cognomina familiæ fecere.

LIBER XXXI.

EPITOME.

XIV. **B**ELLI adversus Philippum Macedonia regem, quod intermissum erat, repetiti causæ referuntur hæc. Tempore Initiorum duo juvenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt. ob hoc, tanquam nefas summum commississent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes, mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium à Philippo petierunt. V. Paucis mensibus post pacem Karthagi-

thaginienſibus datam, quingentefimo quinquageſimo anno ab urbe condita, quum Athenienſium, qui obſidebantur à Philippo, legati auxilium à ſenatu petiſſent, & ſenatus id cenſuiſſet ferendum, plebe, quòd tot bellorum continuus labor gravis erat, diſſentiente, tenuit auctoritas Patrum, ut ſociæ civitati ferri opem populus quoque juberet. VI. Bellum id P. Sulpicio conſuli mandatum eſt : XXXV, &c. qui, exercitu in Macedoniam ducto, equeſtribus præliis cum Philippo proſpere pugnavit. XVI, &c. Abydeni à Philippo obſeſſi, ad exemplum Saguntinorum, ſuos ſequæ occiderunt. XXI. L. Furius Prætor Gallos Inſubres rebellantes & Hamilcarem Pœnum, bellum in ea parte molientem, acie vicit. Hamilcar eo bello occiſus eſt, & millia hominum triginta ſex. XV, &c. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicii conſulis, expugnationeſque urbium ab utroque factas, continet. XLVI. Sulpicius conſul, adjuvantibus rege Attalo, & Rhodiis, bellum gerebat. XLIX. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

I. **M**E quoque juvat, velut ipſe in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici perveniſſe. nam etſi profiteri auſum, perſcripturum res omnes Romanas, in partibus ſingulis tanti operis fatigari minimè conveniat; tamen, quum in mentem venit, tres & ſexaginta annos (tot enim ſunt à primo Punico ad ſecundum bellum finitum) æquè multa volumina occupàſſe mihi, quàm occupârint quadringenti oſtoginta oſto anni à condita urbe ad Ap. Claudium conſulem, qui primus bellum Karthaginienſibus intulit; jam provideo animo, velut qui proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vaſtior me altitudinem, ac velut profundum invehî, & crefcere penè opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit; periculo haudquaquam comparandum, aut virtute ducis,
aut

aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustâque famâ gentis, & magnitudine imperii, quo multam quondam Europæ, majorem partem Asiæ obtinuerant armis, propè nobilius. Ceterum cœptum bellum adversus Philipum decem ferme antè annis, triennio prius depositum erat, quum Ætoli & belli & pacis fuissent causæ. Vacuos deinde pace Punicâ jam Romanos, & infensos Philippo, quum ob infidam adversus Ætolos aliosque regionis ejusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missâ Hannibali Pœnisque, preces Atheniensium, quos agro pervasato in urbem compulerat, excitaverunt ad renovandum bellum.

II. Sub idem fere tempus & ab Attalo rege, & Rhodiis legati venerunt, nunciantes, Asiæ quoque civitates sollicitari. His legationibus responsum est, curæ Asianam rem senatui fore. Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in prælio cum Bojis erant, rejecta est. Interim ad Ptolemæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: ut & annuntiarent victum Hannibalem Pœnosque, & gratias agerent regi, quòd in rebus dubiis, quum finitimi etiam focii Romanos defererent, in fide mansisset; & peterent, ut, si coacti injuriis bellum adversus Philipum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conservaret. Eodem ferè tempore P. Ælius consul in Gallia, quum audisset à Bojis ante suum adventum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus ejus causâ scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Oppium præfectum socium hac tumultuariâ manu per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Bojorum invadere jussit. ipse eodem, aperto itinere, per medios montes duxit. Oppius, ingressus hostium fines, primò populationes satis prospere ac tutò fecit.

delecto

delecto deinde ad castrum Mutilus satis idoneo loco, ad demetenda frumenta (jam enim maturæ erant segetes) profectus, neque explorato circâ, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improvise impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumventus. Inde pavor fugæque etiam armatos cepit. Ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa: inter quos ipse C. Oppius præfectus. ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proximâ nocte, relictâ magnâ parte rerum suarum, ad consulem per saltus propè invios pervenire: qui, nisi quod populatus est Bojorum fines, & cum Ingaunis Liguribus sædus iicit, nihil, quod esset memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

III. Quum primùm senatum habuit, universis postulantis, ne quam prius rem, quàm de Philippo sociorumque querelis, ageret; relatum extemplo est: decrevitque frequens senatus, ut P. Ælius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui, classe acceptâ, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret, in Macedoniam trajiceret. M. Valerius Lævinus prætor missus, circa Vibonem duodequadraginta navibus ab Cn. Octavio acceptis, in Macedoniam transiit. ad quem quum M. Aurelius legatus venisset, edocuisseque eum, quantos exercitus, quantum navium numerum comparasset rex, & quemadmodum circa omnes non continentis modò urbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma; majore conatu Romanis id capeendum bellum esse, ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset; hæc eadem scribere Aurelium consulibus & senatui placuit.

IV. Exitu hujus anni quum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis

onis in Africa bellum perfecissent; decreverunt Patres, ut M. Junius prætor urbis, si ei videretur, decemviros agro Samniti Appuloque, quod ejus publicum populi Romani esset, metiendo dividendoque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. & M. Servilii, (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies, P. Ælio consule comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fulvius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnificè apparatusque facti ab ædilibus curulibus, L. Valerio Flacco & L. Quinctio Flaminio. biduum instauratum est. frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide & gratia diviserunt. Et plebei ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis, L. Apustio Fullone & Q. Minucio Rufo: qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Jovis epulum fuit ludorum causâ.

V. Anno quingentesimo quinquagesimo ab urbe condita, P. Sulpicio Galbâ, C. Aurelio consulibus, bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Karthaginensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Martiis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decrevit, uti consules majoribus hostiis rem divinam facerent, quibus Diis ipsis videretur, cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque Romanus de republica deque in-
eundo novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano,
sociisque, ac nomini Latino, bene ac feliciter eveniret: se-
cundum rem divinam precationemque, ut de republi-
ca deque provinciis senatum consulerent.* Per eos dies opportunè irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Lævino proprætore allatæ: & Atheniensium nova legatio venit, quæ re-
gem

gem appropinquare finibus suis nunciaret: brevique, non agros modò, sed urbem etiam in ditione ejus futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quum pronunciassent consules, rem divinam rite perfectam esse, & precationem admisisse Deos aruspices respondere, lætaque exta fuisse, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi; tum literæ Valerii Aureliique lectæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur; quòd diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent. de auxilio mittendo tum respondere placere, quum consules provincias fortiti essent: atque is consul, cui Macedonia provincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Macedonum indiceretur bellum.

VI. P. Sulpicio provincia Macedonia forte evenit, isque rogationem promulgavit, *Vellent, juberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno ejus essent, ob injurias armaque illata sociis populi Romani, bellum indici.* alteri consuli Aurelio Italia provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. id quum fessi diuturnitate & gravitate belli suâ sponte homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius tribunus plebis, viam antiquam criminandi Patres ingressus, inculcaverat bella ex bellis feri, ne pace unquam frui plebs posset. Ægre eam rem passi Patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret, castigaretque segnitiam populi: atque doceret, quanto damno dedecorique dilatio ea belli futura esset.

VII. Consul in campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione ad-

vocatà, Ignorare, inquit, videmini mihi, Quirites, non, utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittet Philippus, qui terrâ marique ingens bellum molitur) sed utrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostem in Italiam accipiat. Hoc quantum intersit, si unquam antè aliàs, Punico certè proximo bello experti estis. Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis si-
deinque nostram implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fuerimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum, pactum jam per legatos literasque cum Hannibale in Italiam trajicere, missò cum classe Lævino, qui ultro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, quum hostem Hannibalem in Italia haberemus, id nunc, pulso Italiâ Hannibale, devictis Karthaginensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Hannibalem passi sumus, se-
gnitiem nostram experiri regem. Non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Hannibal, sed quinto inde die, quam ab Corintho solverit naves, in Italiam perveniet. Ne aquaveritis Hannibali Philippum, ne Karthaginensibus Macedonas; Pyrrho certè aquabitis: dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos, non vetere famâ magis, quàm morte Pyrrhi nobilitatos. Nostra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, aggressus Pyrrhus tamen concussit, & victor propè ad ipsam urbem Romam venit! Nec Tarentini modò oraue illa Italiæ, quam majorem Græciam vocant, et linguam, ut nomen secutos crederes, sed Lucanus, & Bruttius, & Samnis, à nobis defecerunt. Hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? Manserunt enim Punico postea bello, nunquam isti populi, nisi
quam

quum decrit, ad quem desciscant, à nobis non desicient. Si piguisset vos in Africam trajicere, hodie in Italia Hannibalem & Karthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quàm Italia, bellum habeat. hostium urbes agrique ferro atque igni vastentur. Experti jam sumus foris nobis, quàm domi, feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium, bene juvantibus Diis, &, quæ Patres censuerunt, vos jubete. Hujus vobis sententiæ non consul modò auctor est, sed etiam Dii immortales; qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum mihi, senatui, vobisque, & sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, leta omnia prosperaque portendere.

VIII. Ab hac oratione in suffragium missi, uti rogârat, bellum jusserunt. Supplicatio inde à consulibus in triduum ex senatusconsulto indicta est, obsecratione circa omnia pulvinaria Dii, ut, quod bellum cum Philippo populus jussisset, id bene ac feliciter eveniret. consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrùm ipsi utique nunciari juberent; an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eò nunciari? feciales decreverunt, utrum eorum fecisset, rectè facturum. Consuli à Patribus permissum, ut, quem videretur, ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum prætorumque actum. consules binas legiones scribere jussi; veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret: invitum ne quem militem veterem ducendi jus esset. Prætoribus L. Furio Purpureoni & Q. Minucio Ruso quina milia sociùm Latini nominis consul daret: quibus prædiis alter Galliam, alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo & ipse jussus ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut quisque minimè

multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia socium ac nominis Latini effecisset : id praesidio Siciliae provinciae esset. M. Valerio Faltoni, qui praetor priori anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum imperium est ; uti proprætor in Sardiniam trajiceret, atque de exercitu, qui ibi esset, quinque millia socium nominis Latini, qui eorum minimè multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas urbanas legiones scribere jussi : quæ, si quò res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romanis eo anno usura respublica erat.

IX. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nuntiârunt, *Athenienses adversus Philippum petisse ab rege auxilium. ceterum, etsi communes socii sint, tamen, nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cujusquam causâ regem in Graciam missurum esse. Vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat, vel Romanos quiescere, si malint, passurum, atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum tueri Athenas possent, missurum. Gratia regi ab senatu actæ, responsumque ; Tutari socios populo Romano in animo esse : si quâ re ad id bellum opus sit, indicaturos regi. regnique ejus opes scire subsidia firma ac fidelia suæ reipublicæ esse.* Munera deinde legatis in singulos quinum millium æris ex senatusconsulto missa. Quum delectum consules haberent, pararentque, quæ ad bellum opus essent : civitas religiosa, in principiis maximè novorum bellorum, supplicationibus habitis jam, & obsecratione circa omnia pulvinaria factâ, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset, ludos Jovi donumque vovere consulem, cui provincia Macedonia evenisset, jussit. Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit, ex incerta pecunia vovere debere, si ea pecunia non posset in bellum usui esse. reponi statim debere, nec cum alia pecunia

pecunia misceri. quod nisi factum esset, votum rite solvi non posse. Quanquam & res, & auctor movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul iussus, si posset rectè votum incertæ pecuniæ suscipi. posse, restituitque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem verba consul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant: præterquam quòd tantà pecunià, quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset, ludos donaque facturum vovit. Toties antè ludi magni de certa pecunia voti erant: ii primi de incerta.

X. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repentè nihil minùs eo tempore timentibus, Gallici tumultùs fama exorta est. Insubres, Cenomanique, & Boji, excitis Salyis, Ilvatibusque, & ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Pæno duce, qui in iis locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam invaserant: & directà urbe, ac per iram magna ex parte incensà, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, trajecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas, præsidiaque per muros disponenda; ut obsiderentur tamen prius, quàm expugnarentur, nunciosque mitterent ad prætorem Romanum. L. Furius Purpureo tum provinciæ præerat: cetero ex senatusconsulto exercitu dimisso, præter quinque millia sociùm ac Latini nominis, cum iis copiis in proxima regione provinciæ circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit, quo in tumultu provincia esset. *Duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac directam ab hostibus, alteram oppugnari. Nec in exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore, nisi quinque millia sociùm quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda objicere velit, & tantà suâ clade jam inflatos excidio colonia Romana augere hostium animos.*

XI. His literis recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Arimini eâdem die adesse juberet, & aut ipse, si per commodum reipublicæ posset, ad opprimendum Gallicum tumultum proficisceretur; aut L. Furio prætori scriberet, ut, quum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum quinque millibus sociorum, qui interim Etruriæ præsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Karthaginem, eosdem in Numidiam ad Masinissam. Karthaginem, ut nunciarent, civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Hasdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitum, bellum contra fœdus facere. Exercitus Gallorum Ligurumque excivisse ad arma contra populum Romanum. eum, si pax placeret, revocandum illis, & dedendum populo Romano esse: simul nunciari iussi, perfugas sibi non omnes redditos esse; ac magnam partem eorum palam Karthagini obversari dici: quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere restituantur. Hæc ad Karthaginenses mandata. Masinissæ gratulari iussi, quòd non patrium modò recuperasset regnum, sed, parte florentissimâ Syphacis finium adjectâ, etiam auxisset. nunciari præterea iussi, bellum cum rege Philippo susceptum, quòd Karthaginenses auxiliis jûvisset; injuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italiâ, cœgisset classes exercitusque in Græciam mitti; &, distinendo copias, causa imprimis fuisset seriùs in Africam trajiciendi. Petere, ut ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella: iussique polliceri, si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse judicasset, enisè id populum Romanum merito ejus præstaturum. Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adole-

scen-

scientiamque, & culpam omnem in fraudem Karthaginensium avertentes. *Et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoque annisurum, ne officiis in populum Romanum aut à Masinissa, aut ab ullo alio vincatur. Petere, ut rex, sociusque, & amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: & patrem ejus Syphacem sine causa ex socio & amico hostem repente populi Romani factum: & eum ipsam rudimentum adolescentiæ bello luceſcentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam à populo Romano esse, quam ut rex, sociusque, & amicus appelletur. Nominis ejus honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuēſſe. Legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges, liberum arbitrium eis populo Romano permittente. Si quid ad eas addi, demi, mutarive vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore. Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius. quinquereſ singulis datæ.

XII. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat; pecuniam Locris ex Proſerpina theſauris nocte clam ſublatam: nec, ad quos pertineat facinus, veſtigia ulla exſtare. Indignè paſſus ſenatus, non ceſſari ab ſacrilegiis, & ne Pleminium quidem, tam clarum recensque noxæ ſimul ac poenæ exemplum, homines deterrere. C. Aurelio conſuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios ſcriberet: ſenatui placere, quaſtionem de expilatis theſauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio antè habuiſſet. Quæ inventa pecunia eſſet, reponi. ſi quo minus inventum foret, expleri: ac piacularia, ſi videretur, ſicut antè pontifices cenſuiſſent, fieri cauſâ expiandæ violationis ejus templi. Prodigia etiam ſub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cælum ariſſe adferebant. Præverni ſereno per diem totum rubrum ſolem fuiſſe. Lanuvii templo. Soſpitæ Junonis nocte ſtrepitum ingentem exortum. Jam animalium obſcœ-

ni fœtus pluribus locis nunciabantur. in Sabinis incertus infans natus, masculus an fœmina esset. alter sexdecim jam annorum item ambiguo sexu inventus. Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia, errantisque in alienos fœtus naturæ visa. Ante omnia abominati semimares, iussique in mare extemplo deportari: sicut proximè, C. Claudio, M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fœtus erat. Nihilominus decemviros adire libros de portento eo jusserunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quæ proximè secundum id prodigium factæ essent, imperarunt. carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem jusserunt, donumque Junoni reginæ ferri. Ea uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit. Carmen, sicut patrum memoriâ Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

XIII. Expiatis omnibus religionibus, (nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum à Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros reposita) quum consules in provincias proficisci vellent; privati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio, M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum: quia consules, quum ad novum bellum, quod magnâ classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix ærarium sufficeret, negaverant esse, unde iis in præsentia solveretur. Senatus querentes eos non sustinuit, *Si in Punicum bellum pecuniâ datâ, in Macedonicum quoque bellum uti respublica vellet; aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quàm publicatam, pro beneficio, tanquam ob noxam, suam pecuniam fore?* Quum & privati æquum postularent, nec tamen solvendo ære alieno respublica esset, quod medium inter æquum & utile erat, decreverunt, *Ut, quoniam magna pars eorum agros vulgò venales esse diceret,*

& sibi met emptis opus esse; agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia iis fieret. Consules agrum aestimatos, & in jugera asses vectigales, testandi causâ publicum agrum esse, imposituros; ut, si quis, quum solvere posset populus, pecuniam habere, quàm agrum, mallet, restitueret agrum populo. Læti eam conditionem privati accipere. Trientius Tabuliusque is ager, quia pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

XIV. Tum P. Sulpicius, secundum vota in Capitolio nuncupata, paludatus cum lictoribus profectus ab urbe, Brundisium venit, &, veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones descriptis, navibusque ex classe consulis Cornelii lectis, alterâ die, quàm à Brundisio solvit, in Macedoniam trajecit. Ibi ei præstò fuere Atheniensium legati, orantes, ut se obsidione eximeret. Missus extemplo Athenas est C. Claudius Cenchus, cum viginti longis navibus, & militum copiis. neque enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maximè tempore Abydum oppugnabat, jam cum Rhodiis & Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter prælio, vires expertus. Sed animos ei faciebat, præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege, divisæque jam cum eo Ægypti opes; cui, morte auditâ Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam dignâ causâ: dum ex vetere fortuna nihil præter animos servant. Acarnanes duo juvenes per Initiorum dies, non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit, absurdè quædam percunctantes: deductique ad antistites templi, quum palam esset, per errorem ingressos, tanquam ob infandum scelus, interfecti sunt. Id tam fœdè atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetravitque ab eo, ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus,

primò terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis praeda in Acarnaniam rediit: & irritatio animorum ea prima fuit. postea justum bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim rex Rhodiique, persecuti cedentem in Macedoniam Philippum, quum Æginam venissent; rex Piræcum, renovandæ firmandæque cum Atheniensibus societatis causâ, trajecit. Civitas omnis obviâ effusa cum conjugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem urbem, ac Dii propè ipsi exciti sedibus suis, exceperunt.

XV. In concionem extemplo populus vocatus, ut rex, quæ vellet, coram ageret: deinde ex dignitate magis visum, scribere eum, de quibus videretur, quàm præsentem aut referendis suis in civitatem beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodicâ pudorem onerantis. In literis autem, quæ missæ in concionem recitataeque sunt, commemoratio erat beneficiorum primùm in civitatem sociam; deinde rerum, quas adversus Philippum gessisset; ad postremum adhortatio; *capeffendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem, dum etiam Romanos haberent. nequicquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quesituros.* Rhodii deinde legati auditi sunt: quorum recens erat beneficium, quòd naves longas quatuor Atheniensium, captas nuper à Macedonibus recuperatasque, remisierant. itaque ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum. Honores regi primùm Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti: tum primùm mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda: & Rhodiorum populus coronâ aureâ virtutis gratiâ donatus, civitasque Rhodiis data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant. Secundùm hæc rex Attalus Æginam ad classē se recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde per insulas Rhodum navigarunt: omni-

omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præfidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ, missi in Ætoliam nuncii, expectatique inde legati, aliquandiu nihil agentem tenere: & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes utcumque compositâ cum Philippo pace. & ipse Rhodique, si institissent tunc Philippo, egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent; patiundo rursus eum in Hellespontum trajicere, occupantemque Græciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere; gloriamque ejus gesti, perfectique Romanis concesserunt.

XVI. Philippus magis regio animo est usus: qui, quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinisset, ne Romano quidem, quod imminabat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros missô, classe traditâ Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terrâ eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit: Ænum inde cum magno labore, postremò proditione Ganymedis præfecti Ptolemæi, cepit. deinceps alia castella, Cypsela, & Doriscon, & Serrheum, occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elæunta & Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recepit. Callipolis quoque & Madytos dedita, & castella quædam ignobilia. Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit: eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, quum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea, quum jam vix sustinerent obsidionem, & ipse Attalus quum trajecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terrâ, neque mari adjutis sociis.

XVII. Abydeni primò, tormentis per muros dispositis, non terrà modò adeuntes aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam hosti faciebant. postea, quum & muri pars strata ruinis, & ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis jam perventum esset, legatos ad regem de conditionibus tradendæ urbis miserunt. Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus, Attalique præsidium emitti liceret; atque ipsis urbe excedere cum singulis vestimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati, nisi omnia permittentibus, respondisset; adeo renunciata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, ut, ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virginesque, infantes etiam cum suis nutricibus, in gymnasium includi juberent: aurum & argentum in forum deferri, vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, congeri: sacerdotes victimasque adduci, & altaria in medio poni. ibi delecti primùm, qui, ubi cæsam aciem suorum, pro diruto muro pugnantem, vidissent, extemplo conjuges liberosque interficerent; aurum, argentum, vestemque, quæ in navibus esset, in mare dejicerent; testis publicis privatisque, quamplurimis locis possent, ignes subjicerent; & se facinus perpetraturos, præeuntibus execrabile carmen sacerdotibus, jurejurando adaacti: tum militaris ætas jurare, neminem vivum, nisi victorem, acie excessurum. Hi, memores Deorum, adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum nox prælium diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris delegata erat, quum paucos & confectos vulneribus ac lassitudine superesse prælio cernerent, luce primâ sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

XVIII. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui

qui Alexandriam missi erant, M. Æmilius trium consensu minimus natu, auditâ obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. qui, questus Attalo Rhodiisque arma illata, & quòd tum maximè Abydum oppugnaret, quum rex ab Attalo & Rhodiis ultro se bello laceffitum diceret; *Num Abydeni quoque*, inquit, *ultro tibi intulerunt arma?* Insueto vera audire ferocior oratio visa est, quàm quæ habenda apud regem esset. *Ætas*, inquit, *& forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit.* Ego autem primùm velim, vos fœderum memores servare mecum pacem. Si bello lacefferitis, mihi quoque in animo est facere, ut regnum Macedonum nomenque, haud minùs quàm Romanum, nobile bello sentiat. Ita dimisso legato, Philippus, auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum prædam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem invasit, ut repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent, perjuriumque aliis alii exprobrantes, & sacerdotibus maximè, qui, quos ad mortem devovissent, eorum dedicationem vivorum hosti fecissent, repente omnes ad eadem conjugum liberorumque discurrerent, seque ipsi per omnes vias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex, suppressit impetum militum: &, *triduum se ad moriendum Abydenis dare*, dixit. Quo spatio plura facinora in se visi ediderunt, quàm infesti edidissent victores: nec, nisi quem vincula aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus, imposito Abydi præsidio, in regnum rediit. Quum, velut Sagunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuncii occurrerunt, consulem jam in Epiro esse, & Apolloniam terrestres copias, navales Corcyram in hiberna deduxisse.

XIX. Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant de Hamilcare Gallici exercitûs duce, responsum à Karthaginienſibus est, nihil ultrâ se facere posse, quàm ut
exſilio

exsilio eum multarent, bonaque ejus publicarent. Perfugas & fugitivos, quos inquirendo vestigare poterint, reddidisse: & de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Masinissæ, mandataque edita. Equites mille Numidæ (quum duo millia daret) accepti. ipse in naves imponendos curavit: & cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is, ad primos fines regni legatis obviâ progressus, ut scriberent ipsi, quas vellent, pacis conditiones, permisit. omnem pacem bonam justamque fore sibi cum populo Romano. Datæ leges pacis, jussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

XX. Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex Hispania rediit. qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterque gestas exposuisset, postulassetque, ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem; *res triumpho dignas esse* censebat senatus; *sed exemplum à majoribus non accepisse: ut, qui neque dictator, neque consul, neque prætor res gessisset, triumpharet. Pro consule illum Hispaniam provinciam, non consulem, aut prætorem, obtinuisse.* Decurrebatur tamen eò, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sempronio Longo tribuno plebis; qui nihilo magis id morè majorum, aut ullo exemplo, futurum diceret. Postremò victus consensu Patrum tribunus cessit: & ex senatusconsulto L. Lentulus ovans urbem est ingressus. Argenti tulit ex præda quadraginta quatuor millia pondo; auri duo millia quadringenta quinquaginta. militibus ex præda centum viginti asses divisit.

XXI. Jam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus erat, & quinque millia sociùm Latini nominis ex Gallia in Etruriam transferant. itaque L. Furius,

Furius, magnis itineribus ab Arimino adversus Gallos, Cremonam tum obsidentes, profectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste posuit. Occasio egregiè rei gerendæ fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. Palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto præsidio. lassitudini militum timuit, quòd raptim ductum agmen erat. Galli, clamore suorum ex agris revocati, omis-
sâ prædâ, quæ in manibus erat, castra repetivere, & postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed vix spatium instruendi fuit: eo cursu hostes in prælium venerunt. Dextra ala (in alas divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata est: in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secum duos legatos, Cn. Lætorium & P. Titinium, habebat: cum quibus circumspicere & obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primò Galli, omni multitudine in unum locum connisi, obruere atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperârunt posse. ubi id parum procedebat, circumire à cornibus, & amplecti hostium aciem (quod in multitudine adversus paucos facile videbatur) conati sunt. Id ubi vidit prætor, ut & ipse dilataret aciem, duas legiones ex subsidiis dextrâ lævâque alæ, quæ in prima acie pugnabat, circumdat, ædemque Deo Jovi vovit, si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte duarum legionum equites, alterâ sociorum equitatum in cornua hostium emittat, nec circumire eos aciem patiatur. simul & ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, signa inferre confertos milites, & perrumpere ordines jubet. Et cornua ab equitibus, & medii à pedite pulsî. ac repente, quum omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli terga vertunt, fugâque effusâ repetunt castra. fugientes

gientes persecutus eques, mox & legiones infecuta in castra impetum fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt. caesa aut capta supra quinque & triginta millia cum signis militaribus septuaginta, carpentis Gallicis, multa prædâ oneratis, plus ducentis. Hamilcar dux Pœnus eo prælio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII. Magna victoria lætaque Romæ fuit. literis allatis, supplicatio in triduum decreta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo prælio ceciderunt: plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingens hostium illata est. Quanquam per prætorem propè debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Consul alter, quum autumno ferme exacto in provinciam venisset, circa Apolloniam hibernabat. ab classe, quæ Corcyræ subducta erat, C. Claudius triremesque Romanæ (sicut antè dictum est) Athenas missæ, quum Piræeum pervenissent, despondentibus jam animos sociis spem ingentem attulerant. nam & terrestres ab Corintho, quæ per Megaram incursiones in agros fieri solitæ erant, non fiebant; & prædonum à Chalcide naves, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modò Sunium superare, sed nec extra fretum Euripi committere aperto mari se audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, & erant Atticæ tres apertæ naves, ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac classe si urbs atque Atheniensium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse, majoris etiam rei fortuna oblata est.

XXIII. Exfules ab Chalcide, regionum injuriis pulsæ, attulerunt, occupari Chalcidem sine certamine ullo posse. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo
sit

sit hostium metus, vagari passim, & oppidanos, præsidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auctoribus profectus, quanquam Sunium ita mature pervenerat, ut inde provehi ad primas angustias Eubææ posset; ne superato promontorio conspiceretur, classem in statione usque ad noctem tenuit. Primis tenebris movit. & tranquillo pervectus Chalcidem, paulo ante lucem, quâ infrequentissima urbis sunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa scalis cepit, alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente. progressi inde ad frequentia ædificiis loca, custodibus interfectis, refractaque portâ, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. Inde in totam urbem discursus est: aucto etiam tumultu, quod circa forum ignis testis injectus erat. Conflagrârunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum tormentorumque. cædes inde passim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta est. nec ullo jam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso, aut fugato, Sopatro etiam Acarnane præfecto præsidii interfecto, præda omnis primò in forum collata, deinde in naves imposita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emissique captivi, quos Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis inde regis dejectis truncatisque, signo receptui dato, conscenderunt naves, & Piræum, unde profecti erant, redierunt. Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut & Chalcis teneri, & non deferi præsidium Athenarum potuisset; magna res principio statim belli, Chalcis & Euripus adempta regi forent. nam ut terrâ Thermopylarum angustia Græciam, ita mari fretum Euripi claudit.

XXIV. Demetriade tum Philippus erat. quò quum esset nunciata clades sociæ urbis, quanquam serum auxilium perditis erat, tamen, quæ proxima auxilio est, ultionem petens, cum expeditis quinque millibus peditum & trecentis equitibus extemplo profectus, cursu

fu prope Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos posse. à qua destitutus spe, nec quicquam aliud, quam ad deforme spectaculum semirutæ ac fumantis sociæ urbis quum venisset, paucis vix. qui sepelirent bello absumptos, relictis, æquè raptim ac venerat, transgressus ponte Euripum, per Bœotiam Athenas ducit, pari incepto haud disparem eventum ratus responsurum. & respondisset, ni specular, (hemerodromos vocant Græci, ingens die uno cursu emetientes spatium) contemplatus regium agmen è specula quadam, prægressus nocte mediâ Athenas pervenisset. Idem ibi somnus, eademque negligentia erat, quæ Chalcidem dies antè paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Atheniensium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tubâ signum ex arce dari jubent, ut hostes adesse omnes scirent. ita undique ad portas, ad muros discurrunt. Pauca post horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi, conspectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (ut in tali tumultu) exaudito, sustinuit signa: & confidere ac conquiescere agmen iussit, vi apertâ propalam usurus, quando parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit. porta ea, velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque, quàm ceteræ, est: & intra eam extraque latæ sunt viæ, ut & oppidani dirigere aciem à foro ad portam possent: & extrâ limes mille ferme passus, in Academicæ gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio & cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optatâ cæde (neque enim ulli Græcarum civitatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites, *ut, se intuentes, pugnarent, scirentque ibi signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset,*

effet, concitat in hostes equum, non irâ tantum, sed etiam gloriâ elatus ; quod, ingenti turbâ completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantes egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equibus paucis evectus in medios hostes, ingentem quum suis ardorem, tum pavorem hostibus, iniecit. plurimos manu suâ comminus eminuseque vulneratos compulsofque in portam, consecutus & ipse ; quum majorem in angustiis trepidantium edidisset cædem, in temerario incepto tutum tamen receptum habuit : quia, qui in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permixtos hostibus suos conjicerent. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque, & lucus erat circumjectus) posuit. sed Cynosarges, & Lyceum, & quicquid sancti amœnive circa urbem erat, incensum est, dirutaque non testa solum, sed etiam sepulchra : nec divini humanive juris quicquam præ impotenti ira est servatum.

XXV. Postero die, quum primò clausæ fuissent portæ, deinde subitò apertæ, quia præsidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria ferme millia passuum. inde Eleusinem profectus, spe improvisò templi castelliue, quod & imminet & circumdatum est templo, capiendi, quum haudquaquam neglectas custodias animadvertisset, & classẽ à Piræeo subsidio venire, omisso incepto, Megaram, ac protinus Corinthum ducit. & quum Argis Achæorum concilium esse audisset, inopinantibus Achæis, concioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabin tyrannum Lacedæmoniorum : qui, translato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum, agrosque finitimorum vastabat ; & jam urbibus quoque erat terribilis. Adversus hunc hostem, quum, quantum ex quaque

que civitate militum scriberetur, consultarent; Philippus dempturum se eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret, pollicitus; nec tantum agros sociorum populationibus prohibitorum, sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eò extemplo exercitu, translaturum. Hæc oratio quum ingenti hominum assensu acciperetur: *Ita tamen æquum est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudetur præfidiis. Itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda satis sit: ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabin inferam & Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quò spectâisset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum adversus Lacedæmonios: id quæri, ut obsidem Achæorum juventutem educeret ex Peloponneso, ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliadas prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modò quum dixisset, non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quàm propter quas convocati essent; decreto de exercitu parando adversus Nabin facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit; inter assentatores regiones ante eam diem habitus. Philippus, magnâ spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius, ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Atheniensium fines, è regione Eleusinis saltum Citheronis transcendit. inde dimidiâ parte militum ad prædandum passim per agros dimissâ, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno confedit, ut, si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repentè hostes effusos ex improvviso adoriretur. Non fefellere insidiæ. itaque revocatis, qui discurrerant ad prædandum, militibus, in-

struclis-

struētisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus, cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaia conjunxit. Tentata & ab ipso rege oppugnatio ejus castelli est. sed naves Romanæ, à Piræeo venientes, intromissumque præsidium abistere incepto coegerunt. Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte ipse Piræcum pergit: ut, quum Philocles subeundo muros, & comminandâ oppugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piræcum levi cum præsidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piræci, quàm Eleusinis, facilius, iisdem serè defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repentè duxit. inde eruptione subitâ peditum equitumque inter angustias femiruturi muri, qui brachiis duobus Piræcum Athenis jungit, repulsus; omisâ oppugnatione urbis, diviso cum Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus, quum priorem populationem sepulchris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa Deum, quæ pagatim sacra habebant, dirui atque incendi jussit. Exornata eo genere operum eximie terra Attica, & copiâ domestici marmoris, & ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam. neque enim diruere modò ipsa templa, ac simulacra evertere satis habuit; sed lapides quoque, ne integri cumlarent ruinas, frangi jussit: &, postquam non tam ira satiata, quàm iræ exercendæ materia hæc deerat, agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoriâ in Græcia egit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra: quò arcessitum L. Apustium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius, extrema Macedoniæ populatus, Corrago, & Gerrunio, & Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipa-

Antipatriam in faucibus angustis sitam urbem, venit. ac primò evocatos principes ad colloquium, ut fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde, ubi, magnitudine ac mœnibus situque urbis fre- ti, dicta aspernabantur, vi atque armis adortus, ex- pugnavit; puberibusque interfectis, prædâ omni mili- tibus concessâ, diruit muros, atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum & munitum op- pidum, sine certaminæ ut dederetur Romanis, effecit. Præsidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia urbem, quàm oppidum, notius) vi capitur. Re- vertentem legatum ad consulem cum satis magna præ- da, Athenagoras quidam regius præfectus in transitu fluminis à novissimo agmine adortus, postremos tur- bavit. ad quorum clamorem & trepidationem quum revectus equo propere legatus signa convertisset, con- jectisque in medium sarcinis aciem direxisset; non tu- lere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occisi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu re- ducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad clas- sem.

XXVIII. Hac satis felici expeditione bello commif- so, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdilædi filius, & Amy- nander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Lon- gari filius. Bellum suo nomine Longarus cum Deme- trio Philippi patre gesserat. Pollicentibus auxilia re- spondit consul, Dardanorum & Pleurati operâ, quum exercitum in Macedoniam induceret, se usurum. A- mynandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi hibernabat, classem Ro- manam opperiretur. quâ adjunctâ, bello maritimo, sic- ut antè, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque mis- si legati, ut capefferent partem belli. Nec Philippus segniùs (jam enim in Macedoniam pervenerat) appara-
bat

bat bellum. Filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem ejus regerent, cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum & Peparethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens in-quieta adventu Romanorum fidem mutaret.

XXIX. Concilium Ætolorum statutâ die, quod Panætolum vocant, futurum erat. Huic ut occurrerent, & legati regis iter accelerârunt, & ab consule missus L. Furius Purpureo legatus venit. Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, auditi sunt. qui, nullâ novâ re, nihil se novi habere, quod afferrent, dixerunt: quibus enim de causis, expertâ inutili societate Romanâ, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel servare eos debere. An imitari, inquit unus ex legatis, Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui, quum legatis vestris Romæ responderi ita jussissent, Quid ad nos venitis, Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? Idem nunc, ut bellum secum adversus Philippum geratis, postulant. & antea propter vos, & pro vobis arma sumpta adversus eum simulabant; nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, ut Syracusas oppressas ab Karthaginensibus in libertatem eximerent. Et Messanam, & Syracusas, & totam Siciliam ipsi habent, vestigalemque provinciam securibus & fascibus subjecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus à vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro; sic Siculorum civitatibus, Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor Romanus conventus agit: eo imperio evocati conveniunt: excelsò in suggestu superba jura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgæ tergo, secures cervicibus imminent: & quotannis alium atque alium domi-

num

num sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt, quum Italiae urbes Rhegium, Tarentum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis crevit urbs Romana, ejusdem subjectas videant imperio. Capua quidem, sepulchrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri ejecto ipso populo, superest; urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium; relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenae homines, plus linguâ & moribus & legibus, quam maris terrarumque spatio, discreti, haec tenuerint, sperare, quicquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestrae: qui, quum merito vestro vobis infestus esset, & nihil à vobis ultra, quam pacem, petiit, fidemque hodie pacis pactae desiderat? Assuefacite his terris legiones externas, & jugum accipite. serò ac nequicquam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum queretis. Aetolos, Acarnanas, Macedonas, ejusdem linguae homines, leves ad tempus ortae causae disjungunt conjunguntque: cum alienigenis, cum barbaris aeternum omnibus Graecis bellum est, critque. naturam enim, quae perpetua est, non mutabilibus in diem causis, hostes sunt. Sed, unde coepit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de ejusdem Philippi pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compositam turbare volunt. in qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video.

XXX. Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus jubentibusque, Athenienses, qui fœda passi justius in crudelitatem sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deploraverunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent: esse enim quasdam belli jura; quae ut facere, ita pati sit fas. sata exuri, dirui testæ, pradas hominum pecorumque agi, misera magis, quam indigna, patienti esse. Verum enim verò id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque jura polluerit, ut priore populatione cum inferni

infernīs Diīs, secundā cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulchra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terrā tegi: delubra sibi fuisse, quæ quondam pagatim habitantes in parvis illis castellis vicisque consecrata, ne in unam urbem quidem contributi majores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta & truncata simulacra Deū inter prostratos jacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem cum, si liceat, Ætoliam, Græciamque omnem facturum. Urbis quoque suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani subvenissent. eodem enim scelere urbem colentes Deos, præsidemque arcis Minervam petitam: eodem Eleusine Cerebris templum, eodem Piræci Jovem Minervamque; sed ab eorum non templis modò, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quæ solā religione tuta fuerint, sævisse. Itaque se orare atque obsecrare Ætolos, ut, miseri Atheniensium, ducibus Diīs immortalibus, deinde Romanis, qui secundū Deos plurimum possint, bellum susciperent.

XXXI. Tum Romanus legatus: Totam orationis meæ formam Macedones primū, deinde Athenienses mutarunt. Nam & Macedones, quum ad conquerendas Philippi injurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiozem haberem, effecerunt: & Athenienses in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera ejus referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod objicere ultrā possim? Eadem Cianos, Abydenos, Æneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios hinc ex Achaia, existimate queri; graviora etiam acerbioraque eos, quibus nocendi majorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis objecit; nisi gloriā digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis objecit. Rhegium Pyrrhi bello legio à nobis, Rheginis ipsis, ut mitteremus, orantibus, in præsidium missa, urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam

legionem, in potestatem nostram redactam, tergo & cervici-
 bus pœnas sociis pendere quum cœgissimus, urbem, agros, sua-
 que omnia cum libertate legibusque Rheginis reddidimus? Sy-
 racusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset,
 quum tulissimus opem, & fatigati propè per triennium terrâ
 marique urbe munitissimâ oppugnandâ essimus, quum jam ipsi
 Syracusani servire tyrannis, quàm capi à nobis mallet, ca-
 ptam iisdem armis & liberatam urbem reddidimus. Neque
 inficias imus, Siciliam provinciam nostram esse, & civitates,
 quæ in parte Karthaginienfium fuerunt, & uno animo cum il-
 lis adversus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis ac vesti-
 gales esse. quum contrâ, hoc & vos & omnes gentes scire vo-
 lumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Cam-
 panorum pœna, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos
 pœniteat? Hi homines, quum pro iis bellum adversus Sa-
 mines per annos propè septuaginta cum magnis nostris cladi-
 bus gessissimus, ipsos fœdere primùm, deinde connubio, atque
 inde cognationibus, postremò civitate nobis conjunxissimus, tem-
 pore nostro adverso primi omnium Italiæ populorum, presidio
 nostro fœdè interfecto, ad Hannibalem defecerunt: deinde,
 indignati se obsideri à nobis, Hannibalem ad oppugnandam Ro-
 mam miserunt. Horum si neque urbs ipsa, neque homo quis-
 quam superesset, quis durius, quàm pro merito ipsorum, sta-
 tutum indignari possêt? Plures sibi met ipsi conscientia scelerum
 mortem consciverunt, quàm à nobis supplicio affecti sunt.
 Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, ut agrum locumque
 ad habitandum daremus; urbem innoxiam stare incolumem pa-
 teremur; ut, qui hodie videat eam, nullum oppugnate capti-
 ve ibi vestigium inveniat? Sed quid ego Capuam dico? quom
 Karthagini victa pacem ac libertatem dederimus. Magis il-
 lud est periculum, ne, nimis facile victis ignoscendo, plures
 ob id ipsum ad experiendam adversus nos fortunam belli incite-
 mus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc adversus Philippum:
 ejus domestica parricidia, & cognatorum amicorumque cades,
 & libidinem inhumaniorem propè, quàm crudelitatem, vos,
 quo propiores Macedonia estis, melius nostis. Quod ad vos
 attinet,

attinet, *Ætoli*, nos pro vobis bellum suscepimus adversus *Philippum* : vos sine nobis cum eo pacem fecistis. Et forsitan dicatis, bello *Punico* occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. & nos, quum alia majora urgerent, depositum à vobis bellum & ipsi omisimus. Nunc & nos, Deum benignitate *Punico* perfecto bello, totis viribus nostris in *Macedoniam* incubuimus : & vobis restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna oblata est ; nisi perire cum *Philippo*, quam vincere cum *Romanis*, mavultis.

XXXII. Hæc dicta ab *Romano* quum essent, inclinatis omnium animis ad *Romanos*, *Damocritus* prætor *Ætolorum*, pecuniâ, ut fama est, ab rege acceptâ, nihil aut huic aut illi parti assensus, Rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem, dixit. Celerem enim penitentiam, sed eandem seram atque inutilem, sequi ; quum præcipitata raptim consilia neque revocari, neque in integram restitui possint. Deliberationis autem ejus, cujus ipse maturitatem expectandam putaret, tempus ita jam nunc statui posse : quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in *Panætolico* & *Pylaico* concilio, ageretur, decernerent extemplo, ut prætor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, advocet concilium : & , quod tum referatur decernaturque, ut perinde jus ratumque sit, ac si in *Panætolico* aut *Pylaico* concilio actum esset. Dimissis ita suspensâ re legatis, egregiè consultum genti aiebat. nam, utrius partis melior fortuna belli esset, ad ejus societatem inclinatueros. Hæc in concilio *Ætolorum* acta.

XXXIII. *Philippus* impigre terrâ marique parabat bellum : navales copias *Demetriadem* in *Thessaliâ* contrahebat. *Attalum* *Romanamque* classem principio veris ab *Ægina* ratus moturos, navibus maritimæque oræ præfecit *Heraclidem*, quem & antè præfecerat. ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse *Romanis* credens, ex una parte *Ætolos*, ex altera *Dardanos*, faucibus ad *Pelagoniam* à filio *Perseo* interclusis. Ab consule non parabatur,

sed gerebatur jam bellum. per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens; quod in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant. quædam vi expugnata, quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum stativa posuit prope flumen Bevum: inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pavoremque ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus, quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quoniam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. Movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. is quoque speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt. Neutros sefellit, ut fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. Itaque prius, quam in conspectum venirent, equos armaque expedierant. nec mora, ubi primum hostem videre, concurrendi facta est. Fortè & numero & virtute, utpote lecti utrinque, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnarunt. Fatigatio ipsorum equorumque, incertâ victoriâ, diremit prælium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulem retulerunt. per transfugas cognitum est, quos levitas ingeniorum, ad cognoscendas hostium res, in omnibus bellis præbet.

XXXIV. Philippus, aliquid & ad caritatem suorum, & ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra jussit,

jussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inæstimabile est, quàm animi multitudinis. quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit: nam, qui hastis sagittisque & rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti, postquam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis abscisis, aut totâ cervice defectâ divisa à corpore capita, patentiaque viscera, & sceditatem aliam vulnerum viderunt, adversus quæ tela quosque viros pugnandum esset, pavidi vulgò cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, nondum iusto prælio cum Romanis congressum. itaque, revocato filio præsidioque, quod in Pelagoniæ faucibus erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse, cum viginti milibus peditum, quatuor equitum, ducibus transfugis, ad hostem profectus, paulo plus ducentos passus à castris Romanis tumultum propinquum Athaco fossâ ac vallo communivit: ac, subiecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur & universam speciem castrorum, & descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum intervallis; & negâsse, barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum consul & rex, alter alterius conatus expectantes, continuare suos intra vallum: tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

XXXV. Rex verò, tam celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis autem (aberat acies eorum paulo plus quingentos passus) velites & equitum duæ ferme alæ emissæ: ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regii, ge-

nus pugnæ, quo assuérant, fore; ut equites, in vicem insequentes refugientesque, nunc telis uterentur, nunc terga darent; Illyriorum velocitas ad excursiones & impetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effusè hostem sagittas conjicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi non acrior, quàm pertinacior, impetus Romanorum. nam haud secus, quàm si totà acie dimicaret, & velites, emissis hastis, comminus gladiis rem gerebant, & equites, ut semel in hostem evecsti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim defilientes immiscentesque se peditibus, pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator & vagus, & propè seminudus genere armorum, veliti Romano parmam gladiumque habenti, pariterque & ad se tuendum, & ad hostem petendum, armato. Non tulere itaque dimicationem; nec alià re, quàm velocitate, tutantes se, in castra refugerunt.

XXXVI. Uno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum levisque armaturæ pugnaturus rex esset, nocte cætratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, ut, si aperto prælio procederet res, uterentur fortunâ: si minùs, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et equitatus quidem cessit: duces cætratæ cohortis, non satis expectato signo, ante tempus excitationis suis, occasionem bene gerendæ rei amittere. Romanus, & aperto prælio victor, & tutus à fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio tum primùm Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt. Ubi latentem intra vallum sensit, exprobrans metum successit. Postquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis stativis parum tu-

ta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo inuasuris; octo ferme inde millia, intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Oſtolphum (id est loco nomen) movit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primò rex intra vallum suos tenuit, ut cresceret simul & negligentia cum audacia hosti. Ubi effusos vidit, cum omni equitatu & Cretensium auxiliariis, quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana & frumentatores constituit signa. Inde, copiis divis, partem ad confectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relinquerent; cum parte ipse substitit, itineraque, quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit. Jam passim cædes ac fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuncius cladis pervenerat; quia refugientes in regiam stationem incidebant: & plures ab obsidentibus vias, quàm ab emissis ad cædem, interficiebantur. tandem inter medias hostium stationes elapsi quidam trepidi, tumultum magis, quàm certum nuncium, intulerunt castris.

XXXVII. Consul, equitibus jussis, quâ quisque posset, opem ferre laborantibus, ipse legiones è castris educit, & agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidem aberrârunt, decepti clamoribus aliis ex alio existentibus loco. Pars obvios habuerunt hostes. pluribus locis simul pugna cœpit. Regia statio atrocissimum prælium edebat. nam & ipsâ multitudine equitum peditumque propè justa acies erat: & Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant, quòd & rex ipse hortator aderat, & Cretensium auxiliares multos ex improvviso vulnerabant, conferti præparatique in dispersos & effusos pugnantes. Quòd si modum in insequendo habuissent, non in præsentis modò certaminis gloriam, sed in sum-

mam etiam belli profectum foret. nunc, aviditate caedis intemperantiùs insecuti, in prægressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidere: & fugiens eques, ut primò signa suorum vidit, convertit in effusum hostem equos: versaue momento temporis fortuna pugnae est, terga dantibus, qui modò secuti erant. Multi comminus congressi, multi fugientes interfeciti. nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti, profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit: nam, ruente saucio equo, præceps ad terram datus, haud multum absuit, quin jacens opprimeretur. Saluti fuit eques, qui raptim ipse defiluit, pavidumque regem in equum subjecit. Ipse, quum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis conceitatis confossus periit. Rex, circumvestus paludes pervias inviasque trepidà fugà, in castra tandem, jam desperantibus plerisque incolumem evasurum, pervenit. Ducenti Macedonum equites eo prælio periere, centum ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relictis, abducti.

XXXVIII. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae accusarent. nam & Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiae venturos sciret: & consulem, quum equitatum hostium levemque armaturam fudisset, ac propè regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisset. nec enim mansuros ita perculosos hostes fuisse, debellarique momento temporis potuisse. Id dictu, quàm re, ut pleraque, facilius. nam, si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex prælio intra vallum, protinus inde supervadentem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. quum verò integræ copiae peditum in castris mansissent, stationes
ante

ante portas, præsidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis, effusè paulo antè secuti perculsos equites, imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret, si modum prosperæ pugnae imposuisset. Eo quoque minùs est mirum, tentasse eum fortunam, quòd fama erat, Pleuratum Dardanofque, ingentibus copiis profectos domo, jam in Macedoniam transcendisse. Quibus si undique circumventus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque, secundum duas adversas equestres pugnas, multo minùs tutam moram in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde & fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulem misso, qui inducias ad sepeliendos equites peteret, frustratus hostem, secundà vigilià, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit.

XXXIX. Corpus jam curabat consul, quum, venisse caduceatorem, & quid venisset, nunciatum est. responso tantum dato, manè postero die fore copiam conveniendi, id quod quaesitum erat, nox dieique insequentis pars ad præcipiendum iter Philippo data est. montes, quam viam non ingressurum gravi agmine Romanum sciebat, petit. Consul, primà luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sensisset, ignarus quàm sequeretur, iisdem stativis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atque ex Pelagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. inde ad Pluinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus, quum primò ad Bryanium stativa habuisset, profectus inde transversis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti. Movere itaque ex Pluvina Romani, & ad Osphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse, vallo super ri-

pam amnis ducto, (Erigonum incolæ vocant) confedit. Inde fatis comperto, Eordæam petituros Romanos, ad occupandas angustias, ne superare hostes artis faucibus inclusum aditum possent, præcessit. ibi alia vallo, alia fossâ, alia lapidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus objectis, ita ut locus postulabat, aut materia suppeditabat, permuniit; atque (ut ipse rebatur) viam suapte naturâ difficilem, objectis per omnes transitus operibus, inexpugnabilem fecit. Erant pleraque silvestria circâ, incommoda phalangi maximè Macedonum: quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante clipeos objecit, (quod ut fiat, libero campo opus est) nullius admodum usus est. Thracas quoque romphææ, ingentis & ipsæ longitudinis, inter objectos undique ramos impediabant. Cretenesium una cohors non inutilis erat: sed ea quoque ipsa ut, si quis impetum faceret, in patentem vulnere equum equitemque sagittas conjicere poterat, ita adversus scuta Romana nec ad trajiciendum fatis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat, quod peteret. Itaque id ut vanum teli genus senferunt esse, saxi passim totâ valle jacentibus incessabant hostem. ea, majore cum sonitu, quàm vulnere ullo, pulsatio scutorum parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde, iis quoque spretis, partim, testudine factâ, per adversos vadunt hostes: partim, brevi circuitu quum in jugum collis evasisent, trepidos ex præfidiis stationibusque Macedonas deturbant: &, ut in locis impeditis difficili fugâ, plerosque etiam obtruncant.

XL. Ita angustiarum minore certamine, quàm quod animis proposuerant, superatæ, & in Eordæam perventum; ubi pervastatis passim agris, in Elimeam se recepit. inde impetum in Orestidem fecit; & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. Lacus mœnia cingit: angustis faucibus unum ex continenti iter est. Primò situ ipso freti, clausis portis, imperium abnuere:

nuere: deinde, postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessasque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit, urbemque Pelium vi cepit. servitia inde cum cetera præda abduxit, & libera capita sine pretio dimisit: oppidumque iis reddidit, præsidio valido imposito. nam & sita opportunè urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca jam pacata ad Apolloniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum averterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Dardanos, jam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussuam instare ab tergo abeuntibus, &, carpendo postremum agmen, segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciverat: post famam equestris ad Otiolophum pugnae, Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam, ad hæc classis Romanæ adventum in Oreum, & super circumfusas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque instantem obsidionem.

XLI. Hæ causæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis: & Amyndandro rege Athamanum adiuncto, profecti Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præsidium. Ceterum intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum. qui superfuerant è magna elade, liberi servique, inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bæben paludem, relictis urbibus, montes cœgit petere. Ætoli, inopiæ prædæ inde averfi, in Perrhæbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, scædæque diripiunt: qui Malloeam

incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrhæbia Gomphos petendi Amynder auctor erat: & imminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Ætoli campos Thesaliæ opimos ad prædam petiere: sequente, quanquam non probante, Amyandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra, quo fors tulisset loco, sine ullo discrimine ac cura muniendi, posita. itaque, ne temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicujus causa esset, quum campestribus locis subjicientes eos castra Phecado urbi videret, ipse paulo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum Ætoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se in hostium agro esse; alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus æquarent, Philippus inopinantibus advenit. quem quum adesse refugientes ex agris quidam pavidi nunciassent, trepidare Damocritus ceterique duces: & erat fortè meridianum tempus, quo plerique graves cibo sopiti jacebant. Excitare igitur alii alios, jubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita raptim eduçti, quum universi sexcentorum ægre simul equites peditesque numerum explerent, incidunt in regium equitatum, numero, animis, armisque præstantem. Itaque primo impetu fusi, vix tentato certamine, turpi fugâ repetunt castra. cæsi captique quidam, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

XLII. Philippus, suis jam vallo appropinquantibus, receptui cani jussit. fatigatos enim equos virosque non tam prælio, quàm itineris simul longitudine, simul præproperâ celeritate, habebat. Itaque turmatim equites, in vicemque manipulos levis armaturæ, aqutum ire & pran-

prandere jubet: alios in statione armatos retinet, operiens agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum. Quod ubi advenit, & ipsis imperatum, ut, statutis signis armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis ternisque summum ex manipulis aquandi causâ missis: interim eques cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis moveret. Ætoli, (jam enim &, quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) ut defensuri munimenta, circa portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. postquam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad vallum parati atque instructi cœpere, omnes repente, relictis stationibus, per averfam partem castrorum ad tumultum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti casique sunt Ætolorum. Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per prælium, deinde per direptionem castrorum absumpto, sub tumultu in proxima planicie confedit, primâ luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Ætoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte proximâ dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amynder, quo duce Athamanes, itinerum periti, summis montibus per calles ignotos sequentibus eos hostibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum equites, quos luce primâ Philippus, ut desertum tumultum vidit, ad carpendum hostium agmen misit.

XLIII. Per eos dies & Athenagoras regius præfectus, Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primò turbavit. dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, æqua pugna iusto prælio erat. ubi rursus procedere Dardani cœpissent, equite & levi armaturâ regii, nullum talis auxilii genus habentes Dardanos, oneratos immobilibus armis, vexabant:

bant: & loca ipsa adjuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim & pugnant, & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus, restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei fortè oblata res hostium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum & equites mercede conductos Ægyptum avexit. nec ex juventute Ætolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli, quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonens, (incertum curâ gentis, an ut adversaretur Scopæ, parum donis cultus) partem juniorem castigando domi continuisset. Hæc eâ ætate ab Romanis Philippoque gesta erant.

XLIV. Classis à Coreyra ejusdem principio ætatis cum L. Apustio legato profecta, Maleâ superatâ, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi conjuncta est. Tum verò Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum jam diu moderata erat, id omne in auxilii præsentis spem effudit. nec unquam ibi defuit linguæ promptæ ad plebem concitandam: quod genus, quum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipuè Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebesque scivit, ut *Philippi statue, imagines omnes, nominaque earum, item majorum ejus virilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius majorumve ejus honoris causâ instituta essent, omnia profanarentur. Loca quoque, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris ejus causâ fuisset, detestabilia esse, neque in iis quicquam postea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedicarique fas esset. Sacerdotes publicos, quotiescunque pro populo Atheniensi, sociisque, & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari atque execrari Philippum,*

pum, liberos ejus, regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque. additum decreto, si quis quid postea, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem jussurum: si quis contra ignominiam, prove honore ejus dixisset, fecissetve, qui occidisset eum, jure caesurum. postremò inclusum, ut omnia, quæ adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur. Athenienses quidem literis verbisque, quibus solis valent, bellum adversus Philippum gerebant.

XLV. Attalus Romanique, quum Piræum primò ab Hermione petissent, paucos ibi morati dies, oneratique æquè immodicis ad honores sociorum, atque in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant à Piræo Andrum. & quum in portu, quem Gaurelcon vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem, quàm vim experiri, mallerent; postquam præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse respondebant; expositis copiis, omnique apparatu urbium oppugnandarum, diversis partibus rex & legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana signa armaque non antè visa animique militum, tam promptè succedentium muros, terruere. Itaque fuga extemplo in arcem facta est: urbe hostes potiti. & in arce quum biduum loci se magis, quàm armorum, fiducia tenuissent, tertio die pacti ipsi præsidiumque, ut cum singulis vestimentis Delium Bœotiæ transveherentur. Ea ab Romanis regi Attalo concessa: prædam, ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, & Macedonum ferè omnibus, & quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transvecti eò fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati. Ab Andro Cythnum trajecerunt. ibi dies aliquot oppugnanda

dà urbe nequicquam absumpti: &, quia vix operæ pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Isthæorum viginti lembi classi Romanorum adjuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorum agros. cetera classis Geræstum, nobilem Eubœæ portum, dum à Carysto Isthæi redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum pervenere. ibi paucos dies, faviente Boreâ, retenti; ubi prima tranquillitas data est, Sciathum trajecere, vastatam urbem direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites frumentum, & si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci, cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primò ad Mendin, maritimum civitatis ejus vicum, tenere. inde quum, superato promontorio, ad ipsa mœnia urbis circumagere classem vellent, favâ coortâ tempestate, propè obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terrâ gerendam fuit. nam, collectis in unum navibus, expositisque copiis, aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi, (& erat validum ibi regionum præsidium) irritò incepto regressi Canastrum Pallenes trajecere. inde, superato Toronæ promontorio, navigantes Acanthum petiere. Ibi primò ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta. nec ultrâ progressi (jam enim & graves prædâ naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt.

XLVI. Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere, ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis ejus fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege & cum Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret. tantum enim numerum bellum gerentibus-
adver-

adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis: quòd illi quoque gravati priùs essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quàm cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. Inde consultari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea civitas & mœnibus, &, quia antè fuerat tentata, firmo erat præsidio. Conjunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbrotò viginti Rhodiæ naves, testæ omnes. eam classem in stationem ad Zelasium miserunt, (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est peropportunè objectum) ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat, magis per occasionem, si quam neglegentia hostium dedisset, quàm apertâ vi quicquam ausurus. Oreum diversi Romani & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii adversus vallem inter duas jacentem arces, quâ & muro intersepta urbs est. & ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus, & vineis, & ariete admovendo muris: regii ballistis, catapultisque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes. & pondere ingenti saxa jaciebant, & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterùm non plures tantùm Macedones, quàm antè, tuebantur urbem arcesque, sed etiam præsentioribus animis, &, castigationibus regis in admissa culpa, simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita ut parum in expugnatione celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, militibus, trajicit in proxima continentis: Larissamque (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremastem vocant) subito adventu, præter

ter arcem, cepit. Attalus quoque Ægeleon, nihil minus quàm tale quicquam in alterius oppugnatione urbis timentibus, oppressit. Et jam quum opera in effectu erant circa Orcum, tum præsidium, quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, & vulneribus confectum. Muri quoque pars, arietate incusso subruta, multis jam locis prociderat: perque apertum ruinâ iter nocte Romani, quodque super portum est, in arcem perruperunt. Attalus luce primâ, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse urbem invasit, stratis magna ex parte muris: præsidium oppidanique in alteram arcem perfugere, unde biduo post deditio facta. urbs regi, captiva corpora Romanis celsere.

XLVII. Jam autumnale æquinoctium instabat: & est sinus Euboicus, quem Cœla vocant, suspectus nautis. itaque, ante hiemales motus evadere inde cupientes, Piræum, unde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi relictis, super Maleam navigat Coreyram. Regem spatium Initiorum Cereris, ut sacris interesset, tenuit. secundum Initia & ipse in Asiam se recepit, Agefimbrotæ & Rhodiis domum remissis. Hæc cùm æstate terrâ marique adversus Philippum sociosque ejus à consule & legato Romanis, adjuvantibus rege Attalo & Rhodiis, gesta, Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostium legiones induxit: populandoque, cum præda majore, quàm gloria, bellum gessit. L. Furius, simul quòd in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem, absente consule irato atque invidente, facilius impetrari posse ratus, Romam inopinatò quum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus

rebus gestis, ut triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petit.

XLVIII. Apud magnam partem senatûs & magnitudine rerum gestarum valebat, & gratiâ. Majores natu negabant triumphum, & quòd alieno exercitu rem gessisset, & quòd provinciam reliquisset aviditate rapiendi per occasionem triumphî; id verò eum nullo exemplo fecisse. Confulares præcipuè, expectandum fuisse consulem, dicebant. potuisse enim castris, prope urbem positis, tutandâ coloniâ, ita ut acie non decerneret, in adventum ejus rem extrahere. & quod prator non fecisset, senatui faciendum esse. Consulem expectarent: ubi coràm disceptantes consulem & pratorem audissent, veriùs de causa existimaturos esse. Magna pars senatûs nihil præter res gestas, & an in magistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus oppositæ fuissent, quum una direpta & incensa esset, trajecturumque id incendium, velut ex continentibus testis, in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem pratori faciendum fuisse? Nam, si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum pratori dederit, (potuisse enim, si non cum pratoris, sed consulis, exercitu rem geri voluerit, ita finire senatusconsultum, ne per prætorem, sed per consulem, gereretur) aut consulem, qui non, quum exercitum ex Etruria transire in Galliam jussisset, ipse Arimini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non expectare belli tempora moras & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugne spectari oportere. fusos caesosque hostes: castra capta ac direpta: coloniam liberatam obsidione: alterius colonie captivos recuperatos restitutosque suis: debellatum uno prælio esse. Non homines tantum eâ victoriâ letatos, sed Diis quoque immortalibus per triduum supplicationes habitas, quòd bene ac feliciter, non quòd malè ac temere, respublica à L. Furio pratore gesta esset. Data fato etiam quodam Furie genti Gallica bella.

XLIX. Hujus

XLIX. Hujus generis orationibus ipsius amicorumque victa est, præsentis gratiâ prætoris, absentis consulis majestas; triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit trecenta viginti millia æris, argenti centum septuaginta millia pondo: neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, neque milites secuti. omnia, præter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum ejus decretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina jugera acciperet. eum agrum decemviri assignarent. Triumviri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatæ vires ejus coloniæ erant, C. Terentius Varro, T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo prælio dicuntur cæsa, signa militaria capti octo & septuaginta. C. Aurelius consul, quum ex provincia Romam comitiorum causâ venisset, non id, quod animis præceperant, questus est, *Non expectatum se ab senatu, neque disceptandi cum prætoris consuli potestatem factam: sed ita triumphum decrevisse senatum, ut nullius, nisi ejus, qui triumphaturus esset, haud eorum, qui bello interfuissent, verba audiret. Majores ideo instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent; ut veritas rerum gestarum ejus, cui tantus honos haberetur, publicè videretur. Ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem percunctari posset senatus, quid veri prætor vanive referret?* Comitiiis deinde diem edixit: quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Præ-

tores inde facti L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus.

L. Annona quoque eo anno pervilis fuit. frumenti vim magnam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus & Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviserunt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem unum instaurârunt: signa ænea quinque ex multaticio argento in ærario posuerunt. Plebeiï ludi ab ædilibus L. Terentio Massiliota & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem designaverant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatrimum in foro, mortis M. Valerii Lavini causâ, à P. & M. filiis ejus facti: & munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque & viginti pugnârunt. M. Aurelius Cotta, decemvir sacrorum, mortuus. in ejus locum M. Acilius Glabrio suffectus. Comitiiis ædiles curules creati sunt fortè ambo, qui statim occipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam; C. Valerius Flaccus, quem præsentem creaverant, quia flamen Dialis erat, jurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui jurâset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, ut, si ædilis, qui pro se juraret, arbitrato consulum daret, consules, si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad plebem ferrent. Datus, qui juraret pro fratre, L. Valerius Flaccus, prætor designatus. tribuni ad plebem tulerunt, plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurâset. Et de altero ædile scitum plebis est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire juberent, ut C. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Lentulo & L. Stertinius proconsulibus imperium esse in Hispania jussit.

LIBER XXXII.

E P I T O M E.

I. **C**Omplura prodigia ex diversis regionibus nunciata referuntur : inter quæ, in Macedonia in puppi longe navis lauream esse natam. XII, XIII. T. Quinctius Flamininus consul adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque cœgit in regnum reverti. XIV, &c. Ipse Thessaliam, quæ est vicina Macedonia, sociis Ætolis & Athamanibus, vexavit. XVI. L. Quinctius Flamininus consulis frater, Attalo rege & Rhodiis adjuvantibus, in Eubœam & maritimam oram trajectus, Eretriam expugnavit. XIX, &c. Achei in amicitiam recepti sunt. XXVI. Conjuratio servorum, facta de solvendis Karthaginensium obsidibus, oppressa est; duo millia necati sunt. XXVII. Prætorum numerus ampliatum est, ut seni crearentur. XXX. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres prælio fudit. Cum Lacedæmoniis & tyranno eorum Nabide amicitia juncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

I. **C**ONSULES prætoresque, quum Idibus Martiis magistratum inissent, provincias sortiti sunt. L. Cornelio Lentulo Italia, P. Villio Macedonia; prætoribus, L. Quinctio urbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus consul novas legiones scribere jussus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere, in supplementum ejus, quantum militum videretur, ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decreta, ut retineret eas, donec consul novo cum exercitu succederet. in Galliam ubi is venisset, omnes milites exautorati domum dimitterentur, præter quinque millia socium.

focium. his obtineri circa Ariminum provinciam factis esse. Prorogato imperio prætoribus prioris anni, (Cn. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret; Q. Minucio, ut in Brutiis idem de conjurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaque exercuisset, perficeret; & eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset, Locros mitteret ad supplicium; quæque sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret) seriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt; quod legati ab Ardea quæsti in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suesstia nunciatum est, duas portas, quodque inter eas muri erat, de cælo tactum; & Formiani legati ædem Jovis, item Ostienses ædem Jovis, & Veliterni Apollinis & Sanci ædes, & in Herculis æde capillum enatum: & ex Brutiis ab Q. Minucio proprætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinæcos tres cum ternis pedibus natos esse. Inde à P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cetera scriptum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum prodigiorum causâ senatus censuerat, ut consules majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificarent. ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edicta, & ad omnia pulvinaria res divinæ factæ.

II. Karthaginenses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam advexerunt. id quia probum non esse quæstores renunciaverant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecuniâ Romæ mutua sumptâ, intertrimentum argenti suppleverunt. Petentibus deinde, ut, si jam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditu obsides. de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui
non

non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commodè essent, aliò traducerentur, concessum, ut Signinam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gades mitteretur, adversus quod iis, in fidem populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimo convenisset. Et Narniensem legatis, querentibus ad numerum sibi colonos non esse, & immixtos quosdam non sui generis pro colonis se gerere, earum rerum causâ trifviros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. & Sex. Ælii (Pætis fuit amobus cognomen) & C. Cornelius Lentulus. quod Narniensibus datum erat, ut colonorum numerus cogere-tur, id Cofani petentes non impetraverunt.

III. Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in provincias profecti. P. Villium, in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militum, jam antè irritata, nec satis in principio compressa, excepit. duo millia ea militum fuere, qui ex Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno ferè post in Macedoniam pro voluntariis transportati erant. id voluntate factum negabant: *ad tribunis recusantes in naves impositos. sed utcunque, seu injecta, seu suscepta foret milita, & eam exhaustam, & finem aliquem militandi fieri æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidiſſe. consenuiſſe sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia. Confectos jam se labore, & pere, exsanguis tot acceptis vulneribus esse.* Consul, causam postulandæ missionis probabilem, si modeste peteretur, videri, dixit. seditionis nec eam, nec ullam aliam satis justam causam esse. Itaque si manere ad signa, & dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. Modestius facilius, quàm pertinaciâ, quod velint, impetraturos.

IV. Thaumacos eo tempore Philippus summâ vi oppugnabat aggeribus vineisque; & jam arietem muris admoturus erat. ceterum incepto abſistere eum coegit subitus Ætolorum adventus, qui, Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die,

nec

nec nocte finem ullum crumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum, faciebant. & adjuvabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci à Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes, quas Cœla vocant: Thessaliæque transeunti confragosa loca implicatasque flexibus vallium vias, ubi ventum ad hanc urbem est, repentè, velut maris vasti, sic immensa panditur planities, ut subjectos campos terminare oculis haud facile queas. Ab eo miraculo Thaumaci appellati. nec altitudine solum tuta urbs, sed quòd, saxo undique absciso, rupibus imposita est. Hæ difficultates, & quòd haud satis dignum tanti laboris periculique pretium erat, ut absisteret incepto Philippus, effecerunt. hiems quoque jam instabat, quum inde abscessit, & in Macedoniam in hiberna copias reduxit.

V. Ibi ceteri quidem, datâ quantacunque quiete temporis, simul animos corporaque remiserant. Philippum quantum ab assiduis laboribus itinerum pugnarumque laxaverat annus, tanto magis intentum in universum eventum belli curæ angunt, non hostes modò timentem, qui terrâ marique urgebant; sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiz Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido novandi res caperet. itaque & in Achaiam legatos misit, simul qui jusjurandum (ita enim pepigerant, quotannis juraturos in verba Philippi) exigerent: simul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heræam, & Triphyliam; Eleis Alipheram, contentibus, nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui, quia una esset ex iis, quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent. Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliavit cum Heraclide. nam quum eum maximæ invidiæ sibi esse cerneret, multis criminibus oneratum in vin-

TOM. III. K cula

cula conjecit, ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam antè aliàs, tum magnà curà apparavit, exercuitque in armis & Macedonas, & mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad Antigoniam fauces sunt, (Stena vocant Græci) misit. Ipse post paucis diebus graviore secutus agmine, quum situm omnem regionis adspexisset, maximè idoneum ad muniendum locum credidit esse præter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angustâ valle fluit, iter exiguum super ripam præbens. Asnaum Athenagoram cum levi armatura tenere ac communire jubet: ipse in Æropo posuit castra. Quâ abscisæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat; quæ minùs tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus munebat. Magna tormentorum etiam vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis disposita est. tabernaculum regium pro vallo, in conspecto maximè tumulo, ut terrorem hostibus, suisque spem ex fiducia faceret, positum.

VI. Consul per Charopum Epiroten certior factus, quos saltus cum exercitu infedisset rex, & ipse, quum Corcyræ hibernasset, vere primo in continentem trajectus, ad hostem ducere pergit. quinque millia ferme ab regiis castris quum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die concilium habuit, utrùm per infesum ab hoste saltum, quanquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret; an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret copias. Hoc concilium per multos dies agitantì nuncius venit, T. Quinctium consulem factum, sortitumque provinciam Macedoniam, maturato itinere jam Coreyam trajecisse. Valerius

Antias

Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequirit, omnibus à rege infessis, secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto, in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie confixisse, fufum fugatumque regem, castris exutum: duodecim millia hostium eo prælio cæsa, capta duo millia & ducentos, & signa militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta. ædem etiam Jovi in eo prælio votam, si res prospere gesta esset. Ceteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt.

VII. Dum hæc in Macædonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substitit, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati censores, P. Cornelius Scipio Africanus & P. Ælius Pætus. hi, magnâ inter se concordia, & senatum sine ullius nota legerunt, & portoria venalium Capuæ Puteolisque, item Castrorum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locârunt: colonosque eò trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus, ex Hispania decedens, prohibitus à P. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu impetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit. Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris provinciam Galliam acceperat, temere ingressus Gallorum Insubrium fines, propè cum toto exercitu est circumventus: supra sex millia & sexcentos milites amisit. tanta ex eo bello, quod jam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit. qui, ut in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, præ-

torem multis probris increpitum provinciâ decedere, atque abire Romam iussit. Neque ipse consul memorabile quicquam gessit, comitiorum causâ Romam revocatus; quæ ipsa per M. Fulvium & M. Curium tribunos plebis impediabantur, quod T. Quinctium Flamininum consulatum ex quæstura petere non patiebantur. *Jam adilitatem praturamque fastidiri: nec per honorum gradus, documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed, transcendendo media, summa imis continuare.* Res ex campestri certamine in senatum venit. Patres censuerunt, *Qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri æquum esse.* In auctoritate Patrum fuisse tribuni. Creati consules Sex. Ælius Pætus & T. Quinctius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. ab iis ludi plebei instaurati: & epulum Jovis fuit ludorum causâ. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. & C. Sulpicii Galbæ pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quinctius Flamininus consules, magistratu inito, senatum in Capitolio quum habuissent, decreverunt Patres, *ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturque. Utri eorum Macedonia evenisset, in supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet, & trecentos equites. item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites.* Alteri consuli novus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est; vetitusque aut ipse provinciâ decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus novis consul venisset. Sortiti consu-

les provincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia evenit. Prætores, L. Cornelius Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Helvius Galliam est fortitus. Delectus inde haberi est cæptus. nam, præter consulares exercitus, prætores quoque iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum socium Latini nominis & trecentos equites; Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum tria millia peditum, ducentos equites: ita ut hi prætores ambo, quum in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque. Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. Hi, regem classe suâ copiisque omnibus terrâ marique Romanam rem juvare, quæque imperarent Romani consules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse, quum exposuissent, *Vereri dixerunt, ne id præstare ei per Antiochum regem ultrâ non liceret. vacuum namque præsidiiis navalibus terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque Attalum orare Patres conscriptos, si suâ classe, suâque operâ uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum ejus tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi iussit, *Quèd rex Attalus classe copiisque aliis duces Romanos juvisset, id gratum senatui esse. Auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium & amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos, ultrâ quàm regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis rebus, arbitrio alieno, usum. & principium & finem in potestate ipsorum, qui ope suâ velint adjutos Romanos, esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali naviumque ejus & militum operâ adversus Philippum communem hostem uti populum Romanum. Gratum eum facturum & senatui, si regno Attali abstineat, belloque abstat. Æquum esse, socios & amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem servare.*

IX. Consulem T. Quintium, ita habito delectu,

ut eos ferè legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatæ virtutis milites, properantem in provinciam prodigia nunciata atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cœlo tacta erant via publica Veii, forum & ædes Jovis Lanuvii, Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres & ædes, quæ Alba dicitur. cœlum ardere visum erat Arretii. terra Velitris trium jugerum spatio cavernâ ingenti defederat. Sueffæ Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum, & Sinuessæ porcum humano capite. Eorum prodigiorum causâ supplicatio unum diem habita. & consules rebus divinis operam dederunt; placatisque Diis, profecti in provincias sunt. Ælius cum C. Helvio prætore in Galliam: exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit; ipse novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus. neque memorabilis rei quicquam gessit. Et T. Quinctius alter consul maturius, quàm priores soliti erant consules, à Brundisio quum transmississet, Coreyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus ostingentis. Ab Coreyra in proxima Epiri quinquere mi trajecit: & in castra Romana magnis itineribus contendit; inde Villio dimisso, paucos moratus dies, dum se copiæ ab Coreyra assequerentur, concilium habuit, utrùm recto itinere per castra hostium vim facere conaretur: an, ne tentatâ quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potiùs Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret. Vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, quum à mari longiùs recessisset, misso è manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset, sine ullo effectu æstas extraheretur. Uteunque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, quàm, quomodo fieret, fatis expediebat.

X. Dies quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. Inde spes data Philippo

lippo est, per Epirotarum gentem tentandæ pacis: habitoque concilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias prætor, & Alexander magister equitum, consulem & regem, ubi in artificissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, præsidia ex civitatibus rex deduceret. iis, quorum agros urbesque populatus esset, redderet res, quæ comparerent. ceterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus *aliam aliarum civitatum conditionem esse respondit. Quas ipse cepisset, eas liberaturum. Quæ sibi traditæ à majoribus essent, earum hereditariâ ac justâ possessione non excessurum. si quas quererentur belli clades & civitates, cum quibus bellatum foret; arbitrio, quo vellent, populorum, cum quibus pax utriusque fuisset, se usurum.* Consul, *Nihil ad id quidem arbitrio aut iudice opus esse, dicere. Cui enim non apparere, ab eo, qui prior arma intulisset, injuriam ortam? nec Philippum ab ullis bello laceffitum, ipsum priorem vim omnibus fecisse.* Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos primos omnium nominavit consul. ad id verò adeo accensus indignatione est rex, ut exclamaret, *quid victo gravius imperares, T. Quinti?* atque ita se ex colloquio proripuit. & temperatum ægre est, quin missilibus, quia dirempti medio anni fuerant, pugnam inter se confererent. Postero die per excursiones ab stationibus primò in planitie, satis ad id patenti, multa levia commissa prælia sunt: deinde recipientibus se regiis in arta & confragosa loca, aviditate accensi certaminis eò quoque Romani penetravere. Pro his ordo & militaris disciplina, & genus armorum erat, aptum urgendis regiis: pro hoste loca, & catapultæ ballistæque, in omnibus propè rupibus, quasi in muris, dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in prælio iusto, aliquot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

XI. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam, à

Charopo principe Epirotarum missus, deducitur ad consulem. *Is se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere ait: omnes montium eorum anfractus callesque nosse. Si secum aliquos mittere velit, non iniquo nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum. Hæc, Charopus renunciari jubet, ita crederet, ut suæ potius omnia, quàm illius, potestatis essent.* Quum magis vellet credere, quàm auderet, consul, mixtumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatam statuit: &, ut averteret rem à suspicione, biduo insequenti laceessere hostem, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locum defefforum, non destitit. Quatuor millia inde lecta peditum & trecentos equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur, ducere jubet: ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum; pedites, quâ dux monstraret viam, ire: ubi, ut polliceretur, super caput hostium perventum sit, fumo dare signum: nec antè clamorem tollere, quàm ab se signo accepto pugnam cœptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri jubet, (& pernox fortè luna erat) interdiu cibi quietisque sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides exstet, vinctum tamen tribuno tradit. His copiis ita dimissis, eo intentiùs Romanus undique instat capi stationes.

XII. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse ac tenere se fumo significarent; tum verò, trifariam divisis copiis, consul valle mediâ cum militum robore succedit: cornua dextrâ lævâque admovet castris. nec segniùs hostes obviâ eunt: &, dum, aviditate certaminis provecti, extra munitiones pugnant, haud paulo superior est Romanus miles, & virtute, & scientiâ, & armorum genere. Postquam, multis vulneratis interfestisque, recepere se regii in loca, aut munimento, aut naturâ tuta, verterat periculum in Romanos, temere in loca iniqua, nec
faciles

faciles ad receptum angustias progressos. neque impunità temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum ab tergo auditus, dein pugna etiam cœpta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugam effusi sunt: pars magis, quia locus fugæ deerat, quàm quòd animi satis esset ad pugnam, quum substitissent, ab hoste, & à fronte & ab tergo urgente, circumventi sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiarum locorumque asperitas, peditem armorum gravitas impediit. Rex primò effusè ac sine respectu fugit: dein, quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulto quodam, dimisitque suos per omnia juga vallesque, qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit infecti, cædentes spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque eà nocte in suis castris manserunt.

XIII. Postero die consul per ipsas angustias, quâ se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad Castra Pyrrhi pervenit. locus, quem ita vocant, est in Triphylia terræ Melotidis. inde postero die (ingens iter agminis, sed metus urgebat) in montem Lingon perrexit. ipsi montes Epiri sunt, interjecti Macedoniae Thessaliaeque. Latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat: septentrio à Macedonia objicitur. Vestiti frequentibus silvis sunt. juga summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi, stativis, rex, per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet, an reverti in Thessaliam posset. inclinavit sententia, suum in Thessaliam agmen demittere, Triccamque proximis limi-

tibus petit: inde obvias urbes raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis jus fiebat: cetera militis præda erat. nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit, quàm quæ ab fociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed è terra, mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. ita evastata sunt oppida, Phacium, Iresia, Euhydrium, Eretria, Palæpharus. Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat morâ, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto, in Macedoniam transcendit. Nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. qui, audito prælio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comen, transgressi inde in Thessaliam, Cymines & Angeas primo impetu potiti sunt. à Metropoli, dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi, similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsiisque intra mœnia qui eruperant, contenti eâ victoriâ, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscefferunt. Theuma inde & Calathana vicos expugnant diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xynia simili metu à cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur. incondita inermisque multitudo, mixta imbelli turbâ, ab armatis cæsa est. Xynia desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportunè Dolopia imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Amynander atque Athamanes, post famam prosperæ pugnæ Romanorum, quieverunt.

XIV. Ceterum Amynander, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, quum
Gom-

Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phecam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quæ ab Athamania Theſſaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summâ vi urbem tuentes, quum ſcalas ad mœnia erexiſſet, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Theſſalis intulit. dedidere deinceps ſeſe, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Liſinas, & Stimonem, & Lampſum habent, aliaque caſtella juxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique, ſummoto Macedonum metu, in aliena victoria ſuam prædam faciunt, Theſſaliaque à tribus ſimul exercitiſbus, incerta quem hoſtem, quemve ſocium crederet, vaſtatur; conſul faucibus, quas fuga hoſtium aperuerat, in regionem Epiri tranſgreſſus, etſi probè ſcit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ faviſſent; tamen, quia ab ſatiſfaciendi quoque cura imperata eniſe ſacere videt, ex præſenti eos potiùs, quàm ex præterito, æſtimat habitu, & eâ ipſâ facilitate veniæ animos eorum in poſterum conciliat. Miſſis deinde nunciis Coreyram, ut onerariæ naves in ſinum venirent Ambracium; ipſe, progreſſus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio poſuit caſtra, eodem Amynandro cum ſuis auxiliis accito; non tam virium ejus egens, quàm ut duces in Theſſaliam haberet. ab eodem conſilio & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. Primam urbium Theſſaliæ Phaloriam eſt aggreſſus. duo millia Macedonum in præſidio habebat, qui primò summâ vi reſtiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant: ſed oppugnatione continua, non die, non nocte remiſſa, (quum conſul in eo verti crederet ceterorum Theſſalorum animos, ſi primi vim Romanam non ſuſtinuiſſent) vicit pertinaciam Macedonum. Captâ Phaloriâ, legati à Metropoli & à Piera dedentes urbes venerunt. venia eiſdem petentibus datur.

Phaloria incensa ac directa est. Inde Æginium petit. quem locum quum vel modico præsidio tutum ac propè inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis, ad Gomphorum regionem agmen vertit. degressusque in campos Thessaliæ, quum jam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris, explorato antè, utrùm Leucadem, an sinum Ambracium onerariæ tenuissent, frumentatum Ambraciam in vicem cohortes misit. & est iter à Gomphis Ambraciam, sicut impeditum ac difficile, ita spatium perbreve. Intra paucos itaque dies, transvectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copiâ sunt castra. Inde Atracem est profectus. decem ferme millia ab Larissa abest: ex Perrhæbia oriundi sunt: sita est urbs super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum adventum Romanorum. Et Philippus, sicut in Thessalam ipse progredi non audebat, ita, intra Tempe stativis positis, ut quisque locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones submittebat.

XVI. Sub idem ferè tempus, quo consul adversus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit, & L. Quinctius, frater consulis, cui classis cura maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duabus quinquereimis Corceyram transvectus, postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam insulam affecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat, tardè inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco navibus, quæ cum commeatu sequebantur, pervenit. A Malea, jussis ceteris, quantum maximè possent maturatè, sequi, ipse tribus quinquereimis expeditis Piræum præcepit, accepitque naves ibi relictas ab L. Apustio legato ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, una cum Artalo rege; (eæ quatuor & viginti quinquereimes erant) Rhodia altera, viginti navium æstiarum: Agesimbrotus præerat. Hæ circa Andrum insulam

insulam classes conjunctæ Eubœam, inde exiguo distantem freto, trajecerunt. Carystiorum primum agros vastârunt: deinde, ubi Carystus, præsidio à Chalcide raptim missò, firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem & L. Quinctius cum iis navibus, quæ Piræci fuerant, Attali regis adventu audito, venit, jussitque, ut, quæ ex sua classe venissent naves, Eubœam peterent. Eretria summâ vi oppugnabatur. nam & trium junctarum classium naves omnis generis tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant, & agri assatim materiæ præbebant ad nova molienda opera. Oppidani primò haud impigre tuebantur mœnia: deinde fessi vulneratique aliquot, quum & muri partem everfam operibus hostium cernerent, ad deditionem inclinârunt. sed præsidium erat Macedonum, quos non minùs, quàm Romanos, metuebant: & Philocles regius præfectus à Chalcide nuncios mittebat, se in tempore assuturum, si sustinerent obsidionem. Hæc mixta metu spes ultrâ, quàm vellent, aut quàm possent, trahere eos tempus cogebat. deinde, postquam Philoclem repulsum trepidantemque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad Attalum, veniam fidemque ejus petentes, miserunt. Dum in spem pacis intenti segniùs munera belli obeunt, & eâ modò parte, quâ murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt; Quinctius, noctu ab ea parte, quæ minimè suspecta erat, impetu facto, scallis urbem cepit. Oppidanorum omnis multitudo cum conjugibus ac liberis in arcem confugit: deinde in deditionem venit. Pecuniæ aurique & argenti haud fanè multum fuit: signa, tabulæ priscae artis, ornamentaque ejus generis plura, quàm pro urbis magnitudine aut opibus ceteris, inventa.

XVII. Carystus inde repetita; unde, priusquam è navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe desertâ, in arcem confugit. Inde ad fidem ab Roma-

no petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus treceni nummi in capita statutum est pretium, & ut armis traditis abirent. Hac summâ redempti, in Bœotiam inermes trajecti. Navales copię, duabus claris urbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & eâ, quâ minimûm credidisset, resistebant hostes. nam omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde eademque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet. ceterûm postquam, parte muri arietibus decussâ, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quàm mœnibus, urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmatâ, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad unius modò expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli, pertinere ratus, quod ex momentis parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semiruti muri cumulus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit: & cohortes in vicem sub signis, quæ cuneum Macedonum, (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud latè patente intervallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones objecissent, velut in constructam densitate clipeorum testudinem Romani, pilis nequiequam emissis, quum strinxissent gladios, . neque

neque congregari propius, neque præcidere hastas poterant: & si quas incidissent, aut præfregissent, hastilia fragmento ipso acuto, inter spicula integrarum hastarum, velut vallum explebant. Ad hoc & muri pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera: nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat; quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiore orbitam depressa ita turrim inclinavit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit.

XVIII. Quum parum quicquam succederet, consul minime æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul à mari & in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætolia ora portus erat, qui simul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet, & testa ad hibernandum legionibus præberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium versa sinum, ad id opportunissimè sita visa: quia nec procul Thessaliâ hostiumque locis abibant; & ex adverso Peloponnesum exiguuo maris spatio divisam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambrysus inde Hyampolisque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelsa sita est, nec scalis, nec operibus capi poterat. lacescendo missilibus eos, qui in præsidio erant, quum ad excursiones eliciuissent, refugiendo in vicem insequendoque, & levibus sine effectu certaminibus, eò negligentia & contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Sex alia ignobilia castella

castella Phocidis terrore magis, quàm armis, in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec, nisi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum.

XIX. Elatiam obsidenti consuli rei majoris spes affulsit, Achæorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam avertendi. Cycliadam, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristæus, qui Romanis gentem jungi volebat, prætor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggredierentur, legatos ad gentem Achæorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium. Auctore consule, legati à fratre ejus L. Quinctio, & Attalo, & Rhodiis, & Atheniensibus, ad Achæos missi. Sicyone datum iis est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorum inter Achæos. terrebat eos Lacedæmonius, gravis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentibus obligati erant: regem ipsum suspectum habebant pro ejus crudelitate perfidiaque: neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, graviores post bellum dominum futurum cernebant. neque solum, quid in senatu quisque civitatis suæ, aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses, ut resellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii serè atrocissimè in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba

cerba passi erant, inuesti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto, dimissa est.

XX. Postero die advocatur concilium; ubi quum per præconem, sicut Græcis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas à magistratibus facta esset, nec quisquam prodiret; diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si, quibus suâ sponte, voluntibus res inter se pugnantes, obtorpuerant quodammodo animi, eos orationes quoque insuper turbaverant, utrinque quæ difficilia essent, promendo admonendoque, per totum diem habitæ. Tandem Aristæus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, *Ubi, inquit, illa certamina animorum, Achæi, sunt, quibus in conviviiis & circulis, quum de Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperabatis? Nunc in concilio, ad eam rem unam indicto, quum legatorum utrinque verba audieritis, quum referant magistratus, quum præco ad suadendum vocet, obmutuistis. Si non cura communis salutis, ne studia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos vestros inclinârunt, vocem cuiquam possunt exprimere? quum præsertim nemo tam habes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit, aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam quicquam decernamus. Ubi semel decretum erit; omnibus id, etiam quibus antè displicuerit, pro bono atque utili fœdere defendendum. Hæc adhortatio prætoris non modò quemquam unum elicuit ad suadendum; sed ne fremitum quidem aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, movit.*

XXI. Tum Aristæus prætor rursus: *Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest, quàm lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem. nunc prætor video, aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. Respondere autem, nisi ex vestro decreto, qui possum? Et quando nemo vestrum, qui in hoc concilium*

cilium advocati estis, pro sententia quicquam dicere vult, aut audet; orationes legatorum, hesternæ die dictas, pro sententiis percontemur; perinde ac non postulaverint, quæ è re sua essent, sed suaserint, quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodique & Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: & in bello, quod adversus Philippum gerunt, se à nobis adjuvari æquum censent. Philippus societatis secum admonet & jurisjurandi: & modò postulat, ut secum stemus; modò, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus petant, quàm socius? Non sit hoc neque modestiâ Philippi, neque impudentiâ Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam postulanti- bus, & demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubææ spolia præ se ferens: consulem legionesque ejus, exiguo maris spatio disjunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus. Miramini, cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, ut pro rege arma caperemus adversus Romanos, modò egerit: qui, si ex eodem fœdere ac jurejurando, cujus nobis religionem injiciebat, rogemus eum, ut nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis & ab Romanis defendat, non modò præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus. non, Heracle, magis, quàm ipse Philippus priore anno, qui, pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum, quam tentasset nostram juventutem hinc in Eubæam extrahere; postquam nos neque decernere id sibi præsidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis ejus, quam nunc jactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minimè conveniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Elevabat Romanum bellum, eventumque ejus eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potiùs, quàm præsens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? Nos, dico? Quid ita passus est Eretriam Carystumque capi? quid ita tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem Phocidemque? quid ita nunc Elatiam op-
pugnari

pugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate, relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? Si suâ voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socii sibi consulant? si metu, nobis quoque ignoscat timentibus. si victus armis refsit, Achæi arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinistis? An tibi potius credamus, Romanos non maioribus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quàm antea gesserint, potius quàm res ipsas intueamur? Ætolos tum classe adiuverunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt: sociorum Philippi maritimæ urbes in terrore ac tumultu erant: mediterranea adeo tuta ab Romanis armis fuerunt, ut Philippus Ætolos, nequicquam opem Romanorum implorantes, depopularetur. Nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italia tolerauerunt, non præsidium Ætolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terrâ marique simul Macedonia intulerunt. Tertius jam consul summâ vi gerit bellum. Sulpicius, in ipsa Macedonia congressus, fudit fugavitque regem; partem opulentissimam regni ejus depopulatus: nunc Quintius tenentem claustra Epiri, naturâ loci, munitis, exercituque fretum, castris exiit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia sociasque ejus urbes propè in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne sint vera, quæ Athenienses modò legati de crudelitate, avaritia, libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque Deos, sunt admissa: multo minus, quæ Ciani, Abydenique, qui procul à nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnere, si vultis, obliviscamur; cædes direptionesque bonorum Messenæ in media Peloponneso factas; & hospitem Cyparissæ Garitenem contra jus omne ac fas inter epulas propè ipsas occisum; & Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos; filii etiam uxorem libidinis causâ in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum matro-

matronarumque oblivioni dentur : ne sint cum Philippo res, ejus crudelitatis metu obmutuistis omnes : (nam quæ alia tacendi advocatis in concilium causa est ?) cum Antigono, mitissimo ac justissimo rege, & de nobis omnibus optimè merito, existimemus disceptationem esse : num id postulare facere nos, quod tum fieri non posset ? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adherens, nulli apertior neque opportunior, quàm navali, bello. si centum test. naves, & quinquaginta leviores apertæ, & triginta Issaici lembi maritimam oram vastare, & expositas propè in ipsis littoribus urbes cæperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos urbes recipiemus ? tanquam non intestino & hærente in ipsis visceribus uramur bello ? Quum terrâ Nabis & Lacedæmoniæ, mari Romana classis urgebunt ; unde regiam societatem & præsidia Macedonum implorem ? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur ? egregiè enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent : ne quæramus, quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt amicitiam, id, quod optandum vobis ac summâ ope petendum erat, fastidire. metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub umbrâ auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, ut portubus vestris recipiantur, ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent ; terras, quasunque ad-eunt, extemplo ditionis suæ faciunt. Quod rogant, cogere possunt : quia pepercisse volunt, committere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon modò, tanquam mediam & tutissimam vobis viam consilii, ut quiesceretis abstineretisque armis, ostendebat ; ea non media, sed nulla via est. Etenim, præterquam quòd aut accipienda, aut aspernanda vobis Romana societas est, quid aliud quàm nusquam gratiâ stabili, velut qui eventum expectaverimus, ut fortune applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus ? Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur, fastidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet, sic semper liciturum est. nec sepe, nec diu eadem occasio erit.

Liberare

Liberare vos à Philippo jamdiu magis vultis, quàm audetis. Sine vestro labore & periculo qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare trajecerunt. Hos si socios aspernamini, vix sanæ mentis estis: sed, aut socios, aut hostes habeatis, oportet.

XXII. Secundùm orationem prætoris murmur ortum aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium. & jam non singuli tantùm, sed populi universi, inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (Damiurgos vocant: decem numero creantur) certamen nihilo segnus, quàm inter multitudinem, esse. quinque relatores se de societate Romana aiebant, suffragiumque duros: quinque lege cautum testabantur, ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio jus esset. Hic quoque dies jurgiis est consumptus. Supererat unus justici concilii dies: (tertio enim lex jubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Rhisiasus (Pellenensis erat) filium Damiurgum, nomine Memnonem, habebat, partis ejus, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. Is, diu obtestatus filium, ut consulere Achæos communi saluti pateretur, neu pertinaciâ suâ gentem universam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, juratus se eum suâ manu interempturum, nec pro filio, sed pro hoste, habiturum, minis pervicit, ut postero die conjungeret iis se, qui referebant. qui quum plures facti referrent, omnibus ferè populis haud dubiè approbantibus relationem, ac præ se ferentibus, quid decreturi essent; Dymæi ac Megalopolitani, & quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo, neque improbante. Nam Megalopolitanos, avorum memoriâ pulsos ab Lacedæmoniis, restituerat in patriam Antigonus: & Dymæis, captis nuper direptisque

que ab exercitu Romano, quum redimi eos, ubicunque servirent, Philippus jussisset, non libertatem modò, sed etiam patriam, reddiderat. Jam Argivi, præterquam quòd Macedonum reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitibus familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. Ob hæc concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem jubendam, excefferunt: veniaque iis hujus secessionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. Ceteri populi Achæorum, quum sententias perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis præfenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia injussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romanam mitti legati possent, dilata est. in præsentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitum omnem Achæorum ad Corinthum admoventi; captis Cenchreis, jam urbem ipsam Quintio oppugnante. Et hi quidem è regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra. Romani ad Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant; primò seignius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regium præsidium. postquam uno animo omnes, & Macedones tanquam communem patriam tuebantur, & Corinthii ducem præsidii Androstenem, haud secus quàm civem & suffragio creatum suo, imperio iusto patiebantur; omnis inde spes pugnantibus in vi, & armis, & operibus erat. undique aggeres haud facili aditu ad mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox prælium inter eos ac Romanos ortum est. Ac primò multitudine faciliè expellebantur Romani: assumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas

Græ-

Græcosque facili loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat; pars ex Hannibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum secuti, pars navales focii, relictis nuper classibus, ad spem honoratoris militiæ transgressi. hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis, quàm audaciam, accendebat. Promontorium est adversus Sicyonem, Junonis quam vocant Acræam, in altum excurrens: trajectus inde Corinthum, septem millia ferme passuum. eò Philocles, regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præstò suere ab Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum trajicerent. Auctor erat Attalus, incensis operibus, omitterendæ extemplo oppugnationis. Pertinaciùs Quintilius in incepto perstabat. is quoque ut pro omnibus portis disposita vidit præsidia regia, nec facili erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irritò incepto, dimissis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræum, Romani Coreyram petierunt.

XXIV. Dum hæc ab navali exercitu geruntur, consul, in Phocide ad Elatiam castris positus, primò colloquiis rem per principes Elatiensium tentavit: postquam, nihil esse in manu sua, & plures validioresque esse regios, quàm oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit; & ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri supervadebant, & scalas ad stantia mœnia inferebant. &, dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatique in urbem

bem transcenderunt. quo tumultu audito, territi hostes, relicto, quem conferti tuebantur, loco, in arcem omnes metu, inermi quoque insequente turbâ, confugerunt. Ita urbe potitur consul. quâ direptâ, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur, fideque in hæc datâ, post paucos dies arcem recepit.

XXV. Ceterum adventu in Achaiam Philoclis regii præfecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est; tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorum die primo velut ominis causâ prætores pronunciare Jovem, Apollinemque, & Herculem. additum legi erat, ut iis Philippus rex adjiceretur. cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia præco non adjecit, fremitus primò multitudinis ortus: deinde clamor subjicientium Philippi nomen, jubentiumque legitimum honorem usurpare; donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Hujus fiduciâ favoris Philocles arcessitus nocte occupat collem imminentem urbi, (Larissam eam arcem vocant) positoque ibi præsidio, quum lucis principio signis infectis ad subiectum arcis forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrit. Præsidium erat Achæorum nuper impositum, quingenti ferè juvenes delecti omnium civitatum. Ænesidemus Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio missus, qui excedere urbe juberet, (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adjunctis Macedonibus, esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primò nihil, nec ducem, nec ipsos movit: post paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum juventutis simul cum urbe amitteretur, pactus cum Philocle, ut

abire

abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus, cum paucis clientibus non excessit. Missus à Philocle, qui quæreret, quid sibi vellet? nihil fatus, tantummodo, quum projecto præ se clipeo staret, *in præsidio credite urbis moriturum se armatum*, respondit. tum jussu præfecti à Thracibus coniecta tela, interfecitque omnes. Et post pactam inter Achæos & Romanos societatem duæ nobilissimæ civitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant. Hæc ab Romanis eâ æstate in Græcia terrâ marique gesta.

XXVI. In Gallia nihil sanè memorabile ab Sex. Ælio consule gestum. quum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul præfuerat, (ipse ei C. Helvium prætorem præfecit) alterum, quem in provinciam adduxit; totum propè annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit. Quemadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit, ita circa urbem servilis propè tumultus excitatus est. Obsides Karthaginensium Setiæ custodiebantur. cum iis, ut principum liberis, magna vis fervorum erat. augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, & ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis ejus ex præda empta mancipia. Quum conjurationem fecissent, missis ex eo numero, qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circejos, servitia sollicitarent; satis jam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant: Setiâ per cædem & repentinum tumultum captâ, Norbam & Circejos occupare. Hujus rei tam sædæ indicium Romam ad L. Cornelium Merulam prætorem urbis delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia, quæ acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri jussis, prætor, senatu vocato edoctoque, quæ indices afferrent, profi-

cisci ad eam conjurationem quærendam atque opprimendam iussus, cum quinque legatis profectus, obvios in agris sacramento rogatos arma capere & sequi cogebat. Hoc tumultuario delectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam, omnibus, quò pergeret, ignaris, venit. ibi raptim principibus conjurationis comprehensis, fuga fervorum ex oppido facta est. dimissi deinde per agros, qui vestigarent. Egregia duorum opera fervorum indicum & unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari Patres iusserunt: servis vicena quina millia æris, & libertatem. pretium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex ejusdem conjurationis reliquiis, nunciatum est, servitia Præneste occupatura. Eò L. Cornelius prætor profectus, de quingentis ferè hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. in timore civitas fuit, obsides captivosque Pœnorum ea moliri. Itaque & Romæ vigiliæ per vicos servatæ; jussique circumire eas minores magistratus: & triumviri carceris lautumiarum intentiorem custodiam habere jussi: & circa nomen Latinum à prætore literæ missæ, ut & obsides in privato servarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; & captivi ne minùs decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quàm in carceris publici, custodia essent.

XXVII. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentùm quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt, quòd Antiochus, legatorum Romanorum auctoritate motus, finibus Attali exercitum deduxisset. Eàdem æstate equites ducenti, & elephanti decem, & tritici modium ducenta millia, ab rege Masinissa ad exercitum, qui in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus & vestimenta exercitui missa. Siciliam M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat; sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore

nore coercendo habitus. Fugatique ex insula sceneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum focii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sex. Ælius consul ex Gallia comitiorum causâ Romam quum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum & Q. Minucium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primùm creati, crescentibus jam provinciis, & latius patefcente imperio. creati autem hi, L. Manlius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M. Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius. Sempronius & Helvius ex iis ædiles plebis erant. curules ædiles Q. Minucius Thermus & Ti. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati.

XXVIII. C. Cornelio & Q. Minucio consulibus, omnium primùm de provinciis consulum prætorumque actum. Prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. urbana Sergio, peregrina jurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Atilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Helvius ulteriorem est fortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque fortiri parantibus, L. Oppius & Q. Fulvius tribuni plebis impedimento erant, quòd longinqua provincia Macedonia esset: neque ulla alia res majus bello impedimentum ad eam diem fuisset, quàm quòd, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum jam annum esse ab decreto Macedonico bello. Quarendo regem & exercitum ejus Sulpicium majorem partem anni absumpsisse. Villium, congregientem cum hoste, re infectâ revocatum. Quintium, rebus divinis Romæ majorem partem anni retentum, ita gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. Nunc propè in hiberna profectum, ita comparare dici bellum, ut, nisi successor impediatur, perfecturus æstate proximâ videatur. His orationibus pervicerunt, ut consules in senatûs auctoritate fore dicerent se, si idem tribuni facerent. Per-

mittentibus utrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam provinciam decreverunt. T. Quinctio prorogârunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ, & ut bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent à populo Romano, gererent. Quinctio in Macedoniam supplementum decretum, peditum quinque millia & trecenti equites, & fociorum navalium tria millia. Præesse idem, qui præerat, classi L. Quinctius Flamininus iussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum socium ac Latini nominis data, & quadringenti equites, ut dimitterent veterem ex Hispaniis militem: & terminare iussi, quâ ulterior citeriorve provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium & P. Vilium, qui consules in ea provincia fuerant, adjecerunt.

XXIX. Priusquam consules prætoresque in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod ædes Vulcani Summanique Romæ, & quod Fregellis murus & porta de cælo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta: & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi, oppidum ingressi, obvios aliquot laniaverant: Romæ non in urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupus. C. Acilius tribunus plebis tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique: una Puteolos: una ad castrum Salerni. His Buxentum adjectum. trecentæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti. triumviri deducendis iis, qui per triennium magistratum haberent, creati, M. Servilius Geminus, Q. Minucius Thermus, Ti. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos agenda erant, perfectis, consules ambo in Galliam profecti. Cornelius rectâ ad Insubres viâ, qui tum in armis erant, Cenomanis assumptis, Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum mare flexit iter, Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum.

lum. Oppida Clastidium & Litubium, utraque Ligurum, & duæ gentis ejusdem civitates, Celclates Cerdiciatesque, sese dediderunt. Et jam omnia cis Padum, præter Gallorum Bojos, Ilvates Ligurum, sub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. Inde in agrum Bojorum legiones duxit.

XXX. Bojorum exercitus haud ita multo antè trajecerat Padum, junxeratque se Insubribus & Cenomanis: quòd ita acceperant, conjunctis legionibus consules rem gesturos, ut & ipsi collatas in unum vires firmarent. Postquam fama accidit, alterum consulem Bojorum urere agros, seditio extemplo orta est. Postulare Boji, ut laborantibus opem universi ferrent. Insubres negare, se sua deserturos. Ita divisæ copiæ, Bojisque in agrum suum tutandum profectis, Insubres, cum Cenomanis super amnis Mincii ripam confederunt. Infra eum locum quinque millia passuum, & consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum juventutem in armis esse, nec publico consilio Insubrium defectioni Cenomanos se adjunxisse; excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani, & signis sublati, aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. Et id quidem impetrari nequirit. in id data fides consuli est, ut in acie aut quiescerent, aut, si qua etiam occasio fuisset, adjuvarent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem sociorum. Itaque, quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam inclinerent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul principio pugnae vovit ædem Sospitæ Junoni, si eo die hostes fusi fugatique essent. A militibus clamor sub-

latus, compotem voti consulem se facturos, & impetus in hostes est factus. Non tulerunt Insubres primum concursum. quidam & à Cenomanis, terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem injectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque & triginta millia hostium, quinque millia & septingentos vivos captos: in iis Hamilcarem Pœnorum imperatorem, qui belli causa fuisset: signa militaria centum triginta, & carpenta supra ducenta. Oppida, quæ defectionem secuta erant, dediderunt se Romanis.

XXXI. Minucius consul primò effusis populationibus peragraverat fines Bojorum: deinde, ut, relictis Insubribus, ad sua tuenda receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste ratus. Nec Boji detrectassent pugnam, ni fama victos Insubres allata animos fregisset. Itaque, relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua ut quisque defenderent, rationem gerendi belli hosti mutarunt. omisâ enim spe per unam dimicationem rei decernendæ, rursus populari agros, & urere testâ, vicosque expugnare cœpit. Per eodẽm dies Clastidium incensum. inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant, legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, Bojos, ita ut tentare spem certaminis metuerent, territos audivit, in ditionem venit. Literæ consulum à Gallia de gestis prospere sub idem tempus Romam allatæ. M. Sergius prætor urbis in senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitavit. supplicatio in quadriduum decreta. Hiems jam eo tempore erat.

XXXII. Quum T. Quintius, captâ Elatiâ, in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una Ætolos, qui propiores erant; altera Romanos arcessebat. Ætoli priores venerunt: sed opulentior factio, exclusis Ætolis, missoque ad imperatorem Romanum nuncio, usque in adventum ejus tenuit urbem. Arcem regium tenebat præsi-

præsidium: neque, ut descenderent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis Romani, percelli potuerunt. Mora, cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit, quòd caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. Id gravatè concessum regi est. non quin cuperet Quinctius per se partim armis, partim conditionibus confectum videre bellum: necdum enim sciebat, utrùm successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur; an, quod, summà vi ut tenderent, amicis & propinquis mandaverat, imperium prorogaretur: aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset, vel ad bellum manenti, vel ad pacem decedenti, rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam littus elegere. eò rex ab Demetriade cum quinque lembis & una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum, & Achæorum exsul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Amynder erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agefimbrotus præfectus Rhodiæ classis, & Phæneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Aristæus & Xenophon. Inter hos Romanus, ad extremum littus progressus, quum rex in proram navis in anchoris stantis processisset, *Commodiùs, inquit, si in terram egrediaris, & ex propinquo dicamus in vicem, audiamusque.* Quum rex facturum se id negaret; *Quem tandem, inquit Quinctius, times?* Ad hoc ille superbo & regio animo: *Neminem equidem timeo, præter Deos immortales. non omnium autem credo fidei, quos circa te video, atque omnium minimè Ætolis. Istud quidem, ait Romanus, par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congregiuntur, ut nulla fides sit. Non tamen, inquit rex, T. Quincti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus & Phæneas. neque enim æquè difficulter Ætoli præterem alium, ac Macedones regem in meum locum substituant.* Secundùm hæc silentium fuit.

XXXIII. Quum Romanus cum æquum censeret pri-

orem dicere, qui petisset colloquium; rex, ejus esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non qui acciperet; tum Romanus, *Simplicem suam orationem esse. ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse. captivos & transfugas sociiis populi Romani reddendos. restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupasset. Ptolemæo regi Ægypti reddendas urbes, quas post Philopateris Ptolemæi mortem occupasset. Suas populique Romani conditiones has esse: ceterum & sociorum audiri postulata verum esse.* Attali regis legatus, *Naves captivosque, quæ ad Chium navali prælio capta essent, & Nicephorium, Venerisque templum, quæ spoliasset evastassetque, pro incorruptis restitui. Rhodii Peræam (regio est continentis adversus insulam, vetustæ eorum ditionis) repetebant, postulabantque, præsidia deduci ab Iassò, & Bargyliis, & Euranensium urbe, & in Hellesponto Sesto atque Abydo, & Panopolim Byzantiis in antiqui formulam juris restitui, & liberari omnia Asiæ emporia portusque.* Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phæneas quum eadem ferè, quæ Romani, ut Græciâ decederetur, postulasset, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam juris ac ditionis eorum fuissent; excepit orationem ejus princeps Ætolorum Alexander, vir, ut inter Ætolos, facundus. Jamdudum se reticere, ait, non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella verè virtute unquam gessisse. In colloquiis insidiari & captare: in bello non congregi aquo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere, quantum possent, quo opulentiùs imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum urbes in Thesalia evastasse Philippum, quàm omnes,

mnēs, qui unquam hostes Theſſaliæ fuerint. ipsis quoque Ætolis eum plura socium, quàm hostem, ademisse. Lyſimachiam, pulſo pratore & praſidio Ætolorum, occupasse eum. Cium item suæ ditionis urbem funditus evertisse ac delisse. Eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larissam, & Pharsalum.

XXXIV. Motus oratione Alexandri Philippus natem, ut exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere, in Ætolos maximè, violenter, Phæneas interfatus, *Non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse.* Apparet id quidem, inquit Philippus, etiam cæco; jocatus in valetudinem oculorum Phæneæ. & erat dicacior naturâ, quàm regem decet, & ne inter seria quidem risu fatis temperans. Indignari inde cœpit, Ætolos, tanquam Romanos, decedi Graciâ jubere: qui, quibus finibus Graciâ sit, dicere non possint. Ipsi enim Ætoliæ Agræos, Apodotosque, & Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. An, quod à sociis eorum non abstinuerim, justam querelam habent, quum ipsi pro lege hunc antiquitus morem servant, ut adversus socios ipsi suos, publicâ tantum auctoritate demptâ, juventutem suam militare sinant, & contrarie perſepe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnaui, sed Prusiam socium & amicum oppugnantem adjuvi: & Lyſimachiam ab Thracibus vindicavi. sed, quia me necessitas ad hoc bellum à custodia ejus avertit, Thracēs habent. Et Ætolis hæc. Attalo autem Rhodiisque nihil jure debeo. non enim à me, sed ab illis, principium belli ortum est. Romanorum autem honoris causâ, Peræam Rhodiis, & naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restitui. Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet; quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi, quo uno modo luci silvæque cæsæ restitui possunt, curam impensamque sationis me præstaturum: quoniam hac inter se reges postulare & respondere placet. Extrema ejus oratio adversus Achæos fuit: in qua, orsus ab Antigoni primū,

mum, suis deinde erga eam gentem meritis, recitari decreta eorum iussit, omnes divinos humanosque honores complexa: atque ad ea adjecit recens de exercitu, quo ab se descivissent. investusque graviter in perfidiam eorum, *Argos tamen se redditurum eis*, dixit. *De Corintho cum imperatore Romano deliberaturum esse; questurumque simul ab eo, utrum iis tantum urbibus decedere se æquum censeat, quas à se ipso captas jure belli habeat, an iis etiam, quas à majoribus suis acceperisset.*

XXXV. Parantibus Achæis Ætolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus usquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: & jam desperantibus venturum repente apparuerunt naves. At ipse quidem, *quum tam gravia & indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumpsisse deliberando*, aiebat. Vulgò credebatur, de industria rem in ferum tractam, ne tempus dari posset Achæis Ætolisque ad respondendum. & eam opinionem ipse affirmavit, petendo, ut, summotis aliis, ne tempus altercando terebatur, & aliquis finis rei imponi posset, cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primò non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii: deinde, quum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus imperator cum Ap. Claudio tribuno militum, ceteris summotis, ad extremum littus processit. Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquandiu secretò locuti essent, quæ acta ad suos Philippus retulerit, minùs comperitum est. Quinctius hæc retulit ad socios. *Romanis eum cedere totâ Illyrici orâ, perfugas remittere, ac si qui essent captivi. Attalo naves, & cum iis captos navales socios; Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere: Iasso &*
Bar-

Bargyliis non cessurum. Ætolis Pharsalum Larissamque reddere, Thebas non reddere. Achæis, non Argis modò, sed etiam Corintho cessurum. Nulli omnium placere, partium, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio. plus enim amitti in iis, quàm acquiri. nec unquam, nisi totà deduxisset Græciâ præsidia, causas certaminum deponere.

XXXVI. Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. itaque à Quintio petit, ut rem totam in posterum diem differret: profectò aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum. Littus ad Thronium colloquio destinatur. eò maturè conventum est. Ibi Philippus primò & Quintium & omnes, qui aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent. postremò petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. *Aut his conditionibus se pacem impetraturum, aut, quasunque senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat. nec enim aliud, quàm moram & dilationem ad colligendas vires, quæri. Quintius, *verum id futurum fuisse, dicere, si ætas & tempus rerum gerendarum esset. nunc, hieme instante, nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. Nam neque sine auctoritate senatûs quicquam eorum ratum fore, que cum rege ipsi pepigissent: & explorari (dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret) senatûs auctoritatem posse.* In hanc sententiam & ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. Additum induciarum pacto, ut regia præsidia Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quintius cum sociorum legatis Amynandrum Athamanum regem, ut speciem legationi adjiceret; Q. Fabium, (uxoris Quintii sororis filius erat) & Q. Fulvium & Ap. Claudium misit.

XXXVII. Ut ventum Romam est, priùs sociorum

legati, quàm regis, auditi sunt. cetera eorum oratio conviciis regis consumpta est. Moverunt eo maximè senatum, demonstrando maris terrarumque regionis ejus situm: ut omnibus appareret, si Demetriadem in Thessàlia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret, non posse liberam Græciam esse: & ipsum Philippum, non contumeliosius, quàm verius, compedes eas Græciæ appellare. Legati deinde regis intronissi. quibus, longiorem exorsis orationem, brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbibus esset, sermonem incidit, quum mandati sibi de his nominatim negarent quicquam. sic infectà pace, regii dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quod ut satis apparuit, non tædere belli senatum, & ipse, victoriæ, quàm pacis, avidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neque legationem aliam, quàm quæ omni Græciâ decedi nunciaret, admissurum dixit.

XXXVIII. Philippus, quum acie decernendum videret, & undique ad se contrahendas vires, maximè de Achaia urbibus, regionis ab se diversæ, & magis tamen de Argis, quàm de Corintho, sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno velut fiduciariam dare, ut victori sibi restitueret; si quid adversi accidisset, ipse haberet, Philocli, qui Corintho Argisque præerat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, præterquam quòd jam veniebat cum munere, adjicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitia, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio conjungere velle. Tyrannus primò negare, aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum decreto arcessitus ad auxilium urbis esset. deinde, ut frequenti concione non aspernatos modò, sed abominatos etiam nomen tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere, ubi vellet, urbem, Philoclem jussit. Nocte, ignaris omnibus, acceptus in urbem

urbem est tyrannus. primâ luce occupat superiora omnia loca: portæque clausæ. Paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ: præsentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniæ imperatæ ingentes. qui non cunctanter contulere, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in fervilem modum lacerati atque extorti. Concione inde advocatâ, rogationem promulgavit; unam de tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo; duas facies novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

XXXIX. Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil ejus memor tyrannus, à quo eam civitatem, & quam in conditionem acceperat, legatos Elatiam ad Quinctium, & Attalum Ægina hibernantem mittit, qui nunciarent, *Argos in potestate sua esse. eò si veniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi omnia cum eo conventura.* Quinctius, ut eo quoque præsidio Philippum nudaret, quum annuisset se venturum, mittit ad Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret, ipse ab Anticyra decem quinquereimis, quas iis fortè ipsis diebus L. Quinctius frater ejus adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Jam ibi Attalus erat; qui, quum tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum, eundem diceret; in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur. in eo loco ut congredierentur, convenit. Quinctius cum fratre & tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achæorum prætor cum auxiliariis paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt. Progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium serè interjacentis campi: inermis Quinctius cum fratre & duobus tribunis militum: inermi item regi prætor Achæorum & unus ex purpuratis

ratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum, *quòd armatus ipse armatisque septus, quum inermes Romanum imperatorem regemque cerneret, in colloquium venisset. neque enim se illos timere, dixit, sed exsules Argivorum.* Inde, ubi de conditionibus amicitiae coeptum agi est, Romanus duas postulare res: unam, ut bellum cum Achæis finiret: alteram, ut adversus Philippum mitteret secum auxilia. Ea se missurum dixit. pro pace cum Achæis, induciæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.

XL. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata: quum fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret; ille, ab ipsis Argivis, ut se defenderet, accitum. Concionem Argivorum rex postulabat, ut id fieri posset. Nec tyrannus abnuere: sed, deductis ex urbe præsidiis, liberam concionem, non immixtis Lacedæmoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, præberi debere dicebat rex. Tyrannus negavit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. De colloquio discessum, sexcentis Cretenſibus ab tyranno datis Romano, induciisque inter Nicoſtratum prætorum Achæorum & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quinctius Corinthum est profectus, & ad portam cum Cretenſium cohorte accessit, ut Philocli præfecto urbis appareret, tyrannum à Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantique, ut ex templo transiret, urbemque traderet, ita respondit, ut distulisse rem magis, quàm negasse, videretur. A Corintho Quinctius Anticyram trajecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & civitas novis honoribus veteres regis honores auxit: & rex ad id, quòd sacrum Apollinis agrum grandi quondam pecuniâ redemerat eis; tum quoque, ne sine aliqua munificentia præteriret civitatem sociam atque amicam, decem

cem talenta argenti dono dedit, & decem millia medimnū frumenti. atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato præsidio Argis, Lacedæmonem regressus, quum ipse viros spoliasset, ad feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se junctas domum arcessendo, blandiendoque ac minando, non aurum modò iis, sed postremò vestem quoque mundumque omnem muliebrem ademit.

LIBER XXXIII.

E P I T O M E.

VII, &c. **T**. Quintius Flaminius proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. XVII. L. Quintius Flaminius, frater proconsulis, Acarnanes, Leucade urbe, quod caput est Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. XXV. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu casus est. XXI. Attalus, à Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus, decessit. XXX, &c. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est. XXXVI, XXXVII. L. Furius Purpureo & Claudius Marcellus consules Bojos & Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. XLV, &c. Hannibal, frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epistolas adversæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Karthaginensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.

I. **H**ÆC per hiemem gesta. Initio autem veris Quinctius, Attalo Elatiam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suæ facere cupiens, profectus per Phocidem, quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra. Inde postero die cum unius signi militibus, & Attalo, legationibusque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, iussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se, mille passuum intervallo distantes. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit: cetera multitudo è muris adventum imperatoris Romani regisque prospeculabatur. rara arma paucique milites circa eos apparebant: hastatos, sequentes procul, amfractus viarum valesque interjectæ occultabant. Quum jam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardiùs incedebat. Causa erat moræ, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turbâ actâ, infecutum confestim agmen armatorum non antè, quàm ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere. Tum, velut proditâ dolo Antiphili prætoris urbe captâque, obstupuerunt omnes. Et apparebat, nihil liberæ consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat Bœotis, relictum. Texerunt dolorem, quem, & nequicquam, & non sine periculo ostendissent.

II. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus à majorum suorum suisque, & communibus in omnem Græciam, & propriis in Bœotorum gentem, meritis, segnior jam & infirmior, quàm ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit & concidit. Et, dum regem auferunt perferuntque parte membrorum captum, paulisper concio intermissa est. Aristæus inde, Achæorum prætor, eo cum majori auctoritate auditus, quod non alia, quàm quæ Achæis suaferat, Bœotis suadebat.

Pau-

Pauca ab ipso Quintio adjecta, fidem magis Romanam, quàm arma aut opes, extollente verbis. Rogatio inde, à Plataensi Dicæarcho lata recitataque, de societate cum Romanis jungenda, nullo contrà dicere audente, omnium Bœotix civitatum suffragiis accipitur jubeturque. Concilio dimisso, Quintius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coëgit, postquam non vitæ præsens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, unde profectus erat, redit; Bœotis quoque, sicut prius Achæis, ad societatem adscitis, & quando tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus jam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat, conversis.

III. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit, in magna inopia juniorum. absumpserant enim per multas jam ætates continua bella Macedonas: ipso quoque regnante, & navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque, & terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. ita & tirones ab sedecim annis milites scribebat, & emeritis quidam stipendiis, quibus modò quidquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundùm vernum æquinoctium omnes copias Diu contraxit; ibique stativis positis, exercendo quotidie milite, hostem opperiebatur. Et Quintius per eosdem ferme dies ab Elatia profectus, præter Thronium & Scarpheam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progressus, in confinio Ænianum Thessalorumque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt. Phæneà
duce,

duce, duo millia peditum cum equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset, quid expectasset, confestim Quinctius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensum, duce Cydante, & trecenti Apolloniatae, haud dispari armatu, se conjungere: nec ita multo post Amynder cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus, cognita profectioe ab Elatia Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites ratus, multa jam saepe memorata de majorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum, quum disleruisset, ad ea, quae tum maximè animos terrebant, quibusque erigi ad aliquam spem poterant, venit.

IV. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi, territa Macedonum phalange, ad Atracem vi pulsos Romanos opponebat: *& illic tamen, ubi infestas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias servassent. secundam, in ipso certamine, levis armaturæ mercenariorumque militum. Macedonum verò phalangem & tunc stetisse, & loco a quo justaque pugna semper mansuram invictam.* Decem & sex millia militum hæc fuere, robur omne virium & regni. Ad hoc duo millia cætratorum, quos peltastas appellant, Thracumque & Illyriorum (Trallis nomen est genti) par numerus bina millia erant, & mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme, & duo millia equitum. Cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat, equitum copiis tantum, quod Ætoli accefferant, superabant.

V. Quinctius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem principem civitatis prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modò cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret: ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent. Et postquam

quam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis quidem ampliùs tentandæ in præsentia conatu abstitit: ceterùm satis gnarus, jam in Thessalia regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos vallum cædere & parare jubet. Vallo & Macedones & Græci usi sunt; sed usum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmentum aptaverunt. Nam & majores & magis ramosas arbores cædebant, quàm quas ferre cum armis miles posset; & quum castra his antè objectis sepfissent, facilis molitio eorum valli erat. nam & quia rari stipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant, quod rectè manu caperetur, duo, aut summum tres juvenes connisi arborem unam evelebant: quâ evulsâ, portæ instar extemplo patebat, nec in promptu erat, quod obmolirentur. Romanus leves & bifurcos plerosquæ, & trium, aut, quum plurimum, quatuor ramorum vallos cædit, ut & suspensis ab tergo armis ferat plures simul aptè miles; & ita densos obfigunt implicantque ramos, ut neque, quæ cuiusque stipitis palma sit, pervideri possit; & adeo acuti, aliisque per alium immissi radii locum ad inferendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innexi rami vinculum in vicem præbeant, possit; &, si evulsus fortè est unus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile est.

VI. Quinctius postero die, vallum secum ferente milite, ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia à Pheris quum confedisset, speculatum, in qua parte Thessaliæ hostis esset, quidve pararet, misit. Circa Larissam erat rex, qui certior jam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quamprimum & ipse certamine cupiens, ducere ad hostem pergit, & quatuor millia ferè à Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti

diti utrinque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab jugo, quod capiendum erat, quum inter se conspecti essent, constituerunt; nuncios in castra remissos, qui, quid sibi, quum præter spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti opperientes. Et illo quidem die, nullo inito certamine, in castra revocati sunt. Postero die circa eosdem tumulos equestre prælium fuit: in quo non minimùm Ætolorum operà regii fugati, atque in castra compulsi sunt. Magnum utrisque impedimentum ad rem gerendam fuit ager consitus crebris arboribus, hortique, ut in suburbanis locis, & coartata itinera maceriis, & quibusdam locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi eâ regione, &, velut ex prædicto, ambo Scotussam petierunt; Philippus, spe frumentandi inde; Romanus, ut prægressus corrumpere hosti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo jugo intererant, nullo conspecta inter se loco agmina ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super amnem Onchestum posuit castra. Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium, quod vocant Scotussai agri, Quinctius circa Thetidium Pharsaliæ terræ posuisset castra, aut hi, aut illi, ubi hostis esset, satis comperit habuerunt. Tertio die primò nimbus effusus, dein caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.

VII. Philippus maturandi itineris causâ, post imbrem nubibus in terram demissis nihil deterritus, signa ferri iussit. sed tam densa caligo obœcaverat diem, ut neque signiferi viam, nec signa milites cernerent; agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui Cynoccephalæ vocantur, relicta ibi statione firmâ peditum equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetidium castris quum se tenuisset, exploratum tamen,

men, ubi hostis esset, decem turmas equitum & mille pedites misit; monitos, ut ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis testurus esset, præcaverent. Ubi ventum ad infessos tumulos est, pavore mutuo injecto velut torpentes quieverunt. dein, nunciis retro in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato visu confedit, non diutius certamine abstinuere. Principio à paucis procurrentibus laecessita pugna est, deinde subsidiis tuentium pulsos aucta: in qua quum haudquaquam pares Romani alios super alios nuncios ad ducem mitterent, premi sese; quingenti equites & duo millia peditum, maximè Ætolorum, cum duobus tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortunâ, Macedones laborantes opem regis per nuncios implorabant. Sed, ut qui nihil minus illo die propter obsusam caliginem, quàm prælium, exspectasset, magnâ parte hominum omnis generis pabulatum missa, aliquandiu inops consilii trepidavit: deinde, postquam nuncii instabant, & jam iuga montium detexerat nebula, & in conspectu erant Macedones, in tumulum maximè editum inter alios compulsi, loco se magis, quàm armis, tutantes; committendam rerum summam in discrimen utcunque ratus, ne partis indefensæ iactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, & equitatu Macedonum ac Thessalorum mittit. eorum adventu depulsi ab jugo Romani non antè resisterunt, quàm in planiorem vallem perventum est. Ne effusâ detruderentur fugâ, plurimum in Ætolis equitibus præsidii fuit. is longè tum optimus eques in Græcia erat: pedites inter finitimos vincebantur.

VIII. Lætior res, quàm pro successu pugnæ, nunciata, quum alii super alios recurrentes ex prælio clamarent, fugere pavidos Romanos, invitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri, non locum sibi placere,

cere, non tempus, perpulit, ut educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus, magis necessitate, quàm occasione pugnae inductus, fecit. dextrum cornu, elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit: lævo cum omni levi armatura in hostem vadit; simul admonens, *cum iisdem Macedonibus pugnatos, quos ad Epiri fauces, montibus fluminibusque septos, victâ naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent: cum iis, quos P. Sulpicii prius ductu obsidentes Eordæ aditum vicissent. Famâ stetisse, non viribus, Macedoniae regnum. Eam quoque famam tandem evanuisse.* Jam perventum ad suos in ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque pugnam renovant, impetuque facto rursus avertunt hostem. Philippus cum cætratis & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori, ex purpuratis uni, ut cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primò, ut in jugum evasit, &, jacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, prælium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, & pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus: mox, refugientibus suis, & terrore verso, paulisper, incertus an in castra reciperet copias, trepidavit: deinde, ut appropinquabat hostis, &, præterquam quòd cædebantur averfi, nec, nisi defenderentur, fervari poterant, ne ipsi quidem in tuto jam receptus erat; coactus, nondum adsecutâ parte suorum, periculum summæ rerum facere, equites levemque armaturam, qui in prælio fuerant, dextro in cornu locat. cætratos & Macedonum phalangem, hastis positis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere jubet. simul, ne facilè perrumperetur acies, dimidium de fronte demptum introrsus porrectis ordinibus duplicat, ut longa potius, quàm lata, acies esset. simul & densari ordines iussit, ut vir viro, arma armis jungerentur.

IX. Quin-

IX. Quinctius, his, qui in prælio fuerant, inter signa & ordines acceptis, tubâ dat signum. Rarò aliàs tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus. nam fortè utraque acies simul conclamavere. nec solùm qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maximè in prælium veniebant. Dextro cornu rex, loci plurimum auxilio, ex jugis altioribus pugnans, vincebat; sinistro, tum cum maximè appropinquante phalangis parte, quæ novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur. Media acies, quæ propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo velut nihil ad se pertinetis pugnæ intenta: phalanx, quæ venerat, agmen magis, quàm acies, aptiorque itineri, quàm pugnæ, vixdum in jugum evaserat. In hos incompósitos Quinctius, quanquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis, impetum facit; ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit. extemplo terga vertère Macedones, terrore primo bestiarum averfi. & ceteri quidem hos pulsos sequebantur: unus è tribunis militum, extemplo capto consilio, cum viginti signorum militibus, relicta eâ parte suorum, quæ haud dubiè vincebat, brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam aciem ab tergo adortus non turbasset; ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quòd phalanx Macedonum, gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc, qui à fronte, paulo antè pedem referentes, tunc ultro territis instabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia jugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos insequuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paulisper in medio cæsi, deinde, omiſſis plerique armis, capeſſunt fugam.

X. Philippus cum paucis peditum equitumque primò tumultum altiore inter ceteros cepit, ut specularetur, quæ in læva parte suorum fortuna eſſet: dein-
de,

de, postquam fugam effusam animadvertit, & omnia circa iuga signis atque armis fulgere, tum & ipse acie excessit. Quinctius, quum institisset cedentibus, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararent incertus, paulisper novitate rei constituit signa: deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese, parcere victis in animum habebat. Ceterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam, & quid imperator vellet, impetus in eodem factus, & primis caesis, ceteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui praelio superessent. Romani victores in castra hostium spe praeda irruunt: verum ea magna jam ex parte direpta ab Aetolis inveniunt. Cæsa eo die octo hostium millia, quinque capta. Ex victoribus septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio quis credat, omnium rerum immodicè numerum augenti, quadraginta millia hostium eo die sunt cæsa; capta, ubi modestius mendacium est, quinque millia septingenti, signa militaria ducenta unum & quadraginta. Claudius quoque duo & triginta millia hostium cæsa scribit, capta quatuor millia & trecentos. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem quum omnium Romanarum rerum, tum præcipuè in Græcia gestarum.

XI. Philippus, collectis ex fuga, qui, variis casibus pugnae dissipati, vestigia ejus secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regiones comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniam concessit. Quinctius, captivis prædæque venundatis, partim militi concessis, Larissam est profectus, haud dum satis gnarus, quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eò regius venit, specie ut induciæ essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent; re verà ad petendam veniam legatis mittendis.

Utrum-

Utrumque ab Romano impetratum. Adjecta & illa vox, *bono animo esse regem ut juberet* : quæ maximè Ætolos offendit, jam tumentes querentesque, *mutatum victoriæ imperatorem*. Ante pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis solum : nunc omnium expertes consiliorum esse : suo ipsum arbitrio cuncta agere : cum Philippo jam gratiæ privatæ locum querere ; ut dura atque aspera belli Ætoli exhausserint, pacis gratiam & fructum Romanus in se vertat. Et haud dubiè decesserat iis aliquantum honoris. sed, cur neglegerentur, ignorabant. Donis regiis imminere credebant invicti ab ea cupiditate animi virum : sed & succensebat non immeritò Ætolis, ob insatiabilem aviditatem prædæ, & arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in se rapientium, quæ vanitate suâ omnium aures offendeat : &, Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas causas multa sedulò, ut viliores levioresque apud omnes essent & viderentur, faciebat.

XII. Induciæ quindecim dierum datæ hosti erant, & cum ipso rege constitutum colloquium : cujus priusquam tempus veniret, in consilium advocavit socios. Retulit, quas leges pacis placeret dici. Amynder Athamanum rex paucis sententiam absolvit ; *ita componendam pacem esse, ut Græcia, etiam absentibus Romanis, satis potens tuendæ simul pacis libertatisque esset*. Ætolorum asperior oratio fuit, qui pauca præfati, rectè atque ordine imperatorem Romanum facere, quòd, quos belli socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia. falli autem eum totâ re, si aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso : quæ utraque proclivia esse, si fortunâ uti vellet. Ad hæc Quinctius negare, Ætolos aut moris Romanorum memores, aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse ; & illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque de conditionibus pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse, & Ro-

manos, præter vetustissimum morem victis parcendi, præcipuum clementiæ documentum dedisse, pace Hannibali & Karthaginiensibus datâ. Omittere se Karthaginenses. Cum Philippo ipso quoties ventum in colloquium? nec unquam, ut cederet regno, actum esse? An, quia victus prælio foret, inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis concurrere debere: adversus victos, mitissimum quemque, animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum reges. si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam se & in Græciam effusuras. Ne, proxima queque amoliendo, majoribus gravioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde Phæneæ prætori Ætolorum, testificantique, si elapsus eo tempore Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, *Desistite tumultuari, inquit, ubi consultandum est. Non iis conditionibus illigabitur pax, ut movere bellum possit.*

XIII. Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe, (is datus erat locus colloquio) venit: tertio die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax impetrari non poterat, suâ potius voluntate omissis, quàm ut altercando extorquerentur, *quæ priore colloquio aut imperata à Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris senatui permissurum, dixit.* Quanquam vel inimicissimis omnibus præclusisse vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus, cunctis tacentibus, *Quid? nobis, inquit, Philippe, reddisne tandem Pharsalum, & Larissam Cremastem, & Echinum, & Thebas Phthias?* Quum Philippus nihil morari diceret, quo minùs reciperent; disceptatio inter imperatorem Romanum & Ætolos orta est de Thebis: nam, eas populi Romani jure belli factas esse, Quinctius dicebat, quòd, integris rebus, exercitu ab se admoto, vocati in amicitiam, quum potestas libera desciiscendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præ-

præposuissent. Phæneas, & pro societate belli, quæ ante bellum habuissent, restitui Ætolis æquum censebat, & ita in fœdere primo cautum esse, ut belli præda, rerumque, quæ ferri agique possent, Romanos; ager urbisque captæ Ætolos sequerentur. Vos, inquit, ipsi, Quintius, societatis istius leges rupistis, quo tempore, relictis nobis, cum Philippo pacem fecistis: quæ si maneret, captarum tamen urbium illa lex foret. Thessaliæ civitates suâ voluntate in ditionem nostram venerunt. Hæc, cum omnium sociorum adsensu dicta, Ætolis non in præsentia modò gravia auditu, sed mox belli etiam causæ, magnarumque ex eo cladum, iis fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium & quosdam ex amicorum numero obsides, & ducenta talenta daret: de ceteris Romam mitteret legatos. ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa Romano imperatori non alia major fuisse dicitur pacis maturandæ, quàm quòd Antiochum bellum transitumque in Europam moliri constabat.

XIV. Eodem tempore, atque, ut quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regium Androstenem justo prælio fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus Græciæ civitates, & principes inde evocatos per speciem colloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, &, præter quingentos Macedonas mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quod jam antè ibi fuerat, mille Macedonum eò miserat, & mille ac ducentos Illyrios, Thracasque, & Cretenses, qui in utraque parte militabant, octingentos. His additi Bœoti, Thessalique, & Acarnanes mille, scutati omnes, & ex ipsorum Corinthiorum juventute, impleta ut essent sex millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Nicostra-

tus prætor Achæorum Sicyone erat cum duobus milibus peditum, centum equitibus, sed, imparem se & numero & genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum equitumque vagæ Pellenensem, & Phliasium, & Cleonæum agrum, depopulabantur. Postremò, exprobrantes metum hosti, in fines Sicyoniorum transcendebant: navibus etiam circumvæsti omnem oram Achaïæ vastabant. Quum id effusius hostes, & ut sit ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicostratus, spem nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates nuncium occultum mittit, quo die, & quot, ex quaque civitate armati ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) convenirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde extemplo, per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus, quid pararet, pervenit. Erant autem cum eo quinque millia peditum, ex quibus armaturæ levis, & trecenti equites, cum iis copiis dimissi, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese, opperiebantur.

XV. Androsthene, omnium ignarus, Corintho profectus, ad Nemeam (amnis est Corinthium & Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidiâ exercitûs dimissâ, dimidiam trifariam divisit, & omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium Sicyoniumque agros, & Phliasium, jubet. Hæc tria diversa agmina discessere. quod ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus, ut prægrederentur, locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte unâ mercenarii milites ibant cum levi armatura, alterâ clipeati, dein aliarum gentium exercitûs robur erat. Jam haud procul castris aberant pedites equitesque, & Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostes impetum fecerunt, quum

quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, ut qui hostes nusquam, nisi rarò in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset; ad Cleonas quidem accessuros nunquam credidisset. revocari tubà jubet vagos à castris dilapsos. Ipse, raptim capere arma jussis militibus, infrequenti agmine portà egressus, super flumen instruit aciem. Ceteræ copiæ, vix colligi atque instrui quum potuissent, primum hostium impetum non tulerunt. Macedones & maximè omnium frequentes ad signa fuerant, & diu ancipitem victoriæ spem fecerunt: postremò fugà ceterorum nudati, quum duæ jam acies hostium ex diverso, levis armatura ab latere, clipeati cætratique à fronte urgerent; & ipsi, re inclinatà, primò retulere pedem: deinde impulsì terga vertunt, & plerique, abjectis armis, nullà spe castrorum tenendorum relictà, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam ubique cædem edidit: majorem propè, quàm in prælio ipso. Ex iis quoque, qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompediti partim omniumque ignari, ad castra revertentes, in hostium stationes, tanquam in suas, illati sunt; partim, ex discursu id, quod erat, suspicati, ita se in fugam passim sparserant, ut ab ipsis agrestibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille & quingenti, capti trecenti. Achaia omnis magno liberata metu.

XVI. Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius, Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maximè causæ eos tenuerant in amicitia regis; una fides insita genti, altera metus odiumque Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eò neque cuncti convenere Acarnanum populi; nec ipsis, qui conven-

rant, idem placuit. sed & principes & magistratus pervicerunt, ut privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes, qui absuerant, ægre passi; & in hoc fremitu gentis à Philippo missi duo principes Acarnanum, Androcles & Echedemus, non ad tollendum modò decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam ut Archelaus & Bianor, principes gentis ambo, quòd auctores ejus sententiæ fuissent, proditiōis in concilio damnarentur, & Zeuxidæ prætori, quòd de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam, damnati fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori, & Corcyram ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitudini, & aut eo ipso lenire iras, aut pati, quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent, primò murmur ac fremitus admirantium, silentium mox à verecundia simul pristinæ dignitatis, ac misericordia præsentis fortunæ ortum est. Potestate quoque dicendi factâ, principio suppliciter, procedente autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat, differuerunt: postremò, ultro aliquid etiam queri, & castigare iniquitatem simul in se crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta erant, frequentes tollerent; neque eo minùs redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam, censerent.

XVII. Leucade hæc sunt decreta. id caput Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque, quum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flamininum perlata esset, extemplo cum classe profectus, Leucade ad Heræum, quod vocant, naves applicuit. Inde cum omni genere tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas turreſque erigere, & arietem admo-

vere

vere muris cœpit. Acarnania universa, inter Ætoli-
am atque Epirum posita, solem occidentem & mare
Siculum spectat. Leucadia nunc insula, & vadoso fre-
to, quod perfossum manu est, ab Acarnania divisa,
tum peninsula erat, occidentis regione artis faucibus
cohærens Acarnaniæ. Quingentos ferme passus longæ
fauces erant; latæ haud amplius centum & viginti. in
his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in
orientem & Acarnaniam. Ima urbis plana sunt, ja-
centia ad mare, quo Leucadia ab Acarnania dividi-
tur. Inde terrâ marique expugnabilis est. nam & va-
da sunt stagno similia, quàm mari: & campus ter-
renus omnis, operique facilis. Itaque multis simul lo-
cis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed
quàm urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam
inexpugnabiles hostium animi. die ac nocte intenti re-
ficere quassata muri; obstruere, quæ patefacta ruinis
erant; prælia impigre inire, & armis magis muros,
quàm se ipsos mœnibus, tutari. diutiusque spe Roma-
norum obsidionem eam extraxissent, ni exsules qui-
dam Italici generis, Leucade habitantes, ab arce mi-
lites accepissent. eos tamen, ex superiore loco magno
cum tumultu decurrentes, acie in foro instructâ, justo
prælio aliquandiu Leucadii sustinuerunt. Interim &
scalis capta multis locis mœnia, & per stragem lapi-
dum ac ruinas transcensum in urbem. jamque ipse le-
gatus magno agmine circumvenerat pugnantes. pars
in medio cæsi; pars, armis abjectis, dediderunt sese
victori. Et post dies paucos, audito prælio, quod ad
Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acar-
naniæ in deditionem legati venerunt.

XVIII. Iisdem diebus, omnia simul inclinante for-
tunâ, Rhodii quoque ad vindicandam à Philippo con-
tinentem regionem, (Peræam vocant) possessam à ma-
joribus suis, Pausistratum prætorem cum octingentis
Achæis peditibus, mille & nongentis ferè armatis, ex

vario genere auxiliorum collectis, miserunt: Galli, & Pisuetæ, & Nisuetæ, & Tamiani, & Arci, ex Africa, & Laodiceni ex Asia erant. cum his copiis Pausistratus Tendea in Stratonicensi agro locum peropportunum, ignaris regiis, qui tenuerant, occupavit. In tempore & ad id ipsum excitum auxilium, mille Achæi pedites cum centum equitibus supervenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius præfectus, recuperandi castelli causâ, primò castra ad ipsa Tendea movit, inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant. omnibusque ex præsidiiis, quæ multifariam disiecta erant, devocatis, & ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliariis, Alabanda, ubi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. atque, castris in propinquum collatis, extemplo in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maximè erant) præsidiiis: equites cornibus circumdat, & Cretensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achæos dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lætam peditum manum, habuere; medios mixta ex pluribus gentibus auxilia: equites levisque armaturæ quod erat, cornibus circumjectum. Eo die steterunt tantum acies utræque super ripam, qui tenui aquâ interfuebat, torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi majus aliquanto prælium, quàm pro numero, edidere, pugnantium. nec enim plus terna millia peditum fuisse, & centeni ferme equites: ceterum non numero tantum, nec armorum genere, sed animis quoque paribus, & æquâ spe pugnârunt. Achæi primi, torrente superato, in Agrianas impetum fecere; deinde tota propè cursu transgressâ amnem acies est. Diu anceps pugna stetit. numero Achæi mille & ipsi quadringentos loco expulere. Inclinat dein dextrum omne cornu.

Mace-

Macedones, usque dum ordine & velut stipata phalanx consistebat, moveri nequiverunt. postquam, lævo latere nudato, circumjacere hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati extemplo tumultum primò inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremò, abjectis armis, in præcipitem fugam effusi, Bargylas petentes fugerunt. Eòdem & Dinocrates per fugit. Rhodii, quantum diei superfuit secuti, receperunt se ad castra. Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam urbem sine certamine potuisse. Prætermisâ ejus rei occasio est, dum in castellis vicisque Perææ recipiendis tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt. mox & Dinocrates cum iis, quæ prælio supererant, copiis intravit muros. Nequicquam inde obsessa oppugnataque urbs est. recipi, nisi aliquanto post, per Antiochum non potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem dies ferme gesta.

XIX. Philippus quum audisset, Dardanos, transgressos fines ab contemptu concussi tum regni, superiora Macedoniæ evastare, quamvis toto propè orbe terrarum, undique se suosque profligante fortunâ, urgebatur, tamen morte tristius ratus, Macedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum & quingentis equitibus circa Stobos Pæoniæ improvisò hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prælio, major prædandi cupidine palata per agros cæsa est. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Eâ unâ expeditione non pro reliquo statu fortunæ factâ, refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul & cum Philippo foret bellandum; quàm opportunè, jam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. nam, præ-

terquam quòd facilius cum singulis, quàm si in unum ambo simul contulissent vires, bellatum est; Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus quum, priore ætate omnibus, quæ in Cœle-Syria sunt, civitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset; nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni viribus connisus, quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris præmissis terrâ cum exercitu filiis duobus, Ardye ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri; ipse cum classe centum testarum navium, ad hoc levioribus navigiis cercurisque ac lembis ducentis, profisciscitur: simul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi essent; simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adiuturus.

XX. Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum, proque universo nomine Græcorum, terræ marique ausi sunt: nihil magnificentius, quàm quòd eâ tempestate, non territi tantâ mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt Nephelida, (promontorium Ciliciæ est, inclitum sædere antiquo Atheniensium) si eo non contineret copias suas, se obviâ ituros; non ab odio ullo, sed ne conjungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tempore Antiochus operibus oppugnabat. Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, &, superato Anemurio, (promontorium id quoque Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque ejus oræ castellis, aut metu, aut voluntate, sine certamine, in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi. & quanquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ: &, *legatos se Rhodum missurum*, respondit, *iisque mandaturum*,

ut renovarent vetusta jura, cum ea civitate, sua majorumque suorum: & vetarent eos adventum pertimescere regis, nihil his aut sociis eorum noxæ futurum fraudive. nam, Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatûs honorifica in se decreta responsaque. Tum fortè legati redierant ab Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuncio accepto, Rhodiis, dempto metu à Philippo omni, erat consilium obviâ eundi classe Antiocho. Illam alteram curam non omiserunt, tuendæ libertatis civitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis juverunt, alias providendo ac præmonendo conatus hostis: causaque libertatis fuerunt Cauncis, Myndiis, Halicarnassensibus, Samiisque. Non operæ est persequi, ut quæque acta in his locis sint, quum ad ea, quæ propriè Romani belli sunt, vix sufficiam.

XXI. Eodem tempore & Attalus rex, æger Thebis Pergamum advectus, moritur altero & septuagesimo anno; quum quatuor & quadraginta annos regnasset. Huic viro, præter divitias, nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnificè utendo, effecit, primùm ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prælio uno Gal-
lis, quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium adscivit nomen, cujus magnitudini semper animum æquavit. Summâ justitiâ suos rexit: unicam fidem sociis præstitit: uxorem ac liberos quatuor superstites habuit: mitis ac munificus amicis fuit: regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio ejus descenderit. Quum is status rerum in Asia, Græciaque, & Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certè non-

dum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat. Is literis senatum certiore fecit, *Colcam & Luscinum regulos in armis esse. Cum Colca decem & septem oppida, cum Lusino validas urbes, Cardonem & Bardonem: & maritimam oram omnem, quæ nondum animos nudaverat, ad finitimorum motus consurrecturam.* His literis à M. Sergio prætor, cujus jurisdictio inter cives erat, recitatis, decreverunt Patres, ut, comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret.

XXII. Sub idem tempus consules Romam venerunt. quibus in æde Bellonæ senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo & C. Ursanius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postulârunt. *communem se relationem de ea re fieri non passuros, ne par honores in dispari merito esset.* Quumque Minucius utrique provinciam Italiam obtigisse diceret, communi animo consilioque se & collegam res gessisse; Cornelius adjiceret, Bojos adversus se transgredientes Padum, ut Insu-
subribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vic-
cos eorum atque agros collegâ, ad sua tuenda averfos
esse; tribuni *res tantas bello gessisse Cornelium fateri, ut non magis de triumpho ejus, quàm de honore Diis immortalibus habendo dubitari posset. Non tamen nec illum, nec quemquam alium civem tantum gratiâ atque opibus valuisse, ut, quum sibi met triumphum impetrâisset, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret.* Q. Minucium in Liguribus levia prælia, vix digna dictu, fecisse: in Gallia magnum numerum militum amisisse. Nominabant etiam tribunos militum T. Juventium, & C. Labeonem ejus fratrem, qui adversâ pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac fociis, cecidissent. *Oppidorum paucorum ac vicorum falsas, & in tempus simulatas, sine ullo pignore deditiones fa-*
ctas

Has esse. Hæ inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantiâ tribunorum consules separatim retulerunt.

XXIII. C. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes commemorantesque, obsidione se esse ab eo liberatos. plerosque etiam, quum apud hostes essent, servitute exceptos. Q. Minucius, tentatâ tantum relatione, quum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum, & jure imperii consularis, & multorum clarorum virorum exemplo, dixit. C. Cornelius de Insucribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit: multi nobiles Galli ante currum traducti; inter quos, quidam, Hamilcarem ducem Pœnorum fuisse, auctores sunt. Ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequentium. Tulit in triumpho ducenta triginta septem millia, quingentos æris, argenti bigati septuaginta novem millia. septuagenos æris militibus divisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius consul de Liguribus Bojisque Gallis in monte Albano triumphavit. is triumphus, ut loco, & famâ rerum gestarum, & quod sumptum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, & spoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam propè par summa fuit: æris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia & ducenti. militibus centurionibusque & equitibus item in singulos datum, quod dederat collega.

XXIV. Secundum triumphum consularia comitia habita. creati consules L. Furius Purpureo & M. Claudius Marcellus. Prætores postero die facti, Q. Fabius Buteco, Ti. Sempronius Longus, Q. Minucius
Ther-

Thermus, M. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu ejus anni literæ à T. Quintio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitum fustum fugatumque. Hæ literæ prius in senatu à Sergio prætore, deinde ex auctoritate Patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi post legati & à T. Quintio, & ab rege venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam; ibique iis locus & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ senatus est habitus. Haud multa verba facta, quum Macedones, quæcunque senatus censuisset, id regem facturum esse, dicerent. Decem legati more majorum, quorum ex consilio T. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adjectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius & P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus augetur, mille adscribi jussi: dum ne quis in eorum numero esset, qui post P. Cornelium & Ti. Sempronium consules hostis fuisset.

XXV. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione & Cn. Manlio Vulfone, & magnificentius, quàm aliàs, facti, & lætius propter res bello bene gestas spectati, totique ter instaurati: plebei septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento multatio tria signa ænea, Cereri, Liberoque, & Liberæ, posuerunt. L. Furius & M. Claudius Marcellus, consulatu inito, quum de provinciis ageretur, & Italiam utrique provinciam senatus decerneret, ut Macedoniam cum Italia fortirentur, petebant. Marcellus, provinciæ cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo, & rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem, dubios sententiæ Patres fecerat. Et forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex & C. Atini-

us Labeo, tribuni plebis, se intercessuros dixissent: nū prius ipsi ad plebem tulissent, vellent juberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est. omnes quinque & triginta tribus, uti rogatæ, jusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgò lætarentur, tristis ex Hispania nūcius allatus effecit, vulgatæque literæ, *C. Sempronium Tuditanum proconsulem in citeriore Hispania prælio victum: exercitum ejus fustum fugatumque, & illustres viros in acie cecidisse. Tuditanum, cum gravi vulnere latum ex prælio, haud ita multo post expirasse.* Consulibus ambobus Italia provincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, & ut quatuor legiones novas scriberent: duas, quæ, quò senatus censuisset, mitterentur. & T. Quinctius Flamininus cum duabus legionibus provinciam eodem exercitu obtinere jussus: imperium ei prorogatum satis jam antè videri esse.

XXVI. Prætores deinde provincias fortiti, L. Apustius Fullo urbanam jurisdictionem, M. Acilius Glabrio inter cives & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni & Q. Minucio, quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis, quas videretur, uti darent, decretum est; sociùm ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites: hique primo quoque tempore in provincias ire jussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quàm simul cum Punico bello fuerat finitum. Priusquam hi prætores ad bellum propè novum, quia tum primùm suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce, ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent; procurare, ut assolet, prodigia, quæ nunciabantur, jussi. L. Julius Sequestris, in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusque exanimati fuerant: ædes Feroniæ in Ca-
pe-

penate de cœlo tacta erat: ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant: lupus, Æsquilinâ portâ ingressus, frequentissimâ parte urbis, quum in forum decurrisset, Tusco vico atque Intemelio, per portam Capenam propè intactus evaserat. Hæc prodigia majoribus hostiis sunt procurata.

XXVII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui ante Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatusconsulto urbem est ingressus. tulit præ se auri mille & quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati denarios triginta quatuor millia, & quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex ulteriore Hispania, ne tentatâ quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem & matris Matutæ, unum in maximo circo fecit: & his fornicibus signa aurata imposuit. Hæc per hiemem ferme acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quinctius, à quo quum multa socii peterent, Bæoti petierunt impetraveruntque, ut hi, qui suæ gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur. id à Quinctio facilè impetratum; non quia fatis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege jam suspecto, favor conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quàm nulla inita apud Bæotos gratia esset. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ipsi id à Quinctio & Romanis datum esset, miserunt: & comitiis proximis Bæotarchen nullam aliam ob causam Brachyllam quendam, quàm quòd præfectus Bæotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt: præteritis Zeuxippo & Pisistrato, aliisque, qui Romanæ societatis auctores fuerant. Id ægrè & in præsentia hi passi, & in futurum etiam metum ceperunt, quum ad portas propè sedente exercitu Romano ea fierent, quidnam se futurum esset, profectis in Italiam Romanis;

Phi.

Philippo ex propinquo socios adjuvante, & infesto his, qui partis adversæ fuissent.

XXVIII. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Brachyllam, principem fautorum regis, statuerunt. & tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus, prosequen-
tibus mollibus viris, qui joci causâ convivio celebri interfuerant; ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Ætolici erant, circumventus occiditur. Fuga comitum & quiritatio facta, & tumultus totâ urbe discurrentium cum luminibus. percussores proximâ portâ evaserunt. Luce primâ concio frequens, velut exstante indicio, ad vocem præconis convocata in theatro erat. Palam ab suo comitatu & obscœnis illis viris fremebant interfectum: animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In præsentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex his haberi. qui dum quærentur, Zeuxippus, consimili animo avertendi ab se criminis causâ in concionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent; multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam, si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve cædis, nullo laceffente, facturum fuisse. Alii non dubitare, obviam eundo impudenter criminis suspicionem averti. Torti post paulo infontes, quum scirent ipsi opinionem omnium, eâ pro indicio usi, Zeuxippum & Pisistratum nominaverunt: nullo adjecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit Tanagram, suam magis conscientiam, quàm indicium hominum nullius rei consciorum, metuens. Pisistratus, spretis indicibus, Thebis mansit. Servus erat Zeuxippo, totius internuncius & minister rei; quẽm indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit, literas ad Zeuxippum mittit,

servum

servum conscium tolleret. non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quàm ad agendam fuerit. Has qui tulit literas, iussit Zeuxippo dare quamprimum. is, quia non sibi conveniendi ejus copia fuit, ipsi illi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebatur, tradidit: & adjecit, à Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientiâ istus, quum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. Perlectis literis, pavidus Thebas refugit. & Zeuxippus quidem, fugâ servi motus, Athenas, tutiorem exsilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitæ, & sumptum supplicium est.

XXIX. Efferavit ea cædes Thebanos Bœotosque omnes ad execrabile odium Romanorum; Zeuxippum principem gentis id facinus conscisse. ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. Proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, excipiebant. quidam in ipsis itineribus, ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem deversoria devesti deductique opprimebantur. postremo non tantum odio, sed etiam aviditate prædæ, ea facinora faciebant: quia, negotiandi ferme causâ, argentum in zonis habentes, in commeatibus erant. Quum primò pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cœpit: & timidiùs, quàm in hostico, egredi castris miles. Tum Quinctius legatos ad querendum de latrociniiis per civitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inventi: ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera, saxi aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa. multa facinora Acræphiæ & Coronæ facta inveniebantur. Quinctius primò noxios tradi sibi iussit, & pro quingentis militibus (tot enim intercepti erant) quingenta talenta Bœotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico

publico consilio factum esse; missis Athenas & in Achaïam legatis, qui testarentur sociis, iusto pioque bello se persecuturum Bœotos, & cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire iussu, cum parte Coroneam circumfedit: evastatis prius agris, quàm ab Elatia duo diversa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, quum omnia terrore ac fugâ compléssent, legatos mittunt. qui quum in castra non admitterentur, Achæi Atheniensisque supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt, deprecantes: ac, ni impetrâssent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreverunt. Per Achæos & Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est, iussisque tradere noxios, & multæ nomine triginta talenta conferre, pax data, & ab oppugnatione recessum.

XXX. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in hæc leges est. *Omnes Græcorum civitates, quæ in Europa, quæque in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. quæ earum sub ditioe Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asia essent, Euromo, Pedasisque, & Bargyliis, & Jasso, & Myrina, & Abydo, & Thaso, & Perintho: eas quoque enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quintius Prusia Bithynorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. Captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, & naves omnes testas tradere, quin & regiam unam inhabilis propè magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant. Ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum ullum. Bellum extra Macedonia fines ne injussu senatûs gereret. Mille talentum daret populo Romano, dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias, quaternum millium pondo argenti vestigal in decem annos, triginta quaterna millia pondo, & ducenta, præsens viginti millia pondo. idem nominatim adjectum scribit, ne cum Eumene, Attali filio, (novus is tum rex erat) bellum*

bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adjicit Valerius Antias, Atalo absenti Æginam insulam elephantosque dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ atque alias urbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.

XXXI. Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mustantes carpebant. *litteras inanes vanâ specie libertatis adumbratas esse. Cur enim alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari, & sine traditione juberi liberas esse? nisi ut, quæ in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsâ tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominate interceptantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in senatusconsulto, quo missi decem legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Asiæ haud dubiè liberabantur: de his tribus urbibus legati, quod tempora reipublicæ postulâssent, id è republica fideque sua facere, statuere jussi erant. Antiochus rex erat, quem transgressurum in Europam, quum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere urbes nolebant. Ab E-latia Anticyram cum decem legatis, inde Corinthum trajecit. ibi consilia decem legatorum tractabantur. I-dentidem Quinctius, *liberandam omnem Græciam, si Ætolorum linguas retundere, si veram caritatem, majestatem, apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberandam Græciam, non ad transferendum à Philippo ad se imperium, se mare trajecisse.* Nihil contra ea de libertate urbium alii dicebant. ceterum ipsis tutius esse, manere paulisper sub tutela præsidii Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi. Postremò ita decretum est: *Corinthus redderetur Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium*

fidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.

XXXII. Isthmiorum statum ludicrum aderat; semper quidem & aliàs frequens, quum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium, viriumque, ac pernicitatis visuntur; tum quia propter opportunitatem loci, per duo diversa maria, omnium Græcorum undique conventus erat. Sed expectatione erecti, qui deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset: alii non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam serebant. Romani ad spectaculum confederunt; & præco cum tubicine, ut mos est, in mediam arenam, unde solenni carmine ludicrum indici solet, processit, &, tubâ silentio facto, ita pronunciat: SENATUS ROMANUS, ET T. QUINCTIUS IMPERATOR, PHILIPPO REGE MACEDONIBUSQUE DEVICTIS, LIBEROS, IMMUNES, SUIS LEGIBUS ESSE JUBET CORINTHIOS, PHOCENSES, LOCRENSESQUE OMNES, ET INSULAM EUBOEAM, ET MAGNETAS, THESSALOS, PERRHÆBOS, ACHÆOS PHTHIOTAS. Percensuerat omnes gentes, quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Auditâ voce præconis, majus gaudium fuit, quàm quod universum homines caperent. Vix satis credere se quisque audisse: alii alios intueri, mirabundi velut somnii vanam speciem: quod ad quemque pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Revocatus præco, quum unusquisque non audire, sed videre libertatis suæ nuncium averet, iterum pronunciaret eadem. Tum ab certo jam gaudio tantus cum clamore plausus est ortus, totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quàm libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essent. adeo unum gaudium præoccupaverat omnium aliarum sensum voluptatum.

XXXIII. Ludis verò dimissis, cursu propè omnes tendere

tendere ad imperatorem Romanum: ut, ruente turbâ in unum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosque jacentium, haud procul periculo fuerit. Sed erat trium ferme & triginta annorum; & quum robur juventæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu, vires suppeditabant. nec præsens omnium modò effusa lætitia est; sed per multos dies gratis & cogitationibus, & sermonibus revocata: *Esse aliquam in terris gentem, quæ suâ impensâ, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum: nec hoc finitimis, aut propinqua vicinitatis hominibus, aut terris continenti junctis præset: maria trajiciat, ne quod toto orbe terrarum injustum imperium sit, & ubique jus, fas, lex potentissima sint. Unâ voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes. hoc spe concipere, audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis & fortune ingentis.*

XXXIV. Secundum ista jam Quintius & decem legati legationes regum, gentium, civitatumque audire. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. his eadem, quæ ferè Romæ erant, verba sine fide rerum jactata. Nihil jam perplexè, ut antè, quum dubiæ res incolumi Philippo erant, sed apertè pronunciatum, ut excederet Asiæ urbibus, quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent. abstineret liberas, omnesque Græcas. Ante omnia denunciatum, ne in Europam aut ipse transiret, aut copias trajiceret. Dimissis regis legatis, conventus gentium civitatumque est haberi cœptus: eoque maturius peragebatur, quòd decreta decem legatorum civitates nominatim pronuntiabant. Orestis, (Macedonum ea gens est) quòd primi ab rege defecissent, suæ leges redditæ. Magnetes, & Perrhæbi, & Dolopes, liberi quoque pronuntiati. Thessalorum genti, præter libertatem concessam, Achæi Phthiotæ dati, Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Ætolos de Pharsalo & Leucade postulantes, ut ex fœdere sibi restituerentur, ad senatum rejecerunt. Phocenses, Locren-

Locrenses, & quæ sicut antè fuerant adjecta, decreti auctoritate his contribuerunt. Corinthus, & Triphylia, & Heræa (Peloponnesi & ipsa urbs est) reddita Achæis. Oreum & Eretriam decem legati Eumeni regi, Attali filio, dabant. dissentiente Quinctio, venit res in arbitrium senatûs: senatus libertatem his civitatibus dedit, Carysto adjecto. Pleurato Lycus & Parthini dati: Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerat. Amyndrum tenere jusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXXV. Dimisso conventu, decem legati, partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt: P. Lentulus Bargylas, L. Stertinus Hephæstiam & Thasum & Thraciæ urbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. qui, de minoribus rebus editis mandatis, percunctatus, si consilium non utile solum, sed etiam salutare, admittere auribus posset, quum rex gratias quoque se acturum diceret, si quid, quod in rem suam esset, expromeret, magnopere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos; ne, si quid Antiochus moveret, expectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum, videri posset. Ad Tempe Thessalica Philippus est conventus. qui quum se misurum extemplo legatos respondisset; Cornelius Thermopylas, ubi frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus, (Pylaicum appellant) venit: Ætolos præcipuè monuit, ut constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Ætolorum principes alii interquesti sunt, quòd non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset: alii ferociùs incusarunt, exprobraruntque, *non modò vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse.* Adversus ea respondere (ne in altercationem excederet res) quum supersedisset Romanus;

manus; omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent, dixit. itaque ex auctoritate ejus decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

XXXVI. Quum hæc in Græcia Macedoniaque & Asia gererentur, Etruriam infestam propè conjuratione fervorum fecit. ad quærendam opprimendamque eam M. Acilius prætor, cui inter cives peregrinosque jurisdictionis obtigerat, cum una ex duabus legione urbana missus, alios jam congregatos pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti: alios verberatos crucibus affixit, qui principes conjurationis fuerant: alios dominis restituit. Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Bojorum ingressum fines, fatigato per diem totum milite viâ faciendâ, castra in tumulo quodam ponentem, Corolanus, regulus Bojorum, cum magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit: & illustres viri aliquot in illo tumultuario prælio ceciderunt, inter quos præfecti sociûm, T. Sempronius Gracchus, M. Junius Silanus; & tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius, & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigre permunita retentaque, quum hostes à prospera pugna nequicquam oppugnassent. Stativis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit, dum & faucios curaret, & à tanto terrore animos militum reficeret. Boji, ut est gens minimè ad moræ tædium patiens, in castella sua vicofque dilapsi sunt. Marcellus, Pado confestim trajecto, in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitatis, castra habebant, ducit legiones. in ipso itinere prælium committunt: & primò adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi animadvertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marforum opposuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primò,

primò, deinde signa acriter intulit. nec ultrà sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effusè fugerent. In eo prælio supra quadraginta millia hominum cæsa, Valerius Antias scribit: & quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Jovi donum in æde positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque: & Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrùm in Bojos priùs, an Insubres, consul exercitum induxerit, adversamque prosperà pugna obliteraverit: an victoria, ad Comum parta, deformata clade in Bojis acceptà sit.

XXXVII. Sub hæc tam varià fortunà gesta, L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniam in Bojos venit. Jam castro Mutilo appropinquabat, quum, veritus ne intercluderetur simul à Bojis Liguribusque, eàdem vià, quà adduxerat, reduxit, & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca, ad collegam pervenit. dein junctis exercitibus primùm Bojorum agrum usque ad Felsinam oppidum populates peragraverunt. Ea urbs, ceteraque castella, & Boji ferè omnes, præter juventutem, quæ prædandi causà in armis erat, (tunc in devias silvas recesserat) in deditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boji neglegentiùs coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improvise aggressuros se rati, per occultos saltus secuti sunt. quos non adepti, Pado repentè navibus trajecto, Lævos Libuosque quum pervastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine, cum agresti præda, in agmen incidunt Romanum. Celerius prælium acriùsque commissum, quàm si tempore locoque ad certamen destinatis, præparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos ani-

mos irā haberet, apparuit. nam ita cædis magis, quā victoriæ, avidi pugnârunt Romani, ut vix nunciū cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, consulum literis Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno consensu Patrum est decretus. Triumphavit in magistratu de Insubribus Comensibusque. Bojorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi propriè adversa pugna in ea gente evenerat, collegæ secunda. Multa spolia hostium captivis carpentis traducta, multa militaria signa lata, æris trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singulos dati octingenti æris: triplex equiti, centurionique.

XXXVIII. Eodem anno Antiochus rex, quum hibernâset Ephesi, omnes Asiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus: reliquas quidem, aut quia locis planis positæ erant, aut quia parum mœnibus armisque ac juventuti fidebant, haud difficulter jugum accepturas. Smyrna & Lampfacus libertatem usurpabant: periculumque erat, ne, si concessum his foret, quos in Theba Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampfacum in Hellesponto, aliæ urbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: &, quæ Abydi copiæ erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampfacum oppugnandum jussit. Nec vi tantum terrebat: sed, per legatos leniter alloquendo castigandoque temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, brevi, quæ peterent, habituros; sed quum satis & ipsis, & omnibus aliis appareret, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam, habere. Adversus quæ respondebant, *Nibil neque mirari, neque succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur.* Ipse initio veris, navibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit: terre-

tres copias Madytum trajicit, Chersonesi urbem: terrestri navalem exercitum junxit. & quia clauferant portas, circumdedit mœnia armatis, & jam opera admoventi, deditio est facta: idem metus tum incolentes alias Chersonesi urbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus terrestribusque copiis venit. quam quum desertam ac stratam propè ruinis invenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis antè annis) cupido eum restituendi nobilem urbem, & loco sitam opportuno, cepit. Itaque omni curâ simul est aggressus & testâ, murosque restituere, & partim redimere servientes Lysimachienſes, partim fugâ sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere contrahereque: partim novos colonos, spe commodorum propositâ, adscribere, & omni modo frequentare. simul ut Thracum summo veretur metus, ipse parte dimidiâ terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partem navalesque socios omnes reliquit in operibus reficiendæ urbis.

XXXIX. Sub hoc tempus & L. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ substitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargyliis, P. Villius & L. Terentius à Thasso, Lysimachiam petierunt. eodem & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum legatis, & deinceps invitatio benigna & hospitalis fuit. ut de mandatis statuque præſenti Asiæ agi cœptum est, animi exasperati sunt. Romani, omnia acta ejus, ex quo tempore è Syria classe solviſſet, displicere senatui, non dissimulabant, restituique Ptolemæo civitates omnes, quæ ditionis ejus fuissent, æquum censebant. *Nam quod ad eas civitates attineret, quas à Philippo possessas Antiochus per occasionem, aversò Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id verò ferendum*

non esse, Romanos per tot annos terrâ marique tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Asiam adventus ejus dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens, potuerit; quòd jam etiam in Europam omnibus navalibus terrestribusque copiis transferit, quantum à bello aperto Romanis abesse? Illum quidem, etiamsi in Italiam trajiciat, negaturum.

XL. Ad ea rex, Satis jam antè videre se, Romanos inquirere, quid regi Antiocho faciendum; at, quousque terrâ marique progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quàm Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas civitates querantur; sibi cum Ptolemæo & amicitiam esse, & id agere se, ut brevi etiam affinitas jungatur. Nec ex Philippi quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse: aut adversus Romanos in Europam trajecisse, ***** fuerit, (quo victo omnia, quæ illius fuissent, jure belli Seleuci facta sint) existimare suæ ditionis esse. Occupatis majoribus suis rerum aliarum aliâ curâ, primò quædam ex his Ptolemæum, deinde & Philippum, usurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitatè Lysimachi fuerint. Ad ea facienda in antiquum venisse: & Lysimachiam, deletam Thracum impetu, de integro condere, ut Seleucus solidius eam sedem regni habeat.

XLI. His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine ullo fatis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut nullus exitus imponeretur sermonibus. nam dissimulabat pars utraque se audisse; & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat, spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat: ut, priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni, perveniret in Ægyptum; & Antiochus suam fore Ægyptum, si tum occasio esset, censebat. Itaque, dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad
restit.

restituendam, ut instituerat, *Lyfimachiam*, ipse omni classe navigans *Ephesum*, legatis ad *Quintium* missis, qui ad fidem de societate agerent, oram *Asiæ* legens, pervenit in *Lyciam*: *Pataris*que cognito, vivere *Ptolemæum*, navigandi quidem in *Ægyptum* omissum consilium est. *Cyprum* nihilominus tendens, quum *Chelidonium* promontorium superâsset, paulisper seditione remigum est retentus in *Pamphylia* circa *Eurymedontem* amnem. Inde profectum eum ad capita (quæ vocant) *Sari* fluminis sæda tempestas oborta propè cum omni classe demersit. multæ naves ejectæ: multæ ita haustæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna vis hominum ibi interiit, non remigum tantum militumque ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo esset, ut *Cyprum* tentaret, minùs opulento agmine, quàm profectus erat, *Seleuciam* redit. ibi subduci navibus iussis (jam enim & hiems instabat) ipse in hiberna *Antiochiam* processit. In hoc statu regum erant res.

XLII. Romæ eo primùm anno triumviri epulones facti, *C. Licinius Lucullus* tribunus, qui legem de creandis his tulerat, *P. Manlius*, & *P. Porcius Læca*. his triumviris, item ut pontificibus, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus urbanis, *Q. Fabio Labeoni* & *L. Aurelio*. Pecuniâ opus erat, quòd ultimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persolvere placuerat privatis. Quæstores ab auguribus pontificibusque, quòd stipendium per bellum non contulissent, petebant. ab sacerdotibus tribuni nequicquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti, *M. Marcellus* consul in locum *C. Sempronii Tuditani*, qui prætor in *Hispania* decesserat: & *L. Valerius* in locum *M. Cornelii Cethegi*. Et *Q. Fabius Maximus* augur mortuus est ad-

modum adolescens, priusquam ullum magistratum caperet: nec eo anno augur in ejus locum est suffectus. Comitia inde consularia habita à M. Marcello consule, creati consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prætores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, Cn. Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fulvius Nobilior & C. Flaminius, tritici decies centum millia binis æris populo diviserunt: id C. Flamini honoris causâ ipsius, patrisque, advexerant Siculi Romanam. Flaminius gratiam ejus communicaverat cum collega. Ludi Romani & apparati magnificè sunt, & ter toti instaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus & C. Scribonius Curio, multos pecuarios ad populi judicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt; ex eorum multatitia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt. Ludi plebei per biduum instaurati, & epulum fuit ludorum causâ.

XLIII. L. Valerius Flaccus & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad senatum retulissent, Patres censuerunt, *Quum in Hispania tantum glisceret bellum, ut jam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam provincias aut comparare inter se, aut sortiri. Utri Hispania provincia evenisset, eum duas legiones & quinque millia socium Latini nominis, & quingentos equites secum portare, & naves longas viginti ducere. Alter consul duas legiones scriberet. His Galliam provinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubrium & Bojorum animis. Cato Hispaniam, Valerius Italiam est fortitus. Prætores deinde provincias sortiti, C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliam, Ap. Claudius Nero Hispaniam ulteriorem, P. Porcius Læca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset: P. Manlius in Hispaniam citeriorem adjutor consuli datur. T. Quintio, suspectis non solum Antio-*
cho

tho & Ætolis, sed etiam Nabide Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet. in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere, & mittere in Macedoniam iussi. Ap. Claudio præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia peditum & ducentos equites novos conscribere permissum. Par numerus peditum equitumque novorum P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus: & legio eadem, quæ fuerat sub Minucio prætore, data. Et P. Porcio Læcæ ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo.

XLIV. Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab urbe profiscerentur, ver sacrum ex pontificum iussu fecere, quod A. Cornelius Mammula prætor voverat de senatûs sententia populique iussu, Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus. annis post uno & viginti factum est, quàm votum. Per eosdem dies C. Claudius, Ap. filius, Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus jam vulgò hominibus, quod Hispania movisset, bellum negligi, literæ à Q. Minucio allatæ sunt, *Se ad Turbam oppidum cum Budare & Besaside, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse: duodecim millia hostium cæsa: Budarem imperatorem captum: ceteros fusos fugatosque.* His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curæ, post adventum utique decem legatorum, in Antiochum regem conversæ. Hi, expositis prius, quæ cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu, in Europam cum trajecisse. nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse. neque e-*

nim ne Ætolos quidem quicturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Herere & aliud in visceribus Græciæ ingens malum, Nabin, nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universæ Græciæ futurum tyrannum; avaritiâ & crudelitate omnes famâ celebratos tyrannos equantem. Cui si Argos, velut arcem Peloponneso impositam, tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam à Philippo Græciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram.

XLV. Hæc quum jam ab gravibus auctoribus, tum qui omnia per seipfos explorata referrent, audirent majores; quod ad Antiochum attineret, maturanda his, quum rex quacunque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrùm jam causæ satis videretur, cur decerneretur, an permitterent T. Quinctio: quod ad Nabin Lacedæmonium attineret, faceret, quæ è republica censeret esse, permisissent; eam rem esse rati, quæ maturata dilatave non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset. Magis id animadvertendum esse, quid Hannibal & Karthaginienses, si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent. Adversæ Hannibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant, *Nuncios literasque ab Hannibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clam legatos venisse. Ut feras quasdam nunquam miterere; sic immitem, implacabilem ejus viri animum esse. marcescere otio situque civitatem, queri eum, & inertia operis; nec sine armorum sonitu excitari posse.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per unum illum non magis gesti, quàm moti, faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos.

XLVI. Judicum ordo Karthagine eâ tempestate dominabatur; eo maximè, quod iidem perpetui judices erant. Res, fama, vitæque omnium in illorum potestate erat, qui unum ejus ordinis, idem omnes adver-

fos

fos habebat; nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim civiliter nimis opibus utebantur) prætor factus Hannibal vocare ad se quæstorem. Idem pro nihilo habuit. nam & adversæ factionis erat: &, quia ex quæstura in iudices, potentissimum ordinem, referebantur, jam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum id ratus Hannibal, viatorem adprehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis, quam ordinem iudicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent, nec magistratus, accusavit. &, ut secundis auribus accipi orationem animadvertit, & infimorum quoque libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo promulgavit, pertulitque, *Ut in singulos annos iudices legerentur, ne quis biennium continuum iudex esset.* Ceterum, quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adjecit aliud, quod, bono publico, sibi proprias similitates irritavit. Vestigalia publica partim negligentia dilabebantur; partim prædæ ac divisi principum quibusdam & magistratibus erant: quin & pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat, tributumque grave privatis imminere videbatur.

XLVII. Hannibal postquam, vestigalia quanta terrestria maritimaque essent, & in quas res erogarentur, animadvertit, & quid eorum ordinarii reipublicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret; omnibus residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem rempublicam fore ad vestigal præstandum Romanis, pronuntiavit in concione, & præstitit promissum. Tum verò isti, quos paverat per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, insensi & irati Romanos in Hannibalem, & ipsos causam odii quærentes, instigabant.

bant. Itaque, diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Hannibalis, & factionibus Karthaginensium inferere publicam auctoritatem, nec satis habere bello vicisse Hannibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum jurarent, ac nomen deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Karthaginem mitterentur, qui apud senatum eorum arguerent, Hannibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, C. Servilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. qui quum venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis, quaerentibus causam adventus dici iusserunt; venisse ad controversias, quae cum Masinissa rege Numidarum Karthaginensibus essent, dirimendas. id creditum vulgo, Hannibalem unum se peti ab Romanis non fallibat; & ita pacem Karthaginensibus datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret. Itaque cedere tempori & fortunae statuit; &, praeparatis jam omnibus antè ad fugam, obversatus eo die in foro avertendae suspicionis causam, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus.

XLVIII. Quum equi, quo in loco iussi erant, praesto fuissent, nocte viâ citâ regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die manè inter Achollam & Thapsum ad suam turrim pervenit. ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. ita Africâ Hannibal excessit, saepius patriae, quam suorum eventus miseratus. Eo die in Cercinam insulam trajecit. ubi quum in portu naves aliquot onerarias cum mercibus invenisset, & ad egressum cum è nave concursus salutantium esset factus; percunctantibus legatum se Tyrum dici iussit. veritus tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut Achollam nunciaret, se Cercinae visum, sacrificio apparari iussu, magistros navium
mer-

mercatoresque invitari jussit: & vela cum antennis ex navibus corrogari, ut umbra (etenim media æstas fortè erat) cœnantibus in littore fieret. Quantum res & tempus patiebantur, apparatæ celebratæque ejus diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal, quàm primùm fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit, navem solvit. ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naves collocandis & aptandis armamentis absumpserunt. Karthagine & multitudinis, assuetæ domum Hannibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus: &, ut non comparere cum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quærentium, & alii fugam conscisse, (id quod erat) alii fraude Romanorum interfectum, idque magis, ferebant: variosque vultus cerneret, ut in civitate aliorum alias partes foventium factionibus. Visum deinde Cercinæ cum, tandem allatum est.

XLIX. Romani legati quum in senatu exposuissent, *Compertum Patribus Romanis esse, & Philippum regem antè ab Hannibale maximè accensum, bellum populo Romano fecisse, & nunc literas nunciosque ab eo ad Antiochum regem profectos: haud quieturum antè, quàm bellum toto orbe terrarum conscisset. Ne his debere impune esse, si satisfacere Karthaginienses populo Romano vellent, nihil eorum suâ voluntate, nec publico consilio factum esse.* Karthaginienses responderunt, quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse. Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit: exceptusque à conditoribus Karthaginis, ut alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam navigat. ibi profectum jam regem quum audisset, filium ejus solenne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram navigandi fecit: Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo, incertumque

tumque de Romano bello, sed haud parvum momentum animo ejus ad moliendum adventus Hannibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quorum legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias civitates ex primo fœdere petentes, senatus ad Quintium rejecit.

LIBER XXXIV.

EPITOME.

I, II, &c. **L**EX Oppia, quam G. Oppius tribunus plebis bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata est; quam Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. VIII, IX, &c. Is, in Hispaniam profectus, bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. XXII, &c. T. Quintius Flaminius bellum adversus Lacedæmonios & tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, datâ iis pace, qualem ipse voluit, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. XLIV. Senatus tunc primum secretus à populo ludos spectavit: ut id fieret, Sex. Ælius Patus & C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt, cum indignatione plebis. XLV. Coloniae pleraque deductæ sunt. XLVI, &c. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. Res præterea in Hispania, & adversus Bejos & Insuæres Gallos feliciter gesta referuntur. LII. T. Quintius Flaminius, qui Philippum Macedonum regem & Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat, Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. LIX. Legati Karthaginensium nunciaverunt, Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. LX. Tentaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium, sine literis Karthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.

INTER

I. **I**NTER bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium, curas intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius & L. Valerius tribuni plebei ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, *Ne qua mulier plus semunciam auri haberet: neu vestimento versicolori uteretur: neu juncto vehiculo in urbe oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causâ, veheretur.* M. & P. Junii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur, nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turbâ hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ nullâ nec auctoritate, nec verecundiâ, nec imperio virorum contineri limine poterant: omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente republicâ, crescente in dies privatâ omnium fortunâ, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum in dies. nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. Jam & consules prætoresque & alios magistratus adire & rogare audebant. ceterum minimè exorabilem alterum utique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita differuit:

II. Si in sua quisque nostrum matre familia, Quirites, jus & majestatem viri retinere instituisset, minus cum universis feminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia singulas sustinere non potuimus, universas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua insula conjuratione muliebri ab stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non summum periculum est, si cætus,

& concilia, & secretas consultationes esse finas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, utrùm pejor ipsa res, an pejore exemplo agatur. Quorum alterum ad nos consules reliquosque magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertineret. nam utrùm è republica sit, necne, id, quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris, sive suâ sponte, sive auctoribus vobis, M. Fundani & L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis, tribuni, an consulibus, magis sit deformis. vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones jam adduxistis: nobis, si, ut plebis quendam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paulo antè per medium agmen mulierum in forum perveni. Quòd nisi me verecundia singularum magis majestatis & pudoris, quàm universarum, tenuisset, ne compellatæ à consule viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publicum procurrendi, & obsidendi vias, & viros alienos appellandi? Istud ipsum suos quæque domi rogare non potuistis? An blandiores in publico, quàm in privato, & alienis, quàm vestris, estis? quanquam ne domi quidem vos, si sui juris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur, abrogarenturve, curare decuit. Majores nostri, nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore, voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. nos (si Diis placet) jam etiam rempublicam capeffere eas patimur, & foro propè, & concionibus, & comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt, quàm rogationes tribunorum plebis suadent, aliæ legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturæ & indomito animali, & sperate, ipsas modum licentiæ facturæ, nisi vos feceritis. Minimum hoc eorum est, quæ iniquo animo feminae sibi aut moribus aut legibus injuncta patiuntur. omnium rerum libertatem, immo licentiam, (si vera dicere volumus) desiderant. quid enim, si hoc expugnaverint, non tentabunt?

III. Recensete omnia muliebria jura, quibus licentiam earum alligaverint majores nostri, per quæque subjecerint viris: quibus

quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. Quid ? si carpere singula, & extorquere, & exequari ad extremum viris patiemi, tolerabiles vobis eas fore creditis ? extemplo, simul pares esse cœperint, superiores erunt. At, Hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant. non jus, sed injuriam deprecantur. Immo ut, quam accepistis, jussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum & experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis : id est, ut unam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda omnibus est : id modò queritur, si majori parti & in summam prodest. Si, quod cuiquam privatim officiet jus, id destruet ac demolietur, quid attinebit universos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latae sunt, possint ? Volo tamen audire, quid sit, propter quod matronae consternatae procurrerunt in publicum, ac vix foro se & concione abstinant. Ut captivi ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum ? Procul abest, absitque semper, talis fortuna reipublicae. sed tamen, quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio, congregavit eas. Matrem Ideam, à Pessimunte ex Phrygia venientem, accepturae sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prætenditur muliebri ? Ut auro & purpurâ fulgeamus, inquit ; ut carpentis, festis profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa & abrogata, & captis & creptis suffragiis vestris, per urbem vectemur : ne ullus modus sumptibus, ne luxuriæ sit.

IV. Sæpe me querentem de feminarum, sæpe de virorum, nec de privatorum modò, sed etiam magistratuum, sumptibus audistis ; diversisque duobus vitiis, avaritiâ & luxuriâ, civitatem laborare : quæ pestes omnia magna imperia everterunt. Hæc ego, quo melior latiorque in dies fortuna reipublicae est, imperiumque crescit, & jam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas, eo plus horreo, ne illa magis res nos ceperint, quàm nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi. jam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudantes mirantesque, & antefixa si-

Ætolia

filia Deorum Romanorum ridentes. Ego hos malo propitios Deos; & ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoriâ per legatum Cineam Pyrrhus, non virorum modò, sed etiam mulierum animos donis tentavit. nondum lex Oppia ad coërcendam luxuriam muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. Quam causam fuisse censetis? Eadem fuit, quæ majoribus nostris nihil de hac re lege sancienti. nulla erat luxuria quæ coërceretur. Sicut antè morbos necesse est cognitos esse, quàm remedia eorum; sic cupiditates prius natæ sunt, quàm leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitavit de quingentis jugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia vestigialis jam & stipendiaria plebes esse senatui cœperat? Itaque minimè mirum est, nec Oppiam, nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ modum sumptibus mulierum faceret, quum aurum & purpuram data & oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cineas urbem circumiret; stantes in publico invenisset, quæ acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam quidem aut rationem inire possum. nam ut, quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis habeat; sic, æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrum veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimonia, vel paupertatis: sed utrumque lex vobis demit, quoniam id, quod habere non licet, non habetis. Hanc, inquit, ipsarum exæquationem non fero, illa locuples. cur non insignis auro & purpurâ conspicior? cur paupertas aliarum sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt, habituræ, si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen uxoribus vestris injicere, Quirites, ut divites id habere velint, quod nulla alia possit; pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Næ, simul pudere, quod non oportet, cœperit; quod oportet, non pudebit. quæ de suo poterit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, & qui exoratus, & qui non exoratus erit! quum, quod ipse non dederit, datum ab alia videbit. Nunc vulgò alienos viros rogant, &
quod

quod majus est, legem & suffragia rogant, & à quibusdam impetrant, adversus te, & rem tuam, & liberos tuos inexorabiles. Simul lex modum sumptibus uxoris tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. Et, hominem improbum non accusari, tutius est, quàm ab-solvi: & luxuria non mota tolerabilior esset, quàm erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissæ. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

V. Post hæc tribuni quoque plebei, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eandem sententiam adjecissent; tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id, quod à nobis rogatur, processissent, ego quoque, quum satis dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra expectâssem. nunc, quum vir gravissimus consul M. Porcius, non auctoritate solùm, quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longâ & accuratâ insectatus sit rogationem nostram, necessum est paucis respondere. qui tamen plura verba in castigandis matronis, quàm in rogatione nostrâ dissuadenda, consumpsit: & quidem, ut in dubio poneret, utrùm id, quod reprehenderet, matrone suâ sponte, an nobis auctoribus, fecissent. Rem defendam, non nos; in quos jecit magis hoc consul verbo tenus, quàm ut re insinularet. Cætum, & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellavit, quòd matrone in publico vos rogâssent, ut legem, in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata republica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ causâ conquirantur, & hæc, & alia esse scio: & M. Catonem oratorem non solùm gravem, sed interdum etiam truce[m], esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem novi matrone fecerunt, quòd frequentes in causa ad se pertinente in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revelvam. Accipe, quoties id fecerint,

& quidem semper bono publico. Jam à principio, regnante Romulo, quum, Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercurſu matronarum inter acies duas prælium ſedatum eſt? Quid? regibus exactis, quum, Coriolano Marcio duce, legiones Volſcorum caſtra ad quintum lapidem poſuiſſent, nonne id agmen, quo obruta hæc urbs eſſet, matrone averterunt? Jam, urbe captâ à Gallis, quo redempta urbs eſt? nempe aurum matrone conſenſu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne &, quum pecuniâ opus fuit, viduarum pecuniâ adjuverunt erarium, &, quum Dii quoque novi ad opem ferendam dubiis rebus arceſſerentur, matrone uniuerſe ad mare profectæ ſunt ad matrem Ideam accipiendam? Diſſimiles, inquis, cauſæ ſunt. nec mihi cauſas æquare propoſitum eſt. nihil novi factum, purgare ſatis eſt. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus feciſſe eas nemo miratus eſt, in cauſa propriè ad ipſas pertinente miramur feciſſe? Quid autem fecerunt? ſuperbas, me-Dius-Fidius, aures habemus, ſi, quum domini ſervorum non ſaſtidiant preces, nos rogari ab honeſtis feminis indignamur.

VI. Venio nunc ad id, de quo agitur: in quo duplex conſulis oratio fuit. nam & legem ullam omnino abrogari eſt indignatus; & eam præcipuè legem, quæ luxuriæ muliebris cøercendæ cauſâ lata eſſet. Et illa communis pro legibus, viſa conſularis oratio eſt: & hæc adverſus luxuriam ſeveriſſimis moribus conveniebat. Itaque periculum eſt, niſi, quid in utraque re vani ſit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ non in tempus aliquod, ſed perpetuæ utilitatis cauſâ in æternum late ſunt, nullam abrogari debere fateor, niſi quam aut uſus coarctavit, aut ſtatus aliquis reipublicæ inutilem fecit; ſic, quas tempora aliqua deſiderârunt leges, mortales (ut ita dicam) & temporibus ipſis mutabiles eſſe video. Quæ in pace late ſunt, plerumque bellum abrogat; quæ in bello, pax: ut in navis adminiſtratione alia in ſecundam, alia in adverſam tempeſtatem uſui ſunt. Hæc quum ita naturâ diſtincta ſint, ex utro tan-

dem

dem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? An vetus regia lex, simul cum ipsa urbe nata? An (quod secundum est) ab decemviris ad condenda jura creatis in duodecim tabulis scripta? Sine qua quum majores nostri non existimarent decus matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio & Ti. Sempronio consulibus viginti annis ante latam? sine qua quum per tot annos matrone optimis moribus vixerint, quod tandem, ne abrogata eâ effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si ista lex ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicabit tempus. Hannibal in Italia erat victor ad Cannas: jam Tarentum, jam Arpos, jam Capuam habebat: ad urbem Romam admoturus exercitum videbatur: defecerant socii: non milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: servi, quibus arma darentur, ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur: in eandem diem pecunie, frumentum & cetera, quæ belli usus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro dabamus: aurum & argentum omne, ab senatoribus ejus rei initio orto, in publicum conferebamus: vidua & pupilli pecunias suas in ærarium deferabant: cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti & æris domi haberemus. Tali tempore in luxuria & ornatu matrone occupatæ erant, ut ad eam coercendam lex Oppia desiderata sit? quum, quia Ceresis sacrificium, lugentibus omnibus matronis, intermissum erat, senatus finire luctum triginta diebus jussit. Cui non apparet, inopiam & miseriam civitatis, & quia omnium privatorum pecunie in usum publicum vertendæ erant, istam legem scripsisse, tamdiu mansuram, quamdiu causa scribende legis mansisset? Nam si, quæ tunc temporis causâ aut decrevit senatus, aut populus jussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsentî pecuniâ locamus?

camus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati non damus remiges, sicut tunc dedimus?

VII. Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum reipublicæ sentient: ad conjuges tantum nostras pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perveniet? Purpurâ viri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri prætextis purpurâ togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hæc Romæ infimo generi magistris vicorum togæ prætextæ habende jus permittemus; nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui: feminis duntaxat purpuræ usum interdicemus? & quum tibi viro liceat purpurâ in veste stragulâ uti, matrem familiæ tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus erit, quàm uxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absunt, injustam quidem, sed aliquam tamen, causam tenacitatis video: in auro verò, in quo præter manus pretium nihil intertrimenti sit, quæ malignitas est? præsidium potius in eo est & ad privatos, & ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam emulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At, Hercule, universis dolor & indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi adempta sint; quum insignes eas esse auro & purpurâ; quum illas veli per urbem, se pedibus sequi: tanquam in illarum civitatibus, non in sua, imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona, aut spolia bellica his contingere possunt. Mundicie, & ornatus, & cultus, hæc feminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur; hunc mundum muliebrem appellârunt majores nostri. Quid aliud in luctu, quàm purpuram atque aurum deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiores ornatus, adjiciunt? Scilicet, si legem Oppiam abroga-veritis, non vestri arbitrii erit, si quid ejus vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minùs filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam

busdam in manu erunt. Nunquam, salvis suis, exiit servitus muliebris: & ipse libertatem, quam viduitas & orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse. Et vos in manu & tutela, non in servitio, debetis habere eas; & malle patres vos aut viros, quam dominos, dici. Invidiosis nominibus utebatur modò consul, seditionem muliebrem & secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcumque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis.

VIII. Hæc quum contra legem proque lege dicta essent, aliquanto major frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes tribunorum januas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec antè abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis esset. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno vigesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul, postquam abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque navibus longis, (quinque sociorum erant) ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu convenire jussit, & edicto per oram maritimam misso, navibus omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur. inde se frequenti classe ad hostes iturum. Præterveſti Ligustinos montes sinumque Gallicum, ad diem, quam edixerat, convenerunt. inde Rhodam ventum, & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi dejectum. Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum. ibi copiarum omnes, præter socios navales, in terram expositæ.

IX. Jam tunc Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant, à Phocæa, unde & Massilienses, oriundi: alterum Hispani. sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minùs quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior

tractior à mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus, Romani coloni ab Divo Cæsare, post devictos Pompeii liberos, adjecti. nunc in corpus unum confusi omnes; Hispanis prius, postremo & Græcis in civitatem Romanam adscitis. Miraretur, qui tum cerneret, aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ & bellicosæ genti, objectos quæ res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optimè timor continet. Partem muri versam in agros egregiè munitam habebant, unâ tantum in eam regionem portâ impositâ: cujus assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia civium in muris excubabant: neque moris tantum aut legis causâ, sed, quantâ si hostis ad portas esset, & servabant vigilias, & circumibant, curâ. Hispanum neminem in urbem recipiebant. ne ipsi quidem temere urbe excedebant. ad mare patebat omnibus exitus. portâ ad Hispanorum oppidum versâ nunquam nisi frequentes, pars tertia ferè, cujus proximâ nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Causa exeundi hæc erat: commercio eorum Hispani, imprudentes maris, gaudebant: mercarique & ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur, & agrorum exigere fructus, volebant. hujus mutui usus desiderium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam cōtutiores, quod sub umbra Romanæ amicitiae latebant: quam sicut minoribus viribus, quàm Massilienses, paricolebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benignè acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi & quantæ hostium copiae essent; ut ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat fortè tempus anni, ut frumentum in areis haberent. itaque, redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romanam dimissis, *Bellum*, inquit, *se ipsum alet*. Profectus
ab

ab Emporiis agros hostium urit vastatque: omnia fugâ & terrore complet.

X. Eodem tempore M. Helvio, decedenti ex ulteriore Hispania cum præsidio sex millium, dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Illiturgi occurrerunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit; duodecim millia ex iis cæsa, oppidum Illiturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Helvius pervenit. &, quia tuta jam ab hostibus regio erat, præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso, Romam est profectus, & ob rem feliciter gestam ovans urbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: & signati bigatorum septemdecim millia viginti tria; & Oscanis argenti centum viginti millia quadringentos triginta octo. Causa triumphi negandi senatui fuit, quòd alieno auspicio & in aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat, quum, provinciâ successorì Q. Minucio traditâ, annum insequentem retentus ibi longo & gravi morbo fuisset. Itaque duobus modò mensibus antè Helvius ovans urbem est ingressus, quàm successor ejus Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit argenti pondo triginta quatuor millia octingenta, bigatorum septuaginta octo millia, & Oscanis argenti ducenta septuaginta octo millia.

XI. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat. Eò legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus unus filius erat, venerunt, querentes, *castella sua oppugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. Tria millia militum satis esse: nec hostes, si tanta manus venisset, mansuros. Ad ea consul, Moveri quidem se vel periculo eorum, vel metu, dicere: sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, ut, quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi in dies expectet, dividendo exercitum minuire*

nuere tūto vires posset. Legati, ubi hæc audierunt, flentes ad genua consulis provolvuntur. Orant, Ne se in rebus tam trepidis deferat. Quò enim se, repulso ab Romanis, ituros? nullos se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse se extra id periculum esse, si decedere fide, si conjurare cum ceteris voluissent. nullis minis, nullis terribilibus se motos, sperantes satis opis & auxilii sibi in Romanis esse. Id si nullum sit, si sibi à consule negetur, Deos hominesque se testes facere, invitos & coactos se, ne eadem, quæ Saguntii passi sunt, patiantur, defecturos: & cum ceteris potius Hispanis, quàm solos, perituros esse.

XII. Et illo quidem die sic sine responso dimissi. Consulem nocte, quæ infecuta est, anceps cura agitare: nolle deferere socios, nolle minuere exercitum; quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum asferre posset. Stat sententia, non minuere copias: ne quid interim hostes inferant ignominia, fociis spem pro re ostentandam censet. Sæpe vana pro veris, maximè in bello, valuisse: & credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia, & sperando atque audendo servatum. Postero die legatis respondit, *Quanquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commodando, minuat; tamen illorum se temporis ac periculi magis, quàm sui, rationem habere.* Denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus jubet, ut cibum, quem in naves imponant, maturè coquant: navesque in diem tertium expediri jussit. Duos ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nunciare ea jubet; filium reguli comiter habendo, & muneribus apud se retinet. Legati non antè profecti, quàm impositos in naves milites viderunt: id pro haud dubio jam nunciantes, non suos modò, sed etiam hostes, famà Romani auxilii adventantis impleverunt.

XIII. Consul, ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, revocari ex navibus milites jubet. ipse, quum jam id tempus anni appeteret, quo geri res possent,

sent, castra hiberna tria millia passuum ab Emporiis posuit. inde per occasiones, nunc hac parte, nunc illâ, modico præsidio castris relicto, prædatum milites in hostium agros educebat. Nocte ferme proficiscebantur, ut & quàm longissimè à castris procederent, & inopinatos opprimerent. Et exercebat ea res novos milites, & hostium magna vis excipiebatur: nec jam egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi fatis admodum & suorum & hostium animos est expertus, convocari tribunos, præfectosque, & equites omnes, & centuriones iussit. *Tempus, inquit, quod sæpe optâstis, venit, quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc prædonum magis, quàm bellantium, militâstis more: nunc justâ pugnâ hostes cum hostibus conseretis manum. non agros inde populari, sed urbium opes exhaurire libebit. Patres nostri, quum Hispania Karthaginensium, & imperatores ibi & exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent; tamen addere hoc in fœdere voluerunt, Ut imperiû suû Iberus fluvius esset finis. Nunc, quum duo prætores, quum consul, quum tres exercitus Romanî Hispaniam obtineant, Karthaginensium jam propè decem annis nemo in his provinciis sit, imperium nobis citra Iberum amissum est. Hoc armis & virtute recuperetis oportet: & nationem, rebellantem magis temere, quàm constanter bellantem, jugum, quo se exiit, accipere rursus cogotis.* In hunc modum maximè adhortatus pronunciat, se nocte ad castra hostium ducturum. ita ad corpora curanda dimissi.

XIV. Nocte mediâ, quum auspicio operam dedisset, profectus, ut locum, quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet, præter castra hostium circumducit, & primâ luce, acie instructâ, sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari ab tergo apparuisse Romanum, discurrere ipsi ad arma. Interim consul apud suos, *Nusquam, nisi in virtute, spes est, milites, inquit, & ego sedulò, ne esset, feci. inter castra nostra & nos medii hostes. ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum,*

idem tutissimum est, in virtute spem positam habere. Sub hæc cohortes recipi jubet, ut barbaros simulatione fugæ eliceret. Id, quod crediderat, evenit. pertimuisse & cedere rati Romanos, portâ erumpunt: &, quantum inter castra sua & hostium aciem relictum erat loci, armatis complent. Dum trepidant acie instruendâ, consul, jam paratis ordinatisque omnibus, incompósitos aggreditur. equites primos ab utroque cornu in pugnam educit, sed in dextro extemplo pulsî, cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod ubi vidit consul, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci jubet, & ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent peditum acies. is terror objectus hosti rem, metu Romanorum equitum inclinatam, æquavit. tamen adeo turbati erant dexteræ alæ equites peditesque, ut quosdam consul manu ipse reprehenderit, & adversos in hostem verterit. ita, & quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat: & jam ab dextra parte, unde terror & fuga cœperat, ægre Romanus restabat. Ab sinistro cornu & ab fronte urgebantur barbari, & cohortes ab tergo instantes pavidi respiciebant. Ut, emissis soliferreis salaricisque, gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. non cæcis ictibus procul ex improvîso vulnerabantur: sed, pede collato, tota in virtute ac viribus spes erat.

XV. Fessos jam suos consul, ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit. nova acies facta. integri recentibus telis fatigatos adorti hostes primùm acri impetu, velut cuneo, perculerunt: deinde dissipatos in fugam averterunt: effusoque per agros cursu, castra repetebantur. Ubi omnia fugâ completa vidit Cato, ipse ad secundam legionem, quæ in subsidio posita erat, equo revehitur: & signa præ se ferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere jubet. si quis extra ordinem avidius procurrit,

rit, & ipse interequitans sparo percutit, & tribunos centurionesque castigare jubet. Jam castra hostium oppugnabantur: saxisque, & sudibus, & omni genere telorum summovebantur à vallo Romani. ubi recens admota legio est; tum & oppugnantibus animus crevit, & insensius hostes pro vallo pugnabant. Consul omnia oculis perlustrat, ut, quâ minimâ vi restatur, eâ parte irrumpat. ad sinistram portam infrequentes videt: eò secundæ legionis principes hastatosque inducit. Non sustinuit impetum eorum statio, quæ portæ apposita erat, & ceteri, postquam intra vallum hostes vident, ipsi castris exuti, signa armaque abjiciunt. cæduntur in portis, suomet ipsi agmine in arto hærentes: secundani terga hostium cædunt, ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta millia hostium cæsa eo die scribit. Cato ipse, haud sanè detractor laudum suarum, multos cæsos ait; numerum non adscribit.

XVI. Tria eo die laudabilia fecisse putatur. unum, quòd, circumducto exercitu, procul navibus suis castrisque, ubi spem nisi in virtute haberent, inter medios hostes prælium commisit: alterum, quòd cohortes ab tergo hostibus objecit: tertium, quòd secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instructamque subire ad portam castrorum jussit. Nihil deinde à victoria cessatum. quum, receptui signo dato, suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. Effusus, ut sparsis hostibus fugâ, prædati sunt. quæ res non minus, quàm pugna pridie adversa, Emporitanos Hispanos accolæque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum civitatum, qui Emporias perfugerant, dederunt se. quos omnes, appellatos benignè, vinoque & cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra movit: &, quacunque incedebat agmen, legati deden-

tium civitates suas occurrebant. & quum Tarraconem venit, jam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat, captivique & Romani, & socium ac Latini nominis, variis casibus in Hispania oppressi, donum consuli à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum ducturum, & ad devios montanos profecturum etiam falsò perlatum est. Ad hunc vanum & sine auctore ullo rumorem, Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. eos, deducto exercitu, consul sine memorando prælio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quòquam procederet, defecerunt. Iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit. sub corona veniere omnes, ne sæpius pacem sollicitarent.

XVII. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui successerat, accepto, adjuncto & Ap. Claudii Neronis ex ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maximè imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine suâ obviàm ierunt agmini Romano. Eques immissus turbavit extemplo aciem eorum. pedestre prælium nullius ferme certaminis fuit. milites veteres, periti hostium bellicque, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec tamen eâ pugna debellatum est. decem millia Celtiberum mercede Turduli conducunt, alienisque armis parabant bellum. Consul interim, rebellionem Bergistanorum ictus, ceteras quoque civitates ratus per occasionem idem facturam, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. quam rem adeo ægre passi, ut multi mortem sibi met ipsi consciscerent: ferox genus, nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli renunciatum est, senatores omnium civitatum ad se vocari iussit, atque iis, *Non nostra, inquit, magis, quàm vestra, refert, vos non rebellare: siquidem id majore Hispanorum malo, quàm exercitus Romani labore, semper ad-*

huc factum est. Id ut ne fiat, uno modo arbitror caveri posse, si effectum erit, ne possitis rebellare. Volo id quam mollissimâ viâ consequi. vos quoque in ea re consilio me adjuvate. nullum libentiùs sequar, quàm quod vosmet ipsi attuleritis. Tacentibus spatium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. quum revocati secundo quoque concilio tacuissent: uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat, omnes, qui circà incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam tantùm, gravem atque opulentam civitatem, vineis & pluteis cepit.

XVIII. Eo majorem habebat difficultatem in subi-gendis hostibus, quàm qui primi venerunt in Hispaniam; quòd ad illos tædio imperii Karthaginien-sium Hispani deficiebant; huic ex usurpata libertate in servitutum velut asserendi erant: & ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec, nisi in tempore subventum foret, ultrà sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, ut omnia maxima minima-que per se adiret atque ageret: nec cogitaret modò imperaretque, quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret; nec in quemquam omnium graviùs severiùsque, quàm in semet ipsum, imperium exerceret; parsimoniâ, & vigiliis, & labore cum ultimis militum certaret; nec quicquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium, haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus, sicut antè dictum est, faciebant. itaque eò consul, arcessitus literis prætoris, legiones duxit. Ubi eò venit, (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplo levia prælia, incurstantes in stationes eorum, Romani facere; semperque victores ex quamvis temere cœpto certamine abire. Ad Celtibe-

ros in colloquium tribunos militum ire consul, atque iis trium conditionum electionem ferre, jubet. primam, si transire ad Romanos velint, & duplex stipendium accipere, quàm quantum à Turdetanis pepigissent: alteram, si domos abire, publicâ fide acceptâ, nihil eam rem noxæ futuram, quòd hostibus se Romanorum junxissent: tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque constituent, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad consultandum petita. concilium imixtis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minùs decerni quicquam potuit. Quum incertum, bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen, haud secus quàm in pace, ex agris castellisque hostium Romani portabant: dein sæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio privatis induciis, ingredienti. Consul ubi hostes ad pugnam elicere nequit, primùm prædatum sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde audito, Seguntia Celtiberum omnes sarcinas impedimentaue relictâ, eò pergit ducere ad oppugnandum. Postquam nullâ moventur re, persoluto stipendio, non suis modò, sed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris prætoriiis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus.

XX Eâ tam exiguâ manu oppida aliquot cepit. de-
fecere ad eum Sedetani, Aufetani, Sueffetani. Lacc-
tanos, deviam & silvestrem gentem, quum insita feri-
tas continebat in armis, tum conscientia, dum consul
exercitusque Turdulo bello est occupatus, depopula-
torum subitis incurfionibus sociorum. Igitur ad op-
pidum eorum oppugnandum consul ducit non Roma-
nas modò cohortes, sed juventutem etiam meritò insen-
sorum iis sociorum. Oppidum longum, in latitudinem
haudquaquam tantundem patens, habebant. quadrin-
gentos inde ferme passus constituit signa. Ibi delecta-
rum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, ne
sc

se ex eo loco antè moverent, quàm ipse ad eos venisset. ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Sueſſetanæ juventutis habebat. eos ad murum oppugnandum subire jubet. Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere; memores, quàm sæpe in agro eorum impune perſultàſſent, quoties ipſos ſignis collatis fu-diſſent fugàſſentque; patefactâ repentè portâ, uni-verſi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum im-petum, Sueſſetani tulere: quod poſtquam, ſicut futu-rum ratus erat, conſul fieri etiam vidit; equo citato ſubter murum hoſtium ad cohortes advehitur: atque eas arreptas, effuſis omnibus ad ſequendos Sueſſetanos, quâ ſilentium ac ſolitudo erat, in urbem inducit: pri-ùſque omnia cepit, quàm ſe reciperent Lacetani. mox ipſos, nihil præter arma habentes, in deditiorem ac-cepit.

XXI. Confeſtim inde victor ad Vergium caſtrum ducit. receptaculum id maximè prædonum erat: & inde incurſiones in agros pacatos provinciæ ejus fie-bant. Transfugit inde ad conſulem princeps Vergeſtanus, & purgare ſe ac populares cœpit; *non eſſe in manu ipſis rempublicam. prædones receptos totum ſue poteſta-tis id caſtrum feciſſe.* Conſul eum domum redire, con-fiſtâ aliquâ probabili, cur abſuiſſet, cauſâ, juſſit. *Quum ſe muros ſubiſſe cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœ-nia eſſe; tum uti cum ſue factionis hominibus meminifſet ar-cem occupare.* Id, uti præceperat, factum. Repentè an-ceps terror, hinc muros adſcendentibus Romanis, illinc arce captâ, barbaros circumvaſit. Hujus potitus loci conſul eos, qui arcem tenuerant, liberos eſſe cum cog-natis, ſuaque habere juſſit: Vergeſtanos ceteros quæ-ſtori, ut venderet, imperavit: de prædonibus ſuppli-cium ſumpſit. Pacatâ provinciâ, veſtigialia magna in-ſtituit ex ferrariis argentariisſque; quibus tum inſtitu-tis, locupletior in dies provincia fuit. Ob has res ge-

stas in Hispania supplicationem in triduum Patres decreverunt.

XXII. Eâdem æstate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Bojorum manu propter Litanam fluviam, signis collatis, secundo prælio confixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur: ceteri, omisso bello, in vicos suos atque agros dilapsi. Consul reliquum æstatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, restituitque, quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic status rerum in Italia Hispanique esset, T. Quinctio, in Græcia ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contingerant, nec diu quies placere poterat, universa Græcia, simul pacis libertatisque perfruens bonis, egregie statu suo gauderet, nec magis in bello virtutem Romani ducis, quàm in victoria temperantiam justitiæque & moderationem miraretur, senatusconsultum, quo bellum adversus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto, Quinctius, conventu Corinthum omnium sociarum civitatum legationibus in diem certam edicto, ubi frequentes undique principes conveniunt, ita ut ne Ætoli quidem abessent, tali oratione est usus: *Bellum adversus Philippum non magis communi animo consilioque Romani & Græci gesserunt, quàm utrique suas causas belli habuerunt. Nam & Romanorum amicitiam, nunc Karthaginenses hostes eorum juvando, nunc hæc sociis nostris oppugnandis, violaverat; & in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivisceremur injuriarum, vestra injuria satis digna causa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad vos, utrùm Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub ditione ejus esse: an æquum censeatis, nobilissimam vetustissimamque civitatem, in media Græcia sitam, repeti in libertatem, & eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi & Græciæ, esse. Hæc consultatio, ut videtis, tota de re pertinente ad vos est; Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberata Græcia, unius civitatis servitus,*

vitae, non plenam, nec integram gloriam esse finit. Ceterum si vos nec cura ejus civitatis, nec exemplum, nec periculum movet, ne serpat latius contagio ejus mali; nos æqui bonique facimus. De hac re vos consulo, staturus eo, quod plures censueritis.

XXIII. Post orationem Romani imperatoris, percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Quum legatus Atheniensem, quantum poterat gratis agendis, Romanorum in Græciam merita extulisset, imploratos auxilium, adversus Philippum tulisse opem; non rogatos, ultro adversus tyrannum Nabin offerre auxilium; indignatusque esset, hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium; quum fateri potius prætorum gratiam deberent; apparebat incessi Ætolos. Igitur Alexander princeps gentis, investus primùm in Athenienses, libertatis quondam duces & auctores, assentionis propriæ gratiæ communem causam prodentes; questus deinde, Achæos, Philippo quondam milites, postremùm ab inclinata ejus fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, ut Argos habeant: Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas urbes agroque fore devicto Philippo, fraudari Echino & Pharsalo; insinulavit fraudis Romanos, Quòd, vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem præsidii tenerent; qui Philippo, cunctanti deducere inde præsidia, objicere semper soliti sunt, nunquam, donec Demetrias, Chalciisque, & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: postremò, quia remanendū in Græcia retinendique exercitus Argos & Nabin causam facerent. Deportarent legiones in Italiam. Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate suâ Nabin præsidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ esse.

XXIV. Hac vaniloquentiâ primùm Aristænum prætorem Achæorum excitavit. Ne istuc, inquit, Jupiter Optimus Maximus sirit, Junoque regina, cujus in tutela Argi sunt, ut illa civitas inter tyrannum Lacedæmonium & latro-

nes *Ætolos* præmium sit posita, in eo discrimine, ut miserius à nobis recipiatur, quàm ab illo capta est. Mare interjectum ab istis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti. Quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum. Moribus ritibusque efferatioribus, quàm ulli barbari, immanes bellæ vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut & ab Nabide Argos recuperetis, & ita res Græciæ constituatis, ut ad latrocinio quoque *Ætolorum* satis pacata hæc relinquatis. Romanus, cunctis undique increpantibus *Ætolos*, respondurum se fuisse iis, dixit, nisi ita insensos omnes in eos videret, ut sedandi potius, quàm irritandi, essent. Contentum itaque opinione eà, quæ de Romanis *Ætolis*que esset, referre se, dixit, quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet *Achæis* Argos? Quum omnes bellum decrissent; auxilia ut pro viribus suis quæque civitates mitterent, est hortatus. Ad *Ætolos* legatum etiam misit: magis ut nudaret animos, id quod evenit, quàm spe impetrari posse.

XXV. Tribunis militum, ut exercitum ab *Elatia* arcesserent, imperavit. Per eodem dies & *Antiochi* legatis, de societate agentibus, respondit, Nihil se, absentibus decem legatis, sententiæ habere. Romam eundem ad senatum iis esse. Ipse copias adductas ab *Elatia* ducere Argos pergit; atque ei circa *Cleonas* *Aristænus* prætor, cum decem millibus *Achæorum*, equitibus mille, occurrit: & haud procul inde, junctis exercitibus, posuerunt castra. Postero die in campum *Argivorum* descenderunt, & quatuor ferme millia ab *Argis* locum castris capiunt. Præfectus præsidio *Laconum* erat *Pythagoras*, gener idem tyranni, & uxoris ejus frater: qui sub adventum Romanorum & utrasque arcès (nam duas habent *Argi*) & loca alia, quæ aut opportuna, aut suspecta erant, validis præsidiis firmavit. sed inter agenda hæc pavorem injectum adventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem intestina etiam seditio accessit. *Damocles* erat, *Argivus*,

Argivus, adolescens majoris animi, quàm consilii: qui primò, jurejurando interposito, de præsidio expellendo cum idoneis collocutus, dum vires adjicere conjurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. Colloquentem eum cum suis satelles à præfecto missus quum arcesseret, sensit proditum consilium esse; hortatusque conjuratos, qui aderant, ut potius, quàm extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit, clamitans, ut, qui salvam rempublicam vellent, auctorem & ducem se libertatis sequerentur. Haud sanè movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquæ, nedum satis firmi præsidii, cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii, circumventum cum suis, interfecerunt. comprehensi deinde quidam & alii. ex iis occisi plures, pauci in custodiam conjecti. multi proximâ nocte, funibus per murum demissi, ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quinctius, affirmantibus iis, si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse, & si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus à porta Lacedæmoniis prælium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in urbem. & castra eo ipso loco, ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde unum in speculis fuit, si quid novi motus oriretur. postquam oppressam metu civitatem vidit, advocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principum Græciæ, præter Aristænum, eadem sententia erat; quum causa belli non alia esset, inde potissimum ordiundi bellum. Quinctio id nequaquam placebat, sed Aristænum, contra omnium consensum differentem, cum haud dubia approbatione audivit. & ipse adjecit, *quum pro Argivis adversus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse, quàm omisso*

hoste Argos oppugnari? Se verò caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum. Et, dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat circà, demissum & convectum est. viride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptum. Castra deinde movit, &, Parthenio superato monte, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia expectavit. Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quadringenti. nec jam auxilia, quorum assatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiæ conveniebant. Jam ab Leucade L. Quintius quadraginta navibus venerat: jam Rhodiæ decem & octo testæ naves, jam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat. cum decem testis navibus, triginta lembis, mixtisque aliis minoris formæ navigiis. ipsorum quoque Lacedæmoniorum exsules permulti, tyrannorum injuriâ pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Romana convenerant. Multi autem erant, jam per aliquot atates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. Princeps erat exsulum Agesiopolis, cujus jure gentis regnum Lacedæmone erat, pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

XXVII. Quum terrâ marique tantum belli circumstaret tyrannum, & propè nulla spes esset verè suas hostiumque æstimanti vires, non tamen omisit bellum: sed & à Creta mille delectos juventutis eorum excivit, quum mille jam haberet: & tria millia mercenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis aggregitibus in armis habuit: & fossâ valloque urbem communivit. &, ne quid intestini motûs oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos, quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare non poterat. Quum suspectos quosdam civium haberet, eductis in

cam-

campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis, ad concionem vocari iussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit. & pauca præfatus, *Cur sibi omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret: & ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri molientes.* Itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea, quæ insit, tempestas prætereat. Hostibus repulsis, (à quibus, si modò proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse) extemplo eos emissurum. Sub hæc citari nomina octoginta ferme principum juventutis iussit: atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: nocte insequenti omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam (hi sunt jam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus astiti necantur. hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet; & urbem relinquere, tam suspensis & incertis omnium animis, metuens.

XXVIII. Quinctius, satis jam omnibus paratis, profectus ab stativis, die altero ad Sellasiam super Oenunta fluvium pervenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene, Lacedæmoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. inde, quum audisset adscensum difficilis & artæ viæ esse, brevi per montes circuitu præmissis, qui munirent viam, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis propè fluentem mœnibus, pervenit. ubi castra metantes Romanos Quinctiumque ipsum, cum equitibus atque expeditis prægressum, auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum conjecerunt, nihil tale expectantes, quia nemo his obviis toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquandiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se
cuique

cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est. tandem signa legionum supervenerunt: & quum primi agrænis cohortes inductæ in prælium essent, qui modò terrore fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt. Romani, quum tantum à muro recessissent, ut extra istum teli essent, acie directâ paulisper steterunt. Postquam nemo hostium contrâ exhibat, redierunt in castra. Postero die Quinctius prope flumen præter urbem sub ipsas Menelai montis radices ducere copias instructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant: levis armatura & equites agmen cogeant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenariæ milites, (in quibus omnis fiducia erat) ut ab tergo hostem aggrediretur. postquam extremum agmen præteriiit, tum ab oppido, eodem quo pridie eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmen cogeat: qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signi extemplo convertit, totumque in hostem agmen circumiecit. Itaque, velut rectæ acies concurrissent, iustum aliquandiu prælium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinârunt. quæ minùs infida ac trepida fuisset, ni Achæi locorum prudentes institissent. hi & eadem ingentem ediderunt, & dispersos passim fugâ perosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra. inde, quum perpopulatus omnia circumiecta urbi frequentis & amœni agri loca esset, nullo jam hostium portâ excedente, movit castra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto subiectam agrôsque ad mare pertinentes evasit.

XXIX. Eodem serè tempore L. Quinctius maritimæ oræ oppida, partim voluntate, partim metu aut vi, recepit. certior deinde factus, Gythium oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse, nec procul à mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore
valida

valida urbs, & multitudine civium incolarumque & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quintio, rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & classis Rhodiorum supervenerunt. ingens multitudo navali-um sociorum, è tribus contracta classibus, intra pau-cos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terrâ marique munitæ facienda opera erant, effecit. Jam testudinibus admotis murus subruebatur: jam arieti-bus quatiebatur. Itaque una crebris ictibus everfa est turris, quodque circâ muri erat, casu ejus prostratum: & Romani simul à portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per pate-factum ruinâ iter irrumpere conabantur. nec multum absuit, quin, quâ intenderant, penetrarent. sed tarda-vit impetum eorum spes objecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pa-ri imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad le-gatum Romanum, traditurum se urbem. & quum ad eam rem tempus & ratio convenisset, à Gorgopa pro-ditor interficitur. intentiusque ab uno urbs defende-batur: & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quin-ctius cum quatuor millibus delectorum militum super-venisset. Is quum supercilio haud procul distantis tu-muli ab urbe instructam aciem ostendisset, & ex alte-ra parte L. Quinctius ab operibus suis terrâ marique instaret; tum verò desperatio Gorgopam quoque coë-git id consilii, quod in altero morte vindicaverat, ca-pere. & pactus, ut abducere inde milites, quos præsi-dii causâ habebat, liceret, tradidit Quintio urbem. Priusquam Gythium traderetur, Pythagoras, præfectus Argis relictus, traditâ custodiâ urbis Timocrati Pelle-nensi, cum mille mercenariis militibus, & duobus mil-libus Argivorum, Lacedæmonem ad Nabin venit.

XXX. Nabis, sicut primo adventu Romanæ classis & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus e-rat, sic, parvâ spe quum acquievisset, Gythio ab suis retento,

retento, postquam id quoque traditum Romanis auditum esse, quum ab terra, omnibus circa hostibus, nihil spei esset, à mari quoque toto se interclusum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitteri. quâ impetratâ re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mandatis, quàm ut tyranno colloqui cum imperatore liceret. Concilio advocato, quum omnes dandum colloquium censuissent, dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos, modicis copiis sequentibus, quum venissent, relictis ibi in statione conspecta utrinque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quinctius cum fratre & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristæno Achæorum prætor, tribunisque militum paucis descendit.

XXXI. Ibi permissio, ut, seu dicere prius, seu audire mallet, ita cœpit tyrannus. *Si ipse per me, T. Quincti, vosque, qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem; tacitus eventum fortunæ meæ expectasssem. nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam perirem, cur periturus essem, scirem. Et, Hercule, si tales essetis, quales esse Karthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet; in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. Nunc, quum vos intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis. Quum me ipse respexi, eum esse spero, cui & publicè, sicut ceteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit: & meo nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello renovata. At enim ego eam violavi & everti, quod Argivorum civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet. nam &, ipsis vocantibus ac tradentibus, urbem eam accepi, non occupavi. & accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quòd, quum jam Argos haberem, societas mihi vobiscum convenit: &, ut vobis mitterem*

terem ad bellum auxilia, non ut Argis præsidium deducerem, pepigistis. At, Hercle, in ea controversia, quæ de Argis est, superior sum & aequitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium; quod volentem, non vi coactam, accepi: & vestrâ confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reliquistis. Ceterum nomen tyranni & facta me premunt, quod servos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum, me, qualiscunque sum, eundem esse, qui fui, quum tu ipse mecum, T. Quinti, societatem pepigisti. Tum me regem appellari à vobis memini: nunc tyrannum vocari video. Itaque si ego nomen imperii mutâssem, mihi mea inconstantia; quum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem servos liberandis auctam, & egentibus divisum agrum attinet, possum quidem & in hoc me jure temporis tutari. Jam feceram hæc, qualiacunque sunt, quum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello adversus Philippum accepistis. Sed si nunc ea fecissem, non dico, quid in eo vos laxissem, aut vestram amicitiam violâssem? sed illud, me more atque instituto majorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. Nihil comparare singula necesse est. vos à censu equitem, à censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subiectam esse illis, vultis. Noster legumlator non in paucorum manu rempublicam esse voluit, quem vos senatum appellatis; nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate: sed per æquationem fortune ac dignitatis fore credidit, ut multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me peregisse, quàm pro patriæ sermone brevitatis, fateor. Et breviter peroratum esse potuit; nihil me, postquam vobiscum amicitiam institui, cur ejus vos pæniteret, commisisse.

XXXII. Ad hæc imperator Romanus: Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege Lacedæmoniorum justo ac legitimo, facta est. Cujus jus tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant)

paverant) usurpârunt ; sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minùs conveniret, quàm eos, qui pro libertate Græciæ adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituire amicitiam ? & tyranno quàm, qui unquam, severissimo & violentissimo in suos ? Nobis verò, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem, nec teneres, liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges suas, quarum modò, tanquam ænulus Lycurgi, mentionem fecisti. An, ut ab Iasso & Barylliis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis ? Arges & Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus ; quæ titulum nobis liberatæ Græciæ servientes deforment ? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non civitatis, culpam esse : tam, Hercle, quàm in te tuoque præsidio arcessendo accipiendoque in arcem nihil sit publico concilio actum. Thessalos, & Phocenses, & Locenses, consensu omnium scimus partium Philippi fuisse. tamen quum ceteram liberaverimus Græciam, quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint, facturos ? Servorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri divisi crimina tibi objici dicebas. non quidem nec ipsa mediocria : sed quid ista sunt præ iis, quæ à te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur ? Exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, si audire juvat vera dominationis impotentissime crimina. Ut omnia alia vetustiora omittam, quam eadem Argis Pythagoras iste gener tuus penè in oculis meis edidit ? quam tu ipse, quum jam propè in sinibus Lacedæmoniorum essem ? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus civibus tuis, in custodia te habiturum esse pronuntiasti, jube victos produci, ut miseri parentes, quos salò lugent, vivere sciant. At enim, ut jam ita sint hæc, quid ad vos, Romani ? Hoc tu dicas liberantibus Græciam ? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare trajecerunt, terrâ marique gesserunt bellum ? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem

societatem propriè non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe his maximè duabus, si socios meos pro hostilus habeas; si cum hostibus te conjungas. Utrum non à te factum est? nam & Messenen, uno atque eodem jure fœderis, quo & Lacedæmonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti: & cum Philippo, hoste nostro, non societatem solùm, sed, si Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum ejus pepigisti: & bellum adversus nos gerens mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti: & plures propè cives Romanos, quàm Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quàm promontorium Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac jura societatis jactare; & omisâ populari oratione, tanquam tyrannus & hostis loquere.

XXXIII. Sub hæc Aristæus nunc monere Nabin, nunc etiam orare, ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret. Referre deinde nominatim tyrannos civitatum finitimarum cœpit, qui, deposito imperio, restitutâque libertate suis, non tutam modò, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis in vicem auditisque, nox propè diremit colloquium. Postero die Nabis, Argis se cedere ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, & captivos & perfugas redditurum, dixit. Aliud si quid postularent, scriptum ut ederent, petiit, ut deliberare cum amicis posset. Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quintius, sociorum etiam principibus adhibitis, habuit concilium. Maximæ partis sententia erat: perseverandum in bello esse, & tollendum tyrannum. nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. Satiùs multo fuisse, non moveri bellum adversus eum, quàm omitti motum. & ipsum velut comprobatâ dominatione firmiorem futurum, auctore injusti imperiî assumpto populo Romano; & exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati civium suorum incitaturum.

turnum. Ipsiꝛ imperatoris animꝛ ad pacem inclinatus erat. videbat enim, compulso intra mœnia hoste, nihil præter obsidionem restare. Eam autem fore diuturnam. Non enim Gythium, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset, sed Lacedæmonem, validissimam urbem viris armisque, oppugnaturꝛ. Unam spem fuisse, si qua admoventibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset. quum signa portis propè inferri cernerent, neminem se movisse. Adiciebat, & cum Antiocho insidam pacem, Villium legatum inde redeuntem nunciare : multo majoribus, quàm antè, terrestribus navalibusque copiis in Europam eam transisse. Si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos? Hæc propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne novus consul Græciam provinciam fortiretur, & inchoati belli victoria successorĩ tradenda esset.

XXXIV. Quum adversus tendendo nihil moveret socios, simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. Bene vertat, inquit, quando ita placet, obsideamus Lacedæmonem. Illud modò ne fallat ceteram, quum res tam lenta, quàm ipsi scitis, oppugnatio urbium sit, & obsidentibus prius sepe, quàm obsessis, tedium asserat, jam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedæmonis mœnia esse. Quæ mora si laborem tantum ac periculum haberet, ut & animis, & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. Nunc impensâ quoque magnâ eget in opera, in machinationes, & tormenta, quibus tanta urbs oppugnanda est; in comعات vobis nobisque in hiemem expediendos. Itaque, ne aut repente trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituat, scribendum antè vestris civitatibus censeo, explorandumque, quid quaque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superque habeo: sed, quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. Nihil jam præter nudum solum ager hostium habet. Ad hoc biems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis. Hæc oratio.

oratio primùm animos omnium ad respicienda cuique domestica mala convertit; segnitiam, invidiam & obtreffationem domi manentium adversus militantes, libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, facere, quod è republica populi Romani sociorumque esse crederet, imperatori permisserunt.

XXXV. Inde Quinctius, adhibitis legatis tantùm tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciæ ut essent Nabidi Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodiis. Legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius & Nabis, ut pax ex auctoritate senatûs confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut induciarum principium esset: & ut ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quæ in Argivorum agris essent, præsidia omnia deducerentur: vacuæque & libera traderentur Romanis. & ne quod inde mancipium regium publicumve aut privatum educeretur; & si qua antè educta forent, dominis rectè restituerentur. Naves, quas civitatibus maritimis ademisset, redderet: neve ipse navem ullam, præter duos lembos, qui non plus quàm sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas & captivos omnibus sociis populi Romani civitatibus redderet, & Messeniis omnia, quæ comparerent, quæque domini cognoscerent. Exsulibus quoque Lacedæmoniis liberos & conjuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent: invita ne qua exulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in civitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suæ omnes rectè redderentur. In Creta insula, ne quam urbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. Ne quam societatem cum ulla Cretenesium aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Civitatibus omnibus, quas ipse restituisset, quæque se suæque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret: seque ipse suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienove*
agro

agro conderet. Obsides, ea ita futura, daret quinque, quos imperatori Romano placuisset; filium in his suum: & talenta centum argenti in presenti, & quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.

XXXVI. Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem mittuntur. nec sanè quicquam eorum satis placebat tyranno: nisi quòd, præter spem, reducendorum exsulum mentio nulla facta erat. maximè autem omnium ea res offendeat, quòd & naves, & maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerautem ei magno fructui mare, omnem oram Maleæ prædatoriis navibus infestam habenti. juventutem præterea civitatum earum ad supplementum longè optimi generis militum habebat. Has conditiones, quanquam ipse in secreto volutaverat cum amicis, vulgò tamen omnes famà ferebant, vanis, ut ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regionum ingeniis. Non tam omnia universi, quàm ea, quæ ad quemque pertinerent, singuli carcebant. qui exsulum conjuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant, tanquam amissuri, non reddituri, indignabantur. servis liberatis à tyranno non irrita modò futura libertas, sed multo fœdior, quàm fuisset antè, servitus redeuntibus in iratorum dominorum potestatem ante oculos obversabatur. mercenarii milites & pretia militiæ casura in pace ægre ferebant, & reditum sibi nullum esse in civitates videbant, insensas non tyrannis magis, quàm satellitibus eorum.

XXXVII. Hæc inter se primò in circulis ferentes fremere: deinde ad arma subitò discurrerunt. Quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrannus, concionem advocari jussit. ubi quum ea, quæ imperarentur à Romanis, exposuisset, & graviora atque indigniora quædam falsò affinxisset, & ad singula, nunc ab universis, nunc à partibus concionis, acclamaretur, interrogavit, *Quid se respondere ad ea, aut*
quid

quid facere vellent? Propè unâ voce omnes, *Nihil respondere, bellum geri*, jussērunt. & pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, & bene sperare jubentes, *fortes fortunam adjuvare*, aiebant. His vocibus incitatus tyrannus, & Antiochum Ætolosque adjuturos pronunciat; & sibi ad obsidionem susinendam copiarum affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, & in stationes non ultrâ quieturi discurrunt. Paucorum laceffentium excursio & emissâ jacula extemplo & Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde prælia per quadri-
duum primûm sine ullo satis certo eventu commissâ. quinto die propè justâ pugnâ adeo paventes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, ut quidam milites Romani, terga fugientium cædentes, per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrârint.

XXXVIII. Et tunc quidem Quinctius, satis eo terrore coërcitis excursionibus hostium, nihil præter ipsius oppugnationem urbis superesse ratus, missis, qui omnes navales socios à Gythio arcesserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum urbis situm mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planisque objecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento objectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit, coronâ oppugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, quibus non oppugnarent modò, sed etiam terrent, portabant. jussi clamore sublato subire undique omnes, ut, quâ primûm occurrerent, quâve opem ferrent, ad omnia simul paventes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam divisum. parte unâ à Phœbeo, alterâ à Diestynneo, tertiâ ab eo loco quem
Hepta.

Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi jubet. Quum tantus undique terror urbem circumvassisset; primò tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, ut quisque maximè laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde, circumfuso undique pavore, ita obtorpuit, ut nec dicere, quod in rem esset, nec audire posset; nec inops modò consilii, sed vix mentis compos esset.

XXXIX. Romanos primò sustinebant in angustiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore uno locis diversis pugnabant. deinde, crescente certamine, nequam erat prælium par. missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus se & magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quòd alii vani, alii leves admodum ictus erant. nam propter angustias loci confertamque turbam non modò ad emittenda cum procurfu, quo plurimùm concitantur tela, spatium habebant: sed ne ut de gradu quidem libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela, nulla in corporibus, rara in scutis hærebant. à circumstantibus ex superioribus locis quidam vulnerati sunt: mox progressos jam etiam ex testis non tela modò, sed tegulæ quoque, inopinantes perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis, continuatisque ita inter se, ut non modò ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant. & primæ angustię paulisper, suâ hostiumque refertæ turbâ, tenuerunt: postquam in patentiorrem viam urbis paulatim urgentes hostem processere, non ultrâ vis eorum atque impetus sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedæmonii, & effusâ fugâ superiora peterent loca; Nabis quidem, ut captâ urbe trepidans, quânam ipse evaderet, circumspectabât. Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducisungebatur, tum verò unus, ne caperetur urbs, causa fuit succendi

succendi enim ædificia proxima muro jussit. quæ quum momento temporis arsisent, ut adjuvantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos testa: nec tegularum modò fragmenta, sed etiam ambusta tigna, ad armatos pervenire, & flamma latè fundi, fumus terrorem etiam majorem, quàm periculum, facere. Itaque & qui extra urbem erant Romanorum, tum maximè impetus facientes, recessere à muro: & qui jam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese. & Quinctius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere jussit. ita jam à capta propè urbe revocati redierunt in castra.

XL. Quinctius plus ex timore hostium, quàm ex re ipsa, spei nactus, per triduum insequens territavit eos; nunc præliis laceffendo, nunc operibus intersepiedo quædam; ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quinctius primò aspernatum excedere castris jussit. deinde suppliciter orantem, advolutumque genibus, tandem audivit. Prima oratio fuit omnia permittentis arbitrio Romanorum: dein, quum ea velut vana & sine effectu nihil proficerent, eò deducta res est, ut his conditionibus, quæ ex scripto paucis antè diebus editæ erant, induciæ fierent: pecuniaque & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nunciis aliis propè super alios afferentibus, tantum non jam captam Lacedæmonem esse, crecti & ipsi, simul eo quòd Pythagoras cum parte validissima præsidii excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam, præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide datà emiserunt. Huic lætitiæ Quinctius supervenit, pace datà tyranno, dimissisque ab Lacedæmone Eumene, & Rhodiis, & L. Quinctio fratre ad classem.

XLI. Lata civitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die statâ propter belli mala prætermissum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quæ gaudium cumlarent, reducti cives ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque antè Nabis abduxerant: redierant, qui post compertam à Pythagora conjurationem, & cæde jam cœptâ, effugerant: libertatem ex longo intervallo, libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum. Achæis quantum restituti Argi in commune Achaïæ concilium lætitiæ afferebant; tantum serva Lacedæmon relicta, lateri adhærens tyranni, non sincerum gaudium præbebat. Ætoli verò eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non antè desitum bellari, quàm omnibus excederet Græciæ arbitrio.* Tyranno relicta Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, ceterosque nobilissimos cives in exilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum. Quinctius ab Argis Elatiam, unde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris adversus Romana castra positis. diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie configere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto: eo prælio victum, castrisque exutum pacem petisse; quum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent.

XLII. Eodem ferè tempore, & à T. Quinctio de rebus ad Lacedæmonem gestis, & ab M. Porcio consule ex Hispania literæ allatæ. utriusque nomine in dies ternos supplicatio à senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post susos circa Litanam silvam Bo-
jos

jos quietam provinciam habuisset, comitiorum causâ Romam rediit; & creavit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum & Ti. Sempronium Longum. Horum patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Ahenobarbus, & Sex. Digitius, & T. Juvencius Thalna. Comitiiis perfectis, consul in provinciam rediit. Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani essent. Puteolos, Salernumque, & Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro civibus Romanis ferrent, senatus judicavit, non esse eos cives Romanos.

XLIII. Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum & Ti. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt. Iis extra urbem in æde Apollinis senatus datus est. pax, quæ cum T. Quintio convenisset, ut rata esset, petierunt, impetraveruntque. De provinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat; ut, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia provincia esset. Scipio, *satis esse Italiæ unum consulem*, censebat: *alteri decernendam Macedoniam esse. Bellum grave ab Antiocho imminere. jam ipsum suâ sponte in Europam transgressum. Quid deinde futurum censerent, quum hinc Ætoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Hannibal, Romanis cladibus insignis imperator, stimulet?* Dum de provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio urbana jurisdictio, T. Juvencio peregrina evenit. P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliiis, Blasio Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam novum exercitum transportari non placuit. cum, qui esset ibi, reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti. item cum exercitum dimitti, qui cum M.

Porcio Catone in Hispania esset. Consulibus ambo-
bus Italiam provinciam esse, & duas urbanas eos legio-
nes scribere : ut, dimissis, quos senatus censuisset, ex-
ercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

XLIV. Ver sacrum factum erat priore anno, M.
Porcio & L. Valerio consulibus. id quum P. Licinius
pontifex non esse rectè factum collegio primùm, dein-
de ex auctoritate collegii Patribus, renunciasset, de in-
tegro faciendum arbitrato pontificum censuerunt; lu-
dosque magnos, qui unà voti essent, tantâ pecuniâ,
quantâ assoleret, faciendos. Ver sacrum videri pecus,
quod natum esset inter Kalendas Martias, & pridie Ka-
lendas Maias, P. Cornelio Scipione & Ti. Sempronio
Longo consulibus. Censorum inde comitia habita sunt.
creati censores Sex. Ælius Pætus & C. Cornelius Ce-
thegus, principem senatûs P. Scipionem consulem,
quem & priores censores legerant, legerunt. tres omni-
no senatores, neminem curuli honore usum, præterie-
runt. Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pe-
pererunt, quòd, ludis Romanis, ædilibus curulibus impe-
rârunt, ut loca senatoria secernerent à populo. nam antea
in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis
adempti equi, nec in ullum ordinem sævitum. Atrium
Libertatis & Villa publica ab eisdem refecta amplifica-
taque. Ver sacrum ludique votivi, quos voverat Ser.
Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eo-
rum occupati animi omnium essent, Q. Pleminius, qui
propter multa in Deos hominesque scelera, Locris ad-
missa, in carcerem coniectus fuerat, comparaverat ho-
mines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia
facerent; ut in consternata nocturno tumultu civitate
refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam
facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferio-
rem demissus carcerem est, necatusque.

XLV. Colonia civium Romanorum eo anno dedu-
cæ sunt Puteolos, Vulturum, Linternum; trecenti ho-
mines

mines in singulas. Item Salernum Buxentumque colonia civium Romanorum deductæ sunt. deduxere triumviri, Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus. Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Junius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Helvius deduxerunt. Tempſam item & Crotonem civium Romanorum colonia deductæ. Tempſanus ager de Brutiis captus erat: Bruttii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paullus, C. Pletorius Crotonem; Tempſam L. Cornelius Merula & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nunciata. In foro, & comitio, & Capitolio sanguinis guttæ visæ sunt: & terrâ aliquoties pluit: & caput Vulcani arsit. Nunciatum est, Nare amni lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso; & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. ea prodigia ex pontificum decreto procurata. & sacrificium novemdiale factum, quòd Hadriani nunciaverant, in agro suo lapidibus pluuisse.

XLVI. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, & Bojis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transfreſſi erant, signis collatis depugnavit. decem millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega ejus M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oſcensis quingenta quadraginta: auri pondo mille quadringenta. Militibus ex præda divisit in singulos, ducenos septuagenos æris, triplex equiti. Ti. Sempronius consul, in provinciam profectus, in Bojorum primùm agrum legiones duxit. Bojorix tum regulus eorum, cum duobus

fratribus totâ gente concitatâ ad rebellandum, castra locis apertis posuit: ut appareret dimicatu-
ros, si ho-
stis fines intrâssent. Consul ubi, quantæ copîæ, quan-
tâ fiducia esset hosti, sensit, nuncium ad collegam mit-
tit, *ut, si videretur ei, maturaret venire. se tergiversando
in adventum ejus rem extracturum.* Quæ causa consuli
cunctandi, eadem Gallis (præterquam quòd cunctatio
hostium animos faciebat) rei maturandæ erat, ut, pri-
usquam conjungerentur consulum copîæ, rem transfe-
rent. per biduum tamen nihil aliud, quàm steterunt
parati ad pugnandum, si quis contrâ egrederetur: ter-
tio subiere ad vallum, castraque ab omni simul parte
aggressi sunt. Consul extemplo arma capere milites
jussit. armatos inde paulisper continuit: ut & solidam
fiduciam hosti augeret, & disponderet copias, quibus
quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus prin-
cipalibus portis signa efferre jussæ. sed in ipso exitu
ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu
in angustiis pugnatum est. nec dextris magis gladiis-
que gerebatur res, quàm scutis corporibusque ipsis ob-
nisi urgebant; Romani, ut signa foras efferrent; Gal-
li, ut aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Roma-
nos prohiberent. nec antè in hanc aut illam partem
moveri acies potuerunt, quàm Q. Victorius primi pi-
li centurio, & C. Atinius tribunus militum, quartæ
hic, ille secundæ legionis, (rem in asperis præliis sæpe
tentatam) signa adempta signiferis in hostes injecerunt.
dum repetunt enisè signum, priores secundani se por-
tâ ejecere.

XLVII. Jam hi extra vallum pugnabant, quartâ
legione in porta hærente, quum alius tumultus ex a-
versa parte castrorum est exortus. in portam quæsto-
riam iruperant Galli: resistentesque pertinaciùs occi-
derant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit
cognomen, & M. Atinium, & P. Sempronium, præ-
fectos sociùm, & ducentos ferme milites. Capta ab

ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria, missa à consule ad tuendam quæstorianam portam, & eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem ferè tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus portâ erupit. ita simul tria prælia circa castra locis distantibus erant: clamoresque diffusi ad incertos suorum eventus à præsentī certamine animos pugnantium avertēbant. Usque ad meridiem æquis viribus, ac propè pari spe, pugnatum est. labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorum, & minimè patientia sitis, quum decedere pugna cōgisset, in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra. Signum inde receptui à consule datum est; ad quod pars major receperunt sese; pars, certaminis studio & spe potiundi castris hostium, perstitit ad vallum. Eorum paucitate contemptâ, Galli universi ex castris erumpunt: fusi inde Romani, quæ imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc, nunc fuga, nunc victoria fuit. Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recedere in intima finium sese.

XLVIII. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, conjuncto exercitu cum collega, per Boreorum Ligurumque agros populantem isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt: alii, nullâ memorabili re gestâ, comitiorum causâ rediisse Romanam. Eodem hoc anno T. Quintius Eliatæ, quò in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus jure dicundo consumpsit, mutandisque iis, quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum ejus licentiâ in civitatibus facta erant, quum, suæ factionis hominum vires augendo, jus ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conventu edicto, venit. ibi omnium civitatum legationes in concionis modum circumfusas

est allocutus; orsus ab inita primùm Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita; præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset, id minimè conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solùm patriæ gravem, sed omnibus circa civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis.

XLIX. Nec ignarus hujus habitus animorum Quintus, Si sine excidio Lacedæmonis fieri potuisset, fatebatur, pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse. nunc, quum aliter, quàm ruinâ gravissimâ civitatis, opprimi non posset, satius visum esse, tyrannum debilitatum, ac totis propè viribus ad nocendum cuiquam adeptis, relinquere; quàm intermori vehementioribus, quàm quæ pati posset, remediis civitatem sinere, in ipsa vindicta libertatis perituram. Præteritorum commemorationi subjecit, Proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem auditurus deducta: Acrocorinthum ipsis extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum: ut omnes scirent, utrùm Romanis, an Ætolis, mentiri mos esset; qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis, nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam unquam pensi fuisse. Reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis, amicos pensent: intelligantque, quibus credendum, & à quibus cavendum sit. Libertate modicè utantur. temperatam eam, salubrem & singulis, & civitatibus esse: nimiam & aliis gravem, & ipsis, qui habeant, effrenatam & præcipitem esse. Concordie in civitatibus, principes & ordines inter se, & in commune omnes civitates, consulerent. adversus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. Discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, quum pars, quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quàm ci-

vi cedat. Alienis armis partam, externâ fide redditam libertatem suâ curâ custodirent servarentque: ut populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.

L. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit, monentiumque aliorum alios, ut eas voces, velut oraculo missas, in pectora animosque demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliâ. *Ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores ejus servire.* Omnes acclamârunt, *gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungerentur.* Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, quum à suis non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit, centum talentis eam rem Achæis stetisse: quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuisent. Mille enim ducentos eâ ratione Achæia habuit. Adjice nunc pro portione, quot verisimile sit totam Græciam habuisse. Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt præsidium, ab Acrocorintho descendens, protinus ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus, salutatis dimissisque eis, eâdem, quâ venerat, viâ Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliâ atque Epirum ducere Oricum jubet, atque ibi se opperiri. inde namque in animo esse, exercitum in Italiam trajicere. & L. Quinctio fratri, legato & præfecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret.

LI. Ipse Chalcidem profectus, deductis non à Chal-

cide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria, praesidiis, conventum ibi Euboicarum civitatum habuit: commonitosque, in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque praesidio prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Thessaliam: ubi non liberandae modo civitates erant, sed ex omni colluvione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendae. Nec enim temporum modo vitii, ac violentiae, & licentiae regiae turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia, nec conventum, nec concilium ullum, non per seditionem ac tumultum, jam inde à principio ad nostram usque aetatem, traducentes. A censu maxime & senatum & iudices legit: potentioresque eam partem civitatum fecit, cui salva tranquillaque omnia magis esse expediebat.

LII. Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, unde erat trajecturus, venit. Ab Orico copiae omnes Brundisium transportatae. inde per totam Italiam ad urbem propere triumphantes, non minore agmine rerum captarum, quam suo, praeseque accesserunt. Postquam Romam ventum est, senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque meritis ab lubentibus decretus. Triduuni triumphavit. die primo arma, tela, signaque aerea & marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quam quae ex civitatibus ceperat: secundo die aurum argentumque, factum insectumque & signatum. Insecti argenti fuit decem & octo millia pondo, & ducenta septuaginta facti: vasa multa omnis generis, caelata pleraque, quaedam eximiae artis: & ex aere multa fabrefacta. ad hoc clipea argentea decem. signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum: tetradrachma vocant: trium fere denariorum in singulis argenti est pondus. auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clipeum unum ex auro totum:

tum: & Philippi nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. Tercio die coronæ aureæ, dona civitatum, translata centum quatuordecim: & hostiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captivi obfidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes, Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Quinctius in urbem est investus. milites secuti currum frequentes, ut omni ex provincia exercitu deportato. His duceni quinquageni æris in pedites divisi, duplex centurioni, triplex equiti. Præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exempti fuerant.

LIII. Exitu hujus anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesque scivit, *Ut Latine duæ colonie, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum, deducerentur.* His deducendis triumviri creati, quibus in triennium imperium esset, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum Cn. Manlius, Q. Ælius, L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor urbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: una Junonis Sospitæ in foro olitorio, vota locataque quadriennio antè à C. Cornelio consule Gallico bello; censor idem dedicavit: altera Fauni. ædiles eam biennio antè ex multaticio argento faciendam locarant, C. Scribonius, & Cn. Domitius; qui prætor urbanus eam dedicavit. & ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id ipsum creatus. voverat eam decem annis antè Punico bello P. Sempronius Sophus, locaverat idem censor. Et in insula Jovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit. vota erat sex annis antè Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætor; ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta.

LIV. P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos venit. Comitia consulum fuere, quibus cre-

ati sunt L. Cornelius Merula & Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinus, & C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Atilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædiliū ludos Romanos primū senatus à populo secretus spectavit, præbuitque sermones, (sicut omnis novitas solet) aliis, *tandem, quod multo antè debuerit, tributum, censentibus, amplissimo ordini*; aliis, *deceptum ex dignitate populi, quicquid majestati Patrum adjectum esset, interpretantibus. & omnia discrimina talia, quibus ordines discernentur, & concordia, & libertatis æquè minuende esse. Ad quingentesimum quinquagesimum octavum annum in promiscuo spectatum esse. Quid repente factum, cur immisceri sibi in cavea Patres plebem nollent? cur dives pauperem confessorē fastidiret? novam & superbam libidinem, ab nullius antè gentis senatu neque desideratam, neque institutam.* Postremò ipsum quoque Africanum, quod consul auctor ejus rei fuisset, penituisse ferunt. adeo nihil motum ex antiquo, probabile est: veteribus, nisi quæ usus evidenter arguit, stari malunt.

LV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terræ motus ita crebri nunciabantur, ut non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum, homines tæderet. nam neque senatus haberi, neque respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremò, decemviris adire libros jussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt: edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, pariter supplicarent. item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne quis, quo die, terræ motu nunciato, feriæ indictæ essent, eo die alium terræ motum nunciaret. Provincias deinde consules prius, tum prætores fortiti. Cornelius Galliam, Minu-

Minucius Ligures fortiti sunt. C. Scribonius urbanam, M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam ulteriorem.

LVI. Nihil belli eo anno expectantibus consulibus, literæ M. Cincii (præfectus is Pisis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, conjuratione per omnia conciliabula universe gentis factâ, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrâsse.* Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra ascendit, & edixit, *ut legiones due urbanae, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent. in eorum locum se duas legiones urbanas scripturum.* item sociis & Latino nomini, magistratibus legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in Capitolio se adirent. Iis quindecim millia peditum & quingentos equites, pro numero cujusque juniorum, descripsit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam, & ut maturaretur res, proficisci ad delectum jussit. Fulvio Flaminioque terna millia Romanorum peditum & centeni equites in supplementum, & quina millia socium Latini nominis & duceni equites decreti; mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, quum in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus urbanis erant, frequentes tribunos plebis adissent, uti causas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus causæ essent, quo minus militarent; eam rem literæ Ti. Sempronii discussæ, in quibus scriptum erat, *Ligurum decem millia in agrum Placentinum venisse: & eum usque ad ipsa colonie mania & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos esse. Bajorum quoque gentem ad rebellionem spectare.* Ob eas res tumultum esse decrevit senatus; tribunos plebei non placere causas militares cognoscere, quo minus ad edictum convenirent. Adjecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu

crcitu P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent, & dimissi ab iis consulibus essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset, & in quem locum edixisset Etruriæ, convenirent: & uti L. Cornelius consul, in provinciam proficiscens, in oppidis agrisque, quæ iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque, & duceret secum: dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, jus esset.

LVI. Postquam consules, delectu habito, profecti sunt in provincias, tum T. Quintilius postulavit, ut de his, quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret; eaque, si videretur, auctoritate suâ confirmaret. Id eos facilius facturos, si legatorum verba, qui ex universa Græcia & magna parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audissent. Hæ legationes à C. Scribonio prætore urbano in senatum introductæ sunt; benignèque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia, aut Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quintilio mandatum, ut, adhibitis iis, legatorum regis verba audiret, responderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi Romani responderi possent. Menippus & Hegesianæ principes regiæ legationis erant. ex iis Menippus, Ignorare se, dixit, quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter ad amicitiam petendam jungendamque societatem venissent. Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias civitates regesque. Unum, quum bello victis dicerentur leges. ubi enim omnia ei, quæ armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus multari eos velit, ipsius jus atque arbitrium esse. Alterum, quum pares bello æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddique per conventionem res, & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis utriusque commodo componi. Tertium esse genus, quum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam speciali fœdere inter se jungendam cõeant. eos neque dicere, neque

que accipere leges; id enim victoris & victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quod Romani æquum censeant, ei leges dicere, quas Asia urbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemque vetent. Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendum esse.

LVIII. Ad ea Quintius: Quoniam vobis distinxit agere libet, & genera jungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuncietis amicitia cum populo Romano jungende. Unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiae attinet, curare velit, ut & ipse omni Europam abstineat. alteram, si se ille Asiae finibus non contineat, & in Europam transcendat, ut & Romanis jus sit, Asiae civitatum amicitias & tueri, quas habeant, & novas complecti. Enimvero, id auditu etiam, dicere, indignum esse, Hegesianax, Thracie & Chersonesi urbibus arceri Antiochum; que Seleucus proavus ejus, Lysimacho rege bello victo & in acie cæso, per summum decus parta reliquerit; pari cum laude partim ab Thracibus possessa armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & revocatis cultoribus frequentaverit, & que strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis adificaverit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, que nunquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed que impetrata glorie sibi, non pudori, sit. Ad hæc Quintius, Quandoquidem, inquit, honesta pensamus; sic ut aut sola, aut prima certè, pensari decet principi orbis terrarum populo & tanto regi; utrum tandem videtur honestius, liberas vel le omnes, que ubique sunt, Græcie urbes, an servas & vestigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes proavus belli jure habuerit, avus paterque nunquam usurpaverint pro suis, eas repetere in servitutem; & populus Romanus, susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere, fidei constantiaque sua ducit esse. Sicut à Philippo Græciam liberavit, ita & ab Antiocho Asiae urbes, que Græci nominis

nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in Æolidem Ioniamque colonie in servitutem regiam misse sunt: sed stirpis augende causâ, gentisque vetustissimâ per orbem terrarum propaganda.

LIX. Quum hæsitaret Hegesianax, nec inficiari posset, honestiorem causam libertatis, quam servitutis, prætexi titulo; *Quia mittimus ambages, inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat. Alteram ex duabus conditionibus, quæ modò diserte à Quintiis datae sunt, legite: aut superfedete de amicitia agere. Ne verò, inquit Menippus, nec volumus, nec possumus pacisci quicquam, quo regnum Antiochi minuat. Postero die Quintius legationes universas Græciæ Asiæque quum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo populus Romanus, quali Antiochus erga civitates Græciæ essent; postulata & sua, & regis exposuit. Recusarent civitatibus suis, populum Romanum, quâ virtute quæque fide libertatem eorum à Philippo vindicaverit, eadem à Antiocho, nisi decedat Europâ, vindicaturum. Tum Menippus deprecari & Quintium & Patres institit, Ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent. Tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturum, quum renunciatae conditiones essent: & impetraturum aliquid, aut pacis causâ consensurum. Ita integra dilata res est. legatos mitti ad regem eodem, qui Lysimachiae apud eum fuerant, placuit, P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.*

LX. Vixdum ii profecti erant, quum à Karthagine legati, bellum haud dubiè parare Antiochum, Hannibale ministro, attulerunt, injeceruntque curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Hannibal, patriâ profugus, pervenerat ad Antiochum, sicut antè dictum est: & erat apud regem in magno honore, nullâ aliâ arte, nisi quòd volutanti diu consilia de Romano bello nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia ejus una atque eadem semper erat,

erat, ut in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem præbituram externa hosti. Si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italia extra Italiam bellum gerere; neque regem, neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum testas naves, & decem millia peditum, mille equites deposcebat. Eâ se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, & Karthaginenses ad rebellandum ab se compelli posse. Si illi cunctentur, se aliquâ parte Italiae bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere, neque trajicientem, & (quod in speciem famamque belli satis sit) paratum trajicere.

LXI. In hanc sententiam quum adduxisset regem, præparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas, ne quo casu interceptæ palàm facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertusque solertiam levioribus ministeriis; partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Karthaginem cum mandatis mittit; edit nomina eorum, quibus conventis opus esset: instruit etiam secretis notis, per quas haud dubiè agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Karthagine obversantem non priùs amici, quàm inimici Hannibalis, qua de causa venisset, cognoverunt. Et primò in circulis conviviiisque celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam, nihil actum esse, dicere, exsilio Hannibalis, si absens quoque novas moliri res, sollicitandoque animos hominum turbare statum civitatis posset. Aristonem quendam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale & ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui, quod mox in omnium perniciem erupturum esset. Conclamare omnes, vocari Aristonem debere, & queri, quid venisset: & nisi expromeret, cum legatis Romam mitti. satis pro temeritate unius hominis suppliciorum pensum esse. Privatos suo periculo peccaturos. rempublicam non extra

*tra noxam modò, sed etiam extra famam nox.e, conferu-
dam esse. Vocatus Aristo purgare sese, & firmissimo
propugnaculo uti, quòd literarum nihil ad quemquam
attulisset. ceterùm nec causam adventus satis expedie-
bat, & in eo maximè hæsitabat, quòd cum Barcinæ
solùm factionis hominibus collocutum eum arguebant.
Orta deinde altercatio est, aliis pro speculatore com-
prehendi jam & custodiri jubentibus, aliis negantibus,
tumultuandi causam esse. mali rem exempli esse, de aliis
hospites corripit. idem Karthaginiensibus, & Tyri, & in aliis
emporiiis, in quæ frequenter commeent, eventurum. Dilata
eo die res est. Aristo, Punico ingenio inter Pœnos u-
sus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem
quotidianam magistratuum primâ vespërâ suspendit. i-
pse de tertiâ vigilia navem conscendit & profugit. Po-
stero die, quum Sufetes ad jus dicendum consedisset,
conspexit tabellæ, demptæque, & lectæ. Scriptum e-
rat, ARISTONEM PRIVATIM AD NEMINEM, PUBLICÆ AD
SENIORES (ita senatum vocabant) MANDATA HABUISSE.
Publicato crimine, minùs intenta de paucis quæstio e-
rat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consu-
les & ad senatum deferrent, placuit; simul qui de in-
juriis Masinissæ quererentur.*

LXII. Masinissa postquam & infames Karthaginien-
ses, & inter se ipsos discordes sensit, principes pro-
pter colloquia Aristonis senatui, senatum propter in-
dicium ejusdem Aristonis populo suspectum; locum
injuriam esse ratus, agrum maritimum eorum & depo-
pulus est, & quasdam urbes vestigales Karthaginien-
sium sibi coëgit stipendium pendere. Emporia vocant
eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri uberis;
una civitas ejus Leptis: ea singula in dies talenta ve-
stigal Karthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem
& totam infestam Masinissa, & ex quadam parte dubie
possessionis, sui regni, an Karthaginiensium esset, ef-
fecerat. & quia simul ad purganda crimina, & que-
stum

sum de se Romam eos ituros comperit; qui & illa onerarent suspicionibus, & de jure vestigialium disceptarent, legatos & ipse Romam mittit. Auditi de Tyrio advena primùm Karthaginienses curam iniecere Patribus, ne cum Antiocho simul & Pœnis bellandum esset. maximè ea suspicio crimen urgebat, quòd, quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum, nec navem ejus custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Karthaginienses jure finium causam tutabantur: quòd intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui juris esset Karthaginiensium, finisset: & confessione regis: qui, quum Aphireni profugum ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas, persequeretur, precariò ab se iter per eum ipsum agrum, tanquam haud dubiè Karthaginiensium juris, petisset. Numidæ & de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant: & si quis veram originem juris exigere vellet, quem proprium agrum Karthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem communiendam precariò datum. quicquid Byrsam sedem suam exceßerint, vi atque injurià partum habere. Neque eum, de quo agatur, probare eos posse, non modò semper, ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. Per opportunitates, nunc illos, nunc reges Numidarum, usurpasse jus: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cujus conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Karthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset, ejus sincerent esse: nec se interponerent, quo minùs, qui possent, tenerent. Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros se in Africam, qui inter populum Karthaginiensem & regem in re præsentis disceptarent. Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus; audità inspectâque re, suspensa omnia, neutrò inclinatis sententiis, reliquere. Id utrùm suà sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quàm videtur tempori aptum fuisse, integro

gro certamine eos relinqui. Nam, ni ita esset, unus Scipio, vel notitiâ rei, vel auctoritate, ita de utrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

LIBER XXXV.

EPITOME.

XIV. P. Scipio Africanus legatus ad Antiochum Ephest cum Hannibale, qui se Antiocho junxerat, collocutus est; ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreretur, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parvâ manu innumerabiles exercitus fudisset; quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. Querenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum, inquit, castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. Exsequenti, quem tertium diceret, semet ipsum dixit. Ridens Scipio, Quidnam tu diceres, si me, inquit, vicisses? Tunc verò, inquit, me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. **XXI.** Inter cetera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Demitii consulis locutum, Roma cave tibi, refertur. **XXIII, XLI.** Apparant in Antiochum bellum Romani. **XIII, XXV, &c.** Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, incitatus ab Ætolis, qui & Philippum & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, à populo Romano descivit: & bellum adversus Philopæmenem Achæorum prætorem gessit, **XXXV.** ab Ætolis & ab Alexameno duce eorum interfectus est. **XXXII.** Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defece-
runt.

runt. cum quibus societate junctâ, Antiochus Syriæ rex, quum bellum Græciæ intulisset, complures urbes occupavit: inter quas Chalcidem & totam Eubœam. III. XI. XXII. XLII, &c. Res præterea in Liguribus gestas & apparatus belli ab Antiocho continet.

I. **P**RINCIPIO anni, quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor in Hispania citeriore cum civitatibus iis, quæ post professionem M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis, quàm digna dictu, prælia fecit, & adeo pleraque adversa, ut vix dimidium militum, quàm quod acceperat, successori tradiderit. Nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio trans Iberum multa secunda prælia fecisset: quo terrore non minùs quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio. Idem pro prætore, Lusitanos, pervastatâ ulteriori provinciâ, cum ingenti præda domum redeuntes, in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero militum impar, superior alius: nam & acie frequenti armatis adversus longum & impeditum turbâ pecorum agmen, & recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. Tertiâ namque vigiliâ exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnæ horæ accesserant: nec ullâ quiete datâ, laborem viâ prælium exceperat. itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animisque fuit, & turbaverant primò Romanos: deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos Jovi, si vi fudisset cecidissetque hostes, proprætor vovit. Tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus. deinde prorsus terga dedit. &, quum institissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt cæsa: capti quingenti quadraginta, omnes ferè equites: & signa militaria capta centum triginta quatuor, de exercitu Romano

Romano septuaginta & tres amissi. Pugnatum haud procul Ilipà urbe est. Eò victorem opulentum prædæ exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante urbem exposita est: potestasque dominis suas res cognoscendi facta. cetera vendenda quæstori data: quod inde refectum est, militi divisum.

II. Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor, quum hæc in Hispania gerebantur. itaque tam adversæ, quàm secundæ res per ipsum amicosque ejus magnis sermonibus celebrabantur: & tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio, atque eas ipsas plenas pavoris ac fugæ accepturus esset, ut unam sibi ex urbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex senatusconsulto adjecisset, eligeret ex omni numero sex millia & quingentos pedites, & equites trecentos. *Eà se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse) rem gesturum.* Seniores negare, ad rumores, à privatis temere in gratiam magistratum confictos, senatusconsulta facienda esse. nisi quod aut prætores ex provinciis scriberent, aut legati renunciarent, nihil ratum haberi debere. Si tumultus in Hispania esset, placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi à prætore. Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam navigasse delectus causa C. Flaminium scribit: & ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum provinciarum delectibus tertium in Hispania adjecisse.

III. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas jam quadraginta millia hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quem dixerat ad conveniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit; &, quum
hostes

hostes mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem, haud dubiè servatam adventu suo, est ingressus. Postero die & ipse trans fluvium serè quingentos passus ab hoste posuit castra. inde levibus præliis à populationibus agrum sociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, novo milite, & ex multis generibus hominum collecto, necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: & abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: &, quum coacta vis magna pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

IV. Quum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Bojorum induxit, ubi longè alia belli ratio, quàm cum Liguribus, erat. Consul in aciem exibat, hostes pugnam detrectabant: prædatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boji diripi sua impune, quàm tuendo ea conferere certamen, malebant. Postquam omnia ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit, & ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boji, ubi egressum è finibus suis hostem sentire, sequebantur silenti agmine, locum insidiis quærentes. nocte prætergressi castra Romana saltum, quàm transeundum erat Romanis, infederunt. Id quum parum occultè secissent, consul, qui multà nocte solitus erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario prælio augeret, lucem exspectavit: &, quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantæ copiæ, & in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conjici jussit, & triarios vallum circumjicere: cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem & Galli fecerunt, postquam apertas

apertas esse insidias, & recto ac justo prælio, ubi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt.

V. Horâ secundâ ferme concursus est. sinistra fortiorum ala & extraordinarii prima in acie pugnant. præerant duo consulares legati, M. Marcellus & Ti. Sempronius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis; ne certaminis studio prius præcurrerent, quàm datum signum esset. equites eorum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere iussit. inde, quum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncijs venit à Ti. Sempronio Longo, *non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, & caesos permultos esse; & qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugne. legionem alteram ex duabus, si videretur, submitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, & extraordinarii recepti. Tum redintegrata est pugna. quum & recens miles, & frequens ordinibus legio successisset, & sinistra ala ex prælio subdusta est; dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebatur minimè patientia æstus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in seuta incumbentes, sustinebant impetus Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quàm concitatissimos equos immittere jubet: & legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris primò confudit & turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum; non tamen, ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites, *Ut paululum adniterentur: victoriam in manibus esse. dum perturbatos & trepidantes viderent, instarent. si restitui ordines sissent, integro rursus eos prælio & dubio dimicatu-ros.* Inferre

ferre vexillarios iussit signa. omnes connisi tandem averterunt hostem. Postquam terga dabant, & in fugam passim effundebantur, tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Bojorum eo die cæsa sunt; vivi capti mille nonaginta duo: equites septingenti viginti unus, tres duces eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. supra quinque millia militum, ipsorum aut sociorum, sunt amissa, centuriones tres & viginti, præfecti socium quatuor, & M. Genucius, & M. Marcius, tribuni militum secundæ legionis.

VI. Eodem ferè tempore duorum consulum literæ allatæ sunt, L. Cornelii de prælio ad Mutinam cum Bojis factò, & Q. Minucii à Pisis. *Comitia sue sortis esse. ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, ut abscedi inde, sine pernicio sociorum & damno reipublicæ, non possit. Si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam, ut is, qui profigatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret; si id facere gravaretur, quòd non sue sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcumque senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis è republica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui provinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui literas collegæ ad senatum missas deferrent ad eum; & nunciarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius, quàm Q. Minucius à bello integro advocaretur, interregnum iniri passurum. Missi legati renunciârunt, L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum. De literis L. Cornelii, quas scripserat secundùm prælium cum Bojis factum, disceptatio in senatu fuit: quia privatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, *Fortune populi Romani & militum virtuti gratiam habendam, quòd res bene gesta esset. Consulis operâ & militum aliquantum amissum, & hosti-*

um exercitum, cujus delendi oblata fortuna fuerit, elapsum. Milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrent, successissent. Hostes à manibus emissos, quod equitibus legionariis & tardius datum signum esset, & persequi fugientes non licuisset.

VII. De ea re nihil temere decerni placuit: ad frequentiores consultatio dilata est. Instabat enim cura alia, quod civitas scœnore laborabat: & quod, quum multis scœnebris legibus constricta avaritia esset, via fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent; ita libero scœnore ob RUEBANT debitores. Cujus coërcendi quum ratio quaereretur, diem finiri placuit Feralia, quæ proximè fuissent: ut, qui post eam diem socii civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur; & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, jus creditori diceretur. Inde, postquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni, per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogavit, plebesque scivit, ut cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis, esset. Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit. & per hiemem prælia aliquot, nullâ memoriâ digna, adversus latronum magis, quàm hostium, excursions, vario tamen eventu, nec sine militum jactura, sunt facta. Majores res gestæ à M. Fulvio. Is apud Toletum oppidum cum Vaccæis Vestonibusque & Celtiberis signis collatis dimicavit: exercitum earum gentium fudit fugavitque: regem Hilermum vivum cepit.

VIII. Quum hæc in Hispania gerebantur, comitiorum jam appetebat dies. itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit.

nit. Is in senatu quum de rebus ab se gestis differuisset, quoque in statu provincia esset; questus est cum Patribus conscriptis, quòd, tanto bello unà secundà pugnà tam feliciter perfectò, non esset habitus Diis immortalibus honos. Postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque decernerent. Priùs tamen, quàm relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, *Literas eodem tempore, dixit, & consulis L. Cornelii ad senatum, & M. Marcelli ad magnam partem senatorum, allatas esse, inter se pugnantes: eoque dilatam esse consultationem, ut presentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. Itaque expectasse sese, ut consul, qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, quum ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam: quum etiam verius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quàm legato. Nunc videri esse amotum de industria, ne ea, quæ scripisset, præsens diceret, aut argueret coram: & si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quæ postularet consul, decernendum in præsentia censere. Quum pergeret nihilo segniùs referre, ut supplicatio decerneretur, triumphantique sibi urbem invehi liceret; M. & C. Titinii tribuni plebis, se intercessuros, si de ea re fieret senatusconsultum, dixerunt.*

IX. Censores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus & C. Cornelius Cethegus. Cornelius iustrum condidit. censa sunt civium capita centum quadraginta tria millia, septingenta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt, & Tiberis loca plana urbis inundavit. Circa portam Flumentanam etiam collapsa quædam ruinis sunt: & porta Cælimontana fulmine ista est, murusque circà multis locis de cælo tactus. Et Ariciæ, & Lanuvii, & in Aventino, lapidibus pluit; & à Capua nunciatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse, & in Martis æde confedisse. eas collectas cum cura, & igni crematas esse. Horum pro-

digiorum causâ decemviri libros adire iussi, & novendiale sacrum factum, & supplicatio indicta est, atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ Virginis, prope ædem Victoriæ, M. Porcius Cato dedicavit biennio post, quàm vovit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Thurinum triumviri deduxerunt Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo, Q. Ælius Tubero, cujus lege deducebatur. tria millia peditum iere, trecenti equites : numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena jugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore, tertia pars agri dempta est : quò postea, si vellent, novos colonos adscribere possent. Vicena jugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. In exitu jam annus erat, & ambitio magis, quàm unquam aliàs, exarserat consularibus comitiis. multi & potentes petebant patricii plebeiique : P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, & L. Quinctius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat, & Cn. Manlius Vulso. hi patricii. Plebei autem C. Lælius, Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M. Acilius. sed omnium oculi in Quinctium Corneliumque coniecti. nam & in unum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens utrumque commendabat. Ceterùm ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. major gloria in Scipione : &, quo major, eo propior invidiam. Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphasset. Accedebat, quòd alter decimum jam propè annum assiduus in oculis hominum fuerat; quæ res minùs verendos magnos homines ipsa satietate facit : consul iterum post devictum Hannibalem, censorque fuerat. In Quinctio nova & recentia omnia ad gratiam erant : nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat : *Pro fratre germano, non patruèle, se petere aiebat : pro legato*

*& particeps administrati belli. se terrâ, fratrem mari, rem
gessisse.* His obtinuit, ut præferretur candidato, quem
Africanus frater ducebat; quem Cornelia gens, Con-
nelio consule comitia habente; quem tantum præjudi-
cium senatûs, virum è civitate optimum judicatum,
qui matrem Idæam Pessinunte venientem in urbem ac-
ciperet. L. Quinctius & Cn. Domitius Ahenobarbus
consules facti. adeo ne in plebeio quidem consule, quum
pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit. Postero diè
prætores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Cen-
tumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus,
L. Valerius Tappo, Q. Salonius Sarra. Ædilitas in-
signis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi & L. Æmilii
Paulli. Multos pecuarios damnârunt: ex ea pecunia
clipea inaurata in fastigio Jovis ædis posuerunt. Por-
ticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad
Tiberim adjecto; alteram à porta Fontinali ad Martis
aram, quâ in campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoriâ ge-
stum erat. Extremo ejus anni bis in magnum pericu-
lum res adducta est. nam & castra consulis oppugnata,
ægre sunt defensa: & non ita multo post per saltum
angustum quum duceretur agmen Romanum, ipsas fau-
ces exercitus Ligurum insedit. quâ quum exitus non
pateret, converso agmine redire institit consul: & ab
tergo fauces saltûs occupatæ à parte hostium erant,
Caudinæque cladis memoria non animis modò, sed
propè oculis, obversabatur. Numidas octingentos ser-
me equites inter auxilia habebat. eorum præfectus con-
suli pollicetur, *Se parte, utrâ vellet, cum suis erupturum.*
Tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset. in eos
se impetum facturum: & nihil prius quàm flammam tellis
injecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem
obsiderent, & discurrere ad opem ferendam suis. Collau-
datum eum consul spe præmiorum onerat. Numidæ
equos conscendunt, & obequitare stationibus hostium,

neminem laceſſentes, cœperunt. Nihil primo adſpectu contemptius. equi hominesque paululi & graciles: diſcinſus & inermis eques, præterquam quòd jacula ſecum portat: equi ſine frenis, deformis ipſe curſus rigidâ cervice & extento capite currentium. Hunc contemptum de induſtria augentes, labi ex equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe. Itaque, qui primò intenti paratique, ſi laceſſerentur, in ſtationibus fuerant, jam inermes ſedentesque pars maxima ſpectabant. Numidæ adequitare, dein refugere, ſed propius ſaltum paulatim evehi: velut quos impotentes regendi equi inviros efferrent. poſtremò ſubditis calcaribus inter medias ſtationes hoſtium erupere: &, in agrum latioreſſe, omnia propinqua viæ teſta incendunt. proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammæque omnia pervariant. Fumus primò conſpectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, poſtremò ſeniores puerique refugientes tumultum in caſtris fecerunt. itaque ſine conſilio, ſine imperio, pro ſe quiſque currere ad ſua tutanda: momentoque temporis caſtra reliſta erant, & obſidione liberatus conſul, quò intenderat, pervenit.

XII. Sed neque Boji, neque Hiſpani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infeſtique erant Romanis, quàm Ætolorum gens. Ii poſt deportatos ex Græcia exercitus primò in ſpe fuerant, & Antiochum in vacuam Europæ poſſeſſionem venturum; nec Philippum, aut Nabin quieturos. Ubi nihil uſquam moveri viderunt, agitandum aliquid miſcendumque rati, ne cunſtando ſeneſcerent conſilia, concilium Nauptum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum, conqueſtus injurias Romanorum ſtatumque Ætolix, *quòd omnium Græciæ gentium civitatumque inhonoratiſſimi poſt eam victoriam eſſent, cujus cauſa ipſi fuiſſent*, legatos cenſuit circa reges mittendos, qui non ſolùm tentarent animos eorum, ſed ſuis quemque ſtimulis moverent ad Roma-

num

num bellum. Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum est missus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus, *ademptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem, dicere. inde militem, inde naves navalesque socios habuisse. inclusum suis propè muris Achæos videre dominantes in Peloponneso. nunquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam, quæ tum esset, prætermisisset. Nullum exercitum Romanum in Græcia esse: nec propter Gythium, aut maritimos alios Laconas, dignam causam existimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rursus transmittant. Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur, ut, quum in Græciam Antiochus trajecisset, conscientiam violatæ per sociorum injurias Romanæ amicitiae, conjungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. erat etiam major orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quàm tyrannus, detractus erat, quoque plures ademptæ res. Ad hoc vetusta regum Macedoniarum fama, peragratulæque orbis terrarum victoriis ejus gentis referebatur. Et tutum vel incepto, vel eventu se consilium afferre. nam neque, ut antè se moveat Philippus, quàm Antiochus cum exercitu transferit in Græciam, suadere; & qui sine Antiocho adversus Romanos Ætolosque tamdiu sustinuerit bellum, ei, adjuncto Antiocho, sociis Ætolis, qui tum graviore hostes, quàm Romani, fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?* Adjiciebat de duce Hannibale, nato adversus Romanos hoste, qui plures & duces & milites eorum occidisset, quàm quot superessent. Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho: & omnium primum, *prædam de Philippo Romanorum esse dicere, victoriam Ætolorum, & aditum in Græciam Romanis nullos alios, quàm Ætolos, dedisse; & ad vincendum vires eosdem præbuisse.* deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum essent: quæ loca terrestribus copiis, quos portus maritimis. Tum de Philippo & Nabide libero mendacio

abutebatur: *paratum utrumque ad rebellandum esse: & primam quamque occasionem recuperandi ea, quæ bello amississent, arrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardiùs moti sunt.

XIII. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit, ad seditiones in iis miscendas: & alios principum donis ad suam causam perduxit, alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achaïs omnium maritimorum Laconum tuendorum à T. Quintilio cura mandata erat. itaque extemplo & ad tyrannum legatos miserunt, qui admonerent fœderis eum Romani, denunciarentque, ne pacem, quam tantopere petisset, turbaret: & auxilia ad Gythium, quod jam oppugnabatur à tyranno, & Romam, qui ea nunciarent, legatos miserunt. Antiochus rex, eà hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filiâ in matrimonium datâ, quum Antiochiam se recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo jam hiemis Ephesum pervenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni, ne quid, absente se, ab tergo moveretur, ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Sidam incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius & P. Villius, qui ad Antiochum (sicut antè dictum est) missi erant, iussu priùs Eumenem adire, Elæam venire; inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt. Cupidus belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset, accolam tanto potentiorum regem credens; eundem, si motum bellum esset, non magis parem Romanis fore, quàm Philippus fuisset: & aut funditus sublatum iri: aut, si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura: ut facilè deinde se ab eo sine ullo Romano auxilio tueri posset. Etiam, si quid adversi casurum foret, satius esse Romanis sociis quacunque

form.

fortunam subire, quàm solum aut imperium pati Antiochi, aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob hæc; quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

XIV. Sulpicius æger Pergami substitit. Villius, quum Pisidiæ bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui tum ibi fortè erat, sæpe congrediretur; ut animum ejus & tentaret, si quàm posset, & metum demeret periculi ei quicquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen suâ sponte est, velut consilio petitum esset, ut vilior ob ea regi Hannibal & suspectior ad omnia fieret. Claudius, secutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi collocutum cum Hannibale. Et sermonem etiam unum refert, quo quærenti Africano, *quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet?* respondisse, *Alexandrum Macedonum regem; quòd parvâ manu innumera- biles exercitus fudisset; quòdque oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrâisset.* Quærenti deinde, *quem secundum poneret?* Pyrrhum, dixisse. *castra metari primum docuisse. ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse, artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, ut Italica gentes regis externi, quàm populi Romani, tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallerent.* Exsequenti, *quem tertium duceret?* haud dubiè semet ipsum dixisse. Tum risum obortum Scipioni, & subjecisse, *Quidnam tu diceres, si me vicisses?* tum me verò, inquit, & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores esse. Et perplexum Punico astu responsum, & improvissum assentationis genus Scipionem movisse, quòd è grege se imperatorum velut inæstimabilem secrevisset.

XV. Villius ab Epheso Apameam processit. eò & Antiochus, audito Romanorum legatorum adventu, occurrit: Apameæ congressis disceptatio eadem ferme fuit,

fuit, quæ Romæ inter Quinctium & legatos regis fuerat. mors nuntiata Antiochi, filii regis, quem missum paulo antè dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque ejus juvenis desiderium. id enim jam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni justique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors ejus suspectior fuit, gravem successorem cum instare senectuti suæ patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque causam clandestino facinori adjiciebant, quòd, quum Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quàm similem daret sedem, ut procul ab se honore cum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit. Rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit. ibi, per luctum regiâ clausâ, cum Minione quodam, qui princeps amicorum ejus erat, secreta consilia agitavit. Minio, ignarus omnium externorum, viresque assilans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causâ modò superiorem esse Antiochum, quòd nihil æqui postulerent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu jam experto eam minus prosperam, seu mœore recenti confuso, professus Minio, se, quæ pro causa essent, dicturum, persuasit, ut à Pergamo arcesserentur legati.

XVI. Jam convaluerat Sulpicius: itaque ambo Ephesum venerunt. Rex à Minione excusatus, & absente eo res agi cœpta est. Ibi præparatâ oratione Minio; *Specioso titulo, inquit, uti vos, Romani, Græcarum civitatum liberandarum video: sed facta vestra orationi non conveniunt; & aliud Antiocho juris statuistis, alio ipsi utimur. Qui enim magis Smyrnæi Lampfacenique Græci sunt,*
quàm

quàm Neapolitani, & Rhegini, & Tarentini, à quibus stipendium, à quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracusas, atque in alias Siciliae Græcas urbes prætorem quotannis, cum imperio & virgis & securibus, mittitis? nihil aliud profectò dicatis, quàm armis superatis vos iis has leges imposuisse. Eandem de Smyrna & Lampsaco civitatibusque, quæ Ionia aut Æolidis sunt, causam ab Antiocho accipite. Bello superatas à majoribus, & stipendiarias ac vectigales factas, in antiquum jus repetit. itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur, & non belli causa quaritur. Ad ea Sulpicius, Fecit verecunde, inquit, Antiochus, qui, si alia pro causa ejus non erant, quæ dicerentur, quemlibet ista, quàm se, dicere maluit. Quid enim simile habet civitatum earum, quas comparastis, causa? Ab Rheginis, & Neapolitanis, & Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, uno & perpetuo tenore juris, semper usurpato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium quemquam fœdus mutaverint, sic Asiæ civitates, ut semel venerunt in majorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse, & non alias earum in Philippi, alias in Ptolemæi fuisse potestate, alias per multos annos nullo ambigente libertatem usurpasset? Nam si, quodd aliquando servierunt, temporum iniquitate pressi, jus post tot secula asserendi eos in servitutem faciet; quid abest, quin actum nobis nihil sit, quodd à Philippo liberavimus Græciam, & repetant posteri ejus Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, & Thessalorum totam gentem? Sed quid ego causam civitatum ago, quam, ipsis agentibus, & nos & regem ipsum cognoscere æquius est?

XVII. Vocari deinde civitatum legationes jussit; præparatas jam antè & instructas ab Eumene, qui, quantumcunque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc expostulationes inserit, & æqua iniquis miscent, è disceptatione altercationem fecerunt. itaque, neque remissa ullà re, neque impetratà,

æquè ac venerant, omnium incerti legati Romam redierunt. Rex, dimissis iis, concilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferociùs : (quia quo quisque asperius adversus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ major erat) alius superbiam postulatorum increpare, tanquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges. *quanquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, & patriam Lacedæmonem, remissam. Antiocho si Smyrna & Lampascus imperata faciant, indignum videri. alii, parvas & vix dictu dignas belli causas tanto regi eas civitates esse. sed initium semper à parvis injusta imperandi fieri : nisi crederent, Persæ, quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, glebâ terre & haustu aquæ eguisse. Per similem tentationem Romanis de duabus civitatibus agi. & alias civitates, simul duas jugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defelluras. Si non libertas servitute potior sit, tamen omni præsentis statu spes cuique novandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnan in consilio erat, Philippi quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiores regiam Antiochi : &, tanquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitia regis, ut consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is, tanquam non, utrùm bellandum esset, nec ne, confuleretur, sed ubi & quâ ratione bellum gereretur, Victoriâ se haud dubiam proponere animo affirmabat, si in Europam transisset rex, & in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Jam primum Ætolos, qui militum Græciæ incolerent, in armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quæque belli paratos. In duobus velut cornibus Græciæ, Nabin à Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem, repetentem maritimas civitates : quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent ; à Macedonia Philippum, ubi primum bellicum canuisset, arma capturum. Nôsse se spiritus ejus, nôsse animi : scire, ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur,

antur, ingentes jamdiu iras cum in pectore volvere. meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adiutorem. cujus voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum. Tantum non cunctandum, neque cessandum esse. in eo enim victoriam verti, si & loca opportuna, & socii præoccuparentur. Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.

XIX. Hannibal non adhibitus in concilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus, primò eam contumeliam tacitus tulit: deinde melius esse ratus, & percunctari causam repentinae alienationis, & purgare se, tempore apto, quæsitâ simpliciter iracundiæ causâ auditâque, Pater Hamilcar, inquit, Antioche, parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum jurejurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. Sub hoc sacramento sex & triginta annos militavi: hoc me in pace patriâ meâ expulit: hoc patriâ extorrem in tuam regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicunque vires, ubi arma esse sciam, huc veniam, toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. Itaque, si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quærant. Odi, odioque sum Romanis. id me verum dicere, pater Hamilcar & Dii testes sunt. Proinde, quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto. si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum quo deliberes, quærito. Non movit modò talis oratio regem, sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est, ut bellum gereretur.

XX. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihildum ad id bellum præter animos parabant. Consulibus ambobus Italia provincia decreta est: ita ut inter se compararent, fortirenturve, uter comitiis ejus anni præesset. ad utrum ea non pertineret cura, ut paratus esset, si quò cum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut

ut duas legiones scriberet novas, & socium Latini nominis viginti millia, & equites octingentos. Alteri consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset: & socium ac Latini nominis ex eodem exercitu quindecim millia, & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum, in supplementum ut quatuor millia peditum Romanorum scriberentur, & centum quinquaginta equites; & sociis eodem quinque millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. Domitio extra Italiam, quò senatus censuisset, provincia evenit, L. Quinctio Gallia & comitia habenda. Prætores deinde provincias sortiti: M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scribonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Salonus Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Atilius Serranus ulteriorem. Sed his duobus primum senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permutatæ provinciæ sunt. Atilio classis & Macedonia, Bæbio Bruttii decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium. Bæbio Tamphilo in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno urbanæ fuissent: & ut sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, & quingenti equites. Atilius triginta naves quinqueremes facere iussus, & ex navalibus veteres deducere, si quæ utiles essent, & scribere navales socios. Et consulibus imperatum, ut ei duo millia socium ac Latini nominis, & mille pedites darent Romanos. Hi duo prætores & duo exercitus, terrestres navalisque, adversus Nabin, apertè jam oppugnantem socios populi Romani, dicebantur parari. Ceterum legati ad Antiochum missi expectabantur: &, priusquam ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab urbe discedere.

XXI. Prætoribus Fulvio & Scribonio, quibus, ut jus dicerent Romæ, provincia erat, negotium datum,
ut,

ut, præter eam classem, cui Atilius præfutura erat, centum quinquereemes pararent. Priusquam consul prætoresque in provincias proficiscerentur, supplicatio fuit prodigiorum causâ. Capram sex hædos uno sætu edidisse, ex Piceno nunciatum est: & Arretii puerum natum unimanum: Amiterni terrâ pluuisse: Formiis portam murumque de cælo tacta: & (quod maxime terrebat) consulis Cn. Domitii bovem locutum, ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum causâ supplicatum est: bovem cum cura servari aliquæ aruspices jusserunt. Tiberis, infestiore quàm priore impetu illatus urbi, duo pontes, ædificia multa, maxime circa portam Flumentanam, evertit. Saxum ingens, sive imbris, sive motu terræ levioze, quàm ut alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Jugarium ex Capitolio procidit, & multos oppressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum strages facta est. Priusquam L. Quinctius consul in provinciam perveniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnavit: novem millia hostium occidit: ceteros fusos fugatosque in castra compulit. Ea usque in noctem magno certamine oppugnata defensioneque sunt. nocte clam profecti Ligures: primâ luce Romanus vacua castra invasit. prædæ minus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque pervastavit: ibi prædâ Etruscâ, quæ missa à populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

XXII. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt. qui quum nihil, quod satis maturam causam belli haberet, nisi adversus Lacedæmonium tyrannum, attulissent, quem & Achæi legati nunciabant contra sædus maritimam oram Laconum oppugnare; Atilius prætor cum classe missus est in Græciam
ad

ad socios tuendos. Consules, quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domitius ab Arimino, quâ proximum fuit, Quinctius per Ligures in Bojos venit. Duo consulum agmina diversa latè agrum hostium pervastârunt. primò equites eorum pauci cum præfectis, deinde universus senatus, postremò in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ. nam & C. Flaminius oppidum Litabrum, munitum opulentumque, vincis expugnavit, & nobilem regulum Corribilonem vivum cepit: & M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus hostium duo secunda prælia fecit: oppida duo Hispanorum, Vesceliam Holonemque, & castella multa expugnavit: alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus oppidis, Nolibâ & Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco munita. eam quum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. Cum his signis collatis prospere pugnavit: &, fufis Vectonibus, operibus Toletum cepit.

XXIII. Ceterum eo tempore minùs ea bella, quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quàm expectatio nondum cœpti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores, temere sine ullis auctoribus orti, multa falsa veris miscebant. Inter quæ allatum erat, quum in Ætoliâ venisset Antiochus, extemplo classẽ eum in Siciliam missurum. Itaque senatus, etsi prætorem Atilium cum classẽ miserat in Græciam, tamen, quia non copiis modò, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quinctium, & Cn. Octavium, & Cn. Servilium, & P. Villium legatos in Græciam misit; &, ut M. Bæbius ex Bruttis ad Tarentum & Brundisium promoveret legiones, decrevit; ut inde, si res posce-

ret;

ret, in Macedoniam trajiceret; & ut M. Fulvius prætor classem navium triginta mitteret ad tuendam Sicilia oram: & ut cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) & ut idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, *Periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam trajiceret: itaque placere senatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia, & quadringentos equites scribere eum, quibus oram maritimam provinciæ, quâ vergeret in Græciam, tueri posset.* Eum delectum prætor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumjacentibus insulis habuit: oppidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præfidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, Eumenis fratris, qui nunciavit, Antiochum regem Hellepontum cum exercitu transisse; & Ætolos ita se parare, ut sub adventum ejus in armis essent. Et Eumeni absenti, & præsentī Attalo gratiæ actæ: & ædes liberæ, locus, lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equestria arma, & vasa argentea centum pondo, & aurea viginti pondo.

XXIV. Quum alii atque alii nuncii bellum inflare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari. Itaque senatusconsultum factum est, ut M. Fulvius prætor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provinciâ exercituque tradito legatis, Romam reverti eum, & ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis consul, &, præmissis edicto, Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatam viro tali, non negatum, honorem appareret, consularis datus est. additur ei de plebe collega, M. Acilius Gla-

Glabrio. Postero die prætores creati, L. Æmilius Paullus, M. Æmilius Lepidus, M. Junius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius, & L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta navium in Siciliam duxerat. Interim dum novi magistratus fortirentur provincias, M. Bæbius à Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est iussus, & circa Apolloniam copias continere: & M. Fulvio prætori urbano negotium datum est, ut quinquereemes novas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis jam non differebat bellum, sed summâ vi Gythium oppugnabat; & infensus Achæis, quod miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi, non antea ausi capeffere bellum, quàm ab Roma revertissent legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum & Sicyonem concilium edixerunt, & legatos ad T. Quintium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capeffendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem injecerunt, quibus auctor erat prætorem classemque Romanam exspectandi. Quum principum alii in sententia permanerent; alii utendum ejus, quem ipsi consuluisent, consilio censerent; multitudo Philopœmenis sententiam exspectabat. Prætor is tum erat, & omnes eo tempore & prudentiâ & auctoritate anteibat. Is præfatus, *Bene comparatum apud Ætolos esse, ne prætor, quum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret*: statuere quamprimum ipsos, quid vellent, iussit. *Prætoris decreta eorum cum fide & cura exsecuturum: annisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos præniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quàm si apertè suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus & ratio admini-

strandi

strandī ejus libera prætōri permissa sunt. Philopœmen, præterquam quòd ita Quintio placeret, & ipse existimabat classē Romanam exspectandam, quæ à mari Gythium tueri posset, sed metuens, ne dilationem res non pateretur, & non Gythium solū, sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achæorum deduxit.

XXVI. Comparaverat & tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari submitterentur, præsidia, tres testas naves, & lembos pristescque, traditā vetere classe ex fœdere Romanis. Harum novarum tum navium agilitatem ut experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnæ exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat; Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quòd in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta antè, quum Crateri uxorem Nicæam ab Naupactō Corinthum veheret. hujus famā motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam navigium) deduci ab Ægio putrem jam admodum & vetustate dilabentem jussit. Hac tum prætoriā nave præcedente classē, quum in ea Patrensis Tiso præfectus classis veheretur, occurrerunt à Gythio Laconum naves: & primo statim incursu ad novam & firmam navem vetus, quæ per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est: captique omnes, qui in nave erant. cetera classis, prætoriā nave amissā, quantum quæque remis valuit, fugerunt. ipse Philopœmen in levi speculatoria nave fugit: nec antè fugæ finem, quàm Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti casus, immi-

nuit.

nuit. quin contrà, si in re navali, cujus esset ignarus, offendisset, eo plus in ea, quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium se effecturum affirmabat.

XXVII. Nabis, quum prosperà elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil jam à mari periculi fore, & terrestres aditus claudere opportunè positis præsidiis voluit. tertiâ parte copiatum ab obsidione Gythii abductâ, ad Pleias posuit castra. Imminet is locus & Leucis, & Acriis, quâ videbantur hostes exercitum admoturi. Quum ibi stativa essent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia casae ex arundine textas fronde, quâ umbram modò præberet, texissent; priusquam in conspectum hostium veniret Philopœmen, nec opinantem cum improvîso genere belli aggredi statuit. Navigia parva in stationem occultam agri Argivi contraxit: in ea expeditos milites, cætratos plerosque, cum fundis & jaculis, & alio levi genere armaturæ, imposuit. inde littora legens, quum ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias pervenit: & sopitis vigilibus, ut in nullo propinquo metu, ignem casae ab omni parte castrorum injecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quàm hostium adventum sentirent: & qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. Ferro flammâque omnia absumpta: perpauca tamen ex tam ancipiti peste ad Gythium in majora castra persugerunt. Ita percussis hostibus, Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megalopolitarum est, duxit: & magnâ vi pecorum hominumque inde abreptâ, priusquam à Gythio tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & sociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, statuit, quoniam satis & suorum à pudore marinæ ignominiae restituti animi
&

& hostium conterriti essent, ad Lacedæmonem ducere : eo modo uno ratus ab obsidione Gythii hostem abduci posse. Ad Caryas primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gythium expugnatum est. cujus rei ignarus Philopœmen, castra ad Barbothenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæmone) promovit. Et Nabis, recepto Gythio, cum expedito exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim duxisset, Pyrrhi (quæ vocant) castra occupavit : quem peti locum ab Achæis, non dubitabat. inde hostibus occurrit. Obtinebant autem longo agmine propter angustias viæ prope quinque millia passuum. cogeatur agmen ab equitibus, & maximè à parte auxiliorum : quò existimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ perculerunt eum : una, præoccupatus, quem petebat, locus : altera, quò primo agmini occurrissè hostem cernebat, ubi, quum per loca confragosa iter esset, sine levis armaturæ præsidio signa ferri non videbat posse.

XXVIII. Erat autem Philopœmen præcipuè in du-
cendo agmine locisque capiendis solertiæ atque usûs :
nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace, ad id
maximè animum exercuerat. Ubi iter quopiam face-
ret, & ad difficilem transitu saltum venisset, contem-
platus ab omni parte loci naturam, quum solus iret,
secum ipse agitabat animo ; quum comites haberet, ab
iis quærebat, *Si hostis eo loco apparuisset, quid, si à fronte,
quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo adoriretur, ca-
piendum consilii foret ? posse instructos rectâ acie, posse in-
conditum agmen, & tantummodo aptum viæ, occurrere. Quem
locum ipse capturus esset, cogitando aut quærendo exse-
quebatur ; aut quot armatis, aut quo genere armorum (plu-
rimum enim interesse) usus ; quò impedimenta, quò sarcina-
nas, quò turbam inermem rejiceret ; quanto ea, aut quali præ-
sidio custodiret ; & utrùm pergere, quâ cœpisset ire viâ, an
eam,*

eam, quâ venisset, repetere melius esset; castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, quâ opportuna aquatio, quâ pabuli lignorumque copia esset. quâ postero die castra moventi tutum maximè iter, quæ forma agminis foret. His curis cogitationibusque ita ab incunte ætate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primùm agmen constituit: dein Cretenses auxiliares &, quos Tarentinos vocabant, equites, binos secum trahentes equos, ad prima signa misit: &, jussis equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, rupem occupavit. Eo impedimenta omnia & calorum turbam congestam armatis circumdedit, & pro natura loci castra communivit. tabernacula statuere in aspretis & inæquabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem rivo utrinque cum præsidio levis armaturæ aquati sunt: &, priusquam (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox intervenit. Postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa rivum esse. nocte in valle à conspectu hostium averfa, quantam multitudinem locus occultare poterat, condidit, cætratorum.

XXIX. Luce ortâ, Cretensium levis armatura & Tarentini equites super torrentem prælium commiserunt. Telemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenses & hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini, præsidio aquatoribus erant. Aliquandiu dubium prælium fuit, ut eodem ex parte utraque hominum genere, & armis paribus. Procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares, & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, ut, modico edito prælio, in fugam inclinarent, hostemque ad insidiarum locum pertraherent. Effusè secuti fugientes per convallem, plerique & vulnerati, & interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Cætrati ita, quan-

tum

tum latitudo vallis patiebatur, instructi federant, ut facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi: & in hostes inordinatos, effusos, labore etiam & vulneribus fessos, impetum faciunt. Nec dubia victoria fuit. extemplo terga dedit tyranni miles: & haud paulo concitatiores cursu, quam secutus erat, fugiens, ad castra est compulsus. multi cæsi captique in ea fuga sunt. Et in castris quoque foret trepidatum, ni Philopœmen receptui cani jussisset; loca magis confragosa, &, quacumque temere processisset, iniqua, quam hostem, metuens. Inde & ex fortuna pugnae, & ex ingenio ducis conjectans, in quo tum is pavore esset, unum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret: Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui prope ipsis affluit mœnibus, progredi, ut intercluderent iter; ne aut tyrannus, quum vellet, receptum ad urbem haberet; aut comineatus ab urbe in castra portarentur: simul etiam tentaturus, si quorum animi sollicitari ad defectionem à tyranno possent. Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra causam probabilem præbuit. Postero die Pythagoram cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro vallo jussit. ipse, tanquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocus ferri ad urbem jussit.

XXX. Philopœmen, postquam citatum agmen per angustam & proclivem viam duci raptim vidit, equitatum omnem & Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi, ubi hostes adesse, & à suis se desertos viderunt, primò in castra recipere se conati sunt: deinde, postquam instructa acies tota Achæorum admovebatur, metu ne cum ipsius castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistant. Extemplo catrati Achæorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: ceteri

ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut verò ad postremos prælium ortum est, clamorque terribilis à tergo paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque, armis abjectis, in circumjunctas itineri silvas diffugiunt, momentoque temporis strage armorum septa via est, maximè hastis; quæ, pieræque adversæ cadentes, velut vallo objecto iter impediebant. Philopœmen, utcunque possent, insilire & persequi auxiliariis jussis, (utique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse gravius agmen viâ patientiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positis, levem armaturam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur. qui ubi primâ vigiliâ venerunt, nunciantes, tyrannum cum paucis ad urbem penetrâsse, ceteram multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos jubet. ipse ex cetera copia militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti & cibo sumpto, & modicâ quiete erant) delectos, nihil præter gladios secum ferentes, extemplo educit, & duarum portarum itineribus, quæ Pheras, quæque Barboſthenem ferunt, eos instruxit; quâ ex fuga recepturos sese hostes credebat. Nec eum opinio fefellit. nam Lacedæmonii, quoad lucis superfuit quicquam, deviis callibus medio saltu se recipiebant. Primo vespere ut lumina in castris hostium conspexere, è regione eorum occultis semitis se tenuerunt: ubi ea sunt prægressi, jam tutum rati, impatientes vias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi cæsi captique sunt, ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopœmen, incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit, æquantibus eum gloriâ rerum Achæis imperatori Romano, &

quod

quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

XXXI. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum urbes, solliciti, ne Ætoli partis alicujus animos ad Antiochum avertissent. minimum operæ in Achæis adeundis consumpserunt; quos, quia Nabidi infesti erant, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere: allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere. eò Magnetum concilium indictum est. Accuratiores ibi habenda oratio fuit, quod pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia, quum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti, inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisque ejus quidam, omnia novari Ætolorum Antiochique adventu malebant. Adversus eos ita disserendum erat, ne, timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus, esset. Illa tantum commemorata, quum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem præcipuè. Ibi enim non præsidium modò Macedonum fuisse, sed regiam exadificatam, ut præsens semper in oculis habendus esset dominus. Ceterum nequicquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & novus & incognitus pro vetere & experto habendus rex esset: Magnetarchen summum magistratum vocant. is tum Eurylochus erat. ac potestate eâ fretus, negavit dissimulandum sibi & Magnetibus esse; quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse. Et inter dicendi contentionem inconsultius evehsus projecit, Tum quoque specie liberam Demetriadem esse: re verà omnia ad nutum

Romanorum fieri. Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assensum, partim indignationem, dicere id ausum eum. Quinctius quidem adeo exarsit irâ, ut, manus ad cælum tendens, Deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex principibus unus, magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quòd semper Romanorum haud dubiè partis fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petiit, ne unius amentiam civitati assignarent. Suo quemque periculo furere. Magnetos non libertatem modò, sed omnia, quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quinctio & populo Romano debere. Nihil quemquam ab Diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent; & in corpora sua citiùs per furorem scvituros, quàm ut Romanam amicitiam violarent.

XXXII. Hujus orationem subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliâ profugit. Jam enim, & id magis in dies, Ætoli defectionem nudabant: eoque ipso fortè tempore Thoas, princeps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. Qui, priusquam concilium iis daretur, impleverant omnium aures terrestres navalesque copias commemorando; *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos: ante omnia* (quo maximè moveri credebant multitudinis animos) *tantum advehi auri, ut ipsos emere Romanos possit.* Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset. nam & venisse eos, &, quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur: &, quanquam propè abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus regis legatum auderent. Athenienses maximè in eam rem idonei visi sunt, propter & civitatis dignitatem, & vetustam societatem

cum Ætolis. ab iis Quinctius petiit, ut legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciavit legationem. Menippus post eum intromissus, *Optimum fuisse omnibus, qui Græciam Asiamque incolerent, ait, integris rebus Philippi potuisse intervenire Antiochum: sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemque Romanam perventura. Nunc quoque, inquit, si modò vos, quæ inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum, poterit, Diis iuvantibus, & Ætolis sociis, Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res restituere in pristinam dignitatem. Ea autem in libertate posita est, quæ suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet. Athenienses, quibus primis, post regiam legationem, dicendi, quæ vellent, potestas facta est, mentione omni regis prætermisâ, Romanæ societatis Ætolos, meritorumque in universam Græciam T. Quinctii, admonuerunt, Ne temere eam celeritate nimia consiliorum evertent. Consilia calida & audacia primâ specie leta, tractatu dura, eventu tristia esse. legatos Romanos, & in iis T. Quinctium, haud procul inde abesse. Dum integra omnia essent, verbis potiùs de iis, quæ ambigerentur, disceptarent, quàm Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.*

XXXIII. Multitudo avida novandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maximè seniores auctoritate obtinere, ut daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundem in Ætoliâ Quinctio visum est. Aut enim moturum aliquid, aut omnes homines testes fore, penes Ætolos belli culpam esse: Romanos iusta ac propè necessaria sumpturos arma. Postquam ventum est eò, Quinctius in concilio, orsus à principio societatis Ætolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota sæderis esset, pauca de jure civitatum, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu roga-*

re senatum mallent; quàm populum Romanum cum Antiocho, lanistis Ætolis, non sine motu magno generis humani, & perniciæ Græciæ dimicare? nec ullos prius cladem ejus belli sensuros, quàm qui movissent. Hæc nequicquam velut vaticinatus Romanus. Thoas deinde ceterique factionis ejusdem, cum assensu omnium auditi, pervicerunt, ut, ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis, decretum fieret, quo arcefferetur Antiochus ad liberandam Græciam, disceptatumque inter Ætolos & Romanos. Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus prætor eorum. nam quum id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus majestatem viri, aliud in præsentia, quod magis instaret, prævertendum sibi esse, dixit: decretum responsumque brevi in Italia, castris super ripam Tiberis positus, daturum. tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantusque magistratus eorum cepit.

XXXIV. Quinctius legatique Corinthum redierunt. inde, ut quæque de Antiocho, nihil per se ipsi moti, & sedentes expectare adventum viderentur regis, concilium quidem universæ gentis post dimissos Romanos non habuerunt: per apocletos autem (ita vocant sanctius concilium: ex delectis constat viris) id agitabant, quonam modo res in Græcia novarentur. Inter omnes constabat, in civitatibus principes, optimum quemque, Romanæ societatis esse, & præsentis statu gaudere. multitudinem, & quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia novari velle. Ætoli consilium uno die spei quoque non audacis modò, sed etiam impudentis, ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus, de cujus fuga causaque fugæ antè dictum est, quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adjuvit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui ejusdem factionis

factionis erant, liberos & conjugem ejus cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, concionem frequentem adire jubent, singulos universosque obtestantes, ne infontem, indemnatum consensescere in exsilio sinerent. Et simplices homines misericordia, & improbos seditiososque immiscendi res tumultu Ætolico spes movit: pro se quisque revocare jubebant. His præparatis, Diocles, cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exsulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum millia sex ab urbe abesset, luce primâ tribus electis turmis, ceterâ multitudine equitum subsequi jussâ, præcessit. postquam portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis jussit, & loris ducere equos, itineris maxime modo, solutis ordinibus: ut comitatus magis præfetti videretur, quàm præsidium. Ibi unâ ex turmis ad portam relictâ, ne excludi subsequens equitatus posset, mediâ urbe ac per forum, manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox equitum plena urbs erat, & loca opportuna occupabantur. tum in domos missi, qui principes adversæ factionis interficerent. Ita Demetrias Ætolorum facta est.

XXXV. Lacedæmone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem, spoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsus, qui occupasset occidere, cum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, quum illis auctoribus rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt, & triginta electi ex juventute equites. Iis à prætore Damocrito in concilio arcano gentis, de quo antè dictum est, denunciatum, *Ne se ad bellum Achaicum aut rem ullam, quam suâ quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse. quicquid Alexamenum res ma-*

nūisset subiti consilii capere; ad id, quamvis inopinatum, numerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, a pro eo acciperent, tanquam ad id unum agendum missos ab domo se scirent. Cum his ita pręparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniēns extemplo spei implevit: Antiochum jam in Europam transisse, mox in Græcia fore; terras, maria, armis, viris completurum. Nam cum Philippo rem esse credituros Romanos. numerum iniri perditum equitumque ac navium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Ætolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedæmonem, quum res poscat: sed frequentes armatos ostendere adveniēti regi voluisse. Nabidi quoque & ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio: sed educeret, & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. Consuetudine leviozem laborem fore: & comitate ac benignitate ducis etiam non injucundum fieri posse. Educi inde frequenter ante urbem in campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media serè in acie consistebant, tyrannus cum tribus summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat, ante signa vestabatur, cornua extrema invisens; in dextro cornu Ætoli erant, & qui antè auxiliares tyranni fuerant, & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendique eum, quæ in rem esse videbantur; nunc in dextrum cornu ad suos adequitandi; mox inde, velut imperato, quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed, quem diem patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno vestatus, quum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum missis, Agenda, inquit, res est, juvenes, audendaque, quam me duce impigre exsequi jussi estis. Parate animos dextrasque, ne quis in eo, quod me viderit facientem, eesset. Qui cunctatus fuerit, & suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse. Horror cunctos cepit:

cepit: & meminerant, cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat. Ponere hastas equites Alexamenus jubet, & se intueri. colligit & ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. Postquam appropinquabat, impetum facit, & transfixo equo, tyrannum deturbat. Jacentem equites confodiunt. multis frustra in loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera pervenerunt: & priusquam à media acie succurreretur, exspiravit.

XXXVI. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit. Corporis custodes, quum res in oculis gereretur, pavor primò cepit: deinde, postquam abire Ætolorum agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & spectatorum turba ex custodibus vitæ mortisque ultoribus est facta. Nec movisset se quisquam, si extemplo, positis armis, vocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conveniens, frequentes inde retenti in armis Ætoli sine injuria cujusquam. sed, ut oportuit in consilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta. Dux regiâ inclusus diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumpsit: Ætoli, velut captâ urbe, quam liberâsse videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coëundum fecit. alii dicere, exturbandos Ætolos, & libertatem, quum restitui videretur, interceptam repetendam. alii, ut caput agendæ rei esset, regii generis aliquem in speciem assumendum. Laconicus ejus stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyranni. eum in equum imponunt, & armis arreptis, Ætolos vagos per urbem cædunt. Tum regiam invadunt. ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Ætoli circa Chalciocon (Minervæ est templum æreum) congregati cæduntur. Pauci, armis abjectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt.

ibi, comprehensi à magistratibus, sub corona venerunt.

XXXVII. Philopœmen, auditâ cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, quum omnia turbata metu invenisset; evocatis principibus, & oratione habitâ, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adjunxit: eo etiam facilius, quod fortè ad idem tempus A. Atilius cum quatuor & viginti quinquere milibus ad Gythium accessit. Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas, per Euthymidam principem, pulsum opibus eorum, qui Romanæ societatis erant post T. Quinctii legatorumque adventum, & Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, præparatis ad prodicionem iis, qui Euthymidæ factionis erant, nequaquam eandem fortunam, quâ Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit; Herodorus ad Thronium. inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas & ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. eas cum sexcentis peditibus Herodorus trajicere in Insulam Atalantam iussus: ut inde, quum pedestres copias appropinquare jam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem trajiceret. ipse ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quantâ poterat celeritate, Chalcidem ducebat.

XXXVIII. Mistio & Xenocrides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymidâ, Chalcide erat, seu ipsi per se suspicati, seu indicatâ re, primò pavidî, nihil usquam spei, nisi in fuga, ponebant. deinde, postquam resedit terror, & prodi & deserî non patriam modò, sed etiam Romanorum societatem, cernebant, consilio tali animum adjecerunt. Sacrum anniversarium eo fortè tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modò, sed Carystiorum
etiam

etiam cœtu celebratur. Eò miserunt, qui orarent Eretrienſes Caryſtiosque, *Ut & ſuarum fortunarum in eadem infula geniti miſererentur, & Romanam ſocietatem reſpicerent. ne ſinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, ſi Chalcidem habuiſſent. Graves fuiſſe Macedonas dominos; multo minùs tolerabiles futuros Ætolos.* Romanorum maximè reſpectus civitates movit, & virtutem nuper in bello, & in victoria juſtitiam benignitatemque expertas. itaque, quod roboris in juventute erat, utraque civitas armavit miſitque. His tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum tradidiſſent, ipſi, omnibus copiis tranſgreſſi Euripum, ad Salganea poſuerunt caſtra. inde caduceator primùm, deinde legati ad Ætolos miſſi percunctatum, quo ſuo dicto faſtore ſocii atque amici ad ſe oppugnandos venirent? Reſpondit Thoas dux Ætolorum, *Non ad oppugnandos, ſed ad liberandos ab Romanis, venire ſeſe. Splendidiore nunc eos catenâ, ſed multo graviore, vinctos eſſe, quàm quum præſidium Macedonum in arce habuiſſent. Se verò, negare Chalcidenſes, aut ſervire ulli, aut præſidio cuiuſquam egere.* Ita diſgreſſi ex colloquio legati ad ſuos. Thoas & Ætoli, ut qui ſpem omnem in eo, ut improviſo opprimerent, habuiſſent, ad juſtum bellum oppugnationemque urbis mari ac terrâ munitæ haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, poſtquam caſtra popularium ad Salganea eſſe, proſectosque Ætolos audivit, & ipſe à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus, quum per aliquot dies intentus ab Atalanta ſignum nequicquam exſpectaſſet, miſſâ ſpeculatoriâ nave, ut, quid moræ eſſet, ſciret, poſtquam rem omiſſam à ſociis vidit, Thronium, unde venerat, repetit.

XXXIX. Quinctius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit, quingentos milites præſidii cauſâ relinqui Chalcide ab Eumene rege: ipſum Athenas ire. Quinctius, quò proſectus erat, Demetriadem con-

tendit; ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam societatem Romanam facturam. Et, ut præsidii aliquid esset suæ partis hominibus, Eunomo prætori Thessalorum scripsit, ut armaret juventutem, & Villium ad Demetriadem præmisit ad tentandos animos: non aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ societatis, rem aggressurus. Villius quinquere mi nave ad ostium portus est investus. Eò multitudo Magnetum omnis quum se effudisset, quæsit Villius, utrùm ad amicos, an ad hostes, sese venisse mallent? Respondit Magnetarches Eurylochus, *Ad amicos venisse eum: sed abstineret portu, & fineret Magnetas in concordia & libertate esse, nec per colloqui speciem multitudinem sollicitaret.* Altercatio inde, non sermo, fuit: quum Romanus ut ingratos increparet Magnetas, imminentesque prædiceret clades: multitudo obstreperet, nunc senatum, nunc Quintium accusando. ita irritò incepto Villius ad Quintium sese recepit. At Quintius, nuncio ad prætorem misso, ut reduceret domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

XL. Abstulerunt me velut de spatio Græciæ res immixtæ Romanis: non quia ipsas operæ pretium esset perscribere, sed quia causæ fuerunt cum Antiocho belli. Consulibus designatis, (inde namque diverteram) L. Quintius & Cn. Domitius consules in provincias profecti sunt: Quintius in Ligures, Domitius adversus Bojos. Boji quieverunt: atque etiam senatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (summa omnium mille & quingenti) consuli dederunt sese. Ab altero consule ager Ligurum latè est vastatus, castellaque aliquot capta: unde non præda modò omnis generis cum captivis parta, sed recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex senatusconsulto plebei que scito. tria millia & septingenti
pedites

pedites ierunt, trecenti equites. Triumviri deduxerunt eos, Q. Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes. quina dena jugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Bruttiorum proximè fuerat ager: Bruttii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores; diutinus alter, sed segnior. Terra dies duodequadraginta movit. per totidem dies feriæ in sollicitudine ac metu fuere. in triduum ejus rei causâ supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, sed vera multorum clades fuit. incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim versa arserè, tabernæque omnes cum magni pretii mercibus conflagraverunt.

XLI. Jam serè in exitu annus erat: & in dies magis fama de Antiochi bello, & cura Patribus crescebat. Itaque de provinciis magistratuum designatorum, quo intentiores essent omnes, agitari cœptum est. Decrevit, ut consulibus Italia, & quò senatus censuisset, (jam esse bellum adversus Antiochum regem omnes sciebant) provinciæ essent: cujus ea fors esset, quatuor millia peditum civium Romanorum, & trecenti equites, sex millia sociùm Latini nominis cum quadringentis equitibus sunt decreta. Eorum delectum habere L. Quinctius consul jussus; ne quid moraretur, quo minùs consul novus, quò senatus censuisset, ex tempore proficisci posset. Item de provinciis prætorum decretum est: prima ut fors duæ, urbanaque & inter cives ac peregrinos jurisdictio, esset: secunda, Bruttii: tertia, classis, ut navigaret, quò senatus censuisset: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: sexta, Hispania ulterior. imperatum præterea L. Quinctio consuli est, ut duas legiones civium Romanorum novas conseriberet; & sociùm ac Latini nominis viginti millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia evenisset, decreverunt. Ædes duæ Jovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt. Voverat L. Fu-

rius Purpureo prætor Gallico bello unam, alteram consul. dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Judicia in sœneratores eo anno multa severè sunt facta, accusantibus privatos ædilibus curulibus, M. Tuccio & P. Junio Bruto. de multa damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ in cella Jovis supra fastigium ædiculæ, & duodecim clipea inaurata: & iidem porticum extra portam Trigemīnam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatusum novi belli Romanis, ne ab Antiocho quidem cessabatur. Tres cum civitates tenebant, Smyrna, & Alexandria Troas, & Lampſacus; quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere, neque à tergo relinquere, trajiciens ipse in Europam, volebat. Tenuit cum & de Hannibale deliberatio. Et primò naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam fuerat, moratæ sunt: deinde, an omnino mittendus esset, consultatio mota est, maximè à Thoante Ætolo, qui, omnibus in Græcia tumultu completis, Demetriadem afferebat in potestate esse: & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias ejus, crexerat multorum in Græcia animos, iisdem & regis spem inflabat: *omnium votis eum arcessi. concursum ad litora futurum, unde classē regiam prospexissent.* Hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam propè jam certam regis. nam *neque dimittendam partem navium à classe regia censebat: neque, si mittendæ naves forent, minus quempiam ei classi, quàm Hannibalem, præficiendum.* Exsulem illum & Pœnum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. Et ipsam eam gloriam belli, quâ velut dote Hannibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri debere. Si classē, si exercitum amittat Hannibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. *si quid prospere eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi,*

tioci, gloriam fore. Si verò universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Hannibalem uni subiectum, qui patriam propè non tulerit? Non ita se à juventa eum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Hannibale duce, comite & consiliario eodem ad bellum uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem, neque inutilem fore. si summa petantur, & dantem, & accipientem pręgravatura.

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt, quàm eorum, qui genus ac fortunam suam animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt. Extemplo consilium mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter cogitatum erat, abjectum est. Demetriadis maximè defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non ultrà differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium à mari ascendit, ut Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta testis navibus, apertis sexaginta: & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu bellicoque alio apparatu sequebantur. Imbrum primò insulam tenuit: inde Scyathum trajecit. ubi, collectis in alto, quæ dissipatæ erant, navibus, ad Pteleum primùm continentis venit, ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia lætus, die postero in urbis portum navibus est investus. Copias haud procul inde exposuit. decem millia peditum fere, & quingenti equites, sex elephantī; vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Ætoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto, decretum, quo arcesserent eum, fecerunt. Jam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phalara in sinum Maliacum processerat. inde, decreto accepto, Lamiā venit, exceptus ingenti favore multi-

multitudinis, cum plausibus clamoribusque, & quibus aliis lætitia effusa vulgi significatur.

XLIV. In concilium ut ventum est, ægre à Phænea prætor principibusque introductus, inde factò silentio, rex dicere orsus. Prima ejus oratio fuit excusantis, *Quòd tanto minoribus spe atque opinione omnium copius venisset. Id sue impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quòd nec paratus satis ullà re, & tempore ad navigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud gravatè obsecutus esset, credidissetque, quum se vidissent Ætolii, omnia vel in se uno posita præsidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum expectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde expleturum. Nam simul primam anni tempus navigabile præbisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis, omnem oram maritimam classibus completurum. Nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam verè Græciam, atque in ea principes Ætolos fecisset. cum exercitiis commeatus quoque omnis generis ex Asia venturum. In præsentia curæ esse Ætolis debere, ut copia frumenti suis, & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur.*

XLV. In hanc sententiam rex cum magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum regis, inter duos principes Ætolorum, Phæneam & Thoa-
ntem, contentio fuit. Phæneas, reconciliatore pacis & disceptatore de iis, quæ in controversia cum populo Romano essent, utendum potiùs Antiocho, censebat, quàm duce belli. *Adventum ejus & majestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim majorem habituram, quàm arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non possint. Thoas negare, Paci studere Phæneam: sed discutere apparatus belli velle, ut tadio & impetus relanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim equi ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quintio disceptando, satis expertum esse: nec, nisi*
absist

abscisâ omni spe, auxilium Antiochi imploratos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguescendum, sed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque arcessat. Armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Ætolis modò, sed ne pro se quidem ipso, momenti utilius futurum apud Romanos. Hæc vicit sententia: imperatoremque regem appellandum censuerunt: & triginta principes, cum quibus, si qua vellet, consultaret, delegerunt.

XLVI. Ita, dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est, Chalcidem, frustra nuper ab Ætolis tentatam, primum aggredi: & celeritate in eam rem magis, quàm magno conatu & apparatu, opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriadæ secuti erant, profectus per Phocidem est: & alio itinere principes Ætoli, juniorum paucis evocatis, ad Chæroneam occurrerunt, & decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positus, navibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum trajecit, & quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque Chalcidensium & principes ante portam processerunt. Pauci utrinque ad colloquium congressi sunt. Ætoli magnopere suadere, ut, salvâ Romanorum amicitia, regem quoque assumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ, causâ in Europam trajecisse; & liberandæ re, non verbis & simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem utilius Græciæ civitatibus esse, quàm utramque completi amicitiam. ita enim ab utriusque injuria tutam alterius semper præsidio & fiducia fore. Nam si non recepissent regem, viderent, quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis non possent, ante portas esset. Ad hæc Mictio, unus ex principibus, Mirari se, dixit,

dixit, ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europam trajecisset. Nullam enim civitatem se in Grecia visse, quæ aut præsidium habeat, aut stipendium Romanis pendat, aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindicæ libertatis ullo egere, quum liberi sint, neque præsidio, quum pacem ejusdem populi Romani beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Ætolorum. id primum eos pro amicis facturos, si insulâ excedant, atque abeant. nam ipsis certum esse, non modò non recipere mœnibus, sed ne societatem quidem ullam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.

XLVII. Hæc renunciata regi ad naves, ubi relictæ, quum essent; in præsentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere quicquam posset) reverti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum vanum inceptum evasisset, consultare cum Ætolis rex, quid de inde fieret. Placuit, Achæos & Amyndrum, regem Athamanum, tentare. Bæotorum gentem aversam ab Romanis jam inde à Brachyllæ morte, & quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem, æmulatione gloriæ in bello Laconum, infestum invisumque esse Quintio credebant. Amyndæ uxorem Apamiam, filiam Alexandri cujusdam Megalopolitani, habebat: qui, se oriundum à Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, & filiæ Apamiam nomina imposuerat: quam, regiis inclitam nuptiis, major ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc, fortè ingenio vanum, Ætoli & Antiochus impulerant in spem, quòd is verè regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Amyndrum Athamanesque Antiocho conjunxisset. & ea vanitas promissorum non apud Philippum modò, sed etiam apud Amyndrum, valuit.

XLVIII. In Achaia legatis Antiochi Ætolorumque, coram T. Quintio, Ægii datum est concilium: Antiochi legatus prior, quàm Ætoli, est auditus. Is, ut

plē-

plerique, quos opes regiæ alunt, vaniloquus, maria
 terrasque inani sonitu verborum complevit. *Equitum*
innumerabilem vim trajici Helleſponio in Europam, partim
loricatos, quos cataphractos vocant; partim ſagittis ex equo
utentes, & à quo nihil ſatis tecti ſit, averſos reſugiente e-
quo certius ſigentes. His equeſtribus copiis quanquam
 vel totius Europæ exercitus in unum coacti obrui poſ-
 ſent, adjiciebat multiplices copias peditum, & nomi-
 nibus quoque gentium vix ſando auditis terrebat; Da-
 has, Medos, Elymæosque & Cadduſios appellans. Na-
 valium verò copiarum, quas nulli portus capere in Græcia
 poſſent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, ſiniſtrum Aradi-
 os, & ex Pamphylia Sidetas tenere; quas gentes nullæ un-
 quam nec arte, nec virtute navali aquæſſent. Jam pecuniam,
 jam alios belli apparatus referre, ſupervacaneum eſſe. ſcire
 ipſos, abundaſſe ſemper auro regna Aſiæ. Itaque non cum
 Philippo, nec Hannibale rem futuram Romanis, principe al-
 tero civitatis, altero Macedonia tantum regni ſiniſibus incluſo;
 ſed cum magno Aſiæ totius partiſque Europæ rege. Eum ta-
 men, quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam
 Græciam veniat, nihil poſtulare ab Acheis, in quo fides eo-
 rum adverſus Romanos, priores ſocios atque amicos, ledatur.
 Non enim, ut ſecum adverſus eos arma capiant, ſed ut neu-
 tri parti ſeſe conjungant, petere. Pacem utrique parti, quod
 medios deceat amicos, optent: bello ſe non interponant. I-
 dem ferme & Ætolorum legatus Archidamus petiit,
 ut, quæ facillima & tutiſſima eſſet, quietem præſta-
 rent, ſpectatoresque belli, fortunarum alienarum even-
 tum ſine ullo discrimine rerum ſuarum opperirentur.
 Proceſtus deinde eſt intemperantiâ linguæ in maledi-
 cta, nunc communiter Romanorum, nunc propriè i-
 pſius Quintii: ingratos appellans, & exprobrans non
 victoriam modò de Philippo virtute Ætolorum partam, ſed
 etiam ſalutem; ipſumque & exercitum ſuâ operâ ſervatos.
 Quo enim illum unquam imperatoris functum officio eſſe? au-
 ſpicantem, immolantemque, & vota nuncupantem ſacrificuli
 vatis

vatis modo in acie vidiſſe, quum ipſe corpus ſuum pro eo te-
lis hoſtium objiceret.

XLIX. Ad ea Quinctius, *Coram quibus magis, quàm apud quos, verba faceret, dicere, Archidamum rationem habuiſſe. Achæos enim probè ſcire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis, eſſe: & in conciliis magis concinibuſque, quàm in acie, apparere. itaque parvi Achæorum exiſtimationem, quibus notos eſſe ſe ſcirent, feciſſe: legatis regis, & per eos abſenti regi eum ſe jaſtaſſe. Quòd ſi quis antea ignoràſſet, quæ res Antiochum & Ætolos conjunxiſſet, ex legatorum ſermone potuiſſe apparere: mentiendo in vicem jaſtandoque vires, quas non haberent, inſlàſſe vanà ſpe, atque inſlatos eſſe: dum ii ab ſe Philippum victum, ſua virtute proteſtos Romanos, & quæ modò audiebatis, narrant; vos ceteraſque civitates & gentes ſuam ſectam eſſe ſecuturos: rex contrà peditum equitumque nubes jaſtat, & conſternit maria ſuis claſſibus. Eſt autem res ſimillima cœnæ Chalcidenſis hoſpitis mei, hominis & boni, & ſciti convivoris. apud quem ſolſtitiali tempore comiter accepti quum miraremur, unde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio; homo non, quàm iſti ſunt, glorioſus, renidens, condimentis, ait, varietatem illam & ſpeciem. ferinæ carnis ex manſueto ſue factam. Hoc dici aptè in copias regis, quæ paulo antè jaſtate ſint, poſſe. Varia enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahæ, & Medos, & Cadduſios, & Elymeos, Syros omnes eſſe: haud paulo mancipiorum melius, propter ſervilia ingenia, quàm militum genus. & utinam ſubjicere otulis veſtris, Achæi, poſſem concuſſationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem! Videretis vix duarum malè plenarum legiuncularum inſtar in caſtris regis: videretis regem, nunc mendicantem propè frumentum ab Ætolis, quod militi admeſtiatur: nunc mutuas pecunias ſœnore in ſtipendium querentem: nunc ad portas Chalcidis ſtantem: & mox inde excluſum, nihil aliud quàm Audide atque Euripo ſpectatis, in Ætoliam redentem. Male crediderunt & Antiochus Ætolis, & Ætoli re-*

gie vanitati. Quo minùs vos decipi debetis, sed expertæ potius spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello: nihil immo tam alienum rebus vestris est. Quippe sine gratia, sine dignitate, premium victoris eritis.

L. Nec absurdè adversus utrosque respondisse visus est, & facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achæorum hostes & amicos, quos populus Romanus censuisset, judicarent, bellumque & Antiocho, & Ætolis nunciari juberent. Auxilia etiam, quò censuit Quintius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem; donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quintius est accitus, &, accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium est ejectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bæoti nihil certi responderunt: *quum Antiochus in Bæotiam venisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus, quum ad Chalcidis præsidium, & Achæos & Eumenum regem misisse audisset, maturandum ratus, ut & prævenirent sui, & venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme millibus militum, & cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militum, & ex ea copia, quæ Lamiæ repenti colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti, & ab Eumene rege modicum auxilium missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus, tutò transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites, quingenti ferme & ipsi, quum jam Menippus castra ante Salganca ad Hermæum, quâ transitus ex Bæotia in Eubœam insulam est, haberet,

vene-

venerunt. Mithro erat cum iis, legatus à Chalcide ad Quinctium, ad id ipsum præsidium petendum, missus, qui postquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium convertit, ut inde in Eubœam transmissurus.

LI. Templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia passuum à Tanagra abest. minime quatuor millium inde in proxima Eubœæ est mari trajectus. Ubi & in sano luoque, eâ religione & eo jure sancto, quo sunt templa, quæ asyla Græci appellant, & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios, aut sanguinem usquam factum audissent, quum per magnum otium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in littore inermes vagarentur, magna pars per agros lignatum pabulumque dilapsa esset; repente Menippus, palatos passim aggressus, eos cecidit, ad quinquaginta vivos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mithro parvâ onerariâ nave exceptus. Ea res Quinctio Romanisque, sicut jacturâ militum molesta, ita ad jus inferendi Antiocho belli adjecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores, partim ex suis, partim Ætolos, Chalcidem misisset, qui eadem illa, quæ nuper, cum minis gravioribus agerent, nequicquam contra Mithronem & Xenocliden tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub adventum regis urbe excefferunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ causâ loci communicabant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi & Eumenis milites passim, ut sine fraude liceret abire, præsidio excefferunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, quum terrâ marique obsiderentur, & jam machinas tormenta que comportari viderent, non tulere
obsidio.

obsidionem. Quum id, quod caput erat Eubœæ, teneret rex, ne ceteræ quidem ejus insulæ urbes imperium abnuerunt. magnoque principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula & tot opportunæ urbes in suam ditionem venissent.

LIBER XXXVI.

EPITOME.

XIX, XX. **M** *An. Acilius Glabrio consul Antiochum, apud Thermopylas, Philippo rege adjuvante, victum, Græciâ expulit, XXII, &c. idemque Ætolos subegit. XXXVIII, XXXIX, XL. P. Cornelius Scipio Nasica Consul adem matris Deûm, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus à senatu judicatus, dedicavit; idemque Bojos Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphavit. XLI, &c. Præterea navalia certamina prospera adversus præfectos Antiochi regis referuntur.*

I. **P** CORNELIUM Cn. filium Scipionem & M. Acilium Glabrionem consules, inito magistratu, Patres, priusquam de provinciis agerent, res divinas facere majoribus hostiis iusserunt in omnibus fanis, in quibus lætisternium majorem partem anni fieri solet; precarique, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res senatui populoque Romano bene ac feliciter eveniret. Ea omnia sacrificia læta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est: & ita aruspices responderunt, eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi, Hæc quum renunciata essent, solutis religione animis,

animis, Patres rogationem ad populum ferri jusserunt: *Vellent juberentne, cum Antiocho rege, quique sectam ejus secuti essent, bellum iriri?* si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem pertulit. tum senatus decrevit, ut consules Italiam & Græciam provincias fortirentur; cui Græcia evenisset, ut præter eum numerum militum, quem L. Quinctius in eam provinciam ex auctoritate senatûs scripisset imperassetve, ut eum exercitum acciperet, quem M. Babius prætor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam trajecisset. Et extra Italiam permissum, ut, si res postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum, acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul, cui Italia provincia evenisset, cum Bojis jussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent; alterum ut mitteret Romam, eaque urbanæ legiones essent paratæ, quò senatus censuisset.

II. His ita in senatu ad id, quæ ejus provincia foret, decretis, tum demum fortiri consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia evenit. Certà deinde forte senatusconsultum factum est: *quod populus Romanus eo tempore duellum jussisset esse cum rege Antiocho, quique sub imperio ejus essent, ut ejus rei causâ supplicationem imperarent consules: utique M. Acilius consul ludos magnos foret voveret, & dona ad omnia pulvinaria.* Id votum in hæc verba, præcunte P. Licinio pontifice maximo, consul nuncupavit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus jussit, id ex sententia senatûs populi que Romani confectum erit; tum tibi, Jupiter, populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet; donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit. Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi recte facti, donaque data recte sunt.* Supplicatio inde ab duobus consulibus

fulibus edicta per biduum fuit. Consulibus fortitis provincias, extemplo & prætores fortiti sunt. M. Junio Bruto jurisdictio utraque evenit; A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia, L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis, L. Æmilio Paullo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti, à Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatusconsulto à L. Quintio consule, dati sunt; jussusque tueri omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Æmilio Paullo in ulteriorem Hispaniam præter cum exercitum, quem à M. Fulvio proprætore accepturus esset, decretum est, ut novorum militum tria millia duceret, & trecentos equites; ita ut in iis duæ partes socium Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. Idem supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus à L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque accipere jussus: L. Valerium, si ita videretur, pro prætore in provincia retinere, & provinciam ita dividere, ut una ab Agrigento ad Pachynum esset, altera à Pachyno Tyndarium. Eam maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret. Eidem prætori mandatum, ut duas decumas frumenti exigere: id ad mare comportandum devehendumque in Græciam curaret. Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum non in Græciam, sed Romam, id frumentum portari placere. C. Livius prætor, cui classis venerat, cum triginta navibus paratis trajicere in Græciam primo quoque tempore jussus, & ab Atilio naves accipere. veteres naves, quæ in navalibus erant, ut reficeret & armaret, M. Junio prætori negotium datum est, & in eam classem socios navales libertinos legeret.

III. Legati terni in Africam ad Karthaginenses & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam

ciam portaretur, missi; pro quo pretium solveret populus Romanus. Adeoque in apparatus curamque ejus belli civitas intenta fuit, ut P. Cornelius consul ediceret, *Qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset; neve uno tempore quinque senatores ab urbe Roma abessent.* In comparando impigre classem C. Livium prætorem contentio, orta cum colonis maritimis, paulisper tenuit. Nam, quum cogerentur in classem, tribunos plebei appellarunt: ab iis ad senatum rejeſti sunt. Senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non esse. Ostia, & Fregenzæ, & Castrum novum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinuessâ fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt. Consul deinde M. Acilius ex senatusconsulto ad collegium fecialium tulit: *Ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum, an ad præsidium nunciaretur? & num Ætolis quoque separatim iudici juberent bellum? & num prius societas eis & amicitia renuncianda esset, quam bellum indicendum?* Feciales responderunt: *Jam ante sese, quum de Philippo consuleretur, decrevisse, nihil referre, ipsi coram, an ad præsidium, nunciaretur. Amicitiam renunciata[m] videri, quum legatis, toties repetentibus res, nec reddi, nec satisfieri æquum censuissent. Ætolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem, sociorum urbem, per vim occupassent; Chalcidem terrâ marique oppugnatum isſent; regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent.* Omnibus jam satis comparatis, M. Acilius consul edixit: *U, quos L. Quinctius milites conscripſisset, & quos sociis nominatimque Latino imperassent, quos secum in provinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, uti omnes Brundisium Idibus Maiis convenirent.* ipse ante diem quintum Nonas Maias paludatus urbe egressus est. Per eosdem dies & prætores in provincias profecti sunt.

IV. Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo Macedoniae & Ptolemæo Ægypti, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam, & frumentum. ab Ptolemæo etiam mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil ejus acceptum. Gratiæ regibus actæ. &, quum uterque se cum omnibus copiis in Ætoliæ venturum, belloque interfuturum polliceretur, Ptolemæo id remissum: Philippi legatis responsum, gratum eum senatui populoque Romano facturum, si M. Acilio consuli non defuisset. Item ab Karthaginienſibus & Maſiniſſæ rege legati venerunt. Karthaginienſes tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium ejus Romam apportaturos polliciti sunt: id ut ab se munus Romani acciperent, petere se. & classem suorum suo sumptu comparaturos: & stipendium, quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præſens omne daturus. Maſiniſſæ legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam; Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quingenta hordei; equites quingentos, elephantos viginti regem ad M. Acilium consulem miſſurum. De frumento utriſque responsum, ita uſurum eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe Karthaginienſibus remissum; præterquam si quid navium ex ſœdere deberent. de pecunia item responsum, nullam ante diem accepturos.

V. Quum hæc Romæ agebantur, Chalcide Antiochus, ne ceſſaret per hibernorum tempus, partim ipſe ſollicitabat civitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum veniebant: ſicut Epirotæ communiſ gentis conſenſu, & Elei è Peloponneſo venerunt. Elei auxilium adverſus Achæos petebant, quos, poſt bellum non ex ſua ſententia indiſtum Antiocho, primum civitati ſuæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretenſi Euphane ſunt miſſi. Epirotarum

tarum legatio erat minimè in partem ullam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent, ne quid offenderent Romanos. petebant enim, ne se temere in causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos. Sed, si ipse posset terrestribus navalibusque copiis præsidere Epiro, cupide eum omnes Epirotas & urbibus & portubus suis accepturos. si id non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello objiceret. Hac legatione id agi apparebat, ut, sive (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliatâ fatis apud regem gratiâ, quod accepturi fuissent venientem; sive venisset, sic quoque spes veniæ ab Romanis foret, quod, non exspectato longinquo auxilio ab se, præsentis viribus succubuissent. Huic tam perplexæ legationi, quia non satis in promptu erat, quid responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis, quæ ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.

VI. In Bæotiam ipse profectus est, causas in speciem iræ adversus Romanos eas, quas antè dixi, habentem; *Brachyllæ necem, & bellum à Quintio Coroneæ, præpter Romanorum militum cædes, illatum*; re verà per multa jam secula publicè privatimque labante egregiâ quondam disciplinâ gentis, & multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obviâ effusis undique Bæotiæ principibus, Thebas venit. ibi in concilio gentis, quanquam & ad Delium, impetu in præsidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat nec à parvis nec dubiis principiis bellum, tamen eandem orationem exorsus, quâ in colloquio primo ad Chalcidem, quâque per legatos in concilio Achæorum usus erat, ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet; neminem, quid ageretur, fallebat. decretum tamen sub levi verborum prætextu pro rege adversus Romanos factum est.

est. Hac quoque gente adjunctâ, Chalcidem regressus, præmissis inde literis, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret, navibus eò ad diem indictam concilio venit. Et Amynander accitus ad consultandum ex Athamania : & Hannibal Pœnus, jamdiu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur. in eo modò diversæ sententiæ erant; quòd alii extemplo agendum; alii ex hieme, quæ tum ferme media erat, differendum in veris principium; & alii legatos tantummodo mittendos; alii cum omnibus copiis eundem censebant, terrendosque metu, si cunctarentur.

VII. Quum circa hanc ferè consultationem disceptatio omnis verteretur; Hannibal, nominatim interrogatus sententiam, in universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali oratione avertit: *Si, ex quo trajecimus in Græciam, adhibitus essem in consilium, quum de Eubœa, de Achaïs, de Bœotia agebatur; eandem sententiam dixissem, quam hodie, quum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in societatem belli quacunque ratione censeo deducendos esse. nam quod ad Eubœam Bœotosque & Thessalos attinet, cui dubium est, quin, ut quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam utantur? simul ac Romanum exercitum in Græcia viderint, ad consuetum imperium se avertant? nec iis noxæ futurum sit, quòd, quum Romani procul abessent, vim tuam præsentis exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est, Philippum nobis conjungere, quàm hos, cui, si semel in causam descenderit, nihil integri futurum sit, quique eas vires afferat, quæ non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adjuncto (absit verbo invidia) qui dubitare de eventu possim? quum, quibus adversus Philippum valuerint Romani,*

iis nunc fore videam ut ipsi oppugnentur? *Ætoli*, quī *Philippum* (quod inter omnes constat) vicerunt, cum *Philippo* adversus *Romanos* pugnabunt. *Amynder* atque *Athamam* gens, quorum secundum *Ætolos* plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. *Philippus* tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, *Asiae* *Europae*que viribus, adversus unum populum, (ut meam utramque fortunam taceam) patrum certè ætate ne uni quidem *Epirtarum* regi parem, (quid tandem erit vobiscum comparatus?) geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet, conjungi nobis *Philippum* posse? Una, communis utilitas, quæ societatis maximum vinculum est: altera, auctores vos *Ætoli*. Vester enim legatus hic *Thoas* inter cetera, quæ ad exciendū in *Græciam* *Antiochum* dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit; fremere *Philippum*, & agere pati, sub specie pacis leges servitutis sibi impositas. Ille quidem feræ bestię vinctæ aut clausæ, & refringere claustra cupienti, regis iram verbis æquabat. cujus si talis animus est, solvamus nos ejus vincula, & claustra refringamus, ut erumpens diu coercitam iram in hostes communes possit. Quid si nunc eum legatio nostra moverit, at nos, quoniam nobis eum adungere non possumus, ne hostibus nostris ille adjungi possit, cœtemus. *Seleucus* filius tuus *Lysimachię* est: qui si eo exercitu, quem secum habet, per *Thraciam* proxima *Macedonia* caperit depopulari; facile ab auxilio ferendo *Romanis* *Philippum* ad sua potissimum tuenda avertet. De *Philippo* meam sententiam habes. De ratione universi belli quid sentirem, jam ab initio non ignorasti. quod si tum auditus forem, non in *Eubœa* *Chalcidem* captam, & castellum *Euripi* expugnatam *Romani*, sed *Etruriam* *Ligurumque* & *Galliæ* *Cisalpinæ* erant bello ardere, & qui maximus iis terror est, *Hannibalem* in *Italia* esse audirent. Nunc quoque arceffas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur classem onerariæ cum comæatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, si nimis multi pro inopia comæatuum. Quum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim *Corcyra* in statione ha-

bilit,

debeas, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partim ad littus Italiae, quod Sardiniam Africamque spectat, trajicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Bylimum agrum procedes. inde Græciæ præsidebis, & speciem Romanis trajecturum te præbens, &, si res poposcerit, trajecturus. Hæc suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Romanis certè bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dii approbent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit.

VIII. Hæc ferme Hannibalis oratio fuit; quam laudârunt magis in præsentia, qui aderant, quàm rebus ipsis executi sunt. nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classẽ copiasque arcessendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad concilium Thessalorum sunt missi, & Ætolis Amyndandroque dies ad conveniendum exercitui Pheras est dictus. eodem & rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperitur Amyndrandum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit; sive ab ipso, quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem & invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus; sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie amplum, re inane, animo adjecto. Tumulus est, in unum ossibus, quæ passim strata erant, coacervatis, factus; qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit. Itaque, qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium prætorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse. si videretur ei, moveret ex hibernis: se obviam præcessurum, ut, quid agendum esset, consultarent.*

IX. Antiocho, ad Pheras jam castra habenti, ubi conjunxerant ei se Ætoli & Amynder, legati ab Larissa venerunt, quærentes, quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacefferet eos? simul orantes, ut,

remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos armatos, duce Hippolochō, Pheras in præsidium miserunt: hi, exclusi aditu, jam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respondit, *Non belli faciendi, sed tuendæ & stabilien-
diæ libertatis Thessalorum causâ, se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Pheræis ageret, missus. cui nullo dato responso, Pheræi ipsi legatum ad regem, principem civitatis Pausaniam, miserunt. Qui quum haud dissimilia his, ut in causa pari, quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius, egisset; rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, ne id consilii caperent, cujus, dum in futurum nimis cauti & providi essent, extemplo pœniteret, dimisit. Hæc renunciata Pheras legatio quum esset, ne paulum quidem dubitârunt, quin pro fide erga Romanos, quicquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summâ ope parabant se ad urbem defendendam: & rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus; & ut qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in eventu ejus urbis possum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum, aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: dein, quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cœpere. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum in proposito, relicto exteriori circulo muri, deficientibus jam copiis, in interiorē partem urbis concesserunt; cui brevior orbis munitio-
nis circumjectus erat. postremò vîsti malis, quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dederunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor milia armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. nec ibi mora deditio-
nis est facta, cernentibus
Pheræ

Pheræorum recens exemplum : qui, quod pertinaciter primò abnuerant, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa urbe Hippolochus Larissæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati omnes; quòd eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissæorum animos credebat.

X. Intra decimum diem, quàm Pheras venerat, his perfectis, Cranonem, profectus cum toto exercitu, primo adventu cepit. inde Cypæram & Metropolim, & iis circumjecta castella recepit; omniaque jam regionis ejus, præter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio præsidii dimissi, vel exemplo tot civitatum dudentium sese, non ultrà in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causà jussis, quadrato agmine ad urbem incescit: ut incerti fluctuantur animi magnæ pattis Larissæorum inter metum præsentem hostium & verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynder cum Athamanum juventute occupat Pellinæum: & Menippus, cum tribus millibus peditum Ætoforum & ducentis equitibus in Perrhæbiam profectus, Mallæam & Cyretias vi cepit, depopulatusque est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti, quidnam agendum esset de Larissa, supervenerunt. Ibi in diversum sententiæ tendebant: aliis vim adhibendam, & non differendum cœnsentibus, quin operibus ac machinis simul undique mœnia aggredierentur urbis sitæ in plano, apertæ, campestri undique aditu: aliis nunc vires urbis, nequâquam Pheris conferendæ, memorantibus: nunc hiemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minimè obsidioni atque oppugnationi urbium, aptum. Incerto regi inter spem metumque legati à Pharfalo, qui ad dedendam urbem suam fortè venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim, cum Philippo in Dassaretis con-

gressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in jugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larissâ abest, in ipsis faucibus saltus, quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius, quàm pro copiis, & plures, quàm quot satis in usum erant, ignes quum accendisset, speciem, quam quæsierat, hosti fecit, omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque hiemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus diem, ab Larissâ recessit, & Demetriadem rediit: Ætolique & Athamanes in suos receperunt se fines. Appius, etsi, cujus rei causâ missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexque lætitia erat, quod & hostes excesserant finibus, & intra mœnia præsidium Romanum cernebatur.

XI. Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidenfis Cleoptolemi filiæ, quum patrem, primò allegando, deinde coràm ipse rogando, fatigassèt, invitum se gravioris fortunæ conditioni illigantem; tandem impetratâ re, tanquam in media pace nuptias celebrat: & reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum & Græciam liberandam, omisâ omnium rerum curâ, in conviviis & vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde, ex fatigatione magis, quàm satietate earum, in somno traduxit. Eadem omnes præfectos regiones (qui ubique, ad Bœotiam maximè, præpositi hibernis erant) cepit luxuria: in eandem & milites effusi sunt. nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem, aut vigiliis servavit; aut quicquam, quod militaris operis, aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem Chæroneam, quò convenire omnem undique exercitum jusserat, venisset; facile animad-

nimadvertit, nihilo severiore disciplinâ milites, quàm ducem, hibernâsse. Alexandrum inde Acarnana & Menippum Macedonem Stratum Ætoliæ copias ducere iussit. ipse, Delphis sacrificio Apollini factò, Naupactum processit. concilio principum Ætoliæ habito, viâ, quæ præter Calydonem & Lysimachiam fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum, multis emptus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non faciliè ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio, quæve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus. nam quum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, & omnibus, qui arma ferrent, excundum ad Medionem & Thyrium, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur; fuere, qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuosè concitari: satis esse quingentorum hominum præsidium. eam juventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrii in præsidio positis, id agebat, ut pro obsidibus futuri venirent in potestatem regis.

XII. Per eisdem dies legati regis Medionem venerunt. quibus auditis, quum in concione, quidnam respondendum regi esset, consultaretur; & alii manendum in Romana societate, alii non aspernamdam amicitiam regis censerent; media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos, peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. In eam legationem Mnesilochus, & qui ejus factionis erant, de industria coniecti, clam missis, qui regem admovere copias juberent, ipsi terebant tempus. itaque, vixdum his egressis legatis, Antiochus in sinibus, mox ad portas erat, & trepidantibus, qui expertes proditionis fu-

erant, tumultuosæque juventutem ad arma vocantibus, ab Clyto & Mnesilocho in urbem est inductus : & aliis suâ voluntate affluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt. quos placidâ oratione territos quum permulisset, ad spem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt. Thyrium à Medione profectus est, Mnesilocho eodem & legatis præmissis. Ceterum detecta Medione fraus cautiore, non timidiore, Thyrienses fecit, dato ei haud perplexo responso, nullam se novam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum imperatorum, accepturos, portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos, Cn. Octavius missus à Quintio, quum præsidium & paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephaleniæ præpositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, implevitque spei socios : M. Acilium consulem jam cum legionibus mare trajecisse, & in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum jam ad navigandum faciebat; rex, præsidio Medione imposito, & in quibusdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrio abscessit, & per Ætoliæ ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

XIII. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex, jam antè per hiemem in Dassaretiis congressi, quum Ap. Claudium, ut obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent, quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio veris conjunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes, Philippus Malloeam Perrhæbiæ, Bæbius Phacium est aggressus. quo primo propè impetu capto, Phæstum eadem celeritate capit. inde Atracem quum se recepisset, Cyretias hinc & Eritium occupat : præsidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Malloeam se conjungit. Sub adventum Romani exercitus, seu
ad

ad metum virium, seu ad spem veniæ, quum dedidissent sese; ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt. Erant autem hæc, Æginium, Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus quadraginta in præsidio erat, & circumfidunt, & priusquam oppugnant, mittunt ad Philippum, qui moneret, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter respondit, vel Romanis, vel Thessâlis se crediturum fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam apparuit vi agendum, quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius restitit ad Pellinæum oppugnandum.

XIV. Per eos fortè dies M. Acilius consul, cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis, mari trajecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit. ipse cum equitatu Limnæam ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta: traditumque præsidium regium, & cum iis Athamanes, Ab Limnæa Pellinæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde & Philippus Megalopolitanus: cui, decedenti de præsidio, quum obuius fortè fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari iussit; ipse congressus fratrem, haud sanè decore majestati suæ joco, appellavit. Deductus inde ad consulem custodiri iussus, & haud ita multo post in vinculis Romam missus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum præ-

cipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniam potiundam, exercitum eò duxit, præmissis in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes: & Amynder, cujus præsentis majestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo jam pridem hosti, & Romanis meritò tunc propter defectionem infensis, cum conjuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. ita Athamania omnis in jus ditionemque Philippi concessit. Consul, ad reficienda maximè jumenta, quæ & navigatione, & postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, velut renovato modicâ quiete exercitu, Cranonem est progressus. Venienti Pharsalus, Scotussa, & Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Deme triadem remittit. Proërnâ inde recepit, & quæ circa eam castella erant. Ducere tum porrò in sinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, desertâ urbe, juvenus omnis armata silvas & itinera infedit, & in agmen Romanum ex superioribus locis incurfavit. Consul primò mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore: postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummissò, interclusit ad urbem iter armatis, vacuumque eam cepit. tum, clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum cædes facta est. A Thaumaci altero die consul ad Sperchium amnem pervenit: inde Hypataëorum agros vastavit.

XV. Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus: qui, jam tum cernens, nihil se ex Græcia, præter amœna Chalcide hiberna & infames nuptias, petisse, Ætolorum vana promissa incusare & Thoantem:

Hanni-

Hannibalem verò, non ut prudentem tantum virum, sed propè vatem omnium, quæ tum evenirent, admirari. ne tamen temere cœpta, segnitiam insuper everteret, nuncios in Ætoliā mittit, ut, omni contrā iuventute, convenirent. Jam & ipse eò decem millia ferè peditum ex iis, qui postea venerant ex Asia, expleta, & equites quingentos duxit. Quò quum aliquanto pauciores, quàm unquam antea, convenissent, & principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent, omnia sedulò ab se facta, ut quamplurimos ex civitatibus suis evocarent; nec auctoritate, nec gratia, nec imperio adversus detrectantes militiam valuisse; destitutus undique & ab suis, qui morabantur in Asia, & ab sociis, qui ea, in quorum spem vocaverant, non præstabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id jugum, sicut Apennini dorso Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. ante saltum Thermopylarum in septentrionem versa Epirus, & Perrhæbia, & Magnesia, & Thessalia est, & Phthiotæ Achæi, & sinus Maliacus. intra fauces ad meridiem vergunt. Ætoliæ pars major, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia adjunctaque insula Eubœa, & excurrente in altum, velut promontorio, Atticā terrā, sita ab tergo & Peloponnesus. Hoc jugum, ab Leucate & mari ad occidentem verso per Ætoliā ad alterum mare orienti objectum tendens, ea aspreta rupesque interjectas habet, ut non modò exercitus, sed ne expediti quidem faciliè ullas ad transitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Oetam vocant, quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur: in ejus valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius, quàm sexaginta passus. Hæc una militaris via est, quā traduci exercitus, si non prohibeantur, possint. ideo Pylæ, & ab aliis, quia calidæ aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatur,

latur, nobilis Lacedæmoniorum adversus Persas morte magis memorabili, quàm pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci ejus castris positus, munitionibus insuper saltum impendebat. &, quum duplici vallo fossæque, & muro etiam, quâ res postulabat, ex multa copia passim jacentium lapidum, permunisset omnia, satis fidens, nunquam eâ vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præsidio obtinendam, quæ ante ipsas fauces posita est, partim Hypatam mittit, & Heracleam haud dubius consulem oppugnaturam, & jam multis nunciantibus, circa Hypatam omnia evastari. Consul, depopulatus Hypatensem primò, deinde Heracleensem agrum, inutiles utrobique auxilio Ætolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem castra posuit. Ætolorum utræque manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita & præsidiis obsepta videbantur, timor deinde incescit, ne quas per imminencia juga calles inveniret ad transitum Romanus. nam & Lacedæmonios quondam ita à Persis circumitos fama erat; & nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Ætolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, ut vertices circà montium occuparent obsiderentque, ne quâ transire Romanus posset, Hoc nuncio audito, dissensio inter Ætolos orta est. pars imperio parendum regis atque eundem censebant, pars subsistendum Heracleæ ad utramque fortunam; ut, sive victus à consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis; sive vinceret, ut dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Utræque pars non mansit modò in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium. duo millia Heracleæ substiterunt: duo trifariam divisa

divisa Callidromum, & Rhoduntiam, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupavere.

XVII. Consul postquam infessa superiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum, consulares legatos, cum binis millibus electorum peditum, ad castella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse, priusquam ad hostem copias admoveret, vocatos in concionem milites paucis est allocutus: *Plerosque omnium ordinum, milites, inter vos esse video, qui in hac eadem provincia T. Quintii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexcuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quam hic. Quippe portæ sunt hæ, & unus, inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est. munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & validiores impostæ: exercitus hostium ille & numero major, & militum genere aliquanto melior. Quippe illic Macedones Thracæque & Illyrii erant, ferocissimæ omnes gentes: hic Syri & Asiatici Græci sunt, levissima genera hominum & servituti nata. Rex ille bellicosissimus, exercitatus jam inde ab juvenia finitimis Thracum atque Illyriorum, & circâ omnium accolarum bellis: hic, ut aliam omnem vitam omitam, is est, qui, quum ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris causâ ex domo privata, & obscuri etiam inter populares generis, uxorem duxit: & novus maritus, velut saginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam processit. Summa virium speique ejus in Ætolis fuit; gente vanissima & ingratisima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. Nam nec convenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, & in seditione ipsi inter se sunt: & quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, refugerunt in juga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse confessus, nusquam a quo campo non modò congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, reliquâ omni ante se regione eâ,*

ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes : ne ante fauces quidem saltus, ut quondam Lacedemonios fama est, sed intra penitus retractis castris : quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicujus urbis obsidendum sese incluserit ? Sed neque Antiochum tuebuntur angustiae, nec Aetolos vertices illi, quos ceperunt. Satis undique provisum atque praecautum est, ne quid adversus vos in pugna praeter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Graeciae libertate tantum dimicare, (quanquam is quoque egregius titulus esset, liberatam à Philippo antè, nunc ab Aetolis & ab Antiocho liberare) neque ea tantum in premium vestrum cessura, quae nunc in regniis castris sunt : sed illum quoque omnem apparatus, qui in dies ab Epheso expectatur, praedae futurum : Asiam deinde Syriamque, & omnia usque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, & omne humanum genus secundum Deos nomen Romanum veneretur ? In hac tanta praemia dignos parate animos, ut crastino die, bene juvantibus Diis, acie decernamus.

XVIII. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce primà, signo pugnae proposito, instruit aciem consul, artà fronte, ad naturam & angustias loci. Rex, postquam signa hostium conspexit, & ipse copias eduxit. Levis armaturae partem ante vallum in primo locavit : tum Macedonum robur, quos Sarisophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit. his ab sinistro cornu jaculatorum sagittariorumque & funditorum manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda latera hostium incescerent. ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, quae loca usque ad mare invia palustri limo & voraginibus claudunt, elephantos cum assueto praesidio posuit ; post eos, equites ; tum, modico intervallo relicto, ceteras copias in secunda acie. Macedones, pro vallo

vallo locati, primò facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus : multum adjuvantibus, qui ex loco superiore fundis, velut nimum, glandes & sagittas simul ac jacula ingerebant. deinde, ut major, nec jam toleranda vis hostium inferebat se, pulsì loco intra munimenta, subductis ordinibus, concesserunt : inde ex vallo propè alterum vallum, hastis præ se objectis, fecerunt. & ita modica altitudo valli erat, ut & locum superiorem ad pugnandum suis præberet, & propter longitudinem hastarum subiectum haberet hostem. Multi, temere subeuntes vallum, transfixi sunt : & aut incepto irritò recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab jugo Callidromi, dejectis inde Ætolis, & magna ex parte cæsis, (incautos enim & plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset.

XIX. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequicquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regis erant, primò, dum procul nihil aliud, quàm turba & agmen, apparebat, Ætolos credere, visà procul pugna, subsidio venire. ceterum, ut primùm signaque & arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt, tantus repente pavor omnes cepit, ut, abjectis armis, fugerent. & munimenta sequentes impedierunt, & angustia vallis, per quam sequendi erant ; & maximè omnium, quòd elephantì novissimi agminis erant, quos pedes ægrè præterire, eques nullo poterat modo, timentibus equis, tumultumque inter se majorem, quàm in prælio, edentibus. Aliquantum temporis & direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostem. Multis in ipso itinere cæsis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reverterunt ; quæ tentata eo die inter ipsum pugnae tempus ab Ætolis, Heraclæam obtinentibus præsidio, sine ullo haud parum auda-

audacis incepti effectu, fuerant. Consul, noctis insequenti tertiâ vigiliâ præmissis equitatu ad persequendum hostem, signa legionum primâ luce movit. Aliquantum viâ præceperat rex; ut qui non antè, quàm Elatiâ, ab effuso constiterit cursu: ubi primùm reliquis pugnæque & fugæ collectis, cum perexigua manu semiermum militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiâ affecutus non est, sed magnam partem agminis, aut lassitudine subsistentis, aut errore, aut qui sine ducibus per ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militum, quos, Polybio auctore, trajecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus. quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnæ, ab incurso Ætolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt.

XX. Consule per Phocidem & Bœotiâ exercitum ducente, conscia defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur. ceterum per omnes dies haud secus, quàm in pacato agro, sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coronæum ventum est. Ibi statua regis Antiochi, posita in templo Minervæ Itoniæ, iram accendit: permissumque militi est, ut circumjectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum subiit, quum communi decreto Bœotorum posita esset statua, indignum esse, in unum Coronensem agrum sævire. Revocato ex templo milite, finis populandi factus: castigati tantum verbis Bœoti ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus decem naves regiæ cum præfecto

fecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. eò gravis vulneribus Alexander Acarnan, nuncius adversæ pugnæ, quum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Eubææ petierunt. ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant, naves, auditâ exercitûs clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo Demetriadem, si fortè eò deferret fuga regem, trajecit. Per eisdem dies A. Atilius, præfectus Romanæ classis, magnos regios commeatus, jam fretum, quod ad Andrum insulam est, prætervectos, excepit: alias merisit, alias cepit naves. quæ novissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Pireæum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium reiectus, magnam vim frumenti & Atheniensibus & aliis ejusdem regionis sociis divisit.

XXI. Antiochus, sub adventum consulis à Chalcide profectus, Tenum primò tenuit: inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portæ patuerunt, quum, appropinquante eo, Aristoteles, præfectus regis, urbe excessisset. & ceteræ urbes in Eubæa sine certamine traditæ, post paucosque dies, omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitûs Thermopylas reductus, multo modestiâ post victoriam, quàm ipsâ victoriâ, laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem, quæ gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is à Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras Achaïæ petit: à Patris Coreyram usque Ætoliaæ atque Acarnaniaæ littora legit, atque ita ad Hydruntum Italiaæ trajecit. quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervenit. ante lucem ingressus urbem, à porta ad prætorem M. Junium iter intendit. Is primâ luce senatum vocavit. quò L. Cornelius Scipio, aliquot diebus antè à consule dimissus, quum adveniens audisset, prægressum Catonem
in

in senatu esse, supervenit exponenti, quæ gesta essent. Duo inde legati jussu senatûs in concionem sunt producti: atque ibi eadem, quæ in senatu, de rebus in Ætolia gestis exposuerunt: supplicatio in triduum decreta est; & ut quadraginta hostiis majoribus prator, quibus Diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies & M. Fulvius Nobilior, qui biennio antè prator in Hispaniam erat profectus, ovans urbem est ingressus: argenti bigati præ se tulit centum triginta millia: & extra numeratum duodecim millia pondo argenti: auri pondo centum viginti septem.

XXII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmisit, ut tunc saltem, experti regiam varietatem, resipiscerent; traditæque Heracleâ, cogitarent de petenda ab senatu seu furoris sui, seu erroris venia. & ceteras Græciæ civitates defecisse eo bello ab optimè de se meritis Romanis: sed, quia post fugam regis, cujus fiduciâ officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpæ, in fidem receptos esse. Ætolos quoque, quanquam non secuti sint regem, sed arcessierint, & duces belli, non socii, fuerint, si pœnitere possint, posse & incolumes esse. Ad ea quum pacati nihil responderetur, appareretque, armis rem gerendam, & rege superato, bellum Ætolicum integrum restare; castra ab Thermopylis ad Heracleam movit: eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvestus. Sita est Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto & undique præcipiti habet. Contemplatus omnia, quæ noscenda erant, quatuor simul locis aggredi urbem constituit. à flumine Asopo, quâ & gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi præposuit: arcem extra muros, quæ frequentius propè, quàm urbs, habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit: à sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium; ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus Dianæ templum,

Ap.

Ap. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turre, arietesque, & alius omnis apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et quum ager Heracleensis, paluster omnis frequensque proceris arboribus, benignè ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum, quia refugerant intra mœnia Ætoli, deserta, quæ in vestibulo urbis erant, testata in varios usus non tigna modò & tabulas, sed laterem quoque, & cœmenta, & saxa variæ magnitudinis, præbebant.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis, quàm armis, urbem oppugnabant: Ætoli contrà armis se tuebantur. nam, quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant idus; sed armati frequentes, quidam ignes etiam, quos aggeribus injicerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipsi, quum pro dirutis rescicerent muros, crebriores eos, ut pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, & frequentes & impigre fecerunt: in dies deinde, pauciores & segniùs. Etenim, quum multis urgerentur rebus, nulla eos res æquè, ac vigiliæ conficiebant; Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urente. Per quatuor & viginti dies, ita ut nullum tempus vacuum dimicatione esset, adversus quatuor è partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Quum fatigatos jam Ætolos sciret consul & ex ratione temporis, & quòd ita transfugæ affirmabant, tale consilium iniit. medià nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. inde cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est: intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Ætoli non conti-

continuandæ oppugnationis, quæ & ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant.

XXIV. Consul, quum nocte mediâ intermisset oppugnationem, quartâ vigiliâ rursus ab tribus partibus suamâ vi aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites signumque expectantes jussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubiè ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas jacentis muri transcendere conantur: partim scalis ascensus tentant. adversus quos undique ad opem ferendam occurrunt Ætoli. Pars una, in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: sed, qui oppugnant, intenti signum expectabant; defensor nemo aderat. Jam dilucescebat, quum signum consul dedit: & sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor, index capti oppidi, est exauditus, undique Ætoli, desertis stationibus, in arcem fugiunt. Oppidum victores permisso consulis diripiunt; non tam ab ira, nec ab odio, quàm ut miles, coërcitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde à medio ferme die milites quum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem jussit, quæ, fastigio altitudinis par, mediâ valle velut abrupta ab arce erat; sed adeò propè geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conjici tela in arcem possint: cum dimidia parte militum consul, ab urbe escensurus in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in rupem evasuri erant, expectabat. Non tulere, qui in arce erant, Æ-

toli

toli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum, & fractis jam animis, & nullâ ibi præparatâ re ad obsidionem diutius tolerandam: utpote congregatis feminis, puerisque, & imbelli aliâ turbâ in arcem, quæ vix capere, nedum tueri, multitudinem tantam posset. itaque, ad primum impetum abjectis armis, dediderunt sese. Traditus inter ceteros princeps Ætolorum Damocritus est: qui principio belli decretum Ætolorum, quo arcessendum Antiochum censuerant, T. Quintio poscenti responderat: *in Italia daturum, quum castra ibi Ætoli posuissent.* ob eam ferociam majus victoribus gaudium traditus fuit.

XXV. Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule, redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur, excusaretque, quod morbo impeditus bello non interfuisset, congressus. inde diversi ad duas simul oppugnandas urbes profecti. Interfunt septem millia ferme passuum. & quia Lamia quum posita est in tumulo, tum regionem eâ maximè despectat oppidum, quâ breve intervallum videtur, & omnia in conspectu sunt; quum enim, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus, aut in præliis essent, hoc major difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere & vineis, & omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. & quum parum procederet inceptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent; haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius, quàm sibi, dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturum esset. Nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuncius venit, ut oppugnatione ab-
sisteret;

sisteret: *equius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum Ætolis, præmia victoriæ habere.* Ita recessum ab Lammia est, & propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

XXVI. Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus, Ætoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos & Thoas idem, qui antea, missus est. mandata erant, ut ab rege peterent, primum, ut ipse, coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Græciam trajiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, ut pecuniam & auxilia mitteret. *id quum ad dignitatem ejus fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolomitatem regni, non sinere, Romanos, omni curâ vacuos, quum Ætolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam trajicere.* Vera erant, quæ dicebantur: eo magis regem moverunt. Itaque in præsentia pecuniam, quæ ad usus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria navaliaque affirmavit missuram. Thoantem unum ex legatis retinuit, & ipsum haud invitum morantem, ut exactor præsens promissorum adesset.

XXVII. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum: & post paucos dies, quàm ad bellum renovandum acciendumque regem in Asiam miserant legatos, abjectis belli consiliis, pacis petendæ oratores ad consulem miserunt. Quos dicere exorfus consul interfatus, quum alia sibi prævertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem induciis, & L. Valerio Flacco cum iis misso, jussit. ei, quæ secum acturi fuissent, exponere, & si qua vellent alia. Hypatam ut est ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt; consultantes, quonam agendum modo apud consulem foret. His parantibus antiqua fœderum ordiri, meritaque in populum Romanum, *Assistere iis, Flaccus jussit, quæ ipsi violassent ac rapissent. confessionem iis culpæ magis profuturam, & totam*

in preces orationem versam. nec enim in causa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. & se suppliciter agentibus iis adfuturum, & apud consulem, & Romæ in senatu. eò quoque enim mittendos fore legatos. Hæc una via omnibus ad salutem visa est, ut in fidem se permitterent Romanorum. Ita enim & illis violandi supplices verecundiam se imposituros : & ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.

XXVIII. Postquam ad consulem ventum est, Phæneas legationis princeps longam orationem, & variè ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finivit, ut diceret ; *Ætolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere.* Id consul ubi audivit : *Etiam atque etiam videte, inquit, Ætoli, ut ita permittatis.* Tum decretum Phæneas, in quo id disertè scriptum erat, ostendit. *Quando ergo, inquit, ita permittitis, postulo, ut mihi Dicaarchum civem vestrum, & Menestam Epirotam, (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) & Amynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Propè dicentem interfatus Romanum Phæneas, *Non in servitutem, inquit, sed in fidem tuam nos tradidimus. & certum habeo, te imprudentiâ labi, qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non sint.* Ad hæc consul, *Nec, Hercle, inquit, magnopere nunc curo, quid Ætoli satis ex more Græcorum factum esse censeant : dum ego more Romano imperium inhibeam in deditos modò decreto suo, antè armis victos.* Itaque, ni propere sit, quod impero, vinciri vos jam jubeo : afferrique catenas, & circumfistere lictores jussit. Tum fracta Phæneæ ferocia, Ætolisque aliis est : & tandem, cujus conditionis essent, sensere. &, se quidem, Phæneas, & qui adsint Ætolorum, scire facienda esse, quæ impèrentur, dixit : sed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus esse. ad id petere, ut decem dierum inducias daret. Petente Flacco pro Ætolis, induciæ datæ ; & Hypatam reditum est. Ubi quum in consilio delectorum, quos A-

pocletos vocant, Phæneas, & quæ imperarentur, & quæ ipsis propè accidissent, exposuisset; ingemuerunt quidem principes conditioni suæ, parendum tamen victori censebant, & ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium.

XXIX. Postquam verò omnis coacta multitudo eadem illa audivit, adeò sævitiâ imperii atque indignitate exasperati animi sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum, quæ imperarentur: *quoniam modo enim utique regem Amyndrum se tradere posse?* Et spes fortè oblata, quòd Nicander, eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, implevit expectatione vanâ multitudinem, terrâ marique ingens parari bellum. Is duodecimo die, quàm conscenderat navem, in Ætoliam, perfectâ legatione, rediens Phalara in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum expeditis vespërâ primâ inter Macedonum Romanæque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est, nondum convivio dimisso. Quod ubi nunciatum est, velut hospitis, non hostis, adventu motus Philippus, accumbere eum epularique jussum, atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum quidem de se timere quicquam vetuit. Ætolorum prava consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusavit. qui primùm Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. *Sed præteritorum, quæ magis reprehendi, quàm corrigi, possint, oblitum se, non facturum, ut insultet adversis rebus eorum.* Ætolos quoque finire tandem adversus se odia debere; Nicandrum privatim ejus dici, quo servatus à se foret, meminisse. Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit.

XXX. M. Acilius, venditâ, aut concessâ militi circa Heracleam prædâ, postquam nec Hypatæ pacata esse

se consilia, & Naupaſtum concurriffe Ætolos, ut inde totum impetum belli ſuſtinerent, audivit; præmiſſo Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupanda juga, quâ difficiles tranſitus montium erant, ipſe Oetam aſcendit, Herculiſque ſacrificium ſecit in eo loco, quem Pyram, quòd ibi mortale corpus ejus Dei ſit crematum, appellant. inde toto exercitu proſectus reliquum iter ſatis expedito agmine ſecit. Ut ad Coracem eſt ventum, (mons eſt altiffimus inter Callipolin & Naupaſtum) ibi & jumenta multa ex agmine præcipitata cum ipſis oneribus ſunt, & homines vexati. Et facilè apparebat, quàm cum inertī hoſte res eſſet, qui tam impeditum ſaltum nullo præſidio, ut clauderet tranſitum, inſediſſet. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupaſtum deſcendit: &, uno caſtello adverſus arcem poſito, ceteras partes urbis, diviſis copiis pro ſitu mœnium, circumſedit. nec minus operis laboriſque ea oppugnatio, quàm Heracleæ, habuit.

XXXI. Eodem tempore & Meſſene in Peloponneſo ab Achæis, quòd concilii eorum recuſaret eſſe, oppugnari cœpta eſt. Etenim duæ civitates, Meſſene & Elis, extra concilium Achaicum erant: cum Ætolis ſentiebant. Elei tamen, poſt fugatum ex Græcia Antiochum, legatis Achæorum leniùs reſponderant; *dimiſſo præſidio regio, cogitatuſque ſe, quid ſibi faciendum eſſet.* Meſſenii, ſine reſponſo dimiſſis legatis, moverant bellum; trepidique rerum ſuarum, quum jam ager effuſo exercitu paſſim ureretur, caſtraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miſerunt, qui nunciarent, Meſſenios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere urbem paratos eſſe. Auditis legatis, extemplo proſectus Quinctius, à Megalopoli ad Diophanem prætorem Achæorum miſit, qui extemplo reducere cum à Meſſene exercitum, & venire ad ſe juberet. Diſto paruit Diophanes: &, ſolutâ obſidione, expeditus ipſe,

prægressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum, inter Megalopolim Messenenque positum, Quintio occurrit; &, quum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quòd tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit, nec pacem omnium bono partam turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent, & Achæorum concilii essent. si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum caveri sibi vellent, Corinthum ad se venirent. Diophanem concilium Achæorum extemplo sibi præbere iussit. Ibi, de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus, postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Amynandro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Ætoliae liceret. quâ expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynander Philippum Megalopolitanum insulæ præfecit: postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos conjunxit, Philippo ad munia belli revocato, Hieroclem Agrigentinum successorem misit.

XXXII. Is, post fugam ab Thermopylis Antiochi, Amynandrumque à Philippo Athamaniâ pulsum, missis ultro ad Diophanem prætorem Achæorum nunciis, pecuniam pactus, insulam Achæis tradidit. Id præmium belli suum esse, æquum censebant Romani. *non enim M. Acilium consulem legionesque Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnâsse.* Diophanes adversus hæc purgare interdum sese gentemque; interdum de jure facti disserere. Quidam Achæorum & initio eam se rem aspernatos testabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribusque iis decretum est, ut T. Quintio ea res permitteretur. Erat Quintius, sicut adversantibus asper, ita, si cederes, idem placibilis. Omisâ igitur contentione vocis vultusque, *Si utilem, inquit, possessionem ejus insulæ censerem Achæis esse,*
auctor

auctor essem senatui populoque Romano, ut eam vos habere sinerent. ceterum sicut testudinem, ubi collecta in suum tegumen est, tutam ad omnes ictus video esse; ubi exerit partes aliquas, quodcumque nudavit, obnoxium atque infirmum habere; haud dissimiliter vos, Achai, clausos undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea & jungere vobis, & juncta tueri facile; simul aviditate plura amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quæ extrâ sint, & exposita ad omnes ictus esse. Assentiente omni concilio, nec Diophane ultrâ tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

XXXIII. Per idem tempus Philippus rex, proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, si se interim, quæ defecissent ab societate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo, ad Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe, quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent, dies noctesque aut Philippi hostis adventum, aut infestiores etiam, quo justius irati erant, Romanorum expectabant. Turba erat ibi incondita regionum: qui, primò pauci in præsidio relictî, postea plures, plerique inermes, ex prælio adverso fugâ delati, nec virium, nec animi fatis ad obsidionem tolerandam habebant. itaque præmissis à Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant, responderunt, patere portas regi. Ad primum ejus ingressum principum quidam urbe excesserunt: Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lyfimachiam deducti sunt. Erant & paucæ naves Demetriade, quibus præerat Isidorus: eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde Dolopiam, & Aperantiam, & Perrhæbiæ quasdam civitates recepit.

XXXIV. Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quintus, receptâ Zacyntho ab Achaïco concilio, Naupa-

stum trajecit; quæ jam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur, & si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum, quanquam meritò iratus erat Ætolis, quòd solos obtrectasse gloriæ suæ, quum liberaret Græciam, meminerat, & nihil auctoritate suâ motos esse, quum, quæ tum maximè acciderant, casura præmonens, à furioso incepto eos deterreret; tamen, sui maximè operis esse credens, nullam gentem liberatæ à se Græciæ funditus everti, obambulare muris, ut faciliè nosceretur ab Ætolis, cœpit. Confestim à primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, Quintium esse. itaque, concursu facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim Quintium orare, ut opem ferret ac servaret. Et tum quidem, quanquam moveretur his vocibus, manu tamen abnuvit, quidquam opis in se esse. Ceterum, postquam ad consulem venit: *Utrum fefellit, inquit, te, M. Acili, quid agatur? an, quum satis pervideas, nihil id magnopere ad summam rem pertinere censes?* Erexerat exspectatione consulem; & *Quin expromis, inquit, quid rei sit?* Tum Quintius: *Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus urbibus oppugnandis tempus terere, quum jam propè annus circumactus sit imperii tui? Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot jam gentes, Athamiam, Perrhabiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adjunxisse? Atque non tantum interest nostra, Ætolorum opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, & victoriæ tuæ præmium te militesque tuos nondum duas urbes, Philippum tot gentes Græciæ habere.*

XXXV. Assentiebatur his consul: sed pudor, si irrito incepto abscederet obsidione, occurrebat: tota inde Quintio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, quâ paulo antè vociferati Ætoli fuerant, rediit. ibi quum impensius orarent, ut misereretur gentis

gentis Aetolorum, exire aliquos ad se iussit. Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. quibus provolutis ad pedes, *Fortuna, inquit, vestra facit, ut & iræ meæ & orationi temperem. Evenerunt, quæ prædixi evenitura. & ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis accidisse ea videantur. Ego tamen, sorte quâdam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere abstineam. Mittite oratores ad consulem, qui inducias tantum temporis petant, ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis adero.* Ita, ut censuerat Quintius, fecerunt: nec aspersionatus est legationem consul. induciisque in diem certam datis, quâ legatio renunciari ab Roma posset, soluta obsidio est, & exercitus in Phocidem missus. Consul cum T. Quintio ad Achaicum concilium Aegium trajecit. ibi de Eleis & de exsulibus Lacedæmoniorum restituendis actum. & neutra perfecta res, quia suæ gratiæ reservari eam Achæi, Elei per se ipsi, quàm per Romanos, maluerunt Achaïco contribui concilio. Epirotarum legati ad consulem venerunt, quos non sincerâ fide in amicitia fuisse satis constabat: militem tamen nullum Antiocho dederant. pecuniâ juvisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia pristina esse liceret, respondit consul, *Se, utrum hostium, an pacatorum, eos numero haberet, nondum scire. Senatum ejus rei judicem fore. Integram se causam eorum Romam rejicere. inducias ad id dierum nonaginta dare.* Epirotæ Romam missi senatum adierunt. iis, magis, quæ non fecissent hostilia, referentibus, quàm purgantibus ea, de quibus arguebantur, responsum datum est, quo veniam impetrâsse, non causam probâsse, videri possent. Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria. iis petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio, donumque ex auro liceret ponere in æde Jovis Optimi Maximi, per-

missum ab senatu. centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benignè legatis est; sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Græcia gestum est à M. Acilio consule, hunc finem habuit.

XXXVI. Alter consul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam fortitus, priusquam ad bellum, quod cum Bojis gerendum erat, proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos prætor in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus. censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset, eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset, vel suâ ipse impensâ faceret.* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem ferè tempus ædes Matris Magnæ Idææ dedicata est: quam Deam is P. Cornelius, advectam ex Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus, in Palatium à mari detulerat. Locaverant ædem faciendam ex senatusconsulto M. Livius, C. Claudius censores, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus: tredecim annis post, quàm locata erat, dedicavit eam M. Junius Brutus, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos scenicos fuisse, Antias Valerius est auctor, Megalesia appellatos. Item Juventatis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duumvir dedicavit. Voverat eam sexdecim annis antè M. Livius consul, quo die Hasdrubalem exercitumque ejus cecidit. idem censor eam faciendam locavit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Hujus quoque dedicandæ causâ ludi facti: & eo omnia cum majore religione facta, quòd novum cum Antiocho instabat bellum.

XXXVII. Principio ejus anni, quo hæc, jam profecto ad bellum M. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule, agebantur, boves duos domitos in Carinis

Carinis per scalas pervenisse in tegulas ædificii, proditum memoriæ est. Eos vivos comburi, cineremque eorum dejici in Tiberim, aruspices jusserunt. Tarra-
cinæ & Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluuisse; Minturnis ædem Jovis & tabernas circa forum de cœlo tactas esse; Vulturni in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrâsse. Eorum prodigiorum causâ libros Sibyllinos ex senatusconsulto decemviri quum adissent, renunciârunt, *Jejunium instituendum Cere-
ri esse, & id quinto quoque anno servandum: & ut novem-
diale sacrum fieret, & unum diem supplicatio esset. coronati
supplicarent: & consul P. Cornelius, quibus Diis, quibusque
hostiis edidissent decemviri, sacrificaret.* Placatis Diis, nunc votis ritè solvendis, nunc prodigiis expiandis, in provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium proconsulem, dimisso exercitu, Romam decedere jussit: ipse in agrum Bojorum legiones induxit.

XXXVIII. Sub idem serè tempus Ligures, lege sacratâ coacto exercitu, nocte improvisò castra Q. Minucii proconsulis aggressi sunt. Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit; intentus, ne quâ transcenderet hostis munimenta. Primâ luce duabus simul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinere. Postremò, quum alia atque alia agmina erumperent, & integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. cæsa supra quatuor millia hostium; ex Romanis sociisque minùs trecenti perierunt. Duobus serè post mensibus P. Cornelius consul cum Bojorum exercitu signis collatis egregiè pugnavit. Duodetriginta millia hostium cæsa, Antias Valerius scribit; capta tria millia & quadringentos; signa militaria centum viginti quatuor; equos mille ducentos triginta; carpenta ducenta quadraginta septem: ex victoribus mille quadringen-

tos octoginta quatuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, (quia in augendo eo non ali-
us intemperantior est) magnam victoriam fuisse appa-
ret, quòd & castra capta sunt, & Boji post eam pu-
gnam extemplo dederunt sese, & quòd supplicatio
ejus victoriæ causà decreta ab senatu, victimæque ma-
jores cæsæ.

XXXIX. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex
ulteriore Hispania ovans urbem est ingressus. argenti
transtulit duodecim millia pondo : bigati argenti cen-
tum triginta : auri centum viginti septem pondo. P.
Cornelius consul primò, obsidibus à Bojorum gente
acceptis, agri parte ferè dimidià eos multavit : quò,
si vellet, populus Romanus colonias mittere posset.
Inde, Romam, ut ad triumphum haud dubium, dece-
dens, exercitum dimisit, & adesse Romæ ad diem tri-
umphii jussit. ipse, postero die, quàm venit, senatu in
ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab se gestis dis-
feruisset, postulavit, ut sibi triumphanti liceret in ur-
bem invehi. P. Sempronius Blæsus tribunus plebis,
non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphii,
censebat. Bella Ligurum Gallicis semper juncta fuisse : e-
as inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P.
Scipio, devictis acie Bojis, aut ipse cum victore exercitu in
agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio
misisset, qui jam tertium ibi annum dubio detineretur bello,
debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum fre-
quentandum deductos esse milites, qui egregiam navare ope-
ram reipublicæ potuissent : possent etiam, si senatus, quod se-
stinatione triumphii pratermissum esset, id restituere differendo
triumpho vellet. Juberent, consulem cum legionibus redire in
provinciam ; dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi
cogantur in jus judiciumque populi Romani, ne Bojos quidem
quieturos : aut pacem, aut bellum utrobique habenda. De-
victis Liguribus, paucos post menses proconsulem P. Corneli-

um multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverunt, triumphaturum esse.

XL. Ad ea consul, Neque se Ligures provinciam sortitum esse, ait, neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse. se de Gallis Bojis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem: à quibus obsides abduxerit, pacis futurae pignus. Verum enimvero illud multo majus esse, quòd tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quòd cum tot millibus certè Bojorum nemo ante se imperator pugnauerit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum casam, multa millia capta: senes puerosque Bojis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quàm hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum si & in alia provincia operà uti senatus velit; utro tandem modo promptiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, jam semel in prima spe deceptos? Nam, quod ad se attineat, sibi glorie in omnem vitam illo die satis quasitum esse, quo se virum optimum judicatum ad accipiendam Matrem Idæam misisset senatus. Hoc titulo, etsi nec consulatus nec triumphus adjicitur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nascæ imaginem fore. Univerfus senatus non ipse modò ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate suà compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Bojis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque & spolia omnis generis transvexit, & vasa ænea Gallica: & cum captivis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transfudit mille quadringentos, septuaginta unum. ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infe-

eti factique in Gallicis vasis, non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. militibus, qui currum secuti sunt, trecentos vicos quinos allos divisit; duplex centurioni; triplex equiti. Postero die, concione advocatâ, de rebus ab se gestis, & de injuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suâ victoriæ fructu se defraudaret, quum diserneret, milites exauctoratos dimisit.

XLII. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tanquam non transitis in Asiam Romanis. quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando, faciebat. Hannibal unus, cujus eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat, Magis mirari se, aiebat, quod non jam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse, in Asiam ex Græcia, quam ex Italia in Græciam trajicere: & multo majorem causam Antiochum, quam Ætolos, esse. neque enim mari minus, quam terrâ, pollere Romana arma. jampridem classem circa Maleam esse. Audire sese, nuper novas naves novumque imperatorem rei gerendæ causâ ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vanâ facere. In Asia, & de ipsa Asia, brevi terrâ marique dimicandum ei cum Romanis esse: & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum. Unus vera & providere, & fideliter prædicere visus. itaque ipse rex navibus, quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum petit; ut ea loca, si fortè terrâ venirent Romani, præsidii firmaret. ceteram classem Polyxenidam parare & deducere jussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

XLII. C. Livius, præfectus Romanæ classis, cum quinquaginta navibus testis profectus, ab Roma-Neapolim, quò ab sociis ejus oræ convenire jusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit:

petit: fretoque Messanam præterveſtus, quum sex Punicas naves ad auxilium miſſas accepiſſet, ab Rheginis Locriſque & ejuſdem juris ſociis debitas exegisset naves, luſtratâ claſſe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ civitatum adiit, quum veniſſet, percunſtatus de ſtatu belli, (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) & ubi claſſis Romana eſſet, poſtquam audivit, circa Thermopylarum ſaltum in ſtatione conſulem ac regem eſſe, claſſem Piræei ſtare, maturandum ratus omnium rerum cauſâ, pergit protinus navigare Peloponneſum. Samen Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant eſſe, protinus depopulatus, Maleam petit: &, proſperâ navigatione uſus, paucis diebus Piræeum ad veterem claſſem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit; quum Æginæ diu incertus conſilii fuiſſet, utrûm ad tuendum rediret regnum, (audiebat enim Antiochum Ephēſi navales terreſtreſque parare copias) an nuſquam abſcederet ab Romanis, ex quorum fortuna ſua penderet. A Piræeo A. Atilius, traditis ſucceſſori quinque & viginti navibus teſtis, Romam eſt proſeſtus. Livius unâ & octoginta roſtratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ roſtratæ, aut ſine roſtris ſpeculatoriæ erant, Delum trajecit.

XLIII. Eo ferè tempore conſul Acilius Naupaſtum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (& eſt ventoliſſima regio inter Cycladas, fretis aliâs majoribus, aliâs minoribus diviſas) adverſi venti tenuerunt. Polyxenidas, certior per diſpoſitas ſpeculatorias naves factus, Deli ſtare Romanam claſſem, nuncios ad regem miſit. qui, omiſſis, quæ in Hellesponto agebat, cum roſtratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephēſum rediit: & conſilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat ceſſandum: & utique priûs conſigendum,
quàm

quàm classis Eumenis & Rhodiæ naves conjungerentur Romanis. ita numero non ferme impares futuros se, ceteris omnibus superiores, & celeritate navium, & varietate auxiliorum. Nam Romanas naves, quum ipsas inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quæ in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire: suas autem, ut pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras, multum etiam adjuturam notitiam maris terrarumque & ventorum: quæ omnia ignaros turbatura hostes essent. Movit omnes auctor consilii, qui & re consilium exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum navibus, quarum septuaginta testæ, ceteræ apertæ, minoris omnes formæ, erant, profecti Phocæam petierunt. inde, quum audisset, appropinquare jam Romanam classem, rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesium, quæ ad Sipylum est, concessit, ad terrestres copias comparandas. classis ad Cyssum portum Erythræorum, tanquam ibi aptius expectatura hostem, contendit. Romani, ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægæum mare versum, petunt: inde ad urbem circumegere naves, commeatuque sumpto, Phocæam trajiciunt. Eumenes, Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus, cum quatuor & viginti navibus testis, apertis pluribus, paulo à Phocæa ad Romanos, parantes instruentesque se ad navale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta testis navibus, apertis ferme quinquaginta, profecti, primò, aquilonibus transversis quum urgerentur in terram, cogeantur tenui agmine propè in ordinem singulæ naves ire; deinde, ut lenita paulum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssum est, conati sunt trajicere.

XLIV. Polyxenidas, ut appropinquare hostes allatum est, occasione pugnandi lætus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos navi-

um ad terram explicare jubet, & æquâ fronte ad pugnam procedebat. Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, &, simul armamenta componens, opperitur insequentes naves. Jam ferme triginta in fronte erant; quibus ut æquaret lævum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: jussis, qui sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. ceterum, ut demendis armamentis tumultuari primum cœptum est, & ipse, quantâ maximâ celeritate potest, concitat naves. Jam omnibus in conspectu erant: duæ Punicæ naves antecedeabant Romanam classem, quibus obviæ tres fuerunt regiæ naves. & ut in numero impari, duæ regiæ unam circumfistunt: & primum ab utroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, &, dejectis cælisque propugnatoribus, navem capiunt. Una, quæ compari Marte concurrebat, postquam captam alteram navem vidit, priusquam à tribus simul circumveniretur, retro ad classem refugit. Livius, indignatione accensus, prætoriâ nave in hostes tendit. adversus quam eâdem spe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges stabiliendæ navis causâ jussit, & in advenientes hostium naves ferreas manus injicere, &, ubi pugnam pedestri similem fecisset, meminisse Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia. Haud paulo facilius, quàm antè duæ unam, tunc una duas naves expugnavit, cepitque. Et jam classes quoque undique concurrerant, & passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine advenerat, ut animadvertit lævum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi æqua pugna erat, invadit.

XLV. Nec ita multo post primum ab lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim, ut virtute militum
haud

haud dubiè superari se vidit, sublati dolonibus effusè fugere intendit: mox idem &, qui prope terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani & Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt, & in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt. postquam celeritate navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem abstiterunt; tredecim captis navibus cum milite ac remige, decem demerfis. Romanæ classis una Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit. Polyxenidas non prius, quàm in portu Ephesi, fugæ finem fecit. Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. medio ferè in cursu obviam fuere iis quinque & viginti testæ Rhodiæ naves, cum Pausistrato præfecto classis. Iis adjunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postquam confessionem victis satis expresse-
runt, Rhodii & Eumenes domos dimissi: Romani, Chium petentes, Phœnicuntem primùm portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte anchoris jactis, postero die in insulam ad ipsam urbem trajecerunt. ubi paucos dies remige maximè reficiendo morati, Phocæam transmittunt. Ibi relictis ad præsidium urbis quatuor quinquere-
mibus, ad Canas classis venit: &, quum jam hiems appeteret, fossâ valloque circumdatis naves subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio & C. Lælius, in-
tuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Junius, C. A-
tinius Labeo.

LIBER XXXVII.

E P I T O M E.

I. **L.** *Cornelius Scipio consul, legato P. Scipione Africano, (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Græcia provincia decerneretur, quum C. Lælio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adversus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum trajecit. XXIX, XXX. Æmilius Regillus adversus regiam classẽ Antiochi feliciter pugnavit ad Myonesum, Rhodiis adjuvantibus. XXXVII. Filius Africani, ab Antiocho captus, patri remissus est. XLVI. M. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græciã expulerat, & de Ætolis triumphavit. XLV. Victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adjuvante Eumene rege Pergami, Attali filio, pax data est eã conditione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. LVI. Eumeni, quo juvante Antiochus victus erat, regnum ampliatum. Rhodiis quoque, qui & ipsi juverant, quædam civitates concessæ. LVII. Colonia deducta est Bononia. LVIII. Æmilius Regillus, qui præfectos Antiochi navali certamine vicerat, navalem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exæquatus, Asiaticus appellatus est.*

I. **L.** **CORNELIO** Scipione, **C. Lælio** consulibus, nulla prius secundum religiones acta in senatu res est, quam de Ætolis. Et legati eorum insistere, quia brevem induciarum diem habebant; & ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adjuti sunt. Ætoli, ut quibus plus in misericordia senatus, quam in causa, spei esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes male.

maleficia. Ceterum & præsentes interrogationibus undique senatorum, confessionem magis noxæ, quam responsa, exprimentium, fatigati sunt, & excedere curiâ jussi, magnum certamen præbuere. Plus ira, quam misericordia, in causa eorum valebat; quia non ut hostibus modò, sed tanquam indomitæ & infociabili genti, succensebant. Per aliquot dies quum certatum esset, postremò neque dari, neque negari pacem placuit. duæ conditiones eis latæ sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel mille talentum darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi, urbe eodem die, Italiâ intra quindecim dies excedere jussi. Tum de consulum provinciis cœptum est agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius in senatu poterat. is, quum senatus aut sortiri, aut comparare inter se provincias consules jussisset, elegantius facturos dixit, si judicio patrum, quam si sortiti, eam rem permisissent. Scipio, responso ad hoc dato, *cogitaturum, quid sibi faciendum esset*, cum fratre uno locutus, jussusque ab eo permittere audacter senatui, renunciat collegæ, *facturum se, quod is censeret*. Quum res, aut nova, aut vetustate exemplorum memoriæ jam exoletæ, relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit, *Si L. Scipioni fratri suo provinciam Græciam decrevissent, se legatum iturum*. Hæc vox, magno assensu audita, sustulit certamen. Experiri libebat, utrùm plus regi Antiocho in Hannibale victo, an in victore Africano consuli legionibusque Romanis, auxilii foret: ac propè omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreverunt.

II. Prætores inde provincias sortiti, L. Aurunculeius urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus classem, P. Junius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam & Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli

Iuli deinde, cui Græcia provincia decreta erat, ad eum exercitum, quem à M. Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum addita peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, & sociùm Latini nominis quinque millia, equites ducenti: & adjectum, ut, quum in provinciam venisset, si è republica videretur esse, exercitum in Asiam trajiceret. Alteri consuli totus novus exercitus decretus; duæ legiones Romanæ, & sociùm Latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (jam enim confectam provinciam scripserat, & Ligurum omne nomen in deditionem venisse) traducere in Bojos, & P. Cornelio proconsuli tradere, jussus. Ex agro, quo victos bello multaverat Bojos, deductæ urbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio prætori datæ, & sociùm ac Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni prætori, qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in Ætoliâ trajectas M. Acilio traderet, si is manere ibi vellet. si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo exercitu in Ætoliâ remaneret. C. Atinium Labeonem provinciam Siciliam exercitumque à M. Æmilio accipere placuit, & in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet, peditum duo millia, & centum equites. P. Junius Brutus in Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam, & decem millia sociùm ac Latini nominis scribere, & quadringentos equites; L. Æmilius, cui provincia maritima erat, viginti naves longas, & socios navales à M. Junio prætore superioris anni accipere jussus, & scribere ipse mille navales socios, duo millia peditum: cum iis navibus militibusque in Asiam proficisci, & classẽ à C. Livio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum

in

in annum imperium est, & iidem exercitus decreti. Siciliae Sardiniaeque binæ eo anno decumæ frumenti imperatæ: Siculum omne frumentum in Ætoliā ad exercitum portari iussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliā, eodem quò Siculum.

III. Priusquam consules in provincias profisciscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romæ Junonis Lucinæ templum de cælo tactum erat, ita ut fastigium valvæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiæ sereno satis constabat nimbū ortum: ibi quoque duos liberos homines exanimatos. Terrā apud se pluuisse Tusculani nunciabant, & Reatini mulam in agro suo peperisse. Ea procurata, Latinæque instauratæ; quòd Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causā fuit. quibus Diis decemviri ex libris ut fieret, ediderunt. Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti: & decemviri nocte laesentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam profiscisceretur, fornicem in Capitolio adversus viam, quā in Capitolium ascenditur, cum signis septem auratis, & duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Ætolorum tres & quadraginta, inter quos Damocritus & frater ejus erant, ab duabus cohortibus, missis à M. Acilio, Romam deducti, & in Lautumias coniecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire, L. Cornelius consul iussit. Legati ab Ptolemæo & Cleopatra, regibus Ægypti, gratulantes quòd M. Acilius consul Antiochum regem Græciā expulisset, venerunt: adhortantesque, ut in Asiam exercitum trajicerent, *omnia perculsa metu non in Asia modò, sed etiam in Syria, esse; reges Ægypti ad ea, quæ censuisset senatus, paratos fore.* Gratias regibus actæ: legatis

legatis munera dari iussa, in singulos quaternum milium æris.

IV. L. Cornelius consul, peractis, quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio proprætore essent, ut hi omnes Idibus Quintilibus Brundisium convenirent. Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima undique naves Brundisium contraherent: &, omnibus jam paratis, paludatus ab urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præstò fuere exeunti consuli, & nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum Idus Quintiles cælo sereno interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset. Et L. Æmilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab senatu datum est, ut triginta quinqueremes, viginti triremes faceret; quia fama erat, Antiochum post prælium navale majorem classem aliquanto reparare. Ætoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse, quanquam omnis ora maritima eorum, quæ in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis, quàm damni, memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupaverunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id expectari sciebat, satius visum est, inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. Nam & à Philippo propè ad excidium adductos esse; & tunc eo ipso, quòd nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem

mnem posuit castra: inde nocte motis signis, primâ luce coronâ mœnia est aggressus.

V. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. constantius tamen, quàm quis facturos crederet, in tam subito periculo, quum viri propugnarent, feminæ tela omnis generis saxaque in muros gererent, jam multifariam scalis appositis, urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra medio ferme die reduxit: & tunc cibo & quiete refectis corporibus, priusquam prætorium dimitteret, denunciavit, *ut ante lucem armati paratique essent. nisi expugnatâ urbe, se eos in castra non reducturum.* Eodem tempore, quo pridie, pluribus locis aggressus, quum oppidanos jam vires, jam tela, jam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi, partim divenditâ, partim divisâ prædâ, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Ætolis saltu. ne tamen segnia æstiva essent, & Ætoli non impetratam pacem ab senatu nihilominus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. ab Heraclea per Octam exercitus eò ductus. Quum ad mœnia castra posuisset, non coronâ, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur; & quum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus parare, aut comminisci oppidani conabantur. omnis spes in armis & audacia erat. eruptionibus crebris & stationes hostium, & eos ipsos, qui circa opera & machinas erant, turbabant.

VI. Multis tamen locis murus decussus erat, quum allatum est, successorem, Apolloniæ exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum tredecim milibus peditum & quingentis equitibus consul veniebat. Jam in sinum Maliacum venerat: & præmissis Hypatam, qui tradere urbem juberent, postquam respon-

sum

sum est, nihil, nisi ex communi Ætolorum decreto, facturos; ne teneret se oppugnatio Hypatæ, nondum Amphisæ receptâ, præmissio fratre Africano, Amphisam ducit. Sub adventum eorum oppidani, relicta urbe, (jam enim magna ex parte nudata mœnibus erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Consul sex millia ferme passuum inde posuit castra. eò legati Athenienses primum ad P. Scipionem, prægressum agmen, (sicut antè dictum est) deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Ætolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt: qui, causam relinquendi honestè Ætolici belli quærens, Asiam & regem Antiochum spectabat, iusseratque Athenienses, non Romanis solum, ut pacem bello præferrent, sed etiam Ætolis persuadere. Celeriter, auctoribus Atheniensibus, frequens ab Hypata legatio Ætolorum venit: & spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, *multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa, in fidem suam venisse. in omnibus se majora clementiæ benignitatisque, quàm virtutis bellicæ, monumenta reliquisse.* Perfecta videbatur res, quum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tanquam novo quum isti Ætoli essent, (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbant) referre ad suos dixerunt velle.

VII. Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur. nam neque, unde mille talentum daretur, erat; &, permissio libero arbitrio, ne in corpora sua sæviretur, metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad consulem & Africanum iusserunt, & petere, ut, si dare verè pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summa pecuniæ dederent, aut permissionem extra civium corpora fieri juberent. Nihil impetratum, ut mutaret consul: &

ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti & Athenienses sunt: & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Ætolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem revocavit; auctor inducias sex mensium petendi, ut legatos Romam mittere possent. *Dilationem nihil ad presentia mala, quippe quæ ultima essent, conjecturam. levare per multos casus, tempore interposito, presentes clades posse.* Auctore Echedemo iidem missi, prius P. Scipione convento, per eum inducias temporis ejus, quod petebant, à consule impetraverunt: & solutâ obsidione Amphissæ, M. Acilius, tradito consuli exercitu, provinciâ decessit: & consul ab Amphissâ Thessaliam repetit, ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri, *Iter, quod insistis, L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi. Qui, si imperio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia, quæ in longo itinere exercitus alunt juvantque, nobis suppeditabit. si is destituat, nihil per Thraciam satis tutum habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. optimè explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet, qui mittetur.* Ti. Sempronius Gracchus, longè tum acerrimus juvenum ad id delectus, per dispositos equos propè incredibili celeritate ab Amphissâ (inde enim est dimissus) die tertio Pellam pervenit. In convivio rex erat, & in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit, novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die commeatus exercitui paratos benignè, pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens eadem, quâ ierat, celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & majore spe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit. Venientes regio apparatu & accepit, & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas, & humanitas visa, quæ commendabilia apud Africanum erant;

virum

virum sicut ad cetera egregium, ita à comitate, quæ sine luxuria esset, non aversum. Inde non per Macedoniam modò, sed etiam Thraciam, prosequente & præparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

VIII. Antiochus post navalem ad Corycum pugnam, quum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset, classi maximè reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat, *Superatum se, quum classis abfuisset Rhodiorum. quòd si ea quoque (nec commissuros Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi navium numero opus fore, ut viribus & magnitudine classem hostium æquaret.* Itaque & Hannibalem in Syriam miserat ad Phœnicum arcessendas naves, & Polyxenidam, quominus prospere gesta res erat, eo enisius & eas, quæ erant, reficere, & alias parare naves iussit. Ipse in Phrygia hibernavit, undique auxilia arcessens: etiam in Gallogræciam miserat. Bellicosiores eà tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoletà stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes: quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythrisque Romani sollicitabant. Classis Romana, sicut antè dictum est, ad Canas hibernabat: Eò mediâ ferme hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum, venit. Is, quum magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset, hortando perpulit Livium, ut quinque millia militum secum mitteret. missi ingentem prædam intra paucos dies averterunt.

IX. Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus. Gravia hiberna navium erant; grave tributum, quòd togæ quingentæ imperatæ erant, cum quingentis tunicis; gravis etiam inopia frumenti, propter quam naves

quoque & præsidium Romanum excessit. tum verò liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. Senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant. defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessatum priore ætate erat, eo maturius æquinoctio verno eundem Paulistratum classis præfectum cum sex & triginta navibus miserunt. Jam Livius à Canis cum triginta navibus & septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat; ut ad transitum exercitus, quem terrâ venturum opinabatur, præpararet, quæ opus essent. In portum, quem vocant Achæorum, classem primùm advertit. inde Ilium ascendit, sacrificioque Minervæ factō, legationes finitimas ab Elæunte, & Dardano, & Rhæteo, tradentes in fidem civitates suas, benignè audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat; &, decem navibus in statione contra Abydum relictis, ceterâ classe in Europam ad Sestum oppugnandam trajecit. Jam subeuntibus armatis muros fanatici Galli primùm cum solenni habitu ante portam occurrunt. Iussu se matris Deum famulos Deæ venire memorant, ad precandum Romanum, ut parceret mœnibus urbique. Nemo eorum violatus est: mox universus senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit. Inde Abydum trajecta classis. ubi quum, tentatis per colloquia animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese expediebant.

X. Dum hæc in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius præfectus (erat autem exsul Rhodius) quum audisset, profectam ab domo popularium suorum classem, & Paulistratum præfectum superbè quædam & contemptim in se concionantem dixisse, præcipuo certamine animi adversus eum sumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quàm ut verba magnifica ejus rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi no-

tum;

tum, qui diceret, & se Pausistrato patriæque suæ magno usui, si liceat, fore; & à Pausistrato se restitui in patriam posse. Quum, quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei, aut silentio tegendæ. Tum internuncius, regiam classẽ aut totam, aut maiorem ejus partem, Polyxenidam traditurum ei. pretium tanti meriti nullum aliud pacisci, quàm reditum in patriam. Magnitudo rei, nec ut crederet, nec ut aspernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit: ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, substitit. Ultro citroque nuncii cursare: nec fides antè Pausistrato facta est, quàm coram nuncio ejus Polyxenidas suâ manu scripsit, se ea, quæ pollicitus esset, facturum, signoque suo impressas tabellas misit. Eo verò pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est. Neque enim eum, qui sub rege viveret commissurum fuisse, ut adversus semet ipsum indicia manu suâ testata daret. inde ratio simulatæ conditionis composita, Omnium se rerum apparatus omisurum, Polyxenidas dicere; non remigem, non socios navales ad classẽ frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimisurum: paucas ante portum Ephesi in salo habiturum; quas, si exire res cogeret, objecturus certamini foret. Quam negligentiam Polyxenidam in classẽ sua habiturum Pausistratus audivit, eam ipse extemplo habuit. partem navium ad commeatus arcessendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem misit: ut paratus esset, quum signum aggrediendi à proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem: subducit quasdam naves, alias velut subducturus esset, navalia reficit: remiges ex hibernis non Ephesum arcessit, sed Magnesium occultè cogit.

XI. Fortè quidam Antiochi miles, quum Samum rei privatæ causâ venisset, pro speculatore deprehensus deducitur Panormum ad præsectum. is percun-

stanti, quid Ephesi ageretur, incertum metu, an erga suos haud sincerâ fide, omnia aperit: classẽ instruatam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesiã ad Sipylum missum: perpaucas naves subductas esse, & navalia tegi: nunquam intentiùs rem navalem administratam esse. Hæc ne pro veris audirentur, animus errore & spe vanâ præoccupatus fecit. Polyxenidas, satis omnibus comparatis, nocte remige à Magnesiã arcessito, deductisque raptim, quæ subductæ erant, navibus, quum diem non tam in apparatu absumpsisset, quàm quòd conspici proficiscentem classẽ nolebat; post solis occasum profectus septuaginta navibus testis, vento adverso, ante lucem Pygela portum tenuit. ubi quum interdiu ob eandem causam quiescisset, nocte in proxima Samiæ terræ trajecit. Hinc Nicandro quodam archipiratâ quinque navibus testis Palinurum jussu petere, atque inde armatos, quâ proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere, ipse interim, classẽ divisâ, ut ex utraque parte fauces portûs teneret, Panormum petit. Pausistratus primò, ut in re necopinata, turbatus parumper, deinde vetus miles, celeriter collecto animo, terrâ meliùs arceri, quàm mari, hostes posse ratus, armatos duobus agminibus ad promontoria, quæ cornibus objectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facilè telis ancipitibus hostem summoturus. id inceptum ejus Nicander à terra visus quum turbâisset, repentè mutato consilio, naves conscendere omnes jubet. Tum verò ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, & velut fuga in naves fieri, quum se mari terrâque simul cernerent circumventos. Pausistratus, unam viam salutis esse ratus, si vim facere per fauces portûs, atque erumpere in mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi ceteris jussis, ipse princeps concitatâ nave remis ad ostium portûs tendit. Superantem jam fauces navem ejus Polyxenidas tribus quin-

quinq̄ueremibus circumfiliit. Navis rostris iſta ſupprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos & Pauſiſtratus impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehendæ, quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra, captæ. quinq̄e tantum Rhodiæ naves cum duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis viâ ſibi interconſertas naves factâ. contis enim binis à prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem præſe portabant. Erythrææ triremes, quum haud procul à Samo Rhodiis navibus, quibus ut eſſent præſidio, veniebant, obviæ fugientibus fuiſſent, in Hellespontum ad Romanos curſum averterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam, portâ unâ per cuſtodes apertâ, recepit: & Cyme aliæque ejusdem oræ urbes ad eum metu deſecerunt.

XII. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obſidionem toleraſſet, præſidio regio tutante mœnia, jam omnibus feſſis, Philotâ quoque præſecto præſidii permittente, magiſtratus eorum cum Livio de conditionibus tradendæ urbis agebant. rem diſtinebat, quòd, utrùm armati, an inermes, emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus quum interveniſſet nuncius Rhodiorum cladis, emiſſâ de manibus res eſt. metuens enim Livius, ne ſucceſſu tantæ rei elatus Polyxenidas clañem, quæ ad Canas erat, opprimeret, Abydi obſidione cuſtodiâque Hellesponti extemplo relictâ, naves, quæ ſubductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elæam venit. Livius omni claſſe, cui adjunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. quam quum teneri valido regio præſidio audiſſet, nec procul Seleuci caſtra eſſe; depopulatus maritimam oram, & prædâ maximè hominum raptim in naves impoſitâ, tantum moratus, dum Eumenes cum claſſe aſſequeretur, Samum petere intendit. Rhodiis primò audita clades ſimul pavorem, ſimul luſtum in-

gentem fecit. nam, præter navium militumque jacturam, quod floris, quod roboris in juventute fuerat, amiserant; multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quæ inter suos meritò maxima erat. deinde, quòd fraude capti, quòd à cive potissimum suo forent, in iram luctus vertit. Decem ex templo naves, & diebus post paucis decem alias, præfecto omnium Eudamo, miserunt: quem, aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautio-rem, quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erythræam primùm classem applicuerunt. ibi noctem unam morati, postero die Corycum Tejorum promontorium tenuerunt. inde quum in proxima Samiæ vellent trajicere, non expectato solis ortu, ex quo statum cœli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. Medio in cursu, aquilone in septentrionem verso, exasperato fluctibus mari jactari cœperunt.

XIII. Polyxenidas, Samum petituros ratus hostes, ut se Rhodiæ classi jungerent, ab Epheso profectus, primò ad Myonnesum stetit: inde ad Macrin (quam vocant) insulam trajecit, ut prætervehentis classis si quas aberrantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen opportunè adoriretur. Postquam sparsam tempestate classem vidit, occasionem primò aggre-diendi ratus, paulo post increbrescente vento, & majores jam volvente fluctus, quia pervenire se ad eos videbat non posse, ad Æthaliā insulam trajecit, ut inde postero die Samum ex alto petentes naves aggrederetur. Romani, pars exigua, primis tenebris portum Samiæ desertum tenuerunt: classis cetera, noctem totam in alto jactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium naves ad Æthaliā stare, consilium habitum, utrū extemplo decernerent, an Rhodiam expectarent classē. dilatā re, (ita enim placuit) Corycum, unde venerant, trajecerunt.

Poly-

Polyxenidas quoque, quum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanæ naves vacuo ab hostibus mari Samum trajecerunt. Eodem & Rhodia classis post dies paucos venit. quam ut expectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, ut aut decernerent navali certamine, aut, si detrectaret hostis pugnam, (quod plurimum intererat ad animos civitatum) timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem navium acie steterunt. postquam nemo adversus ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in anchoris stetit; pars in terram milites exposuit. In eos, jam ingentem prædam latè depopulato agro agentes, Andronicus Macedo, qui in præsidio Ephesi erat, jam mœnibus appropinquantem eruptionem fecit, exutosque magnâ parte prædæ ad mare ac naves redegit. Postero die, insidiis medio ferme viæ positis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem, Romani ad urbem agmine iere: inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naves: & terrâ marique fugientibus certamen hostibus, Samum, unde venerat, classis repetit. inde duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephallenia tendendum prætor misit. Infestum id latrocinio Lacedæmonius Hybristas cum juventute Cephallenum faciebat: clausumque jam mare commeatibus Italicis erat.

XIV. Piræci L. Æmilio Regillo, succedenti ad navale imperium, Epicrates occurrit. qui, auditâ clade Rhodiorum, quum ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor navibus in Asiam secum reduxit. profectæ etiam apertæ Atheniensium naves sunt. Ægeo mari trajecit. Eodem Timasirates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo nocte intempesta venit: deductusque ad Æmilium, præsidii causâ se missum, ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiæ naves excursionibus crebris ab

Hellesponto atque Abydo facerent. Trajicienti Æmilio à Chio Samum duæ Rhodiæ quadriremes missæ obviâ ab Livio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum postquam ventum est, acceptâ à Livio classe, & sacrificio, ut assolet, ritè factò, Æmilius consilium advocavit. Ibi C. Livius, (is enim est primus rogatus sententiam) neminem fidelius dare posse consilium, dixit, quàm eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse, totâ classe Ephesum petere, & onerarias ducere multâ saburrâ gravatas, atque eas in faucibus portûs suppressere. & eo minoris molimenti ea claustra esse, quòd, in fluminis modum, longum, & angustum, & vadosum ostium portûs sit. Ita adempturum se maris usum hostibus fuisse, inutilemque classẽ facturum.

XV. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quæsit, *Quid tandem? ubi demersis navibus frenassent claustra maris, utrùm liberâ suâ classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis, terroremque hostibus præbendum? an nihilominus totâ classe portum obsessuri?* Sive enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demersas moles sint, & minore molimento aperturi portum, quàm obstruatur? Sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid attinere, claudî portum? Quin contrâ, illos, tutissimo portu, opulentissimâ urbe fruantes, omnia Asiâ præbente, quieta æstiva acturos: Romanos, aperto in mari fluctibus tempestatibusque objectos, omnium inopes, in assidua statione futuros: ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum, quæ agenda sint, possint agere, quàm ut hostes clausos habeant. Eudamus, præfectus Rhodiæ classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quàm ipse, quid censeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius, omisâ in præsentia Epheso, mittendam navium partem in Lyciam, censuit, & Patara, caput gentis, in societatem adjungenda. in duas res magnas id usui fore: & Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse:

posse: & eam classem, quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ conjungatur. Hæc maximè movit sententia. placuit tamen, Regillum totâ classe evehi ad portum Ephesi, ad inferendum hostibus terrorem.

XVI. C. Livius cum duabus quinquereimis Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis, & duabus apertis Smyrnæis, in Lyciam est missus, Rhodum prius jussus adire, & omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas prætervectus est, Miletus, Mynus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enisè fecerunt. Rhodum ut est ventum, simul &, ad quam rem missus esset, iis exposuit, & consuluit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam, quam habebat, classem assumptis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primò secundus ventus ad ipsam urbem ferebat eos; sperabantque, subito terrore aliquid moturos. postquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi cœptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram: sed neque circa urbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salvo stare poterant, aspero mari, & nocte imminente. Prætervecti mœnia portum Phœnicunta, minus duùm millium spatio inde distantem, petiere, navibus ab maritima vi tutum: sed altæ rupes insuper immincebant, quas celeriter oppidani, assumptis regiis militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt. adversus quos Livius, quanquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca, Issæos auxiliares & Smyrnæorum expeditos juvenes misit. Ii, dum missilibus primò & adversus paucos levibus excursionibus lacebatur magis, quàm conferebatur, pugna, sustinuerunt certamen: postquam plures ab urbe affluebant, & jam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, ne & auxiliares circumvenirentur, & navibus etiam ab terra periculum esset: ita non milites solum, sed etiam navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prælium eduxit.

Tum quoque anceps pugna fuit; neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prælio cecidit. postremò tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in urbem compulsi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naves redierunt. Inde in Telmissicum profecti sinum, qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omisâ Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Livius, prætervectus Asiam, in Græciam transmisit, ut, conventis Scipionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam trajiceret.

XVII. Æmilius, postquam omisâs in Lycia res, & Livium profectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso, repulsus tempestate, irritò incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eò totâ classe, & summâ vi aggredi urbem statuit. Miletum & ceteram oram sociorum prætervecti, in Bargylictico sinu exscensionem ad Jassum fecerunt. Urbem regium tenebat præsidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde, qui per colloquia principum & magistratuum tentarent animos, postquam nihil in potestate sua responderunt esse, ad urbem oppugnandam ducit. Erant Jassensium exsules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare institerunt, *ne urbem, & vicinam sibi, & cognatam, innoxiam perire sinerent. Sibi exsiliî nullam aliam causam esse, quàm fidem erga Romanos. Eâdem vi regionum, quâ ipsi pulsi sint, teneri eos, qui in urbe maneant. omnium Jassensium unam mentem esse, ut servitutem regiam effugerent.* Rhodii, moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obfessæ regio præsidio urbis casum miserando, pervicerunt, ut oppugnatione absteretur. Profecti inde, pacatis ceteris, quum oram Asiæ legerent, Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in principiis sermo primò inter tribunos militum secretus oritur, deinde ad aures ipsius Æmilii pervenit, abduci classem

ab Epheſo, ab ſuo bello: ut ab tergo liber relictus hoſtis in tot propinquas ſociorum urbes omnia impune conari poſſet. Movere ea Æmilium: vocatoſque Rhodios quum percunſtatus eſſet, utrumnam Patariſ uni-verſa classi in portu ſtare poſſet, quum reſpondiſſent, non poſſe; cauſam naſtus omittendæ rei, Samum re-duxit naves.

XVIII. Per idem tempus Seleucus, Antiochi filius, quum per omne hibernorum tempus exercitum in Æ-olide continuifſet, partim focis ferendo opem, partim, quos in ſocietatem pellicere non poterat, depopulan-dis, tranſire in fines regni Eumenis, dum is procul ab domo cum Romanis & Rhodiis Lyciæ maritima op-pugnaret, ſtatuit. Ad Elæam primò infeſtis ſignis acceſſit: deinde, omiſſâ oppugnatione urbis, agros hoſtiliter depopulatus, ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. Attalus primò, ſtationibus ante urbem poſitis, & excuſſionibus equitum-leviſque armaturæ, magis laceſſebat, quàm ſuſtinebat, hoſtem. poſtremò, quum, per levia certamina expertus, nul-lâ parte virium ſe parem eſſe, intra mœnia ſe recepiſſet, obſideri urbs cœpta eſt. Eodem ſerme tempore & Antiochus, ab Apamea proſectus, Sardibus primùm, deinde, haud procul Seleuci caſtris, ad caput Cæci a-mnis ſtativa habuit, cum magno exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallorum merce-de conductis quatuor millibus erat. hos, paucis admi-xtis, ad pervasandum paſſim Pergamenum agrum miſit. Quæ poſtquam Samum ſunt nunciata, primò Eu-menes, avocatus domeſtico bello, cum claſſe Elæam petit: inde, quum præſtò fuiſſent equites peditumque expediti, præſidio eorum tutus, priuſquam hoſtes ſen-tirent, aut moverentur, Pergamum contendit. ibi rur-ſus levia per excuſſiones prælia fieri cœpta, Eumene ſumma rei diſcrimen haud dubiè detreſtante. Paucos poſt dies Romana Rhodiaque claſſis, ut regi opem fer-

U 6

rent,

rent, Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elææ, & tot classes in unum convenisse portum, Antiocho allatum est; & sub idem tempus audit, consulem cum exercitu jam in Macedonia esse, pararique, quæ ad transitum Hellesponti opus essent; tempus venisse ratus, prius, quam terrâ marique simul urgeretur, agendi de pace, tumultum quendam adversus Elæam castris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu, (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elææ mœnia descendit, missio cauduceatore ad Æmilium, velle se de pace agere.

XIX. Æmilium, Eumene à Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis, consilium habuit. Rhodii haud asperrari pacem: Eumenes, *nec honestum esse, dicere, eo tempore de pace agi; nec exitum rei imponi posse.* Qui enim, inquit, aut honeste, inclusi mœnibus & obsessi velut, *leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non jussu populi Romani pepigerimus? Quæro enim, pace per te factâ, rediturusne extemplo in Italiam sis, classẽ exercitumque deducturus? an expectaturus, quid de ea re consuli placeat, quid senatus censeat, aut populus jubeat?* Restat ergo, ut maneat in Asia, & rursus in hiberna copiæ reductæ, omisso bello, exbauriant commeatibus præbendis socios: deinde (si ita visum sit iis, penes quos potestas fuerit) instauremus novum de integro bellum: quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem, Diis volentibus, perfecisse. Hæc sententia vicit, responsumque Antiocho est, ante consulis adventum de pace agi non posse. Antiochus, pace nequicquam tentatâ, evasatis Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto, petit agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neque alio ullo loco Asiæ major regis militibus parta est præda. Eodem Adramytteum,

um, ut urbi præsidio essent, navibus circumvesti, Æmilii & Eumenes venerunt.

XX. Per eodẽm fortè dies Elæam ex Achaia mille pedites cum centum equitibus, Diophane omnibus his copiis præposito, accesserunt. quos egressos navibus obviam missi ab Attalo nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes & periti belli erant, & ipse dux Philopœmenis, summi tum omnium Græcorum imperatoris, discipulus. qui biduum simul ad quietem hominum equorumque, & ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumpserunt. Ad radices ferè collis, in quo posita est urbs, regii succedebant. ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab urbe, ne in stationes quidem qui procul jacularetur, excurrente. Postquam semel compulsi metu se mœnibus incluserunt, contemptus eorum, & inde negligentia, apud regios oritur; non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos. paucis ad arma & ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo, pars in juvenales lusus lasciviamque versi, pars vefcentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, & ad iussa præstò esse jubet: ipse Attalum adiit, & in animo sibi esse dixit, hostium stationem tentare. Ægre id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus adversus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret, portà egressus, haud procul statione hostium, occasionem opperiens, confedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis, quàm audaciam, credere esse: & hostes, paulisper in eos versi, ut nihil moveri viderunt, nec ipsi quicquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos aliquandiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit: postquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus, quantum accelerare possent,

possent, sequi jussis, ipse princeps inter equites cum turma sua, quàm posset effusissimis habenis, clamore ab omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium improvisò invadit. Non homines solùm, sed equi etiam territi, quum vincula abruptissent, trepidationem & tumultum inter suos fecerunt; pauci stabant impavidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare, aut ascendere facillè poterant, multo majorem, quàm pro numero equitum, terrorem Achæis inferentibus. Pedites verò ordinati & præparati sparsos per negligentiam, & semisomnos propè adorti sunt: cædes passim fugaque per campos facta est. Diophanes, secutus effusos, quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto, (spectaverant enim è mœnibus Pergami non viri modò, sed feminæ etiam) in præsidium urbis rediit.

XXI. Postero die regiæ, magis compositæ & ordinatæ, stationes quingentis passibus longius ab urbe posuerant castra: & Achæi eodem ferme tempore, atque in eundem locum processerunt. Per multas horas intenti utrinque velut jam futurum impetum expectare: postquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii signis collatis abire agmine, ad iter magis, quàm ad pugnam, composito, cœpere. Quievit Diophanes, dum in conspectu erant. deinde eodem, quo pridie, impetu in postremum agmen incurrit; tantumque rursus pavoris ac tumultûs ineussit, ut, quum terga cæderentur, nemo pugnandi causâ resistere. trepidantesque, & vix ordinem agminis servantes, in castra compulsi sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergameno movere castra cœgit. Antiochus, postquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audivit, eâ quidem urbe abstinuit, depopulatus agros. Peræam inde, coloniam Mitylenæorum, expugnavit. Cotton, & Corylenus, & Aphrodisias, & Crene, primo impetu captæ sunt.

sunt. inde per Thyatira Sardes, rediit. Seleucus, in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis præsidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes ad insulam, quam Bachiū vocant, (imminet urbi Phocæensium) appulerunt: &, quibus antè abstinerant templis signisque, (egregiè autem exornata insula erat) quum hostiliter diripuissent, ad ipsam urbem transmiserunt. eam divisis inter se partibus quum oppugnarent, & viderent, sine operibus, armis scalisque capi non posse; missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum quum intrasset urbem; extemplo, oppugnatione omisâ, classis ad insulam se recepit, nihil aliud quàm depopulato circa urbem hostium agro.

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & præparare consuli atque exercitui, quæ ad transitum Hellepontis opus essent: Romanam Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret. Rex Elæam, Romani & Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius, frater prætoris, decessit. Rhodii, celebratis exsequiis, adversus classem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim suis navibus, & unâ Coâ quinquere mi, alterâ Gnidiâ, Rhodum, ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo antè, quàm Eudamus cum classe à Samo veniret, tredecim à Rhodo naves cum Pamphilida præfecto adversus eandem Syriacam classem missæ, assumptis navibus quatuor, quæ Cariæ præsidio erant, oppugnantibus regiis, Dædala & quædam alia parva castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. additæ huic quoque sunt ad eam classem, quam habebat, sex apertæ naves. Profectus quum, quantum accelerare poterat, maturasset, ad portum, quem Megisten vocant, prægressos consequitur. inde

uno

uno agmine Phaselidem quum venissent, optimum visum est, ibi hostem opperiri.

XXIII. In confinio Lyciæ & Pamphylia Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturque prima terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, & procul navium præbet prospectum. eo maximè, ut in obvio classi hostium essent, electus locus est. Ceterum, quod non providerunt, & loco gravi, & tempore anni, (medium enim æstatis erat) ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgò, maximè in remiges, cœperunt. cujus pestilentiaæ metu profecti, quum præterveherentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam jam hostes esse. Tardiùs navigaverant regii, adverso tempore Etesiarum, quod velut statum Favoniis ventis esset. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes, & quatuor triremes fuere. Regia classis septem & triginta majoris formæ navium erat, in quibus tres hepteres & quatuor hexeres habebat. præter has decem triremes erant. & hi adesse hostes ex specula quadam cognovere. Utraque classis postero die luce primâ, tanquam eo die pugnatura, è portu movit: &, postquam superavere Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum, extemplo & conspecti ab hostibus sunt, & ipsi eos viderunt. Ab regio sinistro cornu, quod ab alto objectum erat, Hannibal, dextro Apollonius, purpuratorum unus, præerat. & jam in frontem directas habebant naves. Rhodii longo agmine veniebant. prima prætoria navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas mediæ classi præerat. Eudamus, postquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum vidit, & ipse in altum evehitur, & deinceps, quæ sequebantur, servantes ordinem in frontem dirigere jubet. Ea res primò tumultum præbuit. nam acc sic in altum eVectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari posset: & festinans ipse præpropere
cum

eum quinque solis navibus Hannibali occurrit. ceteri, quia in frontem dirigere iussi erant, non sequebantur. Extremo agmini loci nihil, ad terram relictum erat; trepidantibusque iis inter se, jam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur.

XXIV. Sed momento temporis & navium virtus, & usus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis dempsit. nam & in altum celeriter evectæ naves locum post se quæque venienti ad terram dedere; & si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacera-
bat, aut remos detergebat, aut, libero inter ordines discursu prætervecta, in puppim impetum dabat. maximè exterruit heptervis regia, à multo minore Rhodia nave uno ictu demersa. Itaque jam haud dubiè dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto, multitudine navium maximè Hannibal, ceteris omnibus longè præstantem, urgebat: & circumvenisset, ni, signo sublato ex prætoria nave, (quo dispersam classem in unum colligi mos erat) omnes, quæ in dextro cornu vicerant, naves ad opem ferendam suis concurrissent. tum & Hannibal, quæque circa eum erant naves, capeffunt fugam: nec insequi Rhodii, ex magna parte ægris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto, ubi subsisterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes, claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paulo amplius integras abscedentes, è turri prætorix navis silentio facto, *Exsurgite*, inquit, & *egregium spectaculum capeffite oculis!* Confurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, prope unâ voce exclamavere omnes, ut sequerentur. Ipsi Eudami multis ictibus vulnerata navis erat. Pamphilidam & Charielitum insequi, quoad putarent tutum, iussit. Aliquandiu secuti sunt: postquam terræ appropinquabat Hannibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum reve-
vesti,

veſti, hepterem captam, quæ primo concuſſu iſta erat, ægre Phafelidem pertraxerunt. inde Rhodum, non tam victoriâ læti, quàm alius alium accuſantes, quòd, quum potuiſſet, non omnis ſummeſa aut capta claſſis hoſtium foret, redierunt. Hannibal, iſtus uno prælio adverſo, ne tum quidem prætervehi Lyciam audebat, quum congiungi veteri regiæ claſſi quamprimum cuperet. Et, id ne ei facere liberum eſſet, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus roſtratis ad Patara & Megiſten portum miſerunt. Eudamum cum ſeptem navibus maximis ex ea claſſe, cui præſuerat, Samum redire ad Romanos juſſerunt; ut, quantum conſilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

XXV. Magnam lætitiâ Romanis jam priùs nunciuſ victoriæ, deinde adventuſ attulit Rhodiorum. & apparebat, ſi ea cura Rhodiis dempta eſſet, vacuos eos tuta ejus regionis maria præſtatuſ. Sed, proſectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur urbes maritimæ, abſcedere cuſtodiâ Ioniæ atque Æolidis prohibuit. Pamphilidam cum quatuor navibus teſtis ad eam claſſem, quæ circa Patara erat, miſerunt. Antiochuſ non civitatuſ modò, quæ circa ſe erant, contrahebat præſidia; ſed ad Pruſiam, Bithyniæ regem, miſerat legatoſ literaſque, quibuſ tranſituſ in Aſiam Romanoruſ increpabat: *Venire eoſ ad omnia regna tollenda, ut nulluſ uſquam orbis terraruſ, niſi Romanuſ, imperiuſ eſſet. Philippuſ & Nabin expugnatoſ; ſe tertiuſ peti. ut quiſque proximuſ ab oppreſſo ſit, per omneſ velut continenſ incendiū pervasuſ. Ab ſe graduſ in Bithyniâ fore, quando Eumeneſ in voluntariâ ſervituteſ conceſſiſſet.* Hiſ motuſ Pruſiam literæ Scipioniſ conſuliſ, ſed magiſ ejuſ ſratriſ Africani, ab ſuſpiciōe tali averterunt: qui, præter conſuetudinē perpetuâ populi Romani augēdi omni honore reguſ ſocioruſ majeſtateſ, domeſticis ipſe exempliſ Pruſiam ad promerendam amicitiam ſuam

am compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse. Masinissam non in patrio modò locasse regno, sed in Syphacis, à quo antè expulsus fuisset, regnum imposuisse. & esse eum non Africæ modò regum longè opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuius regum vel majestate, vel viribus parem. Philippum & Nabin, hostes bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, & filium obsidem redditum: & quasdam civitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primò furor, deinde fraus Ætolorum absumpisset. Maximè confirmatus est animus regis, postquam ad eum C. Livius, qui prætor antè classi præfuerat, legatus ab Roma venit, & edocuit; quanto & spes victoriæ certior Romanis, quàm Antiocho, & amicitia sanctior firmiorque apud Romanos futura esset.*

XXVI. Antiochus, postquam à spe societatis Prusiæ decedit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam; magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse; quàm quòd res navalis ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ esset. Erat tamen momentum in præsentia spei, quòd & magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse, & Eumenem regem cum omnibus navibus suis consuli obviàm in Hellespontum profectum audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia, ad Samum per occasionem fraude præparatam absumpta. His fretus, Polyxenidà cum classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: id oppidum Colophonium, mari imminens, abest à vetere Colophone duo ferme millia passuum: & ipsam urbem suæ esse potestatis volebat, adeo propinquam Epheso, ut nihil terrà marive ageret, quod
non

non subiectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos, auditâ obsidione, non dubitabat ad opem ferendam sociæ urbi classem à Samo moturos. eam occasionem Polyxenidæ ad rem gerendam fore. Igitur, operibus oppugnare urbem aggressus, & ad mare partibus duabus pariter munitio- nibus deductis, utrinque vineas & aggerem muro in- junxit, & testudinibus arietes admovit. Quibus ter- riti malis Colophonii oratores Samum ad L. Æmilium, fidem prætoris populique Romani implorantes, mise- runt. Æmilium & Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem, quàm Polyxenidam, bis ne- quicquam ab se provocatum, potestatem pugnæ factu- rum esse: & turpe existimabat, Eumenis classem adju- vare consulem ad trajiciendas in Asiam legiones; se Colophonis obsessæ auxilio, incertam finem habituro, alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat cum Sa- mi, cupientem proficisci in Hellespontum, cunctique instare & dicere, *Quanto satius esse, vel socios obsidione ex- imere, vel victam jam semel classem iterum vincere, totam- que maris possessionem hosti eripere, quàm, desertis sociis, tra- ditâ Antiocho Asiâ terrâ marique, in Hellespontum, ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?*

XXVII. Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis jam omnibus, Chium parabant trajicere. id erat horreum Romanis; eoque omnes ex Italia mis- sæ onerariæ dirigebant cursum. Circumvesti ab urbe ad aversa insulæ (objecta aquiloni ad Chium & Ery- thras sunt) quum pararent trajicere, literis certior sit prætor, frumenti vim magnam Chium ex Italia venis- se; vinum portantes naves tempestatibus retentas esse. Simul allatum est, Tejos regiæ classi benignè commea- tus præbuisse; quinque millia vasorum vini esse polli- citos. Teum ex medio cursu classem repente avértit, aut volentibus iis usus commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Quum direxissent
ad

ad terram proras, quindecim ferme eis naves circa Myonnesum apparuerunt, quas primò ex classe regia prætor esse ratus, institit sequi. apparuit inde, piraticas celoces & lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda revertentes, postquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. & celeritate superabant, levioribus & ad id fabrefactis navigiis, & propiores terræ erant. Itaque, priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. unde se à portu ratus abstracturum naves, ignarus loci sequebatur prætor. Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est. ipse collis est in modum metæ in acutum cacumen à fundo satis lato fastigatus: à continenti artæ semitæ aditum habet: à mari excelsæ fluctibus rupes claudunt; ita ut quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum, quàm, quæ in statione sunt, naves, promineant. Circa ea appropinquare non ausæ naves, ne sub ictu superstantium rupibus piratarum essent, diem trivere. tandem, sub noctem vano incepto quum abstissent, Teum postero die accessere: &, in portu, qui ab tergo urbis est, (Geræsticum ipsi appellant) navibus constitutis, prætor ad depopulandum circa urbem agrum milites emisit.

XXVIII. Teji, quum in oculis populatio esset, oratores cum infulis & velamentis ad Romanum miserunt. quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis adversus Romanos, & *juvisse eos commeatu classem hostium arguit, & quantum vini Polyxenide promississent: quæ si eadem classi Romanæ darent, revocaturum se à populatione militem; sin minùs, pro hostibus eos habiturum.* Hoc tam triste responsum quum retulissent legati, vocatur in concionem à magistratibus populus, ut, quid agerent, consultarent. Eò fortè Polyxenidas cum regia classe à Colophone profectus, postquam movissè à Samo Romanos audivit, &, ad Myonnesum piratas persecutos, Tejorum agrum depopulari, naves in Geræsti-

ræstico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insula (Macrin nautici vocant) anchoras portu occulto jecit. inde ex propinquo explorans, quid hostes agerent, primò in magna spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum, circumfessis ad exitum faucibus portus, expugnâset, sic & Romanam expugnaturum. nec est dissimilis natura loci. promontoriis cœuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duæ simul inde naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, &, denis navibus ad promontoria stantibus, quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent, ex cetera classe, sicut ad Panormum fecerat, armatis in littora expositis, terrâ marique simul hostes opprimere. quod non vanum ei consilium fuisset, ni, quum Teji facturos se imperata promississent, ad accipiendos commeatus aptius visum esset Romanis, in eum portum, qui ante urbem est, classem transire. Dicitur & Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, quum fortè duæ naves in arto ostio implicitos remos fregissent. & inter alia id quoque movit prætorem, ut traduceret classem, quòd ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho stativa habente.

XXIX. Traductà classe ad urbem, ignaris omnibus, egressi milites nautæque sunt ad commeatus & vinum maximè dividendum in naves; quum medio fortè diei agrestis quidam, ad prætorem adductus, nunciat, *alteram jam diem classem stare ad insulam Macrin, & paulo antè visas quasdam moveri, tanquam ad profectiorem, naves.* Re subitâ percussus prætor tubicines canere jubet, ut, si qui per agros palati essent, redirent: tribunos in urbem mittit ad cogendos milites nautasque in naves. Haud secus, quàm in repentino incendio aut capta urbe, trepidatur, aliis in urbem currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu repentibus: incertisque clamoribus (quibus ipsis tubæ obstreperent)

turba-

turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suam quisque noscere aut adire præ tumultu poterat: trepidatumque cū periculo & in mari, & in terra foret, ni, partibus divisis, Æmilius, cum prætoria nave primus è portu in altum evectus, excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem instruxisset; Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, ut & sine trepidatione conscenderent, &, ut quæque parata esset, exiret navis. Ita & explicuere ordinem primæ in conspectu prætoris, & coactum agmen ab Rhodiis est: instructaque acies, velut cerneret regios, in altum processit. inter Myonnesum & Corycum promontorium erant, quum hostem conspexere. Et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine veniens, & ipsa aciem adversam explicuit; tantum lævo evecta cornu, ut amplecti & circumire dexterum cornu Romanorum posset. quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non posse æquare ordinem Romanos, & tantum non jam circumiri à dextro cornu, concitat naves; (& erant Rhodiæ longè omnium celerissimæ totâ classe) æquatoque cornu, prætoriam navem, in qua Polyxenidas erat, suam objecit.

XXX. Jam totis classibus simul ab omni parte pugna conferta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnant, ex quibus Rhodiæ duæ & viginti erant. Hostium classis undenonaginta navium fuit, & maximæ formæ naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium & virtute militum Romani longè regios præstabant: Rhodiæ naves agilitate, & arte gubernatorum, & scientiâ remigum. Maximo tamen hostibus terrori fuere, quæ ignes præ se portabant: &, quod unum iis ad Panormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. nam metu ignis adversi regiam naves, ne prorâ concurrerent, quum declinassent, neque ipsæ ferire rostro hostem poterant, & obliquas se ipsæ ad ictus præbebant. &, si qua

qua concurrerat, obruebatur infuso igni; magisque ad incendium, quàm ad prœlium, trepidabant. Plurimum tamen, quæ solet, militum virtus in bello valuit. mediam namque aciem hostium Romani quum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantibus adversus Rhodios regiis sese objecere: momentoque temporis & media acies Antiochi, & lævo in cornu circumventæ naves mergebantur. Dexterâ pars integra, fociorum magis clade, quàm suo periculo, terrebatur. ceterum, postquam alias circumventas, prætoriam navem Polyxenidæ, relictis fociis, vela dantem videre, sublatis raptim dolonibus (& erat secundus petentibus Ephesum ventus) capeffunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis; quarum decem & tres captæ in potestatem hostium venerunt, ceteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naves fractæ sunt, vulneratæ aliquot. Rhodia una capta memorabili casu. nam, quum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora, ictu ipso excussa è nave sua, unco dente, velut manu ferreâ injectâ, alligavit alterius proram: inde tumultu injecto, quum, divellere se ab hoste cupientes, inhiberent Rhodii, tractum ancorale & implicitum remis, latus alterum deterfit: debilitatam ea ipsa, quæ ista cohæserat, navim cepit. Hoc maximè modo ad Myonnesum navali prælio pugnatum est.

XXXI. Quo territus Antiochus, quia, possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lyfimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio jussit. non enim tueri solùm Lyfimachiam à primo impetu Romanorum facile erat: sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, & obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lyfimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abcessit,

cessit, & Sardes recepit se: atque inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia arcefferent, & quocumque aliò poterat ad copias contrahendas, in unum jam consilium, ut acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Æmilium, post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, quum confessionem concessi maris ultimam hosti expressisset, Chium, quò ante navale prælium cursum à Samo intenderat, navigat. ibi naves in prælio quassatas quum refecisset, L. Æmilium Scaurum cum triginta navibus Hellepontum ad exercitum trajiciendum misit: Rhodias, parte prædæ & spoliis navalibus decoratas, domum redire jubet. Rhodii impigre prævertère, ad trajiciendasque copias consulis iere: atque, eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocæam trajecit. in sinu maris intimo posita hæc urbs est, oblongâ formâ. duum millium & quingentorum passuum spatium murus amplectitur: coit deinde ex utraque parte in artiores velut cuneum, Lamptera ipsi appellant. mille & ducentos passus ibi latitudo patet: inde in altum lingua mille passuum excurrens medium ferè sinum velut notâ distinguit; ubi cohæret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. qui in meridiem vergit, ab re appellant Naustathmon, quia ingentem vim navium capit: alter prope ipsum Lamptera est.

XXXII. Hos portus tutissimos quum occupasset Romana classis; priusquam aut scalis, aut operibus, mœnia aggredieretur, mittendos censuit prætor, qui principum magistratuumque animos tentarent. postquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat; templa Deum aliquantum tenebant loci: eà prius ariete admoto, quaterè muros turreseque cœpit. deinde, quum eò multitudo occurreret ad defendendum, alterâ quoque parte admotus aries. & jam utrinque sternebantur muri.

muri. ad quorum casum quum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros tentarent; adeo obstinatè resistiterunt oppidani, ut facilè appareret, plus in armis & virtute, quàm in mœnibus, auxilii esse. coactus ergo periculo militum prætor receptui cani iussit, ne objiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirupto prælio, ne tum quidem ad quietem versi; sed undique omnes ad munienda & obmolienda, quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis supervenit Q. Antonius, à prætore missus: qui, castigatâ pertinaciâ eorum, *majorem curam Romanis, quàm illis, ostenderet, esse, ne in perniciem urbis pugnaretur. si abstinere furore vellent, potestatem iis dare eâdem conditione, quâ prius C. Livii in fidem venissent, se tradendi.* Hæc quum audissent, quinque dierum spatio ad deliberandum sumpto, tentatâ interim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad regem, nihil in eo esse præsidii, retulerant; tum portas aperuerunt, pacti ne quid hostile paterentur. Quum signa in urbem inferrentur, & pronunciâset prætor, parci se deditis velle, clamor undique est sublatus, *indignum facinus esse, Phœacenses, nunquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere.* Ab hac voce, velut signo à prætore dato, ad diripiendam urbem passim discurrerunt. Æmilius primò resistere & revocare, dicendo, *captas, non deditas, diripi urbes: & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* Postquam ira & avaritia imperio potentiora erant; præconibus per urbem missis, liberos omnes in forum ad se convenire jubet, ne violarentur: & in omnibus, quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. Urbem, agrosque, & suas leges iis restituit: &, quia jam hiems appetebat, Phocææ portus ad hibernandum classi delegit.

XXXIII. Per idem ferè tempus consuli, transgresso Æniorum Maronitarumque fines, nunciatur, victam regiam

regiam classem ad Myonnesum, relictamque à præsidio Lyfimachiam esse. Id multo, quàm de navali victoria, lætius fuit: utique postquam eò venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus, velut in adventum exercitus præparatis, eos excepit; ubi inopiam ultimam laboremque in obsidenda urbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies stativa habuere, ut impedimenta ægrique consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella, fessi morbis ac longitudine viæ, relictæ erant. Receptis omnibus, ingressi rursus iter per Chersonesum, Hellespontum perveniunt. ubi, omnibus curâ regis Eumenis ad trajiciendum præparatis, velut in pacata littora, nullo prohibente, aliis aliò delatis navibus, sine tumultu trajecere. Ea verò res Romanis auxit animos, concessum sibi transire cernentibus in Asiam; quam rem magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad Hellespontum aliquandiu habuerunt, quia dies fortè, quibus ancilia moventur, religiosi ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiam religione, quia Salus erat, disjunxerant ab exercitu: causaque & is ipse moræ erat, dum consequeretur.

XXXIV. Per eos fortè dies legatus ab Antiocho in castra venerat Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata: quam impetrabilem fore, magnam ei spem attulit mora & cunctatio Romanorum; quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius adire consulem, quàm P. Scipionem: & ita mandatum ab rege erat. in eo maximam spem habebat, præterquam quòd & magnitudo animi & satietas gloriæ placabilem eum maximè faciebat; notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quòd filius ejus captus in potestate regis erat. Is ubi, & quando, & quo casu captus sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. alii principio belli, à

Chalcide Oreum petentem, circumventum ab regiis navibus tradunt : alii, postquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obviam equitatu, quum reciperet sese, in eo delapsum tumultu ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumque privatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius, neque benignius haberi colique adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob hæc quum adventum P. Scipionis legatus expectasset, ubi is venit, consulem adit, petitque, ut mandata audiret.

XXXV. Advocato frequenti consilio, legati verba sunt audita. Is, multis ante legationibus nequicquam ultro citroque de pace missis, eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse, dixit, quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim, & Lampfacum, & Alexandriam Troadem, & Lysimachiam in Europa, jactatas in illis disceptationibus esse. quarum Lysimachia jam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent : eas, quæ in Asia sint, civitates tradere, paratum esse, & si quas alias Romani, quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint. Impense quoque, in bellum factæ, partem dimidiam regem præstaturum populo Romano. Hæ conditiones erant pacis. Reliqua oratio fuit. Ut, memores rerum humanarum, & suæ fortune moderarentur, & alienam ne urgerent. Finirent Europam imperium. id quoque immensum esse. Et parari singula acquirendo facilius potuisse, quam universa teneri posse. quod si Asia quoque partem aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant, vinci suam temperantiam Romanam cupiditate, pacis & concordie causâ, regem passurum. Ea, quæ legato magna ad pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa. Nam, & impensam, quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem, æquum censebant, cujus culpâ bellum excitatum esset ; & non Ioniam modò atque Æolide deduci debere præsidia regia : sed, sicut Græcia

cū omnis liberata esset, ita, quæ in Asia sint, omnes liberavī urbes. Id aliter fieri non posse, quā ut cis Taurum montem possessione Asiæ Antiochus cedat.

XXXVI. Legatus, postquam nihil æqui in consilio impetrare se censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum est conatus. Omnium primum, filium ei sine pretio redditurum regem, dixit: deinde, ignarus & animi Scipionis, & moris Romani, auri pondus ingens est pollicitus, &, nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio: *Quod Romanos omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror; quum te fortunam ejus, à quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus; aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam trajiceremus: si pacem tanquam ab sollicitis de belli eventu petaturi eratis. Concesso verò in Asiam transitu, & non solum frenis, sed etiam iugo accepto, quæ disceptatio ex æquo, quum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebō: aliis, Deos precor, ne unquam fortuna egeat mea; animus certè non egebit. Pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si privatam gratiam pro privato beneficio desiderabit. publicè nec habebō quicquam ab illo, nec dabo. Quod in præsentia dare possim, fidele consilium est. Abi, nuncia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset. Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli alcam ratum, quando perinde ac victo jam sibi leges dicerentur. omisā igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in belli apparatus intendit.*

XXXVII. Consul, omnibus præparatis ad proposita exsequenda, quum ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhœteum, utrāque civitate obviam effusā, venit. inde Ilium processit, castrisque in campo, qui est subiectus mœnibus, positis, in urbem arcemque quum escendisset, sacrificavit Minervæ præ-

fidi arcis; & Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine suâ. inde profecti sextis castris ad caput Cæci amnis pervenerunt. Eò & Eumenes rex, conatus primò ab Hellesponto reducere classem in hiberna Elæam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus superare Lesbon promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, quâ proximum fuit, in castra Romana cum parva manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento, quibus jusserat consul, in eadem stativa rediit. inde, plurium dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, priusquam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi quum audisset Antiochus, P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos, qui filium ad eum reducerent, misit. Non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit: satiatumque tandem complexu filii, *Renunciate*, inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quàm ut suadeam, ne antè in aciem descendat, quàm ut in castra me redisse audierit.* Quanquam sexaginta duo millia peditum, plus duodecim millia equitum animos in ærdum ad spem certaminis faciebant; motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ posuerat subsidia, recepit se, transgressus Phrygium amnem, circaque Magnesium, quæ ad Sipylum est, posuit castra: &, ne, si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fossam sex cubita altam, duodecim latam quum duxisset, extrâ duplex vallum fossæ circumdedit: interiore labro murum cum turribus crebris objecit; unde faciliè arceri transitu fossæ hostis posset.

XXXVIII. Consul, circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit. inde quum profectum audisset, secutus

tus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste, posuit castra. Eò mille ferme equites, (maxima pars Gallogræci erant, & Dahæ quidam, aliarumque gentium sagittarii equites intermixti) tumultuosè amne trajecto, in stationes impetum fecerunt. Primò turbaverunt incompósitos. deinde, quum longius certamen fieret, Romanorum, ex propinquis castris facilè subsidio, cresceret numerus, regii, fessi jam & plures non sustinentes, recipere se conati, circa ripam amnis, priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt, & duo millia ferè & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus & muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regionum magnò terrore ac tumultu advenere. aliquanto pauciores, qui in statione erant, duo tamen millia, per se, nullo à munimento castrorum milite avvocato, & primò æquum prælium sustinuerunt, & crescente certamine, pepulerunt hostes, centum ex his occisis, centum ferme captis. Per quadriduum insequens instructæ utrinque acies pro vallo steterunt. quinto die Romani processerunt in medium campi. Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minùs mille pedes à vallo abessent.

XXXIX. Consul, postquam detrectari certamen vidit, postero die in consilium advocavit, *Quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? Instare hiemem. aut sub pellibus habendos milites fore, aut, si concedere in hiberna vellent, differendum esse in æstatem bellum.* Nullum unquam hostem Romani æquè contempserunt. conclamatum undique est, *duceret extemplo, & uteretur ardore militum*: qui, tanquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra invadere parati erant, si in prælium hostis non exiret. Cn.

Domitius, ad explorandum iter, & quâ parte adiri val-
 lum hostium posset, missus, postquam omnia certa re-
 tulit, postero die propius castra admoveri placuit. ter-
 tio signa in medium campi prolata, & instrui acies cœ-
 pta est. Nec Antiochus ultrâ tergiversandum ratus, ne
 & suorum animos minueret detrectando certamen, &
 hostium spem augeret, & ipse copias eduxit; tantum
 progressus à castris, ut dimicaturum appareret. Ro-
 mana acies unius propè formæ fuit, & hominum & ar-
 morum genere. duæ legiones Romanæ, duæ socium
 ac Latini nominis erant: quina millia & quadringe-
 nos singulæ habebant. Romani mediam aciem, cor-
 nua Latini tenuerunt: hastatorum prima signa, dein-
 de principum erant: triarii postremos claudebant. Ex-
 tra hanc veluti justam aciem, à parte dextera consul
 Achæorum cætratis immixtos auxiliares Eumenis, tria
 millia ferme peditum, æquatâ fronte instruxit: ultra
 eos equitum minùs tria millia opposuit; ex quibus Eu-
 menis ostingenti, reliquus omnis equitatus Romanus
 erat: extremos Tralles & Cretenses (quingentorum
 utrique numerum explebant) statuit. Lævum cornu
 non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea
 parte ripæque eruptæ claudebant. quatuor tamen in-
 de turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum
 erat Romanis, & duo millia mixtorum Macedonum
 Thracumque, qui voluntate secuti erant. Hi præsi-
 dio relictî sunt castris. Sexdecim elephantos post tri-
 arios in subsidio locaverunt. nam, præterquam quòd
 multitudinem regionum elephantorum (erant autem
 quatuor & quinquaginta) sustinere non videbantur pos-
 se, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt; si-
 ve quia magnitudine, (longè enim illi præstant) sive
 robore animorum vincuntur.

XL. Regia acies varia magis multis gentibus, dissi-
 militudine armorum auxiliorumque erat. decem & sex
 millia peditum more Macedonum armati fuere, qui
 phalan

phalangitæ appellabantur. hæc media acies fuit in fronte, in decem partes divisa. Partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: à fronte introrsus in duos & triginta ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regiis copiis erat, & perinde quum aliâ specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis, magnum terrorem præbebat. Ingentes ipsi erant. addebant speciem frontalia, & cristæ, & tergo impositæ turres, turribusque superstantes, præter rectorem, quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille & quingentos equites Gallogræcorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (cataphractus ipsi appellant) adjunxit. addita his ala mille ferme equitum: agema eam vocabant. Medi erant lecti viri, & ejusdem regionis mixti multarum gentium equites. continens his grex sedecim elephantorum est oppositus in subsidiis: ab eadem parte, paululum producto cornu, regia cohors erat: Argyraspides à genere armorum appellabantur. Dahæ deinde, equites sagittarii, mille & ducenti. tum levis armatura trium millium, pari ferme numero pars Cretenses, pars Tralles. duo millia & quingenti Myi sagittariis adjuncti erant. Extremum cornu clauderant quatuor millia mixti Cyrtæi funditores, & Elymæi sagittarii. Ab lævo cornu phalangitis adjuncti erant Gallogræci equites mille & quingenti: & similiter his armati duo millia Cappadocum: (ab Ariarathe missi erant regi) inde auxiliares mixti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri plerique erant Phrygibus & Lydis immixti. Ante hunc equitatum falcatæ quadrigæ & cameli, quos appellant dromadas. his insidebant Arabes sagittarii, gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia multitudo, par ei, quæ in

dextro cornu erat; primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti, inde Neocretes mille, & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cætratorum; (Pisidæ hi erant, & Pamphylii, & Lycii) tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia, & sexdecim elephantum modico intervallo distantes.

XLI. Rex ipse in dextero cornu erat: Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in lævo præposuit: media acies tribus permixta, Minioni, & Zeuxidi, & Philippo magistro elephantorum. Nebula matutina, crescente die levata in nubes, caliginem dedit. humor inde, ab austro velut, perfudit omnia. Quæ nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis erant. nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis non adimebat in omnes partes conspectum; & humor, toto ferè gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat. Regii, tam latâ acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur: & humor arcus fundasque & jaculorum amenta emollierat. Falcata quoque quadrigæ, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. armatae autem in hunc maximè modum erant. cuspides circa temonem ab jugo decem cubita exstantes, velut cornua, habebant; quibus, quicquid obvium daretur, transfigerent. & in extremis jugis binæ circa eminebant falces; altera æquata jugo, altera inferior in terram devexa: illa, ut, quicquid ab latere objiceretur, abscinderet: hæc, ut prolapsos subeuntesque contingeret. item ab axibus rotarum utrinque binæ eodem modo diversæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia, si in extremo, aut in medio locatae forent, per suos agendæ erant, in prima acie, ut antè dictum est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnae,

pugnæ, & quàm anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis injiceret, quàm iustâ adoriretur pugnâ, Cretenses sagittarios, funditoresque, & jaculatores equitum, non confertos, sed, quàm maximè possent, dispersos, excurrere jubet; simul omnibus partibus tela ingerere. Hæc velut procella, partim vulneribus missilium undique conjectorum, partim clamoribus dissonis, ita consternavit equos, ut repenti, velut effrenati, passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & levis armatura, & expediti funditores, & velox Cretensis momento declinabant: & eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, & ipsis simul consternatis, augebat, clamore & ab alia circumstantium turba multiplici adjecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad iustum prælium, signo utrinque dato, concursus est.

XLII. Ceterum vana illa res veræ mox cladis causa fuit. auxilia enim subsidaria, quæ proxima locata erant, pavore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam versa, nudârunt omnia usque ad cataphractos equites. ad quos quum, dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetum pars eorum sustinuerunt. alii fusi sunt; alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi sunt. Totum deinde lævum cornu inclinavit; & turbatis auxiliaribus, qui inter equites, & quos appellant phalangitas, erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ibi simul perturbati ordines, & impeditus intercursum suorum usus prælongarum hastarum, (sariissas Macedones vocant) intulere signa Romanæ legiones, & pila in perturbatos coniecere. ne interpositi quidem elephantum militem Romanum deterrebant, assuetum jam ab Africis bellis & vitare impetum bellæ, & ex transverso aut pilis incessere, aut, si propius subire posset, gladio nervos incidere. Jam

media acies ferè omnis à fronte prostrata erat, & subsidia circumita à tergo cædebantur: quum in parte alia fugam suorum, & propè jam ad ipsa castra clamorem paventium acceperet. Namque Antiochus à dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, præter quatuor turmas equitum, & eas, dum applicant se suis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis & cataphræcto equitatu fecit. nec à fronte tantum instabat, sed, circumito à flumine cornu, jam ab latere urgebat; donec fugati equites primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt.

XLIII. Præerat castris M. Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos pontifex maximus factus est. Is, quâ fugam cernebat suorum, cum præsidio omni occurrit; & stare primò, deinde redire in pugnam, jubebat, pavorem & turpem fugam increpans. Minæ exinde erant, in perniciem suam cæcos ruere, ni dicto parerent. postremò dat signum suis, ut primos fugientium cædant, turbam insequentium ferro & vulneribus in hostes redigant. Hic major timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primò constiterunt; deinde & ipsi redierunt in pugnam, & Æmilius cum suo præsidio (erant autem duo millia virorum fortium) effusè sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis frater, à dextro cornu, à quo latum hostium primo impetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum & tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus, postquam & eos, quorum terga modò viderat, repetentes pugnam, & aliam & à castris & ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu victores Romani per acervos corporum (quos in media maximè acie cumulaverant, ubi & robur fortissimorum virorum, & arma gravitate fugam impedierant) pergunt ad castra diripienda. equites

quites primi omnium Eumenis, deinde & alius equitatus toto passim campo sequuntur hostem, & postremos, ut quosque adepti sunt, cædunt. Ceterum fugientibus major pestis, intermixtis quadrigis, elephantisque, & camelis erat, & suâ ipsorum turbâ: quum, solutis ordinibus, velut cæci super alios alii ruentes, incurfu belluarum obtererentur. In castris quoque ingens, & major propè quàm in acie, cædes est edita. nam & primorum fuga in castra maximè inclinavit; & hujus fiducia multitudinis, qui in præsidio erant, pertinaciùs pro vallo pugnârunt. retenti in portis valloque, quæ se impetu ipso capturos crediderant, Romani, postquam tandem perruerunt, ab ira graviorem ediderunt cædem.

XLIV. Ad quinquaginta millia peditum cæsa eo die dicuntur, equitum tria millia; mille & quadringenti capti, & quindecim cum rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor & viginti equites; & de Eumenis exercitu quinque & viginti. & illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum magna præda in sua reverterunt; postero die spoliabant cæsorum corpora, & captivos contrahebant. Legati ab Thyatira & à Magnesia ad Sipylum ad dedendas urbes venerunt. Antiochus, cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modicâ manu armatorum mediâ ferme nocte Sardes contendit. inde, quum audisset, Seleucum filium & quosdam amicorum Apameam prægressos, & ipse quartâ vigiliâ cum conjuge ac filia petit Apameam, Zenoni traditâ custodiâ urbis, Timone Lydiæ præposito: quibus spretis, consensu oppidanorum & militum, qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt.

XLV. Sub idem ferè tempus & ab Trallibus, & à Magnesia, quæ super Mæandrum est, & ab Epheso legati ad dedendas urbes venerunt. Reliquerat Ephesus

sum Polyxenidas, auditâ pugnâ, &, classe usque ad Patara Lyciæ pervectus, metu stationis Rhodiarum navium, quæ ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiæ civitates in fidem consulis ditionemque populi Romani sese trahebant. Sardibus jam consul erat. eò & P. Scipio ab Elæa, quum primum pati laborem viæ potuit, venit. Sub idem ferè tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionem à consule petiit, impetravitque, ut oratores mittere liceret regi. Paucos post dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ fuerat, & Antipater fratris filius venerunt. hi, prius Eumene convento, quem propter vetera certamina aversum maximè à pace credebant esse, & placatiore eo & suâ & regis spe invento, tum P. Scipionem, & per eum consulem, adierunt: præbitorumque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, *Non tam, quid ipsi dicamus, habemus*, inquit Zeuxis, *quàm ut à vobis quæramus, Romani, quo piaculo expiare errorem regis, pacem veniamque impetrare à victoribus possimus. Maximo semper animo vultis regibus populisque ignovistis. quanto id majore & placatiore animo decet vos facere in hac victoria, quæ vos dominos orbis terrarum fecit? Positis jam adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quàm Deos, consulere & parcere vos generi humano oportet. Jam antè, quàm legati venirent, decretum erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. Is in hunc modum locutus fertur: Romani ex iis, quæ in Deum immortalium potestate erant, ea habemus, quæ Diï dederunt. Animos, qui nostræ mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neque eos secundæ res extulerunt, nec adversæ minuerunt. ejus rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis darem testem, nisi vos ipsos dare possem. Postquam Hellepontum trajecimus, priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, quum communis Mars & incertus belli eventus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victo-*

res victis ferimus. Europâ abstinete, Asiâque omni, que
 cis Taurum montem est, decedite. Pro impensis deinde in
 bellum factis quindecim millia talentum Eubœicorum dabitur :
 quingenta presentia ; duo millia & quingenta, quum senatus
 populusque Romanus pacem comprobaverint ; millia deinde
 talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadrin-
 genta talenta, & quod frumenti reliquum ex eo, quod patri
 debitum est, placet. Hæc quum pepigerimus, facturos vos
 ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides
 viginti nostro arbitratu dabitur : sed nunquam satis liquebit
 nobis, ibi pacem esse populo Romano, ubi Hannibal erit. eum
 ante omnia deprecemur. Thoantem quoque Ætolum, concito-
 rem Ætolici belli, qui & illorum fiducia vos, & vestra illos
 in nos armavit, dedetis, & cum eo Mnasimachum Acarnana,
 & Chalcidenses Philonem & Eubulidam. In deteriore sua
 fortuna pacem faciet rex, quia seriùs facit, quàm facere po-
 tuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum majestatem diffi-
 ciliùs ab summo fastigio ad medium detrabi, quàm à mediis
 ad ima precipitari. Cum his mandatis ab rege missi e-
 rant legati, ut omnem pacis conditionem acciperent.
 itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiber-
 na exercitum Magnesium ad Mæandrum & Tralles
 Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos
 post dies obsides ab rege adducti sunt : & legati, qui
 Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem
 tempore profectus est Romam, quo legati regis. secu-
 tæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum.

XLVI. Dum hæc in Asia geruntur, duo serè sub i-
 dem tempus cum triumphi spe proconsules de provin-
 ciis Romam redierunt ; Q. Minucius ex Liguribus,
 M. Acilius ex Ætolia. Auditis utriusque rebus ge-
 stis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno con-
 sensu decretus : isque triumphans de rege Antiocho &
 Ætolis urbem est inuestus. Præolata sunt in eo trium-
 pho signa militaria ducenta triginta : & argenti infesti-
 tria millia pondo ; signati tetradrachmum Atticum cen-
 tum

tum tredecim millia, cistophorū ducenta quadraginta octo: vasa argentea cælata multa, magnique ponderis. Tulit & supellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam; coronas aureas, dona fociarum civitatum, quadraginta quinque; spolia omnis generis: captivos nobiles, Ætolos & regios duces, sex & triginta duxit. Damocritus Ætolorum dux paucos ante dies, quum è carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: aliqui magnificus & spectaculo & famâ rerum triumphus fuit. Hujus triumphi minuit lætitiâ nuncius ex Hispania tristis, adversâ pugnâ in Vastetanis, ductu L. Æmilii proconsulis, apud oppidum Lyconem cum Lusitanis sex millia de exercitu Romano cecidisse. Ceteros, paventes intra vallum compulso, ægre castra defendisse, & in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Hæc ex Hispania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum & Cremonensium L. Aurunculeius prætor in senatum introduxit. iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumptis, quosdam tædio accolarum Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus, *Ut C. Lælius consul, si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet, quæ in eas colonias dividerentur: & ut L. Aurunculeius prætor triumphuros crearet ad eos colonos deducendos.* Creati M. Atilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus, L. Valerius C. F. Tappo.

XLVII. Haud ita multo post, quum jam consularium comitiorum appeteret tempus, C. Lælius consul ex Gallia Romam rediit. is non solum, ex facto absente se senatusconsulto, in supplementum Cremonæ & Placentiæ colonos scripsit; sed, ut novæ coloniæ duæ in agrum, qui Bojorum fuisset, deducerentur, & petulit, & auctore eo Patres censuerunt. Eodem tempore

porc L. Æmilii prætoris literæ allatæ de navali pugna ad Myonnesum facta, & L. Scipionem consulem exercitum in Asiam trajecisse. Victoriæ navalis ergo in unum diem supplicatio decreta est; in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera & læta eveniret. vicenis majoribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare consul est iussus. Inde consularia comitia magnâ contentione habita. M. Æmilius Lepidus petebat adversâ famâ hominum, quod provinciam Siciliam petendi causâ, non consulto fenatu, ut sibi id facere liceret, reliquisset. petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messalla. Fulvius consul unus creatur, quum ceteri centurias non explerent: isque postero die Cn. Manlium, Lepido dejecto, (nam Messalla tacuit) collegam dixit. Prætores exinde facti, duo Q. Fabii, Labeo & Piæstor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsæus, L. Bæbius Dives.

XLVIII. M. Fulvio Nobiliore & Cn. Manlio Vulso consulis, Valerius Antias auctor est, rumorem celebrem Romæ fuisse, & penè pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis causâ, consulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanum, in colloquium evocatos regis, & ipsos comprehensos esse; & ducibus captis, confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, & deletas omnes copias Romanorum esse. Ob hæc Ætolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam, & in Dardanos, & in Thraciam, ad conducenda mercede auxilia profectos. Hæc qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronem & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætolia missos esse. Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in senatu inter cetera hoc quoque interrogatos esse

se; unde audissent, imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum esse? Ætolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos. Rumoris hujus quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res meâ opinione sit, nec pro vana prætermissa.

XLIX. Ætoli legati in senatum introducti, quum & causa eos sua & fortuna hortaretur, ut confitendo seu suæ culpæ seu errori veniam peterent supplices: orsi à Beneficii in populum Romanum, & propè exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, & offenderunt aures insolentiâ sermonis; & eò, vetera & oblitterata repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum gentis, quàm beneficiorum, memoria subiret animos Patrum, &, quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab uno senatore, *permitterentne arbitrium de se populo Romano?* deinde ab altero, *habiturine eosdem, quos populus Romanus, socios & hostes essent?* nihil ad ea respondentès, egredi templo jussi sunt. Conclamatum deinde propè ab universo senatu est, *Totos adhuc Antiochi Ætolos esse, & ex unica ea spe pendere animos eorum. Itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quòd eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatusconsultum in M. Acilii sententiam, qui Antiochum Ætolosque devicerat, factum est, *Ut Ætoli eo die juberentur proficisci ab urbe, & intra quintum decimum diem Italiâ excedere.* A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denunciatumque, *Si qua deinde legatio ex Ætolis, nisi permissu imperatoris, qui eam provinciam obtineret, & cum legato Romano, venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Ætoli.

L. De provinciis deinde consules retulerunt: fortiri eos Ætoliâ & Asiam placuit. qui Asiam fortitus esset,

esset, exercitus ei, quem L. Scipio haberet, est decretus, & in eum supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum, & quadringenti equites: his copiis ut bellum cum Anticho gereret. Alteri consuli exercitus, qui erat in Ætolia, est decretus; & ut supplementum scriberet, permissum, civium sociorumque eundem numerum, quem collega. naves quoque idem consul, quæ priore anno paratæ erant, ornare iussus, ac ducere secum: nec cum Ætolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam insulam trajicere. Mandatum eidem, ut, si per commodum reipublicæ facere posset, ut ad comitia Romam rediret. nam, præterquam quod magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiore faceret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Ætolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsæus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius Dives Hispaniam ulteriorem. Sicilia legio una & classis, quæ in ea provincia erat, decreta; & ut duas decumas frumenti novus prætor imperaret Siculis, earum alteram in Asiam, alteram in Ætoliā mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari iussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, & sex millia peditum Latini nominis, ducenti equites. Plautio Hypsæo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia socium Latini nominis, & ducenti equites. cum his supplementis ut singulas legiones duæ Hispaniæ haberent. Prioris anni magistratibus, C. Lælio cum suo exercitu prorogatum in annum

annum imperium est. prorogatum & P. Junio proprætori in Etruria cum eo exercitu, qui in provinciâ esset; & M. Tuccio proprætori in Brutiis & Apulia.

LI. Priusquam in provincias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit & Q. Fabium Pictorem flaminem Quirinalem, quale patrum memoriâ inter L. Metellum & Postumium Albinum fuerat. Consulem illum, cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pontifex maximus; prætorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. & in senatu, & ad populum magnis contentionibus certatum est; & imperia inhibita ultro citroque, & pignora capta, & multæ dictæ, & tribuni appellati, & provocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit, ut dicto audiens esset flamen pontifici; & multæ ex jussu populi remissæ. Irâ provinciæ ereptæ prætorem magistratu abdicare se conantem Patres auctoritate suâ deterruerunt: &, ut jus inter peregrinos diceret, decreverunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules prætoresque in provincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore: & post dies paucos nuncii certi literæque imperatoris Romam allatæ; quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerunt, (desierant enim victum in Ætolia metuere) quàm averterunt famam: quòd incuntibus id bellum gravis hostis & suis viribus, & quòd Mannibalem rectorem militiæ haberet, visus fuerat. nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuendas ejus copias, censuerunt; metu, ne cum Gallis foret bellandum.

LII. Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodique Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in concione jussu Patrum, quæ acta in

Asia

Alia essent, exposuit. supplicatio inde in triduum decreta est, & quadraginta majores hostiæ immolari iussæ. Tum omnium primùm Eumeni senatus datus est. Is quum breviter & egisset gratias Patribus, quòd obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab injuriis Antiochi vindicassent: & gratulatus esset, quòd mari terræque prospere res gessissent; quòdque regem Antiochum, fusum fugatumque & exutum castris, prius Europâ, post & Asiâ, quæ cis Taurum montem est, expulissent: sua deinde merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque, quàm se commemorante, cognoscere, dixit. Hæc approbantibus cunctis, jubentibusque dicere ipsum, omisâ in id verecundiâ, quid sibi à senatu populoque Romano tribui æquum censeret: propensius cumulatiûsque, si quo possit, prout ejus merita sint, senatum facturum; ad ea rex: Si ab aliis sibi præmiorum optio deferretur, libenter, datâ modò facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderatè cupisse, aut petisse parum modestè videri posset: verùm enimvero, quum ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse. Nihil hac oratione ejus Patres conscripti deterriti sunt, quo minùs dicere ipsum juberent. & quum aliquandiu, hinc indulgentiâ, hinc modestiâ, inter permittentes in vicem, non magis mutuâ, quàm inexplicabili facilitate, certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, ut absurdum esse diceret, ignorare regem, quid sperans, aut petens venerit. quæ accommodata regno suo sint, ipsum optimè scire: Asiâ longè melius, quàm senatum, nâsse. revocandum igitur & cogendum, quæ vellet, quæque sentiret, expromere.

LIII. Reductus à prætore in templum rex, & dicere jussus: *Perseverâssem, inquit, tacere, Patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: & illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. Quæ quidem eo difficilior oratio crit, quòd ea postulata eorum futura sint, ut*

non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim causam civitatum Græcarum, & liberari eas dicent debere. quos impetrato, cui dubium est, quin & à nobis aversuri sint non eas modò civitates, quæ liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras; ipsi autem tanto obligatos beneficio verbo socios, re verà subiectos imperio & obnoxios habituri sunt? Et (si Diis placet) quum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt, ullà parte id ad se pertinere: vos modò id decere, & conveniens esse antefactis, dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit; neve non solum inæqualiter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios præter modum extollatis; sed etiam, ne, qui adversus vos arma tulerint, in meliore statu sint, quàm socii & amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse intra finem juris mei cuilibet videri malim, quàm nimis pertinaciter in obtinendo eo teteadissem; in certamine autem amicitie nostræ, benevolentie erga vos, honoris, qui à vobis habebitur, minimè æquo animo vinci possum. Hanc ego maximam hereditatem à patre accepi, qui primus omnium Asiam Græciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamque perpetuà & constanti fide ad extremum finem vite perduxit: nec duntaxat animum vobis bonum ac fidelem præstitit, sed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia gessistis, terrestribus, navalibus; omni genere commeatuum ita, ut nemo sociorum vestrorum aquari ullà parte posset, vos adjuvit. Postremò quum Boeotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud multo post exspiravit. Hujus ego vestigia ingressus, voluntati quidem & studio in colendis vobis adicere (etenim inexsuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipsis meritisque & impensis officiorum ut superare possem, fortuna, tempora, Antiochus, & bellum in Asia gestum præbuerunt materiam. Rex Asiæ & partis Europæ Antiochus filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo civitates, quæ defece-
rant à nobis; spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum adversus vos bellum gessissem. Non glori-
abor

ador eo, quòd nihil in vos deliquerim. illa potius, quæ vetustissimâ domûs nostræ vobiscum amicitia digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque copiis, ut nemo vestrorum sociorum me equiparare posset, imperatores vestros adjuvi; commeatu terrâ marique suppeditavi; navalibus præliis, quæ multis locis facta sunt, omnibus adfui; nec labori meo, nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitæ regnique. Liberatus deinde obsidione, quum aliâ parte Antiochus, aliâ Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis rebus, totâ classe ad Hellespontum L. Scipieni consuli vestro occurri, ut cum in trajiciendo exercitu adjuvarem. postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, nunquam a consule abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quàm ego fratresque mei. nulla expeditio, nullum equestre prælium sine me factum est. In acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, Patres conscripti, Quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest? Ego nulli omnium neque populorum, neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Hostis Masinissa antè vobis, quàm socius, fuit: nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra. tamen eum, quia in Africa adversus Syphacem & Karthaginenses fideliter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium solùm regnum restituitis, sed, adjectâ opulentissimâ parte Syphacis regni, præpotentem inter Africæ reges fecistis. Quo tandem igitur nos præmio atque honore digni apud vos sumus, qui nunquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratresque mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso, in Bætiâ, in Ætoliâ, Philippi, Antiochi, Ætolico bello, terrâ marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego, Patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus vobis parendum est, si vos eâ mente ultra Tauri juga emôstis Antiochum, ut ipsi teneretis eas terras, nullos accolas, nec finitimos

mitimos habere, quàm vos, malo; nec ullâ aliâ re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero. Sed si vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est; neminem digniorém esse ex sociis vestris, qui bello à vobis parta possideat, quàm me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare civitates servas. Ita opinor, si nihil hostile adversus vos fecerunt: sin autem Antiochi partis fuerant; quanto est vestrâ prudentiâ & equitate dignius, sociis bene meritis, quàm hostibus, vos consulere?

LIV. Grata oratio regis Patribus fuit: & facilè apparebat, munificè omnia & propenso animo facturos. Interposita Smyrnæorum brevis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregiè Smyrnæis, quòd omnia ultima pati, quàm se regi tradere, maluissent, introducti Rhodii sunt. quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiae cum populo Romano, meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: Nihil, inquit, nobis totâ nostrâ actione, Patres conscripti, neque difficilius, neque molestius est, quàm quòd cum Eumene nobis disceptatio est: cum quo uno maximè regum & privatum singulis, & quod magis nos movet, publicum civitati nostræ hospitium est. Ceterùm non animi nostri, Patres conscripti, nos, sed rerum natura, quæ potentissima est, disjungit; ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus; reges serva omnia & subiecta imperio suo esse velint. Utcunque tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem nobis obstat, quàm ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. Nam, si aliter socio atque amico regi, & bene merito hoc ipso in bello, de cuius præmiis agitur, bonos haberi nullus posset, nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio anceps; ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis instituto vestro, & gloriam, Philippi bello partam, nunc servitute tot civitatum deformaretis. Sed ab hac necessitate, aut gratia in amicum minuendæ, aut gloria vestræ, egregiè vos fortuna vindicat. Est enim

Deum

Deum benignitate non gloriosa magis, quam dives, victoria vestra: quæ vos facile isto velut ære alieno exsolvat. nam & Lycænia, & Phrygia utraque, & Pisidia omnis, & Chersoneſus, quæque circumjacent Europæ, in vestra sunt potestate. quarum una quælibet regi adjecta multiplicare regnum Eumenis potest: omnes verò datæ maximis cum regibus æquare. Licet ergo vobis, & præmiis belli ditare socios, & non decedere instituto vestro, & meminisse, quem titulum prætenderitis prius adversus Philippum, nunc adversus Antiochum, belli: quid feceritis, Philippo victo; quid nunc à vobis, non magis quia fecistis, quam quia id vos facere decet, desideretur atque expectetur. Alia enim aliis & honesta est & probabilis causa armorum. Illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus, oramque aliquam maris ut possideant: vos nec cupistis hæc, antequam haberetis: nec nunc, quum orbis terrarum in ditione vestra sit, cupere potestis. Pro dignitate & gloria apud omne genus humanum, quod vestrum nomen imperiumque juxta ac Deos immortales jampridem intuetur, pugnaſtis. quæ parare & querere arduum fuit, nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissime nobilissimæque, vel famâ rerum gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumque, tuendam ab servitio regio libertatem suscepistis. hoc patrociniū receptæ in fidem & in clientelam vestram universæ gentis perpetuum vos præstare decet. Non, quæ in solo modò antiquo sunt, Græcæ magis urbes sunt, quam colonie earum, illinc quondam profectæ in Asiam. Nec terra mutata mutavit genus aut mores. certare pio certamine cujuslibet bonæ artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quæque civitas & conditoribus suis. Adistis Græciæ, adistis Asiæ urbes plerique. nisi quiddam longius à vobis absumus, nullâ vincimur aliâ re. Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terræ vinci posset, jampridem efferâſſent tot indomitæ circumfusse gentes, in eo honore, in ea meritò dignitate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Græciæ incolerent. non enim sonum modò linguae vestitumque & habitum, sed ante omnia mores, & leges, & ingenium sincerum integrumque à contagio-

ne accolarum, servarunt. Terminus est nunc imperii vestri mons Taurus. quicquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet. quod arma vestra pervenerunt, eodem jus hinc profectum perveniat. Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci suam fortunam, vestros animos gerunt. Domesticiis quondam viribus etiam imperium amplectebantur; nunc, imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum, optant. libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. At enim quædam civitates cum Antiocho senferunt. Et aliæ prius cum Philippo, & cum Pyrrho Tarentini. ne alios populos enumerem, Karthago libera cum suis legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte, Patres conscripti. inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod iustissime ira vestre negastis. Rhodii & in hoc, & in omnibus bellis, quæ in illa ora gessistis, quàm forti fidelique operâ vos adjuverimus, vestro iudicio relinquimus. nunc in pace id consilium offerimus; quod si comprobaveritis, magnificentiâ vos victoriâ usos esse, quàm vicisse, omnes existimaturi sunt. Aptâ magnitudini Romanæ oratio visa est.

LV. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. Ii, vulgato petentium veniam more, errorem fassî regis, obtestati sunt Patres conscriptos, Ut suæ potiùs clementiæ, quàm regis culpæ, qui satis superque pœnarum dedisset, memores consulerent. postremò pacem datam à L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate suâ. Et senatus eam pacem servandam censuit, & paucos post dies populus iussit. Fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi, est ictum. Auditæ deinde & aliæ legationes ex Asia sunt. quibus omnibus datum est responsum, Decem legatos more majorum senatum missurum ad res Asiæ disceptandas componendasque. Summam tamen hanc fore: ut cis Taurum montem, quæ intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, præter Lyciam Carianque usque ad Mæandrum amnem, ea civitatis Rhodiorum essent.

sent. Ceteræ civitates Asiæ, quæ Attali stipendiariæ fuissent, eadem Eumeni vectigal penderent : quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent. Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpureonem, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Junium Brutum, L. Aurunculeium, L. Æmilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Ælium Tuberonem.

LVI. His, quæ præsentis disceptationis essent, libera mandata. de summa rerum senatus constituit : *Lycaniam omnem, & Phrygiam utramque, & Mysiam, regias silvas, & Lydiæ Ionisque, extra eæ oppida, quæ liberæ fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesium ad Sipylum, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumque Hydrelatanum ad Phrygiam vergentem, & castella vicoseque ad Mæandrum amnem, & oppida, nisi quæ libera ante bellum fuissent; Telmissum item nominatim, & castra Telmissum, præter agrum, qui Ptolemæi Telmissii fuisset : hæc omnia, quæ supra scripta sunt, regi Eumeni iussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum, & castra Telmissum, & agrum, qui Ptolemæi Telmissii fuisset : hæc & ab Eumene, & ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Carie, quæ propior Rhodum insulam trans Mæandrum amnem est; oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt : nisi quæ eorum oppida in libertate fuissent, pridie quàm cum Antiocho rege in Asia pugnatum est. Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe, quæ in Cilicia est, egerunt : Argis & illos, sicut sese, oriundos esse. ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse. Petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servitute regis eximerent. Vocati sunt regis Antiochi legati, adumque cum iis est : nec quicquam impetratum, testante fœdera Antipatro, adversus quæ ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciam peti, & juga Tauri transcendendi. Revocatis in senatum Rhodiis, quum, quantopere tenderet legatus regius, exposuissent Patres, adjecerunt ;*

Si utique eam rem ad civitatis sue dignitatem pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum. Tum verò impensius, quam antè, Rhodii gratias egerunt, cessurosque se potius arrogantia Antipatri, quam causam turbandæ pacis præbituros, dixerunt. ita nihil de Solis mutatum est.

LVII. Per eos dies, quibus hæc gesta sunt, legati Massiliensium nunciârunt: *L. Bæbium prætorem, in provinciam Hispaniam proficiscentem, ab Liguribus circumventum; magnâ parte comitum casâ, vulneratum ipsum, cum paucis, sine liâtoribus, Massiliam perfugisse, & intra triduum expirâsse.* Senatus, eâ re auditâ, decrevit, uti *P. Junius Brutus, qui prætor in Etruria esset, provinciâ exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis, ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia esset.* Hoc senatusconsultum literæque à Sp. Postumio prætore in Etruriam missæ sunt: profectusque in Hispaniam est P. Junius prætor. In qua provincia prius aliquanto, quam successor veniret, L. Æmilius Paullus, qui postea regem Persea magnâ gloriâ vicit, quum priore anno haud prospere rem gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique sunt hostes. cæsa decem & octo millia armatorum; tria millia trecenti capti, & castra expugnata. Hujus victoriæ fama tranquilliores in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Kalendas Januarias Bononiam Latinam coloniam ex senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappus triumviri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta: equitibus septuagena jugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. Ager captus de Gallis Bojis fuerat: Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi & clari viri petierunt. quæ res, tanquam in se parum magni certaminis causam haberet, aliam contentionem multo majorem excitavit. Petebant T. Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio,

Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M. Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætolosque devicerat. in hunc maximè, quòd multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligaverat, favor populi se inclinabat. Id quum ægre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem tantum præferri; P. Sempronius Gracchus & C. Sempronius Rutilus, tribuni plebis, ei diem dixerunt, quòd pecuniæ regiæ prædæque aliquantum, captæ in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in ærarium retulisset. Varia testimonia legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cujus auctoritatem, perpetuo tenore vitæ partam, toga candida elevabat. Is testis, quæ vasa aurea atque argentea, captis castris, inter aliam prædam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremò in hujus maximè invidiam desistere se petitione Glabrio dixit; quando, quod taciti indignarentur nobiles homines, id æquè novus competitor inæstimabili perjurio incesset.

LVIII. Centum millium multa irrogata erat. bis de ea re certatum est. tertio, quum de petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre voluit, & tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quinctius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eisdem dies L. Æmilio Regillo, qui classe præfectum Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis quum senatus datus esset, auditis rebus gestis ejus, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naves deimerisset aut cepisset, magno consensu Patrum triumphus navalis est decretus. Triumphavit Kalendis Februariis. in eo triumpho undequinquaginta coronæ aureæ translatae sunt: pecunia nequaquam tanta, pro specie regii triumphii; tetradrachma Attica triginta quatuor millia septingenta, cistophori centum triginta unum millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt

fuerunt ex senatusconsulto, quòd L. Æmilius in Hispania prospere rempublicam gessisset. Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit. qui, ne cognomini fratris cederet, Asiaticum se appellari voluit. Et in senatu, & in concione de rebus ab se gestis disseruit. Erant, qui famâ id majus bellum, quàm difficultate rei, fuisse interpretarentur, uno memorabili prælio debellatum, gloriamque ejus victoriæ præfloratam ad Thermopylas esse. Ceterum verè æstimanti Ætolicum magis ad Thermopylas bellum, quàm regium fuit. Quotâ enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? in Asia totius Asiæ steterunt vires, ab ultimi Orientis partibus omnium gentium contractis auxiliis.

LIX. Meritò ergo & Diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quòd ingentem victoriam facilem etiam fecissent, & imperatori triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie Kalendas Martias. qui triumphus spectaculo oculorum major, quàm Africani fratris ejus, fuit; recordatione rerum & æstimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quàm si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Hannibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum simulacra centum triginta quatuor; eburneos dentes mille ducentos triginta unum, aureas coronas ducentas triginta quatuor; argenti pondo centum triginta septem millia & quadringenta viginti; tetradrachmum Atticorum ducenta viginti quatuor millia: cistophorum trecenta triginta unum millia & septuaginta, nummos aureos Philippeos centum quadraginta millia; vasorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo & quadringenta viginti quatuor, aureorum mille pondo viginti quatuor. & duces regii, præfecti, & purpurati duo & triginta ante currum ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. & stipendium militare & siumen-

frumentum duplex post triumphum datum. prælio in Asia facto, duplex dederat. Triumphavit anno serè post, quàm consulatu abiit.

LX. Eodem serè tempore & Cn. Manlius consul in Asiam, & Q. Fabius Labeo prætor ad classem venit. Ceterum consuli non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, devicto Antiocho. Cogitanti Q. Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est, in Cretam insulam trajicere. Cydoniatæ bellum adversus Gortynios Gnosiosque gerebant, & captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, quum primùm Cretæ littus attigit, nuncios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quæque urbibus agrisque conquestos reducerent, & legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt. captivos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captivorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita scripsit: eamque causam Fabio, quum rem nullam aliam gessisset, navalis triumphi impetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum Fabius rediit: inde tribus navibus in Thraciæ oram missis, ab Æno & Maronea præsidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eæ civitates essent.

Finis tomi tertii.

213

MANUSCRIPT

1800

1800

JOHN RYLANDS
UNIVERSITY
LIBRARY OF
MANCHESTER

